

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГЫЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӘ ӘСӘРЛӘР

Рәмис АЙМӨТ. Канат яра жанда өметләр... <i>Шигърьләр</i>	3
Амур ХАН. Алмагачлар чәчәк аткан иде. <i>Бәян</i>	9
Ленар ШӨЕХ. Мәскүдә мин – үз өемдә... <i>Шигърьләр</i>	78
Зимфира ИСЛАМОВА. Шәрәләнеп калган жиһан... <i>Шигърьләр</i>	120
Атилла РАСИХ. Тыныч еллар күлэгәсендә. <i>Романнан өзек</i> . (<i>Равия ЗАРИПОВАның кереш сүзе белән</i>).	124

ДРАМА ӘСӘРЛӘРЕ

Зөлфәт ХӘКИМ. Бәхет бәясе. <i>Драма</i>	83
---	----

ЯҢА ИСЕМНӘР

Лена ДАНИЛОВА. Кодрәтемене денгә кертмәк булып... <i>Шигърьләр</i>	135
--	-----

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫ

Варис ЁЛЧУЕВ. Аккош жыры. <i>Хикәя (Марат КӘБИРОВ тәрҗемәсе)</i>	139
--	-----

ӘДӘБИ БЕРЛӘШМӘЛӘРДӘ

Чистай «Энжеләр»е. <i>Чистай районы иҗатчыларының шигърьләре</i> (<i>Розалия ШӘЙХЕТДИНОВАның кереш сүзе белән</i>).	147
<i>Хәтер</i> : Жәүһәр ГАЛИМОВА. Минем Мөхәмәт абый.	154
<i>Әбүгалисина мәгарәсе</i> : Илдус ЗАҺИДУЛЛИН. Каюм Насыйринның әдәби-тәрҗемә эшчәнлеге.	159
<i>Фотоархив</i> : Әдәби мизгелләр. «Казан утлары» – Чаллыда.	166
«Казан утлары» – Түбән Камада.	167
<i>Китап күзәтү</i> : Зөфәр МӨХӘММӘТШИН. Шигърияттә халык хәтерә (<i>Э.Шәрифүллинаның «Талир тәңкә» китабына күзәтү</i>).	168
<i>Хатлар яздым утырып</i> : Гали Хөсәенов, Рөстәм Габуллаев, Мәхмүт Хөсәеновның Фоат Садриевка язган хатлары.	173
<i>Каләмне иттыкка тиңләп</i> : Мифтах ВӘДҮТ, Макс ГАТАУ <i>шигърьләре</i> , Гадел КУТУЙ эсәреннән өзек.	181
<i>Газиз тавышлар</i> : Андый затлар тагын килерме? (<i>Исмәгыйль Шәрәфиевнең тууына – 75 ел</i>). ..	184
Онытмадык жирдә син барын (<i>Шамил Бариевның тууына – 75 ел</i>). ..	185
<i>Сәхифәне Нәсим АКМАЛ алып бара</i>	185
<i>Шаян сәхифә</i> : Зиннур МАНСУРОВ. Уены-чыны бергә.	186
Ижтимагый-мәдәни тормышыбыздан. <i>Вакийф НУРИЕВ эзерләде</i>	190

ИДАРӘ:

Ирада Әюпова
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжев
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Ркаил Зәйдулла
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илгиз Халиков
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех

Баш мөхәррир урынбасары: **Вакыйф Нуриев.**

Жаваплы сәркатип: **Ландыш Әбүдәрөва.**

Бүлек мөхәррирләре: **Фәнил Гыйләжев, Рафис Корбан.**

Мөхәррирләр: **Элеонора Жамалиева, Гөлия Сәлахова.**

Сайт мөхәррире: **Ләйсән Зарипова. SMM-белгеч: Алинә Хәбибуллина.**

Исәп-хисап бүлеге: **Эльвира Камалова** (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: **Рамил Сабилов.**

✉: Редакция адресы: 420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

☎: Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст.1618).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст.1267), касса – 222-09-84 (өст.1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләмми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция жавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хақында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

📄 Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нөшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нөшер итүче адресы: 420097, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Академия урамы, 2.
Журнал редакциянең компьютер үзәгендә жыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.
Басарга кул куелды 30.10.2025, график буенча 30.10.2025, басылып чыгу вакыты 10.11.2025

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108^{1/16}.

Нөшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ М-2334. Тираж 3140.

Октябрь аенда сайтны караучылар саны – 47 495; социаль челтәрләрне караучылар саны – 50 132.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм массакүләм коммуникацияләр өлкәсендәге

күзәтчелек буенча федераль хезмәтендә (Роскомнадзор) 2020 елның 13 ноябрендә

ПИ № ФС77-79467 атамасы белән теркәлде.

Индекслар: ПО277 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен),

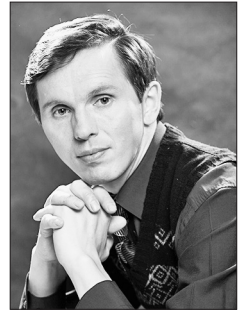
П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), П2368 (юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

КАНАТ ЯРА ҖАНДА ӨМЕТЛӘР...

Мин – вакытсыз вакыт

Минем вакыт чыкты күчәреннән, мин – вакытсыз вакыт.
Вакытлыча вакытлылар корган тозақларны ватып

Чыгар вакыт житте. Һәрбер минут бүген – үзе якут.
Түземнәрне теземнәргә салып, уңыш җыяр вакыт.

Тел очында күптән өлгерделәр әйтеләсе сүзләр.
Җанда – жөйләр. Жуелмады әле хәтердәге эзләр.

Кагыл гына... атылырга тора жаннан нәфрәт-уқлар.
Гүя тугыз баллы үчен учлап кысылган йодрықлар.

Көл астында һаман яшьни әле онытылган кузлар.
Дөньяларны ныграк яктырта күк исемсез йолдызлар.

Якынлаша... башлар арасыннан ташлар җыяр вакыт.
Тиранлыкның тирән тамырларын төптән кыяр вакыт.

Вакытсызлык. Әллә инде илнең сәгәтләре ватык.
Ничә гасырга ул артта калган? Белә микән Вакыт?!

Мин – вакытсыз вакыт, хақыйкәтнең кырыс хөкеме мин.
Искелекнең кабере, яңалыкның затлы токымы мин.

Йөгәнләнгән хисләр тугарылып, ярсыр хыялларым.
Гомер атым чабар әле, чабар чәчеп ак ялларым!..

Диңгез. Ялгызлык. Акчарлак

Үтәкүренмәле тынлык. Диңгез өсте
 Әйтерсең лә сүз инмәгән дәфтәр бите.
 Бу манзара гүя үзгәрешләр көтөп
 Нәүмизләнгән күңелемнең бер чите.

Нечкә тынлык пәрделәрен кисә-кисә,
 И, талпына, и, калкына бер акчарлак.
 Бармы икән чикләр чиксез ялгызлыкка? –
 Оча жандаш, канат очын чарлап-чарлап.

Оча жандаш... Хәбәрме ул мәңгелектән?
 ...Уйларымны бәллүр болытларга эләм...
 Кыштыр-кыштыр диңгез-дәфтәр өстенә ул
 Нидер яза сыман канат очы белән.

Наратлар

Көзгә тынлык хужалары кебек
 Күккә ашкан биек наратлар.
 Ябалдашларына кунып гүя
 Черем итә арыган болытлар.

Жыерчыклар баскан кәүсәләрен
 Сыйпап уза вакыт жилләре.
 Их, серләшер идем таңга чаклы,
 Белсәм әгәр нарат телләрен.

Гасыр кичкән горур пәһлевандай
 Бил бирмиләр көзгә жилләргә.
 Чайкалса да, аумый, тамырлары
 Береккәнгә туган жирләргә...

Әллә бөөк рәссам сурәтеннән
 Килеп чыкканнармы соң монда?
 Алар яшел шәмдәй, бар табигать
 Дөрләп янган чакта ялкында.

Тук-тук, тук-тук... Уйларымны бүлеп,
 Эшчән тукран гына тукылдый.
 Яшәлмичә калган гомерләрме
 Наратларга сыенып сулкылдый?

Жан ымсынып терәк-таянычка –
 Олпат наратларга сөяләм.
 Гүя әткәм кочагына сеңеп,
 Сабый чактагыдай сөеләм...

Нарат иле! Ни мэгърурлык! Бар да
Күктән хэбәр көткән кебекләр.
Күтәрелеп баксам аларга мин,
Канат яра жанда өметләр.

Поездлар

Ах, как же я в детстве любил поезда...

Эдуард Асадов

Мин яратмыйм күптән поездларны,
Көнләшмим дә хэтта алардан.
Әллә кыелганга ак хыяллар,
Әллә инде хисләр чаларган?!.

Гүя сәлам биреп яшьлегемнән,
Уза алар, уза сызгырып.
Оча алар чикле чиксезлеккә,
Гасыр тизлегедәй ыжгырып.

Оча алар... Печән пакусыдай
Кыелып кала тынлык юлларга.
Тыелып кала чынлык... Вагон-вагон
Чылбырланган шомлы елларда.

Мин көнләшмим поездлардан, алар
Иреклерәк бездән, азат дип.

Безнең яшәү бары жан асрау,
Безнең яшәү бары газап дип.

Тыелса да, буылса да хөрлек,
Буйсынып без беркөн йөрәккә,
«Рельслардан» чыгып ыргылабыз
Колач житмәс татлы иреkkә.

Тотам диеп бәйсез ирек кошын,
Гомер буе сыкрап жан сызар.
Рельсларга ятып еласак та,
Аңлый алмас безне поездлар.

...Мин яратмыйм күптән поездларны,
Көнләшмим дә хэтта алардан.
Әллә кыелганга ак хыяллар,
Әллә инде хисләр чаларган?!.

Буш хыялга эндәшү

Буш хыяллар белән йөрмә!

Бер «дусның» сүзләре

Әй, буш хыял, син һаман да
Яшисең минем жанда.
Сүндермичә гомер шәмең,
Саркып агасың канда.

Кылдан нечкә өмет белән
Бәйләдең дә тормышка...
Нидер майтарган буламын,
Әйтерсең мин – кырмыска.

Сынады язмыш жилләре
Хыялый жилкәнемне.
Бөрешсәм дә бирешмәдем,
Сакладың һәр көнемне.

Мин сине кудым үземнән,
Беттем кайчак чиләнеп.
Ә син бәйләнчек чебендәй
Кабат кайттың әйләнеп.

Әгәр ташлап киткән булсаң
Ялгызлык атавында,
Бәлки үлгән булыр идем
Фиргавеннәр явында.

Синсез калыр идемме соң
Саклап үз тавышымны?
Батмый тормыш диңгезендә,
Яклап үз агышымны?

Мин бит ул сиңа үзем дә
Ышандым юри генә.
Шул ышаныч кодрәт бирде,
Көч бирде йөрәгемә.

Хыялдагы буш хыялым,
Жан хыялым, мең яшә!
...Ерак офыklar артына
Якты елларым дәшә.

Сердәш яңгыр

Көзге яңгыр ява, гүя ул
Кайтмаска дип киткән йортыннан.
Яңгыр йөри, йөри ияреп,
Серле юлдаш кебек артымнан.

Өйгә керсәм, өзеп арамны,
Тәрәзәмнән алмый һич күзен,
Хәтта азга гына булса да,
Бер дә оныттырмый ул үзен.

Оныттырмый, һаман шыбырдап,
Өй түбәсен кага төн ката.
Яңгыр суларыдай жыелган
Хатирәләремне уята.

Ява яңгыр, ява... Елак көз
Күз яшьләрен тормый яшереп.
Сафлый жирне, ак болытларга
Кабат кайтыр өчен... яшәрәп.

Күпме генә сибәләсә дә,
Көе шул ук – моңсу һәм сүрән.

Туктатырга теләп бермәлгә,
Толымнарын аның мин үрәм.

Һич туктамый, әллә серемне
Бүлешергә диеп килгән ул?
Гүя күктән алып жиргәчә
Өмет пәрдәләрен элгән ул.

Күңел кылларына кагылып,
Тарата ул жанның сагышын.
Тарап тоташ уйлар урманын,
Ялгышларым юа, табышым.

Бата-калка чайкала кебек
Томан диңгезендә офыклар.
Яңгыр аша баксам дөнъяга,
Иңәр сыман көткән шатлыклар.

...Көзге яңгыр йөри ияреп
Серле юлдаш кебек артымнан.
Ялгызлыктан качып, гүя ул
Кайтмаска дип киткән йортыннан.

Кемнән нинди жыр кала?

Кеше китә – жыры кала диләр,
Һәркемнән дә калырмы ул жыр?
Кемнәрнеңдер бәлки томлап язган
Донослары кала торгандыр.

Башкаларның жанын яралаган
Явыз гамәлләре каладыр.
Ул гамәлләр һаман йөрәкләрдә
Рәнжү уты булып янадыр.

Канат жәеп очкан саф жырларны
Зинданнарға япкан затлардан
Нинди жырлар калсын киләчәктә
Изге сурә итеп ятлардай?!

Берәүләрдән жырның затлылары,
Данлылары кала, моңлысы.
Ул жырларны, жанга шифа итеп,
Чорлар аша үрелеп тыңлыйсың.

Ә кемнәндер кала «ертык» жырлар
Кузгатмаган һичкем күңелен.
Үзе китү белән онытылган,
Вакыт тузанына күмелеп.

Кеше китә, әйе, жыры калсын,
Гасырларда янсын ул дөрләп.
Калсын жыры, рухи әләм кебек,
Халык күңелендә жилфердәп.

Башын иеп басып торган миләш агачы белән сөйләшү

Башкаеңны имә әле, миләшкәем,
Минем тугры һәм бердәнбер сердәшкәем.
Сиңамы соң баш ияргә? Ак иярдә
Килеп кердең, уттай янып, мул көзләргә.

Сиңамы соң моңаерга? Күрче, кардәш,
Уңышларың тамып тора тәлгәш-тәлгәш.
Минем дә бит хәлгенәем түгел шәптән,
Чигәмне бер мәнсез чәүкә чукый күптән.
Тик шулай да башкаемны имәдем мин,
Акны – кара, караны ак димәдем мин.
Булмаса да уңышларым шактый мулдан,
Беркайчан да атламадым яман юлдан...
Моңаясың... Качып язмыш көлгәнгәме?
Ялгызлыгың бәгыреңне телгәнгәме?
Тынгангамы әллә яфрак алкышлары?
Көткәнгәме алда сине ак кышларың?
Имә әле башкаеңны, көзләр күрке!
Бу жиһанга синнән күпме хисләр бөрки.
Мин генәме сиңа карап сокланмаган,
Жаннарына сихәт алып рухланмаган.
Хәлең белеп, сине көн дә урап узам,
Телисеңме, сиңа атап бер жыр язам?
Затлы сүзләр белән каеп рәсеменне,
Күңелләргә чигәрмен мин исеменне.

Жил

И жил!
Син Ходайның назлы сулышыдыр,
Йөзләремә кагылып үткән.
Чәчәкләрне таңнарда уятып,
Таңларыңнан үрелеп үпкән.

Син – сәях жан. Канатларың жәеп,
Очасың ла иңләп дөнъяны.
Күзгә күренмәгән иректер син,
Әх, татышлар булса иде аны!

Ис, әйдә, ис... Шигырь-корабымның
Күтәр йоклап яткан жилкәнен.
Хәзер шигъри сәфәрләрдән башка
Яшәвемнең тапмыйм мин ямен.

И жил!..

Замана сурәте

Кыргый матурлыктан матур кыргыйлыкка
Кереп барган чакта кешелек,
Ялган матурлыктар, матур ялган булып,
Көтмәгәндә чыга бүселеп,
Өстебезгә төшә ишелеп.

Концерт тәмам...

Концерт тәмам. Тынды алкышлар да,
 Әверелеп гүя аккошларга
 Очты алар, очты офыкларга,
 Эри-эри серле балкышларда.

Бәллүр авазларның кайтавазы
 Бәллүр люстраларга орынып,
 Тамды алар күңел диңгезенә,
 Дэвамыдай гомер жырының.

Тынып калган арфа кылларыдай,
 Уйга талды сыман жиһан да.
 Ә матурлык барыбер бу дөнъяны
 Коткарачак! Ак өмет жанда.

Концерт тәмам... Гүя сихри шифа
 Дэвалады жанның ярасын.
 Тоташтырды кебек жылы дулкын
 Йөрәк белән йөрәк арасын.

Тарих сере сеңгән диварларга
 Сарылып калды тагын бер кыйсса.
 Киләчәктә сөйләр шул кыйссалар,
 Әгәр халык моңнарын жуйса.

Бушап калды гөрләп торган зал да,
 Хәтерләтеп япан бер кырны.
 Хәтерләтеп Вакыт тузанына
 Күмелеп калган нәүмиз бер жырны.

Алкышлары белән тамашачы
 Артистларга гүя баш иде.
 Бу кадерле, изге мизгелләрнең
 Тарихларга күчкән мәле иде.

Яуды, яуды чәчәк бәйләмнәре –
 Ярату һәм хөрмәт сәламнәре –
 «Браво!», «Афэрин!» нәр дулкын-дулкын
 Урап кайтты кебек галәмнәрне.

Концерт тәмам!.. Тә-мам!! Әйтерсең лә
 Бермәлгә син түгел үзең үз.
 Шул чагында... Кинәт... Син каласың
 Гамьсез дөнъя белән күзгә-күз.

Көтмәгәндә сине сырып ала
 Жан өшеткеч котсыз сорылык.
 Яңа гына туган матурлыкка,
 Эх, карыйсы килер борылып...

Амур
Хан

АЛМАГАЧЛАР ЧӘЧӘК АТКАН ИДЕ...

БӘЯН

1 бүлек

Мамадыш шәһәрәннән төньякка таба тугыз-ун чакрым ераклыкта, уң якта кул сузымында гына урман бар. Соңгы елларда хәйран сирәгәеп калган, анда-монда гына агач үсеп утырган бу урынны урман дисәң дә инде... Кайчандыр бүреләр, кабан дунгызлары кешедән курыкмыйча рәхәтләнеп көн күргән чын урман иде ул. Үз күзләре белән күрмәгән кеше ышанырлык та түгел – элек район күләмендә Сабан туге, Карга боткасы, мәктәп укучыларының хәрби жыеннары, спорт бәйгеләре елның-елында шушы урманның «Фестиваль аланы» дип йөртелгән искиткеч матур урынында үткәрелеп килде. Дөрес, нәрсә яшереп торырга, ул чакларда да төзелеш өчен яраклы түгел иде андагы агачлар. Кәкре-бөкре, әллә нинди әкияти жан ияләрен хәтерләткән агач кәүсәләре утынга гына ярады. Әле якын-тирәдәге авылларга газ кергәнче, башка эшкә яраксыз булган шул агачларны егып, атлар, тракторлар белән өстерәп ташып бетерделәр. Хәзер инде бу урыннарның төп байлыгы – жиләк, мэтрүшкә. Район халкы бирегә шулар өчен генә килә...

Ары таба тагын берәз баргач, юл икегә аерыла: турыга – Кукмарага, уңга таба – Нократ Аланына. Яңа яуган кар кебек ап-ак затлы машина уңга борылды.

Асфальт жәелгән шактый текә юлдан зур тизлек белән төшә башлагач, моңарчы үзалдына нидер сөйләнә-сөйләнә, арткы утыргычта барган кечкенә Илһам тынып калды да әнисенә елышты.

Амур ХАН (Амур ФӘЛӘХОВ) (1965) – язучы, журналист; Татарстанның атказанган мэдәният хезмәткәре, Шәйхи Маннур һәм Риза Шәфи исемендәге әдәби премияләр иясе. «Зимагур», «Төнге кунак», «Мизгелләр» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

– Әкрен, кая ашыгасың, баланы куркытасың бит, – диде хатын, руль артындагы иренең жылкәсенә төртеп.

– Ә-һә-һәй, улым, курыкма! Син зур егет бит инде. – Мирзахан Илһамның арткы якны күрсәтә торган көзгедәге шәүләсенә күз кысты. – Карале син бу матурлыкны, улым. Бүтән бер генә жирдә дә юк мондый матурлык!

Малайның карашы тәрәзәгә күчте.

Сул якта – яшь нарат агачлары белән капланган биек тау. Уңда – икһез-чикһез болынлык. Кечкенә генә күл буенда – сыер утарлары. Малларны көндөзгә савымга алып кайтканнар иде, күрәсен, – алар арасында, берән-сәрән генә ак халат кигән сыер савучылар да күренеп китә. Еракта-еракта – Ноқрат елгасы.

– Әнә, танийсыңмы, улым, тегесе – безнең авыл.

Илһам, әтисенең жылкәсе аша үрелеп карап, каршыдагы тау итәгендә, биек-биек агачлар арасында күзгә чалынып киткән йортларны күреп алды.

– Ура, безнең авыл! Бабай авылы!

Бер карашка, әллә ни үзенчәлеге дә юк кебек. Татарстандагы йөзләгән сала кебек, уналтынчы гасырда, Явыз Иван вәхшилегеннән качып китәргә мәжбүр булган Казан арты кешеләре нигезләгән гап-гади татар авылы. Тарихи язмалар шулай сөйли.

...Гаждәеп матур урында тора авыл. Бер чите яшь наратлар каплап алган биек тауга терәлгән. Авыл халкы аны «Маһуб тавы» дип йөртә. Маһуб атлы кешенең кем икәнлеген дә, авылга катнашы ни рәвешле булганлыгын да белүче юк инде. Каршы якта, киң басу артында янә куе яшеллек күзгә чалына. Анысы – чикләвекләре, гөмбәләре белән данлы катнаш урман. Авылдан берәз читтәрәк, ике-өч йөз адым чамасы ераклыкта – читләре куе камышлыкка, елак талларга төрөнгән түгәрәк Кәрәкә күле. Аның артына иге-чиге булмаган болын жәелгән. Анда – төрле зурлыктагы, төрле тирәнлектәге күлләр, бөрлегән үсә торган эрәмәлекләр, дөньяның иң гүзәл, күз явын алырдай матур чәчәкләрен, татлы, файдалы үләннәрен бер урынга туплаган аланнар... Авылны аркылы үтеп чыгып Ноқрат Аланы тарафына сузылган юл буенча, кая гына карама, кайчандыр мәктәп балалары, авыл халкы утырткан каен, нарат, усак полосалары тезелеп киткән. Алар да хәйран үскән инде, урманны хәтерләтә.

«Тау астына салынгандыр безнең авыл,
Бер чишмә бар, якын безнең авылга ул...»

Юк, һич юк, Тукай шигырендәге кебек бер чишмә генә түгел бу авылда. Биек тау астыннан саркып чыккан саф сулы чишмәләрене саный китсәң, дистәдән арта. Һәркайсының үз атамасы бар, кайсы

бер улаклы, кайсы ике, өч... Ө авылның нәкъ уртасыннан, аны ике өлешкә аерып, инеш ага.

Рәсми документлар буенча, бу урында хәзер ике авыл исәпләнә. Аксакаллар әйтүенчә, элек заманнарда кешеләр инешнең бер ягында гына яшәгән булган. Кайчандыр киң, мул сулы елга булып, тора-бара аркылы сикереп кенә чыгышлы инешкә әверелгән булса да, арьякка килеп урнашучыларны башка исемдәге авыл буларак теркәгәннәр. Анда яшәүчеләр исә моның белән беркайчан да килешмәде. Алар гомер-гомергә бер тормыш белән яшәүче бер авыл кешеләре булды.

...Мирзахан, гадәттәгечә, юл читендәге «Изге чишмә» янына туктарга булды. Өчесе дә, машинадан чыгып, салкын чишмә улагында бит-кулларын чылатып алдылар, тау астыннан саркып чыккан саф суны авыз иттеләр.

– Беләсеңме, улым, сиңең кебек бәләкәй чакларда жәй көннәрендә без, тәпи-тәпи атлап кына, менә шушы тауга килә идек.

Илһам әтисе күрсәткән тарафка, «Изге чишмә» өстендәге шактый биек тау башына, андагы наратлыкка, аннары дүрт-биш чакрым ераклыктагы авыл ягына карап куйды.

– Оһо, хәтәр ерак бит ул, – диде малай, әтисенең сүзләренә ышанырга да, ышанмаска да белмичә.

– Аның каравы, монда, улым, иң тәмле жиләк, мөтрүшкә үсә. Әйдә, менеп карыйбызмы әллә, инде каен жиләге пешкән дигән иде бабаң...

Фәридә ир-егетләр әңгәмәсен туктатырга мәжбүр булды.

– Мирзахан дим, баланы котыртма эле, әйдә, кайтыйк тизрәк. Жиләккә башка вакытта барырсыз, Илһамны бабасы көтә торгандыр.

«Бабай» сүзен ишеткәч, малай да киреләнәп маташмады, җитез генә машинага кереп утырды...

– Әти, ә без тагын бабай белән балыкка барабызмы?

Узган кайтуларында, кечкенә Илһам, әтисе белән Нурәхмәт бабасына ияреп, балыкка барган иде. Зурлар дүрт-биш адым гына киңлектәге елганы челтәр-жәтмә белән сөзгәндә, жиде яше дә тулып җитмәгән Илһам да эшсез утырмады. Әтисе яки бабасы челтәргә эләккән эре-эре балыкларны яр буена, чирәмгә ыргытып бардылар, ә Илһам аларны чиләккә тутырып торды. Бик тиз тулды чиләк. Өле дә хәтерендә, алар бу көнне авылга кайтып китәргә ашыкмадылар. Өрәмәлектән коры-сары жыеп килделәр дә яр буенда учак тергезеп жибәрделәр. Шул көнне авыз иткән балык шулпасының тәме эле бүген дә Илһамның тел очында торган кебек...

– Барырбыз, улым, боерган булса, барырбыз...

...Авыл. Туган авыл урамына килеп керделәр. Күр инде син аны, бу көннәрдә бер тамчы яңгыр төшмәгән кебек иде югыйсә. Телефоннан сөйләшкәндә дә, аны-моны әйтүче булмады. Алай гынамы соң, хәтта узган елдагы кебек корылык булмагач дип борчуга калганнар иде.

Күр инде, авыл тирәсендә атналар буге койган кебек – юл читендәге чокыр-чакырларда күлдәвекләргә хәтле жыелган.

Мирзахан, барлы-юклы өч ел эчендә дә авыл урамнарының танымаслык булып үзгәргәнлеген шәйләде. Олы юл буенча тезелеп киткән йортлар арасында кирпечтән салынган ике катлы «хан сарайлары» да, сап-сары нарат бүрәнәсеннән өеп куелган, әллә кайлардан игътибарны үзенә жәлеп итеп торучы матур өйләр дә бар. Урамның буеннан-буена газ торбасы сузылып киткән. Ул, тармакланып, һәр йортка керә. Заманча йортлар рәтендә бер ятим булып, түбәсе хәтта шифер белән дә капланмаган ярымжимерек өй дә калган эле. Хужасы, дөресрәге, хужабикәсе исән булырга охшаган – өй моржасыннан төтен чыга.

Бу өйдә яшәүче Бәдәр әбинен яшен Мирзахан чама белән дә белми. Әле башлангыч сыйныфларда укыган елларда ук үз куллары белән шушы әбинен капкасына кызыл йолдыз кадкалаганын, сыйныфташлары белән бергәләшеп аңа йорт эшләрендә булышып йөргәнән яхшы хәтерли. Бөек Ватан сугышында катнашкан Бәдәр әби ул чагында ук бик карт тоела иде инде аңа. «Тимурчы» малайлар еш кына Бәдәр әбинен утынын турадылар, саф чишмә суы алып кайттылар, ишегалларын, капка төпләрен тәртипкә китерделәр. Бәдәр әби алар сыйныфы шефлыгында иде. Бүтән малайлар-кызлар исә башка ялгызакларга ярдәм күрсәтте...

Әтисе сөйләгән иде күптән түгел генә: соңгы елларда, шәһәрдәге фатирларын балаларына калдырып, ике дистәгә якын кеше авылга кайтып урнашкан. Шунисы кызык: аларның күбесе – «килмешәкләр», бу авыл өчен бөтенләй чит-ят кешеләр икән. Әле алай гынамы соң, араларында руслар, чувашлар, үзбәкләр дә бар, ди...

– Ә бит авылда, чынлап та, рәхәт! – дип куйды Мирзахан, иркен сулыш алып.

– Белмим, белмим, – диде аңа каршы хатыны. – Аның «рәхәтлеген» авыл кешеләре үзләре генә беләдер.

– Аның каравы, бер каләм иясе әйтмешли, көне буге тир түккәннән соң, төнлә башың мендәргә тияр-тимәстән үк изрәп йокыга китәсең. Төшләр күрергә дә хәлең калмый. Иртән кояш күтәрелүгә, баскыч төбенә чыгып, саф һаваны күкрәк тутырып сулавы, аннары чыклы үләнә яланаяк басып йөрүе ни тора! Рәхәтлек шул була инде ул, – дип елмайды Мирзахан...

Фәридә ирен «жиргә тартып төшерү»не кирәк тапты:

– Әйтәм, авылда яшисең!..

Авылны буйдан-буйга кисеп чыгучы олы юл тоташ асфальт булса да, башка урамнардагы «кәжә сукмаклары»н заманга ярашлы итәргә, ай-һай, ерак шул эле. Көчле яңгырдан соң Мирзаханның да туган йортына кадәр машина белән кереп житеп булмачагы көн

кебек ачык. Дөрес, бу авылдагы кайбер урамнарны адәм рәтле итү мөмкин дә түгелдер. Әйттик, Мирзаханнар урамын. Ни өчен дигәндә, борынгы риваятьләргә ышансаң, бу авыл урынында элек иксез-чиксез дәрәя, соңрак үтеп чыккысыз төпсез сазлык булган. Ышанырга да туры килә шул, Мирзахан да ничәмә-ничә мәртәбә үзләре яшәгән урамны рәткә китерергә тырышуларының шаһиты булды. Күпме генә маташмасыннар, күпме генә ком-таш жәймәсеннәр – атна-ун көн дигәндәй үтүгә, аның эзе дә калмый. Жәя баралар – бата бара, жәяләр – бата...

...Машинаны юл читендә, әтисенең кеңдек каны тамган туган нигезе, бүген инде авылдагы күп кенә йортлар кебек бушап калган ихата янында калдырып, урам буйлап жәяү генә кайтырга булдылар.

Чалбар балакларын сызгана төшеп, су жылыш торган чокырлар аркылы сикерә-сикерә, аннары юл читендәгә чирәмнән атлый торгач, ниһаять, Мирзаханның әтисе яшәгән нигезгә дә якынлаштылар.

– Әссәламегаләйкүм, апалар!

Ир үз өйләреннән ике хужалык аркылы гына яшәүче Мәйсәрә апаның капка төбәндәгә эскәмиягә кунаклаган авыл карчыкларын сәламләде.

Моңарчы карчыкларның гәпләшүен тавыш-тынсыз гына тамаша кылып, чирәмдә яткан зур гәүдәле ак эт кунаклар тарафына ашыкты. Нурәхмәт картның кунакларын шундук танып алды Акбай. Шулай булмыйча соң, әле ул бик кечкенә чагында да кайтканнар иде бит. Йөгереп килде дә, йөнтәс койрыгын болгый-болгый, Илһам тирәсендә сикергәләргә тотынды. Малай этнең колак артын кытыклап алды да, бабасы янына кунакка кайтыр алдыннан гына әнисе бүләк иткән өр-яңа чалбарны пычрата күрмәсен дигәндәй, аны читкәрәк этеп, юлын дәвам итте. Акбай да үпкәләп, аптырап калмады – кунакларны артта калдырып, Нурәхмәт карт өенә таба йөгереде.

– Мирзахан улым, кайтасыгызны әтиң белә идеме соң? – дип сорады Мәйсәрә апа. – Анда өегез дә бикледер әле.

Ирнең йөзе житдиләненп калды. Күрше апага сораулы караш ташлады.

– Бүген иртүк каядыр барам дигәние...

Мәйсәрә апаның тормыш иптәше – Мирзаханның әтисе Нурәхмәтнең яшьлек дустаны Рифат абый мәңгелеккә киткәнгә дә байтак еллар үтте инде. Карчык үзе ярыйсы гына күренә әле. Зиһене дә нык булырга охшаган, әнә бит, капка төбәндә утыручы карчыкларны үз авызына гына каратып тора...

– Баба-а-ай, без кайтты-ы-ык!..

Әти-әнисеннән алда ишегалдына йөгереп кергән Илһам үзен каршы алырга чыгучы булмагач аптырап калды. Өч ел элек капка

төбөндө үк бэхет кошын тоткан кебек ихлас елмаеп каршы алган бабасы нигәдер бүгөн аны, оныгын, каршы алырга чыкмады.

Илһам, авызын турсайтып, этисенә карап куйды.

– Әллә бабай мин кайтасын онытканмы, нишләп каршы алырга чыкмый?

Мирзахан, йозак эленеп торган өй ишеге янына килеп, болай гына ачылмаячагын яхшы белсә дә, тоткасын тарткалап-эткәләп карады. Йозак бирешмәде. Беравык тын гына басып торган ир, кинәт иелеп, тупсадагы кәвеш эченнән ачкыч һәм бер кәгазь кисәге тартып чыгарды. Канәгать елмаеп куйды. Элек-электән, әле ул кечкенә вакыттан ук күнегелгән гадәт – ачкычны һәрвакыт шунда, ишек катындагы берәр кәвеш яки башмак эченә яшерәләр иде.

Мирзахан ачкычка ияреп кәвеш эченнән чыккан кәгазьдә язылганнарны жентекләп укып чыкты да:

– Улым, бабаң зиратка киткән бит әле, икенче бер бабайны озатырга, – диде.

Ишекне ачып, эчкә үттеләр.

Өй эчендә бар да элеккечә. Өч ел элек жыйнаулашып кайткандагы кебек. Әйтерсең шул гомердән бирле бу өйдә беркем дә яшәмәгән!

Инде жәй башы булуга карамастан, әллә нинди ят авазлар чыгарып, газ миче эшләп тора, урын-жир пөхтә итеп жыештырылган, аш өстәлендә – электр чәйнеге, шикәр савыты һәм жәйләвенә каплап куелган бер касәдән гайре берни юк.

Фәридә алып кайткан күчтәнәчләрне кайсын өстәлгә, кайсын шүрлеккә, кайсын суыткычка урнаштырырга кереште. Гаилә башлыгы исә, мич артындагы терәлгечсез урындыкка куелган капкачлы чиләктән чүмеч белән су алып, чәйнеккә тутырды. Бераздан:

– Әнисе, карале, әлегә чәй эчәсем килми, капкалап алырга берәр нәрсә пешереп куярсың, мин тиз генә зиратка барып киләм, яме. Өти белән кайтырмын, – диде дә, аягына баскыч төбөндә торган кәवेशне киеп, бакча башына, зиратка илтә торган юлга таба китте.

Тау итәгендә үк торучы йорт ишегалдында берәү кош-корт белән мәш килә.

«Рәис абый. Әтиңең тагын бер дустаны. Хатыны, яман чирдән интегеп, бик озак урын өстендә ятканнан соң, якты дөнья белән хушлашканга да ун ел чамасы бугай. Нишләптер балалары булмады. Тик ялгыз калдым дип жебеп төшмәде күрше, әле дә, энә, хужалыгын да тота...»

Ничек кенә сынамый адәм баласын бу тормыш дигәнәң! Ачысын да, төчесен дә мулдан өләшә, олылар әйтмешли, «бер алдын, биш артын күрсәтә». Тик, ни генә булмасын, һәрнәрсәне тыныч кабул итү, кыенлыктар алдында югалып калмау, шатлык килгәндә, тирә-яктагы һәр кеше өчен уртак бүләк булырлык итеп сөенә белү – бу

дөнъядагы барлык кешенең дә төп бурычларыннан берседер. Кызганыч, андыйлар бүген сирәк очрый. Кечкенә генә авырлыклар каршында да куркып калалар. Шөкер, тормышның бернинди усал жилинә дә буйсынмаган, рухлары сынмаган кешеләр дә бар әле. Менә шундыйларның берсе – тырыш, сабыр, киң күңелле, ачык йөзле, һәркемгә игътибарлы һәм ихтирамга лаек авыл карты ул Рәис абый.

Мирзахан Рәис абыйга дәшәргә дип авызын ачкан иде дә тыелып калды. Карт үзе, Мирзаханның уйларын укыгандай, аның тарафына борылып, тау сукмагыннан атлап баручыга текәлеп карап тора башлады. Учын каш өстенә куеп карагандай итсә дә, Мирзаханны танымады булса кирәк – сәлам биреп кул гына изәде дә, таянып йөри торган көрәк сабын ишек катына сөяп, өенә кереп китте.

Рәис абый Мирзахан өчен «чыбык очы» туган гына түгел, язмышында шактый тирән эз калдырган кеше дә әле...

Бервакыт, печән өстендә, әтисе, апалары һәм Рәис абый белән болынга төшкән иде ул. Үз жайларына гына эшләп ятканда, кинәт офыкта пәйда булган кап-кара болытлар үзенекен эшләде – яңгыр ява башлаганчы өлгерергә кирәк дигән уй белән тиз-тиз эшләп, алагам зур майдандагы печәнне жыеп, көн кичкә авыша башлаганчы ук биек-биек кибәннәргә өеп тә бетерделәр. Ә болытлар кызык итте: бер урынга жыелып, үзләре генә нәрсә турындадыр пышылдаштылар да мизгел эчендә таралып та беттеләр.

Якында гына күл бар иде. Рәис абый белән Мирзаханның әтисе, киёмнәрен дә салып тормыйча (барыбер тиргә батып, пычранып беткән бит инде), күлгә чумдылар. Берәздән Рәис абый судан чыкты да яр буенда юа ашап утыручы Мирзаханга дәште:

– Егет, син нишләп кермисең әле суга? Жиде яшең тулган бит инде, быел мәктәпкә барасың. Жебеп утырма болай.

Мирзаханмы? Йөзә белсәме?! Карап утырыр идеме инде ул монда колын кебек печән кимереп кыз-кыркын арасында?! Шушы яшыкә житеп, авыл малае булса да, моңарчы бер тапкыр тирән суга кергәнә булмаган Мирзахан үз-үзеннән оялып куйды. Тик... оялып ни хәл итәсең?!

Ул да булмады, Рәис абый, бер атлап, бер сикереп дигәндәй, Мирзахан янына килеп житте һәм аны күтәрәп алды.

– Курыкма, хәзер йөзәргә өйрәтәм мин сине, – диде дә көлә-көлә Мирзаханны күлгә алып кереп китте.

Курыкмасың! Малайның коты ботына төште! Бот дигәннән, Рәис абый Мирзаханның бер ботыннан тотты да: «Тирән итеп сулыш ал да суламый тор», – дип, башы белән суга чумдырды.

Малай, каушаудан, су астында авызын ачмый булдыра алмады, элбәттә. Тончыга башлаган иде инде, «Сулышыңны кыс дип әйттем ләбаса», – дип сөйләнә-сөйләнә, Рәис абый малайны ярга алып чыкты.

Еламады Мирзахан. Рәис абыйсына да үпкөләмәде. Киресенчә, берәз хәл алуға, үзе үк яр буена килеп басты.

– Йөзәргә өйрәт әле, Рәис абый...

Грек мифындагы Ахилл исемле каһарман кебек бер генә табанын суга чумдырмыйча калган, шул көнне үк ярыйсы гына йөзәргә өйрәткән Рәис абыйсына бик рәхмәтле бүген Мирзахан...

Халык зираттан чыгып килә иде инде. Мирзахан, тукталып, читтән генә әлегә төркөмгә сәрсенеп карап торды. Өч дистәдән артык ир-ат арасында ник бер яшь кеше булсын!..

Нигәдер әтисе дә күренмәде. Каршысына килгән картлар белән баш изәп кенә сәламләште дә зират эченә, әле генә Вәлиулла карт жирләнгән урынга юнәлде.

Мирзаханның соңгы елларда авыл мәчетендә мезин булып йөрүче әтисе, тагын өч карт, кабер казыганда балчыкны салып барган зур калайны каядыр читкә өстериләр. Берсе, зират каравылчысы булса кирәк, анда-монда сөяп куелган көрәкләрне жыеп, зират өенә алып төшеп китте.

Калайны койма буена илтөп сөягәннән соң, картлар янә яшел чирәмгә жәеп куйган намазлыкларына чүгәләп дога кылдылар. Шуннан соң гына Мирзахан, алар янына килеп, барысы белән дә кул биреп күрешеп чыкты.

– Кайттыгызмы, улым? – диде Нурәхмәт. – Менә шулай, Вәли абый да китеп барды.

Вәли абый Бөек Ватан сугышында катнашкан ике йөз житмеш авылдашның бүгенгә кадәр яшәү бәхетен татыган өч бөртек кешенең берсе иде...

Картлар авыл ягына төшеп китте.

Мирзаханның әнисе зиратның икенче почмагына, бүтән туган-тумачалар тирәсенә жирләнгән. Әтиле-уллы аның кабере янына килделәр.

– Их әнисе, менә син монда күчкәнгә дә алты елдан артып китте инде. Әйбәт кенә ятасыңмы соң? – Нурәхмәт хатынының кабер ташын сыйпап алды. Аның янәшәсендә – үз әнисенең кабере...

– Карале, улым, барысының да чардуганнарын буяп чыгарга кирәк икән, оныттырма әле, яме, – диде Нурәхмәт карт, әнисенең кабере өстендәге чүп-чарны жыештыра-жыештыра.

Каберләр янына чүгәләп дога кылдылар да кайту ягына кузгалдылар.

Атлап барышлы гына хәл-әхвәлләр сорашканнан соң, Мирзахан күңеленә кереп утырган сәер тойгы белән уртаклашмый булдыра алмады:

– Әти, карап-карап тордым да аптырап киттем әле. Бер яшь кеше күренмәде зиратта. Гомергә болай булганы юк иде.

– Соң, шулай инде, улым, шулай. Авылда яшьләр калмады диярлек. Менә син үзең дә бит мәктәпне тәмамлауга шәһәргә чыгып шылдың. Башкалар да. Монда яшәп калганнары... Әнә, үзең күреп торасың...

Нурәхмәт абый чишмә тарафына ымлады.

Мирзахан аңлый, билгеле, әтисе бу сүзләргә ниндидер киная, үпкә белән әйтми. Нич юк, киресенчә, әкрәнләп сүнәп барган бу авылдан улы үз вакытында котылды дип исәпли, аның шәһәргә китеп югары белем алуы, дәрәжәле урында эшләве белән горурлана гына. Ә бит бер генә укытучы да мәктәптә урта кул гына исәпләнгән, кем әйтмешли, «өчкә-көчкә» генә укып йөргән Мирзаханнан әллә ни рәтле кеше чыгар дип башына да китермәгән иде. Шуңа күрә, мәктәпне тәмамлаганда бер фәннән имтиханны «бишле» билгесенә тапшырган егетнең аттестатына «ялгыш» куелган «өчле»не дә төзәтеп тормадылар. «Кая барсын инде бу йолкыш малай, барыбер шушында, авылда калачак бит», янәсе. Ә Мирзахан, баштарак эти-әнисен авылда калдырып китәргә уйламаган булса да, укытучыларга үч итеп дигәндәй, Казанга барып, илдә иң дәрәжәле исәпләнгән югары уку йортына керде, аны уңышлы гына тәмамлап, зур белгеч булып китте...

Әтисе ишарәләгән тарафта, тау итәгендәге чишмәгә терәп үк диярлек салынган бер йортның капка төбөндә, яшел чирәмдә өч бәндә ауный. Йөзләрен сакал-мыек баскан. Яннарында – ырылаш бушаган аракы шешәсе. Өчесенең дә авызында тәмәке пыскый. Кызып-кызып нәрсә хакындадыр гәпләшәләр.

«Әйе, эти, дөрөс әйтсәң шул, үзем дә күреп торам...»

Яшел чирәмдә кәеф-сафа коручыларның берсе зират ягыннан кайтып килүчеләргә шәйләп алды. Авырлык белән генә торып басты да аларга таба бер-ике адым ясады.

– О-о! Мишка кайткан! Сәлам, ахир! Нихәлләр, Нурәхмәт абый? Мирзаханның сыйныфташы Хәснүлла иде бу.

– Их егетләр, егетләр! Урамда эчеп, гайбәт сатып, сүгенеп утыру ир-ат гамәле инде? – дип куйды Нурәхмәт карт, йөзен чытып. – Ни хикмәт, күпчелек авыл яшьләре менә шундыйга әйләнде хәзер, улым. Тормыш рәхәтлегеннән шашыптыр инде, башкача булмас. Эшкә чакырсаң, бик сирәкләре генә ризалаша. Шунысы гажәп: эшкә йөрмәсәләр дә, хәмер эчәргә акчасын ничектер таба бит әле алар.

– Ну, ярар инде, Нурәхмәт абый, ачуланма инде. Нишләмәк кирәк, булмый бит башкача.

– Булмый дип... Мин дә эчтем инде аны заманында, энем, яшермим. Тик болай адәм ыстырамы булып, көпә-көндөз урам уртасында аунап ятканны хәтерләмим.

– Һе, икенче көнне мин дә хәтерләмим инде аны, – дип шаярган булды Хәснүлла.

– Кит! – Нурәхмәт карт кулын селтәде.

Мирзахан да, исерек сыйныфташы белән кул биреп күрешкәч, бөтен тәннән былтыргы силос исе аңкып торган, йөзен сакал-мыск баскан Хөснүлланың борын астыннан гына мыгырдап, нәрсәдер әйтергә маташуын игътибарга алып тормыйча, тизрәк аның яныннан китүне хуп күрдә.

– Ярап, иртәгә сөйләшербез, яме...

Олы урамдагы һәр йорт янында диярлек туктап, капка төбенә чыгып, июнь аеның жылы кояш нурларында иркәленеп утырган авыл картларының хәл-әхвәлләрен белешә-белешә кайттылар. Инде үз урамнарына борылабыз дигәндә генә, каршыларына тау буенда Рәис абый күршесендә яшәүче Гөлсинә карчык килеп чыкты. Нурәхмәтнең кулындагы төенчекне шәйләп алып:

– Әллә кибеткә берәр әйбер кайтканмы, кош тоткандай кыланасың, нәрсә алдың? – дип кызыксынды ул.

– Юк ла, алмадым, – диде карт, хәйләкәр елмаеп. – Зират янында чегәннәрнең олавы ватылган. Ну, теләсә нинди киём-салым, кирәк-ярак сатып йөриләр бит инде. Менә шулар бушлай ике кәчтүм биреп жиберде эле. Атка жиңелрәк булыр диделәр.

Әтисенең сүзләреннән Мирзахан аздан гына пырхылдап көлеп жибермәде. Гөлсинә карчыкның исә күзләре ялтырап китте, тик бездән:

– Әй, чукынмыш, тагын олы кешене алдап маташа бугай. Чын сөйлиме соң ул әтиң? – дип, Мирзаханга таба борылды.

Мирзахан ни дип җавап кайтарырга да белмәде, көлеп торганын Гөлсинә карчык сизмәсен өчен, карашын читкә ташлап, йөткереп куйды. Карчык аны-моны абайламады булса кирәк:

– И-и, Нурәхмәт, сиңа гел бәхет елмаеп кына тора инде. Кая, күрсәт эле кәчтүмнәреңне, – дип төпченергә тотынды.

Нурәхмәт карт, «әй, аптыратма эле юк-бар белән» дияргә теләгәндәй, кулын гына селтәде һәм, үз юлын дәвам итәргә ниятләп, бер-ике адым атлады. Ләкин, карчыкның йөзәндә канәгатьсезлек чаткылары тоемлап, үзеннән дә олы яшьтәге кешенең хәтерен калдырмагаем дип, туктарга мәжбүр булды:

– Әллә үпкәләдең инде, Гөлсинәтәй?

– Нишләп үпкәлим? Исем китте, ди. Күрсәтмә сана...

– Соң, сиңа, ялгыз карчыкка нигә кирәк инде ул ирләр кәчтүме?! Бар, энә, хатын-кызлар киеме сора. Бирерләр, бирми калмаслар. Арба тәгәрмәчләре бич таралган, барыбер сатып йөри алмыйлар бит инде...

Шактый юл үткәч кенә, артка борылып карадылар. Инде сигезенче дистәсен тутырып килүче Гөлсинә карчыкның кызу-кызу адымнар белән зиратка таба китеп баруын шәйләп, ихластан көлешеп алдылар...

– Нәрсә булды, тагын берәрсен төп башына утырттыңмы әллә? Нихәл, әткәй?

Көлөшө-көлөшө ишегалдына килеп кергән Нурәхмәт белән Мирзаханны Фәридә елмаеп каршы алды.

– Нишләп, килен, мин алдакчы кешемени? Ник алай дисең? – дигән булды Нурәхмәт карт, йөзөнә үпкәлэгән кыяфәт чыгарып. Ике куллап күрештеләр.

– Соң, синең Хужа Насретдин икәнлегенне авыл халкы гына түгел, бөтен Татарстан белә бит инде...

Белү генәме соң? Әле өч ел элек тә, Мирзаханнар авылга кунакка кайткач, нәкъ шушыңа охшаш вакыйга булган иде. Анысында хәтта Нурәхмәт карт үзен-үзе алдаган кебек килеп чыкты.

Жомга көннәрендә Нурәхмәт карт, күнегелгән гадәт буенча, хатынының каберен зиярәт кылып кайта, аннан соң, тәһарәтен яңартып, мәчеткә жомга намазына бара. Ул көнне дә шунда, кырык ел бергә гомер кичергән хатыны янына барырга чыккан иде. Намазлыгын култык астына кыстырып, каядыр юл тотучы картны күрше Мәйсәрә апа туктатты.

– Кая киттең, Нурәхмәт? – дип кызыксынды капка төпләрендә хәл жыеп утыручы күрше карчыгы.

– Менә, тимер кибетенә кәрәзле бал кайткан. Кирәге чыкмый калмас, берәр капчык алып куям әле, – диде Нурәхмәт, йөзөнә житди кыяфәт чыгарып. Һәм үз юлы белән китеп тә барды.

Мәйсәрә апа, тиз генә үз ихатасына кереп, шикәр комыннан бушап калган бер капчык алып чыкты да кызу адымнар белән күршесе артыннан атлады.

– Туктале, тагын берәр капчык алып чыгыйм, көтеп тор, бергә барырбыз, – дигән булып, Нурәхмәт кире борылды.

Хатын-кыз көтеп торами инде?! Мәйсәрә апа, киресенчә, адымнарын кызулатып, халык телендә «Тимер кибете» дип йөртелгән хужалык кирәк-яраклары сатыла торган кибет тарафына элдерте.

Бераздан авыл хатыннарының каядыр ашыгуын искәргән карт: «Әллә, чынлап та, кибеткә жүнле нәрсә кайткан микән?» – дип, алар артыннан йөгәрде...

Әлеге вакыйганы исенә төшергән Нурәхмәт картның йөзөндә канәгать елмаю чагылып китте.

– Әй, белсәләр дә, ышаналар бит әле, – дип кенә куйды ул һәм зиратка баргач дога кылырга дип үзе белән алып барган төенчек – намазлыкны култык астыннан тартып чыгарып, Мирзаханга тоттырды да мал абзарына кереп китте...

Әнисе вафат булгач, туган авылыннан шактый еракта гомер кичерүче Мирзахан, ялгызлыкны тоймасын дип, әтисен үз яннарына чакырып карады. Ләкин бөтен гомерен авылга багышлаган карт үз нигезен ташлап, шәһәр жиренә күчәме инде?! Мирзаханнарда ике кич кунды да кабат авылга, яшьлек дуслары янына ашыкты. Ахыр чиктә:

– Юк, улым, эниенне, икебез бергә торгызган нигезне ташлап китә алмыйм инде мин. Бүтән кыстама, яме. Авылда минем ише карт-корыга авыр булыр дип тә борчылма. Кем әйтмешли, гомергә шушы авыл сазлыгын ерып яшәдек. Шөкер, ашарга житәрлек: баз тулы бәрәңге, күршеләр сөте-мае белән сыйлап тора. Хәзер авыл кибетләре дә азык-төлек белән шыплап тулган бит. Анда булмаганнарын каладан алып кайтырга була, ерак жир түгел. Хәзер авыл халкы да ит-бәрәңге генә сосып утырмый, кибеткә әллә нинди нигъмәтләр кайта дигәндәй. Шөкер, вақытында пенсиясен биреп торалар...

Әтисе дөрөс әйтә әйтүен. Лаеклы ялдагылар гына түгел, авыл зыялылары – укытучылар, элемтә бүлгеге, авыл советы хезмәткәрләре дә айлыкны вақытында алып бара. Акча житкерә алмаучы ике генә катлау кешеләре яши бүгенге авылда: беренчеләре – эчкечеләр, икенчеләре – агрохолдинг эшчеләре. Беренчеләренен, эшлиме алар, пенсия аламы – барыбер акча житкерә алмавы аңлашыла инде. Ә менә икенчеләренен кичәге колхоз урынына калган ширкәттән алачак акчалары дистә меңнәр белән исәпләнә. Тик ул акчалар еллар буена кәгазьдә генә кала бирә. Төгәлрәк итеп әйткәндә, болар – бушка эшләүчеләр һәм пенсия яшенә житүне көтеп ала алмыйча зарыгучылар.

– Шәһәргә китеп караучылар булгалады ул, – дип дәвам итте Нурәхмәт карт. – Әнә, «Чирмеш очы»ндагы Сабит абыең өен сатып, Түбән Камага, малайлары янына күченгән иде. Авыл картлары әйтте үзенә: «Өең газы-суы кергән, китмә, барыбер тора алмыйсың анда – таш фатирда», – диделәр. Юк, тыңламады. Янәсе, сугыш ветераны буларак, хөкүмәт бер дигән аерым фатир биргән, хәзер картлык көнөндә ул рәхәтләнәп шунда яшәячәк. Ике ел үттеме-юкмы, кире кайтты Сабитыбыз! Ә йорты – тү-тү. Үзе сатып киткән иде бит, яңа хужалар кире бирергә риза түгел. Шәһәрдәге фатирын саткан акчасына, үз нигезе булмаса да, бүтән урында яңа йорт житкереп, шунда көн күрә хәзер. Хи, юләр, бөрлегәнле Нократ буйларын, ничәмә-ничә гасыр авыл халкын тәмле балыклары белән сыйлаган Кәрәкә күлен, киң болыннарны, авыл тынлыгын, саф һаваны ниндидер шәһәр шау-шуына алыштыраммы соң?! Аннары, ятим түгел бит мин монда. Дуслар бар әле, Аллага шөкер, менә сез дә кайткалыйсыз...

Улы: «Кайткан-киткәннәргә генә өметләнәп, ялгыз яшәве читендер бит инде, әти», – дигәч тә, әллә кайчан эзерләп куелган жавап яңгырады: «Менә, пенсия килсен дә, тагын бер бозау алам әле, шул булыр миңа иптәш...»

Шулай эшләде дә. Күрше авылдан нәни генә бозау алып кайтты. Көне-төне абзарда, шул бозау тирәсендә мәш килде...

Абзар эчендә Нурәхмәт картның бозау белән сөйләшкәне, тегесенәң мыш-мыш килеп иснәнгәне ишетелде:

– Түчә, малкай, тыпырчынма. Ачыктыңмыни? Хәзер салам ашарыңа, хәзер...

Бераздан бозауның керт-керт башак кимерә башлаганы колакка чалынды...

– Әллә өйләним микән? – дип куйды Нурәхмәт карт, абзардан чыккач.

Әтисе авызыннан көтелмәгән сүз ишетеп, Мирзахан аптырап китте.

– Кисәк кенә әйтеп куйдың әле. Наман шаяртасыңмы? Ни дип жавап бирергә дә белмим...

– Ярар, вакытлы-вакытсыз башыңны катырма, улым. Бер утырып сөйләшербез, бүтән чакта. Илһам өйдәдер бит, каяле, улым, кереп күрим әле үзен, – дип сөйләнә-сөйләнә, өйгә кереп китте...

2 бүлек

Фани дөнъяда нинди генә кешеләр юк: бәхетлеләр дә, бәхетсезләр дә. Дөрес, бәхетне дә һәркем үзенчә күзаллай. Берәүләр, кайгы-хәсрәтләргә житәрлек кичерсә дә, еллар үтү белән үзенең күңел матурлыгын, тормышка булган мэхәббәтен югалтмыйча, булганына шөкер итеп яши белә. Нурәхмәт картны шундыйлар рәтенә кертәп буладыр. Чын татар ирләренә генә хас булган иң күркәм сыйфатларга ия. Аның сабырлыгы, башкаларга карата һәрвакыт игътибарлы, ярдәмчел булуы күпләргә үрнәк. Әнә ул, тормышның ачысын-төчесен кирәгеннән артык татыган татар карты, ун яшьлек оныгын тез башына утыртып, аңа үзенең еллар үтү белән инде өзек-өзек кенә калган балачак хатирәләрен бәян итә:

– Сугыш башланганда, миңа нәкъ синәң кебек ун яшь иде, балам...

...Нурәхмәт карт тумышы белән шушы авылдан булса да, аңа балачак елларын бик еракта, чит-ят жирләрдә үткәргә туры килде. Әтисе – укытучы Ахун белән әнисе Галимә, яшь совет жәмгыятен «халык дошманнарыннан чистарту» киң колач жәйгән чорда, туган-үскән жирләрен ташлап, татар кешесе өчен бөтенләй ят төбәккә, Белоруссиягә, Гомель өлкәсенең куе урман эченә урнашкан Круки авылына күчеп китәргә мәжбүр булдылар. Нурәхмәт шунда балалар майданчыгына йөрдә, өч ел мәктәптә укыды.

Белоруслар, украиннар яши торган бу авылга, ни хикмәт, тагын бер татар гаиләсе килеп урнашкан икән. Ике яшь балалары да бар. Нурәхмәт үзенең яшьтәше Сәлим белән күченеп килгән көнне үк танышты. Бертуганнар кебек аерылмас дуслар булып киттеләр. Авыл халкы аларга «татарчоноклар» дигән кушамат такты. Сәлим – Сашкага, Нурәхмәт Нуриikka әйләнде...

Кырык бернең жәй башы. Кояшның беренче нурлары белән торган

Нурэхмэт тиз генә йорт тирәсендәге вак-төяк эшләрне башкарды да уйнарга чыгып китте. Хужабикә, улы өйдә юклыктан файдаланып, байтак эш эшләргә өлгерде – тузаннарны сөртештереп алды, су жылытып, берәз кер уды. Кысыр шулпа пешүен хәбәр итеп, өй эченә пар бөркелде.

Баштарак Нурэхмәтнең озак кайтмый торына әллә ни борчылмаса да, аның әлегәчә өй тирәсендә юклыгын аңлап алгач, ана күңеленә шомлы уйлар кереп оялады. Шуны гына көткәндәй, кинәт күрше Марфаның чәрелдек тавышы ишетелде:

– Галя, чык әле!

Галимә ишегалдына ашыкты.

– Нәрсә, Марфа түти? Төсең качкан. Бер-бер хәл булмагандыр бит?

Марфа, яулык чите белән күзләрен сөрткәли-сөрткәли, Галимәләрнең баскыч төбенә килеп чүгәләде. Сүзен нидән башларга белми аптыраган кебек берара тын гына утырды. Ул вакыт эчендә Галимәнең күңеленә әллә нинди куркыныч уйлар кереп урнашырга өлгерде. Көндөз капка төбенә дип кенә чыгып киткән Нурэхмәтне дә, авылның беренче этәчләре белән уянып, колхоз эшләре буенча алтмыш чакрым ераклыктагы район үзәге Шатилкига киткән ире Ахунны да уйлап алды хужабикә. Ахыр чиктә, түземлеген жуеп, Марфаны тинтерәтергә тотынды:

– Түти, әйт инде, нәрсә булды соң? Минекеләр белән берәр хәвеф-хәтәрме? Әллә...

Ниһаять, Марфа телгә килде.

– Их, күршекәем, булган шул, булган... Синекеләргә генә түгел, бөтен илгә афәт килгән...

Марфа түти тагын тынып калды. Борчылудан Галимәнең йөрәге күкрәк читлеген ертып, тышка атылып чыгар дәрәжәдә тибә башлады.

– Сөйлә инде! – дип кычкырды ул ахыр чиктә.

– Син бүген авыл советы янына радио тыңларга килмәгән иден шул. Сәбәбе булгандыр инде... Сугыш башланган, Галя күршекәем, сугыш.

– Сугыш?! Нинди с-сугыш?!

Галимә, күкрәк турың учы белән каплап, Марфа янына чүгәләде.

– Германия безнең илгә бәрәп кәргән. Бүген иртән...

– Ахун беркөнне генә сөйләгән иде шул аны. Немецлар бөтен Европаны тез чүктергән, безнең жирләргә дә кул сузарга чамалыйлар бугай дигәние... Йа Аллам...

Галимә, Марфага иярәп, урамга чыкты.

Каршы як күрше малае Гриша үз капка төпләрендә утыра иде. Галимә аңа көндөз үк чыгып киткән улының әлегәчә кайтмаганлыгын әйтте. Гриша бер сүз дә дәшмәде. Берәздән, капка төбәндә ятучы, кыз-кыркын, малай-шалай өчен кичләрен утыргыч ролен үтәүче

черек бүрэнгә чүгәләп, озын бармаклары белән ияген угалап алды да сикереп торды:

– Киттек!

Галимә сүзсез генә Гришага иярде.

Кайда гына булырга туры килмәде аларга. Барча дус-ишләренә, көндөз бергә уйнап йөргән иптәш малайларының өйләренә, Сәлимнәргә сугылып чыктылар.

Тик Сәлим белән Нурәхмәтнең эзе беркайда да юк иде...

Инде нишләргә, кая барып бәрелергә?! Жанни бертуктаусыз тырмап торган газалпы уйларга бирелеп урам буйлап атлап барган жиреннән, Гриша кинәт каккан казык кебек туктап калды.

– Карале, Галя апа, тауга менеп төшимме әллә? Син бар, кайт. Бәләкәй чакта без тауда уйнарга ярата идек, алар да шунда түгел микән...

Гриша авыл читенә, зират ягына юл тотты.

Ул тау башына менеп житкән арада әйләнә-тирә шактый караңгыланып өлгерде. Зират янындагы майданчыкка барып караса, «татарчонок»лар, Нурәхмәт белән Сәлим, күзләрен челт-мелт итеп, Гришага карап торалар.

– Нишләп йөрисез монда, зират өрәкләре? Төн житә бит инде, әниләрегез дөнья бетереп, сезне эзли. Кайтыгыз хәзер үк!

Гришаның үзенә дә унөч кенә яшь эле. Шулай булса да, Галимә әйтмешли, иртә житлеккән егет. Үз-үзен тотышында, сөйләшүендә дә еш кына өлкәннәргә хас житдилек, таләпчәнлек чалымлана. Бу юлы да малайларга өлкәннәр кебек берәз нотык укымыйча калмады күрше егете – сорамайча, әниләргә белгертмичә, өйдән чыгып китүнең яхшы түгеллеген аңлатырга тырышты.

– Бүтән малайлар үзләре барасы килгән жиргә теләгән вакытта баралар бит эле, безгә нишләп ярамый?! Без алардан киммени? – дип, ризасызлык белдерергә маташып карады Нурәхмәт.

– Нурик, – диде аңа каршы Гриша. – Ярыймы, ярамыймы – анда минем эшем юк. Сөз бит үскән егетләр инде, татарчоноклар, акыл керергә вакыт. Әни сүзен, олылар сүзен бервакытта да аяк астына салып таптарга ярамый, шуны онытмагыз, яме. Ә ул сиңа ни дигән иде бүген? Озак йөрмә дигән идеме? Вәгъдә биргәнсең бит... Башка малайлар... Андыйлардан үрнәк алмагыз сөз, аларга охшарга тырышмагыз, алар сөзне үрнәк итеп куйсыннар...

Нурәхмәт кайтып кергәндә, әнисе түрдәге караватта елап утыра иде. Улы ишек уентыгында пәйда булуга, ашыга-кабалана, аның янына килеп, кочагына кысты.

– Балам! Кайларда югалып йөрисең син? – диде ул, Нурәхмәтнең башыннан сыйпап.

Әнисенең бертуктаусыз елавы малайны борчуга салды.

– Ни булды, эни? Нигэ елуйсың? Эти кайтмадымыни эле? Минем шулай озак йөргәнне аңа эйтмә яме, эни. Бүтән беркайчан да алай эшләмәм.

– Этиң сине көтеп тора алмады инде, балам, бик күрәсе килгән иде дә... Сугышка китте этиң, улым, сугышка...

Кинәт Нурәхмәтнең күзләре яшьләнде. Гарьлектән. Гарьләнерсен дә – этисе сугыш хәтле сугышка киткән, ә ул аны озатырга да кайтмады...

***

Көз. Нурәхмәт жиләк-жимеш бакчасында йөри иде. Белоруссиянең артык кырыс табигатьле булмавы сәбәпледер, күрәсен, сентябрь аенда инде яфрактары коела башлаган кара миләш куакларында, алмагачларда берән-сәрән генә булса да ап-ак чәчәкләр пәйда булуы монда беркем өчен дә гайре табигый күренеш түгел. Жәй буена көннәр артык жылы торып, инде зур-зур татлы жимешләреннән арынуына да байтак вакыт үткәч, икенче язга кадәр ял итеп, йоклап алу хыялы белән кыш килүен көтеп арыган куак-агачлар, «их, булмады бу...» дигән кебек, янәдән чәчәк атарга карар кылган диярсен...

Шулай да матур инде. Жиләк-жимеш бакчасында йөргәндә, елның кайсы фасылы булмасын, Нурәхмәт ничектер жанына юаныч, күңел рәхәтлеге таба иде. Быел гына... Бөтен авылны, илне кара кайгыга салган сугыш табигый гүзәллекне бөтенләй юкка чыгарды. Көн саен авылдашларның кайгыдан кара янган йөзләрен, өзлексез яшьле күзләрен күреп яшәгәндә, жимеш бакчасының матурлыгына хозурланып йөрөп булмый шул. Яшь бала гына булсаң да...

Нурәхмәтләрнең капка төбенә йөк машинасы килеп туктады. Тобырша капланган эржәсеннән баштанаяк коралланган кешеләр сикерешеп төште. Ниндидер ят телдә сөйләшәләр. Немецлар дигәне шулардыр инде. Кораллы солдатлар кайсы кай тарафка китеп таралышты. Шушы авылда туып-үскән, сугыш башланганчы мәктәптә немец теле укыткан Клементий, хәрби киём кигән юан гына бер ир-ат һәм гәүдәсе кое сиртмәсен хәтерләткән нәзек, озын буйлы хатын Нурәхмәтләр ихатасына юнәлделәр. Каралты-кураны, мунчаны, эле генә Нурәхмәт йөргән бакчаны күздән кичергәннән соң өйгә керделәр. Ирләр аш өстәле янәшәсендәге урындыкларга кунаклады, ә «Кое сиртмәсе», Нурәхмәтнең әнисе йоклый торган киң карават янына барып, беләгенә аскан кечкенә сумкасын ипләп кенә тәрәзә төбенә куйды да, аяк киёмен дә салып тормыйча, үз телләрендә нәрсәдер мыгырдап, караватка сузылып ятты.

– Галка, кунакларны кабул итеп ал! – диде Клементий Галимәгә тупас кына. – Обер-лейтенант Карл Браун һәм аның хатыны Эмма

Браун бүгөннөн сездә яши. Аларның бөтен йомышларын берсүзсез үтәргә! Ишетсен колагың! Берсүзсез! Юкса, үзегезгә начар булыр.

Һәм юан офицерга таба борылды да, ясалма елмаеп, немец телендә нәрсәдер әйтте.

– Юха елан! – диде хужабикә.

Клементий ачуыннан кызарынды-бүртенде, ләкин жавап итеп хужабикәгә бер сүз дә әйтә алмады.

– Эй, эй, – дип кулын селтәде аңа немец офицеры. – Чыгып кит! Тиз бул!

Нурәхмәтнең моңарчы немецча бер сүз ишеткәне булмаса да, йомры гәүдәле хәрбиненң ялагай Клементийга чыгып китәргә боерганын аңлады. Клементий, учын күкрәк турына куеп гафу үтенә-үтенә, өйдән чыгып китте.

Обер-лейтенант өй эчен күздән кичерде. Аннан соң хужабикәгә дәште:

– Фрау! Монда без яшәячәкбез.

Ләкин Галимә аның сүзләрен аңламады. Клементий әйткәнне аңлатуыдыр инде дип, жылкәсен генә сикертеп алды. Офицер, куллары белән ишарәли-ишарәли, телен сындыра-сындыра аңлатырга тырышты.

– Ми будьем жит! Гут? – дип, өстәлгә, караватка төртеп күрсәтте.

Галимә, ризалашкандай, сүзсез генә башын изәде дә өстәл уртасына суы эле яңарак кына кайнап чыккан самавырны китереп куйды.

– Чәй? – дип сорады ул чакырылмаган кунактан һәм караватта гырлап ятучы Эммага карап куйды.

«Йокласын, уятма» дигәндәй, кулын гына изәде обер-лейтенант һәм бармагы белән үз түшенә төртте:

– Ә мин эчәм.

Хужабикә аңласын өчен бармагы белән бер үзенә, бер самавырга төртеп күрсәтте.

Аның кыланмышын күзәтеп утырган Нурәхмәтне бер генә сорау борчыды: «Бу кешеләр белән ничек бер түбә астында яшәп булып икән соң? Алар – безне, без аларны аңламыйбыз».

Ләкин, тормыш булгач, барысына да жайлашасың икән. Тора-бара обер-лейтенант та русча шактый сүзләр өйрәнәп өлгерде. Еш кына нинди дә булса берәр әйбернең русча аталышын Нурәхмәттән сораудан да тартынмады...

Дәрәсен әйтергә кирәк, кечкенә Нурәхмәткә немец офицеры әллә ни усал күренмәде. Малай яныннан үтеп киткән чакларында, үзенчә шаярган булып, чәчләрен тузгыта, икәүдән-икәү генә калган вакытларда аңа йә шикәр кисәге, йә алма бирә иде. Ә бервакыт, гадәттәгечә, Нурәхмәткә шикәр кисәге бирмәкче иде, бүлмәдә Эмма пәйда булды. «Кое сиртмәсе» күзләрен акайтып карап торды да иренә

акырды. Карл югалып калды, мизгел эчендә бит алмалары кызарып чыкты. Нәрсәдер аңлатырга, акланырга тырышып авыз ачкан иде, хатыны элеккедән дә яман кычкырырга тотынды. Күзләрен кыса төшөп, Карлга текәлдә дә:

– Нишләвең бу, Карл?! Карт дунгыз! Тфү! – дип, урамга чыгып китте.

Обер-лейтенант, менә күрдөңме инде дигәндәй, кулларын күтәрә төшөп, жилкәләрен сикертеп алды.

Ирен, гомумән, аңлый алмый иде Эмма. «Хезмәтче малаен шулай иркәләп, күчтәнәчләр белән сыйлап тору немец офицерына килешә торган нәрсәме инде? Без бит югары раса, э ул? Бу бала да, аның анасы да, авылда яшәүче барлык халык та кол булу өчен генә туган. Без – аларның хужалары! Без рөхсәт итсәк – яшәрләр! Ә Карл шуларга ярарга тырышып йөри. Юк, һич кенә дә Карл кебек мәми авыз булмайчакмын, белсеннәр алар белән янәшә дөнъяның иң югары раса вәкиле яшәгәнлеген!» дип уйлый иде «Кое сиртмәсе». Шул гомер яшәп тә бала анасы булу бәхетенә ирешә алмаганга күрә Нурәхмәтне дә, башкаларны да күрә алмаучы хатынга мондый уйлар, күрәсәң, бәхетсезлеген ақлар өчен килә иде...

Шул көнне үк Галимәне авыл советына чакырттылар. Әнисенә ияреп, Нурәхмәт тә барды. Анда Клементий белән нәкъ Карл Браун шикелле йомры гәүдәле бер немец кына. Клементий алдында яткан дәфтәргә ниндидер тамга салды да Галимәгә дәште:

– Тәк! Галка! Мин хәзер сиңа азык-төлөк бирәм. Аларны, аңлайсыңдыр, үзең ашыйсы түгел, барысы да обер-лейтенант Браун белән хатыны өчен. Ишетсен колагың, бөртегенә кадәр аларга пешереп ашатасың!

– Аңладым инде, – диде Нурәхмәтнең әнисе, йөзен жыера төшөп. – Кая, нәрсәләр бирәсең?..

Клементий аны күрше бүлмәгә әйдәкләде. Галимә белән немецлар ялчысы йодрык кадәрле амбар йозагын ачып, эчкә кереп киттеләр. Алар артыннан ияргән Нурәхмәт ачык ишектән башын тыгып кына карады да ирексездән сызгырып куйды.

– Агызма селәгәңне, маңка малай! – дип кычкырды Клементий. – Сиңа дигән бер нәрсә дә юк монда. Барысы да кунаклар өчен...

Ике күмәч, бер кило чамасы акмай, бер кило ысланган туңмай, ун килограммлап дөгә ярмасы, бер дистә ниндидер консерв, көмешкә тутырылган зур гына шешә, чучка итеннән эзерләнгән тутырма, ике уч кәнфит, тагын әллә нинди ризыкларның бөтенесен ике капчыкка бүлеп салып, өйләренә кайтып киттеләр.

Малай юл буге үзе күтәргән капчык эчендәгә тәм-том турында уйланып кайтты. Бигрәк тә матур кәгазьгә төрөлгән кәнфитләр тынгылык бирмәде аңа. Нурәхмәт әнисенең күзләренә текәлдә.

– Юк, улым, ул турыда уйлама да, – диде Галимә, малаеның нәрсә әйтергә теләгәнән сүзсез дә аңлап. – Ашасыннар үзләре! Кеше өлешеннән башка да яшәрбез, боерган булса.

Нәни баласының тәмле ризыкка кызыгып калганлыгын әни кеше бик яхшы аңлый иде, билгеле. Ләкин, ни хәл итәсең, балага бер кабарлык ризык ашатам дип... Клементий, Эмма кебек хәшәрәтләрдән кыерсытылу ризыкка кызыгып калуга караганда мең мәртәбә авыр булып.

Ана әкрән генә улының жилдә тузган чәчләрен сыйпап алды...

Шулай да теге кәнфитләрнең берсен шул көнне үк авыз итү бәхете тиде Нурәхмәткә. Карл, хатыны аралыкка кул юарга кереп киткәч, малайны имән бармагы белән генә үз янына чакырды.

– Ком! Ам-ам! Шоколад. Бон-бон, – диде ул пышылдап кына һәм авызындагы көмеш тешен елкылдатып елмайды.

Малай кыюсыз гына обер-лейтенант янына килеп басты. Немец матур кәгазьгә төрелгән кәнфитне аның күлмәк кесәсенә үзе салып куйды. Нурәхмәт: «Рәхмәт!» – диде дә тизрәк ишегалдына чыгып китү ягын карады. Утын өеме янына барып, бер тумранга чүгәләде дә кесәсеннән ялтыравык кәгазьгә кәнфитне тартып чыгарды. Берара кулындагы хәзинәне әйләндергәләп утырганнан соң, кәгазеннән арындырып, бөтенләе белән авызына капты.

Немецлар шоколадың беренче тапкыр кабып каравы. Сугышка кадәр әтисе район кибетеннән алып кайткан кәнфиткә бер дә охшамаган иде «Бон-бон», әчкелтем. Авызда эреп беткәндә генә баллыланды тагы үзе...

Гомумән, авылга немецлар килсә дә, баштарак халыкның тормышында әллә ни үзгәреш сизелмәде кебек. Нәрхәлдә Нурәхмәткә шулай тоелды. Апрель аен яхшы хәтерли. Немецлар Гитлерның туган көне уңаеннан авылның һәр йортына диярлек үз эләмнәрен элөп куйды. Бала-чагага ялтыравык кәгазьгә төрелгән кәнфитләр өләштеләр. Ике кәнфит Нурәхмәткә дә эләкте. Алардан ниндидер үлән тәме килә иде. Тагын фюрер сурәте төшерелгән немец телендәге журналлар, нечкә генә таякка беркетелгән флажоклар тараттылар. Авыл халкын элекке мәктәп бинасына жыйдылар. Нурәхмәтләрдә яшәүче Карл Браун дулкынлана-дулкынлана нотык сөйләде. Полицай Клементий аның чыгышын русчага тәржемә итеп торды. Аның сүзләреннән аңлашылганча, обер-лейтенант немецларның тиздән Мәскәүне алачаклары, Сталинны Кызыл майданда асып куячаклары турында сөйләде, Гитлерга дан жырлады...

Ә бер көнне Нурәхмәт ниндидер партизаннар турында сүз ишетеп кайтты. Алар куе урманда качып ята, гелән-гелән немецларга һөжүмнәр оештыра икән. Янәсе, аларның моңарчы немецларның күзә күрмәгән, хәтта колагына да чалынмаган ниндидер яңа пушкалары

бар! Аталышы да бик сээр, ниндидер кыз исеме: эллэ Груша, эллэ Наташа, эллэ Катюша шунда. Берьюлы йөз ядрэ ата, ди. Немецларның коты очкан, имеш...

Немецларның авыл халкына мөнәсәбәте кинәт суынуның сәбәбен Нурәхмәт шушы хәбәр белән бәйләде. Тыныч тормышта күз алдына да китерә алмаган кыенлыклар башланды. Мал-туарны жыеп бетерделәр. Авылда хәтта шырпы табу баш бәласенә әверелде, керосин, тоз, сабын кебек кирәк-яраклар бөтенләй диярлек юкка чыкты. Галимә апа өйдә булган шырпыларны урталай ярып бердән ике шырпы ясап куйды. Нурәхмәт еш кына миченә яккан күршеләргә утлы күмер сорап йөгәрә иде. Соңрак Марфа түти аларга чакма ташы алып кереп бирде. Керосин барында өй эчен куыклы лампа белән яктырткан булсалар, соңрак чыра яндырырга гына калды. Ә көндәлек режим белән яшәргә күнеккән аксөяк немецларны сәгәте-минуты белән ашатырга-юындырырга кирәк. Шуңа күрә кайнар аш житкерергә аз гына соңарган вакытларында Галимәгә «Кос сиртмәсе»нең камчысыннан «авыз итәргә» дә туры килгәләде.

3 бүлек

...Дүшәмбе көнне, өйләрендә яшәүче немецлар чыгып китүгә, Галимә Нурәхмәтне үз янына дәште.

– Улым, бакча башына барып, кычыткан жыеп кер эле. Кичә дә жыймадың. Картайгач бәрәкәте бетә бит аның. Ичмасам, кычыткан ашы пешерермен үзеңә...

Малай, култык астына арыш капчыгы кыстырды да, борын астыннан гына: «Немецларга – бөтен тәмле ризык, ә миңа – кычыткан ашы, – дип сөйләнә-сөйләнә, бакча башына юл алды. – Әнигә бигрәк авыр инде. Сугышы да бетми бит аның тизрәк, эти кайтса, жиңелрәк булыр иде, ичмасам...»

Нурәхмәтләрнең бакча башында ике кыз бала мәш килә иде. Малайның шундук «эченә корт керде». Үзеннән өч яшыкә өлкән күрше кызы Василисага дәште:

– Нишлисез сез безнең бакча башында?

Кыз, бер мизгелгә югалып калган кебек тоелса да, үзен тиз кулга алды.

– Күрмисеңме эллә, кычыткан жыябыз бит... Нәрсә карап каттың, жый, әйдә!

Кызның соңгы сүзләре Нурәхмәтгән куркып хәрәкәтсез калган Настяга атап әйтелде.

– Кызык син, әй, – диде ачуы кабарган малай. – Безнең кычытканны жыеп баемакчы...

– Нишләп сезнеке, ди, эле ул? Эллә үзең утырткан идеңме?

– Безнең бакча башы булгач, безнеке инде.

Нурэхмэт елап жибәрер хэлгә житте. Василисаның кәржиненә үрелде.

– Би-ир, бир кычытканны...

– Карале, кара, хәзер, бирделәр, ди, сиңа кычыткан! Ычкын моннан, энә үзең жый!

– Миңа... калдырмагансыз бит инде-е-е, – Нурэхмэт чын-чынлап еларга кереште.

– Соң, бик кирәк булгач, йоклап ятмыйлар аны. Шытып чыкканына өч көн бит инде, нигә жыймадың соң?

Василиса, кычыткан тутырылган капчык белән кәржинен алып, сөңлесен тизрәк өйләренә әйдәкләде.

Шулвакыт талгын гына йомшак кар ява башлады...

Нурэхмэт, яшь кычыткан эзләп, ярты авылны әйләнде. Табарсың, әйе... Тагын буш кул белән кайтырга туры килүен әнисенә ничек аңлатырга белмичә, озак кына өйләренә кайтмый йөрде. Оят бит: әнисе ничә көн элек кушкан йомышны үти алмады, егет башы белән кызлар алдында югалып калды, алай гынамы, балавыз сыгып торды...

Көн кичкә таба авышкач кына кайтып керде ул.

– Кайда йөрисең инде тагын? – дип каршы алды аны Галимә. – Әйткән сүзеңне гел онытасың. Алай ярамый бит инде... Әйдә, аш суынганчы ашарга утыр. Василиса кереп чыккан иде, кычыткан алып кергән, рәхмәт төшкере...

...Кырык икенче елның көзе. Авылга немецлар килеп төпләнгәнә бер ел булды. Кичке эңгер-меңгер вакыт. Нурэхмәт ишегалдында этисе кайдандыр алып кайтып биргән кечкенә балта белән утын яра иде. Өйдән, киерелә-киерелә, обер-лейтенант Браун чыкты. Кәефе яхшы күренә. Ун яшьлек кенә булса да, балта белән «ут уйнатучы» малайга елмаеп карап торды да:

– Эй, малчик, ком! Суда! – дип, аны үз янына дәште.

Нурэхмәт, балтасын утын тумранына кадап, башын иеп кенә немец офицерына якынлашты.

Браун малайга йодрык зурлыгындагы кып-кызыл алма сузды.

– Кушай, ам-ам, – дип көлдә немец.

Нурэхмәт алманы яшен тизлегә белән аның кулыннан тартып диярлек алды да кабалана-кабалана ашый да башлады. Ачлыктан түгел, күз төшерүгә үк авыз суларын китереп торган алмадан, Браунның хатыны Эмма күреп алганчы, авыз итеп калу теләгә көчле иде. Чөнки яхшы белә: обер-лестейнант кечкенә балаларга ярыйсы гына мөнәсәбәттә булса да, хатыны – аның капма-каршысы.

Браун малайның жылкәсенә сугып алды.

– Молодъес, малчик, иди, арбайтн, – дип, янә шаркылдап көлеп жибәрде.

Аның көлгән тавышын ишетеп булса кирәк, өйдән Эмма да чыкты.

Гадәттәгечә, кулында – каештан үрелгән камчы. Чыкты да, аны-моны уйлап тормастан, Нурәхмәткә селтәнде.

– Дунгыз малае.

Аның бу кыланмышы иренә ошап бетмәде булса кирәк – немец телендә үзара әйткәләшәп алдылар.

Ир белән хатын сүз көрәштергән арада Нурәхмәт тизрәк ишегалдыннан чыгып шылу ягын карады. Кулына ике чиләк тотып, авыл уртасындагы коега юл алды...

– Нурик!

Кинәт үз исемен ишетеп, малай сискәнәп китте. Як-ягына озак кына каранып торса да, якын-тирәдә бер кеше дә күзенә чалынмады.

Бераздан кабат: «Нурик!» – дип дәште серле тавыш.

Былыргыдан калган, корыган кычыткан сабаклары, шайтан таягы сырып алган читән буенда яшеренеп утыручы бу кешене Нурәхмәт шундук танып алды. Сугышка кадәр авыл советы рәисе булып эшләгән Афанасий Семёнов. Авыл халкы аны «Панас» дип кенә йөртә иде.

Уңга-сулга күз төшереп алганнан соң, Панас Нурәхмәткә якынлашты.

– Ничек хәлләр, улым? – диде Афанасий. – Әниң таза-сау гынамы?

– Әйбәт кенә әле, Панас абый, – диде малай. – Ә син кайчан кайттың?

Афанасий бу сорауга җавап кайтарып тормады.

– Нурик, улым, менә бу төенчекне әниңә алып кайтып бир әле, яме, – дип, малайга саргылт чүпрәккә төрелгән кечкенә генә әйбер тоттырды. – Башка беркем дә күрмәсен, әниңә бир.

– Нәрсә соң ул? – диде Нурәхмәт, төргәкне кулларында әйләндерә-әйләндерә.

Афанасий кинәт төргәкне аның кулынан тартып алды.

– Улым, бу – бик кирәкле әйбер. Төенен сүтәсе булма, яме, кара аны! Син зур малай инде, минем сүзне тыңларсың бит?

Серле төргәк янә Нурәхмәт кулына күчте.

– Яра-ар, – дип сузды малай канәгатьсез генә һәм, төргәкне куенына кыстырып, юлын дәвам иттерде.

– Берүк әниңнән башка кешегә күрсәтмә, – дип кабатлады Афанасий аның артыннан һәм читән буйлатып кына авылга терәлеп үк диярлек торган урман ягына таба китте...

– Панас абыйны очраттым, – дип пышылдады Нурәхмәт, өйалды җыештырып йөргән әнисе янына килеп.

Галимәнең йөзе җитдиләнәп калды.

– Нәрсә әйтте соң Панас абың? – дип сорады ул шулай ук пышылдап кына һәм Нурәхмәтне, җилкәсеннән кочып, бүлмәгә әйдәкләде.

Бэхеткә, немец офицеры да, аның хатыны да каядыр чыгып киткән иде.

– Менә моны сиңа бирергә кушты, – дип, Нурәхмәт куеныннан теге кечкенә төргәкне тартып чыгарды.

Галимә, улының кулындагы төргәкне саклык белән генә алып, кая куярга икән диптер инде, тирә-ягына каранып алды.

– Бар әле, улым, чыгып карап кер, – диде ул, ниһаять. – Тегеләр күренмиме анда?..

Нурәхмәт бер минут чамасы капка төбөндә басып торды да өйгә керде.

– Юк, күренмиләр...

Әнисенә кулында теге төргәк юк иде инде.

– Улым, утыр, әйдә, алайса, тиз генә чэй эчеп алыык, – диде Галимә тыныч кына.

Нурәхмәткә бер чынаяк чэй ясап бирде. Улы чэй эчкән арада ашыга-ашыга бер кәгазь кисәгенә нәрсәдер язды.

– Чэй эч тә урманга барырсың, – диде ул һәм әлеге кәгазьне улының яшерен кесәсенә тыкты. – Урман читендә сине тагын Панас абың каршы алыр. Бу язуну шуна бирерсең.

Куанычыннан Нурәхмәтнең йөрәге дөп-дөп тибәргә тотынды. Көне-төне «Кое сиртмәсе»нең кыланмышын күрәп, иреннән дә уздырып кычкыруын ишетеп туйган малай урман турында күптән хыяллана иде. Кычкырып кына калса бер хәл әле, ул Эмма бит, каршысында кем булуын аерып тормастан, камчысын уйнатырга да күп сорамай. Нурәхмәт бервакыт бөтенләй качып китәргә дип тә уйлаган иде, әнисе туктатып калды. «Миңа синнән башка авыр булып бит», – дигән булды Галимә. Газиз әнисенә бердәнбер таянычы булган Нурәхмәт, әлбәттә, аны ялгыз калдыра алмады.

«Их, әтием өйдә булса, – дип уйлады малай. – Күрсәтер иде ул «Кое сиртмәсе»нә...»

...Инде әллә ничә тапкыр аркылыга-буйга иңләп чыккан, жәен-көзән жиләк, гөлжимеш, чикләвек, гөмбә жыеп йөргән урман бу юлы никтер бик шомлы, бөтенләй серле тоелды. Урман авызына килеп керүгә ниндидер ят авазлар колагына чалынып, малай сагаеп калды. Иптәш малайлары белән бергәләшеп шау-гөр килеп йөрү – бер нәрсә, бүген бит ул берүзе. Шомландыра...

– Нурик!

Таныш тавыш. Панас абый тавышы!

Афанасий яшеренгән жиреннән чыгарга ашыкмады. Аның:

– Эчкәрәк кер, – дигән тавышы гына ишетелде.

Нурәхмәт сукмак буйлап урман эченәрәк атлады.

Афанасий янында кулларына автомат тоткан тагын ике кеше бар иде. Афанасий урман авызына таба ым каккан иде, тегеләр шул юнәлештә китеп бардылар.

– Беркем дә күрмәдеме монда килгәнәнне?

Малай, «юк» дигәнне аңлатып, башын гына селкеп куйды.

Афанасий Нурәхмәтне кулыннан житәкләде.

– Киттек, улым.

Сукмак буйлап берәз атлагач, читкә тайпылдылар. Бер авыз сүз дә сөйләшмичә бик озак бардылар. Ниһаять, зур булмаган аланга чыктылар.

Аланда өчмә, дүртмә куыш корып куелган иде. Йөзләрен сакал-мыек баскан кешеләр тыз-быз йөрешә. Карап торышка куркыныч кыяфәттә булсалар да, нигәдер, яннарыннан үтеп киткәндә, барысы да Нурәхмәткә елмаеп калалар...

Афанасий малайны куышларның берсенә әйдәкләде.

Нурәхмәт соңрак аңлаганча, бу куыш штаб ролен үти иде. Эчендә яфрак түшәп ясалган бер ятак белән уртага, утын тумраны өстенә куелган ниндидер яшыкелт тимер тартмадан гайре берни юк.

Нурәхмәтнең карашы шул тартмада тукталып калды.

– Рация бу, кирәкле урыннарга хәбәр жиберү өчен, – диде Афанасий, малайның сүзсез соравына җавап итеп. – Утыр, әйдә.

Малай ятакка урнашты да, яшерен кесәсеннән әнисе жибергән кәгазьне чыгарып, Афанасийга тоттырды.

Карт партизан кәгазьдәге язуга күз йөртеп чыкты да, куыш авызына килеп, кул изәп кенә, кемнедер үз янына чакырды.

– Вася, – диде ул куышка кәргән яшь кенә егеткә. – Нурикны сиңа тапшырам. Сөйләшкән идек бит...

– Сәлам, Нурик, – дип кул биреп күреште Вася. – Әйдә, капкалап алабыз.

Нурәхмәт бу егетне яхшы белә. Вася – күршәдәге Гришаның бертуган абыйсы, быел унынчыны тәмамлады булса кирәк.

Куыштан чыгып, аланның каршы як читендәге икенче чатыр ягына атладылар. Малайның борынын кайнар аш исе кытыклап алды. Аның алдына бәрәңге измәсе белән ниндидер кош ите салынган мискә китереп куйдылар.

– Син бүген авылга кайтып йөрмәссең инде, – диде Вася, Нурәхмәт ашаган арада. – Иртәгә үзем озатып куярмын.

– Ә эни? – диде малай ашавыннан туктап һәм еш-еш суларга кереште. – Ул мине көтә лә.

– Юк, үзе Панас абыйга шулай дип язган...

Нурәхмәтнең күңеле тулды. Елап жиберергә эзерләнеп, борынын тарткалый башлаган иде инде, Вася дустанә елмаеп куйды.

– Син нәрсә, егет, балавыз сыгып утырмакчы мәллә? – диде ул һәм Нурәхмәтнең жылкәсенә төртеп алды. – Авылга кайткач, немецлар алдында елап утырма тагын.

Немецлар дигәч, малай Эммануэли күз алдына китерде.

– Нинди кешелэр соң ул немецлар? – дип сорады ул Васядан. – Безнең авылда нишлилэр?.. Безнең өйдә яшәүче теге Эмма дигән хатын хәтәр эшәке.

– Менә без шул Эммаларны авылдан куарга әзерләнәбез инде, энкәш, – диде Вася.

Нурәхмәткә рәхәт булып китте. Үзенә, әнисенә, авыл халкына көнозын камчы белән селтәнәп йөрүче Эммадан коткару эшендә аның да катнашасы килә иде.

– Ә кайчан куасыз? Мин дә сезнең белән барыйм әле, – диде ул, канатланып.

– Әле болай гына булмый шул, ныклап әзерләнергә кирәк, – дигән булды Вася. – Ә бүген нишләргә икәнән Панас абый сиңа үзе әйтер, яме. Тукландыңмы, әйдә, киттек шуның янына...

Алар кәргәндә, куыш эчендә дүрт кеше бар иде. Афанасий рация аша кем беләндер сөйләшә. Вася белән Нурәхмәтне күрәп алды да сүзсез генә ятакка ишарәләде.

– Ярар, Илья Степанович. Ярты сәгатьгән шунда булырбыз...

Малайлар яшел имән ботаклары түшәлгән урынга чүгәләде.

– Иван, Пахомыч, Стёпа! Ишеттегез, Федосеенко белән сөйләштем. Эш бар. Жыеныгыз, тимер юлга барып кайтабыз. Боевая комплектация номер один. Калганын юлда сөйләшербез, – диде Афанасий, куыштагы партизаннарга дәшәп.

Нурәхмәт: «Ә мин?» – дип сорарга авызын ачкан иде, Афанасий:

– Вася, Нурикны бөтенесе белән таныштыр, кайбер нәрсәләргә өйрәтә башласан да була...

Шушы сүзләрдән соң дүрт партизан, урман караңгылыгына керәп, күздән юк булдылар.

...Бөтен урманны шартлау тавышы яңгыратканда, Вася Нурәхмәтне мина көйләргә өйрәтәп маташа иде. Урман аланындагы барча халык, унбер яшьлек малай миная шартлады дип уйлаптыр, мөгаен, алар янына йөгәрешәп килде. Көтелмәгән тавыштан куркып, Нурәхмәт үзе дә он төсенә керәп агарып каткан иде.

Вася белән нәни малайның исән-имин икәнлеген аңлап алгач, халык дәррәү көлешәп алды. Барысы да үз мәшәкәтләре белән таралыштылар.

Озак та үтмәде, зур-зур төенчәкләр күтәрәп, Афанасийга ияреп киткән кешеләр дә кайтып житте. Тик алар арасында Пахомыч карт юк иде. «Шартлаткычны рельска Пахомыч көйләде. Вақытны дөрөс чамаламаганбыз, поезд тиз киләп житте, Пахомыч читкә качып өлгәрә алмый калды», – дип аңлатты отряд башлыгы.

Птичь елгасы аша сугыш башланыр алдыннан гына салынган күперне, тимер юлны шартлатканнар булып чыкты. Ул галәмәт озын күперне Нурәхмәтнең дә күргәнә бар. Бресттан Гомельгә йөрүче поездлар шуннан үтә иде...

Урман аланы тынып калды.

– Боларны кухняга илтегез, – диде Афанасий безраздан, алып кайткан төенчеклэргә ишарэләп. Үзе куышка кереп китте. – Командование белән элементгә керим эле...

Нурэхмәт төнне шул куышта үткәрде. Төне буе немец поездын шартлатканда һәлак булган авылдашы, сугышка кадәр урман каравылчысы булган Пахомыч карт турында уйланды. Шәп кеше иде ул. Очраган саен Нурэхмәткә уч тутырып чикләвек бирә торган иде. Һәм менә бүген шушы Пахомыч һәлак булган. Иң кадерле кешеләреннән берсен югалткандай тоелды малайга...

Афанасий Нурэхмәтне таң атуга ук уятты. Кулына урман чикләвеге салган төенчек тоттырды.

– Улым, исеңдә тот, андый-мондый сораучы булса: «Чикләвек жыярга барган идем, адаштым, төне буе кайтыр юлны эзләдем», – дип әйтерсен. Башка бер сорауларына да жавап бирмә, яме, – диде ул.

Нурэхмәтне урман читенә кадәр Вася озата барды.

Әнисе аны ишегалдында ук көтеп тора иде. Төсе качкан.

– Әни, нәрсә булды? – дип сорады Нурэхмәт, күңелендә туган борчулы уйдан тизрәк арынырга теләп. – Чирләдең мәллә?

Галимә ялт-йолт кына як-ягына карап куйды.

– Юк, улым, барысы да әйбәт. Әйдә, өйгә кер эле.

Бик иртә булса да, обер-лейтенант каядыр чыгып киткән иде. Юка такта белән бүлеп алынган бүлмәдә «югары раса» вәкиле Эммануил мес-мес йоклап ятканы шәйләнә. Галимә, аны уята күрмек дип, имән бармагын иреннәренә тигереп алды. Тавыш-тынсыз гына, улына салкынча чәй ясап бирде.

Нурэхмәт тамак ялгаганнан соң, кабат ишегалдына чыктылар.

– Улым, Эмма торганчы суга барып кайт эле, – диде Галимә апа пышылдап кына. – Коедан алма, чишмә суы алып кайт.

Әле генә урман хәтле урманнан жәяүләп кайткан, нык кына талчыккан малайның әллә кайда, авыл читендәге чишмәгә кадәр үк барып йөрисе килми иде, әлбәттә. Мизгел эчендә улының йөзенә чыккан канәгатьсезлекне әнисе дә сизеп алды. Нурэхмәт артыннан:

– Чишмәдән алып кайт, ишетсен колагың! – дип калды.

Чишмә суын кайнатып пешерелгән чәй Эммага бик ошады.

– Кагашо, – диде ул, русчаны вата-жимерә.

Немец хатынының тәмләп чәй чөмереп утыруына Нурэхмәтнең жән ачулары чыкты.

«Их, тизрәк үсәсе иде дә үзенә камчысы белән ярасы иде шуны, – дигән уй белән каш астыннан гына ишек катындагы чөйдә эленеп торган каеш камчыга карап куйды малай. – Әни урынында булсаммы...»

Эмма Нурэхмәтне хыялыннан арындырып, жиргә тартып төшерде.

– Малчик! Дуңгыз! Тизрэк бул!

Малай кыюсыз гына «Кое сиртмәсе»нә карады. Эмма, чыгып китэргә кушып, аңа кул изәде.

Нурэхмәт тизрэк ишегалдына чыгып китте...

...Күп тә үтмәде, салада ыгы-зыгы купты. Авылдагы бердәнбер коены агулаганнар! Шул су белән эзерлэнгән иртэнге ашны ашап, авылда яшәп ятучы байтак немец солдататы жан тәслим кылган. Үлүчеләр арасында гади авыл кешеләре дә шактый, ди.

Исән калган бар халыкны клуб янына жыйдылар.

Уртага полицай Клементий чыкты.

– Коены кем агулаганын әйтегез, юкса...

Клуб тирәсе шау-шуга күмелде.

– Молчать! – дип кычкырды полицай. – Кичкә кадәр гаеплене тотып китермәсәгез, үзегезгә үпкәләгез.

Бер-берсе белән фикерләшә-фикерләшә, кешеләр кайсы кай якка таралышты. Галимә дә, Нурэхмәтне житәкләп, беркем белән дә сөйләшәп тормыйча, өйләренә таба атлады.

– Әни, – диде Нурэхмәт, берәз атлагач. – Нәрсә булды соң? Клементий абый ник шулай котыра ул? Коега агу салганнар диме?

Аның сораулары җавапсыз калды. Галимә, үз капка төпләренә кайтып җиткәч кенә, телгә килде.

– Урманда ничек соң, улым? – диде ул, Нурэхмәтнең тузган чөчләрәннән сыйпап. – Панас абыең нәрсә диде?

Нурэхмәт урманда күргән-ишеткән нәрсәләренә әнисенә бәйнә-бәйнә сөйләп бирде. Үзенә шартлаткыч көйләргә өйрәнүен дә, Панас абыйларның ниндидер поезд шартлатуын да әйтергә онытмады.

– Әни, мине гел чикләвек белән сыйлый торган Пахомыч абый да шулар белән иде, – дип тәмамлады ул хикәятен. – Тик поезд шартлатырга баргач, кире кайтмады...

***

...Кич җитмәгән иде әле. Нурэхмәтнең бакча башында былтыргыдан калган корыган алабутаны урып йөрүе. Эмmanın ирләрнекедәй калын тавышы ишетелде:

– Дуңгыз баласы!

Нурэхмәт башын күтәрәп карады. Немец хатыны аңа дәшә икән. Малай: «Әү?» – дип кенә җавап кайтарды да эшен дәвам итте. Ул да булмады, Эмма кызу адымнар белән аның янына килеп җитте.

– Швайн, – дип, камчысы белән Нурэхмәткә кизәнде.

Малайның сырты нык кына әчетеп куйды. Читкә тайпылды. Ләкин камчының нечкә очы малайның юка күлмәк астына яшеренгән аркасын тагын эзләп тапты. Авыртудан Нурэхмәтнең күзләреннән яшь бөртекләре атылып чыкты. Камчыдан сакланырга теләп, йөзен

учлары белән каплады да жиргә чүгәләде. Авыртудан аңын югалтыр дәрәжәгә житкән иде инде, кинәт кырынды куаклары артыннан ике кеше чыгып, Эммага ташланды. Икенче мизгелдә немец хатыны эле генә Нурәхмәт урган коры алабута өстенә гөрселдәп ауды. Теге кешеләрнең берсе Эмма кулындагы камчыны тартып алды да «югары раса вәкиле»нең үзен кыйнарға тотынды...

Авыртудан кычкырырга да хәле калмаган, корыган алабута өстендә яр буена чыгарып ташланган елан балык кебек сыргаланып-боргаланып ятучы Эмманы кыйнауларын карап торган нәни Нурәхмәтнең күңелендә баштарак үч алу шатлыгы тантана итте. «Шул кирәк сиңа, «кое сиртмәсе»! Нигә ыңгырашасың, мине кыйнаганда, бер дә ыңгырашмый идең бит. Рәхәтме инде?» Ләкин безадан, немец хатыны бөтенләй тынып калгач, малай үзендә кызгану хисе уянуын сиземләп алды. Теләр-теләмәс кенә башын читкә борды...

Таң атуга бар халыкны тагын авыл уртасындагы мәйданга жыйдылар. Бер читтә – автоматларын иңнәренә аскан бер дистә немец солдаты. Нәрберсенен янәшәсендә – һөжүмгә ташланырга атлыгып торучы овчаркалар. Обер-лейтенант үз телләрендә зәһәрләнеп, нидер кычкырган иде, моңа кадәр берсен-берсе уздыра-уздыра өреп, сикергәләп торган этләр телсез калды. Мәйданда шомлы тынлык урнашты.

– Обер-лейтенантның хатынын үтерүчеләр! Өч адым алга! – дип жикерде полицаи Клементий.

Халык үзара шаулашып алды, ләкин алга чыгып басучы күренмәде.

– Кич белән аны ниндидер бала белән күрүчеләр булган. Эмма Браунны кем үтергәннен ул белергә тиеш. Кайда ул кеше һәм кайда ул бала?

Клементий Нурәхмәт каршысына килеп басты да төкерекләрен малайның йөзенә чәчә-чәчә жикерүен белде:

– Син идеңме? Сезнең өйдә яшәде бит ул. Әйт хәзер үк, кем үтерде?

Малай, полицаинның ни турында сораштыруын да аңламаган кыяфәттә, иңнәрен генә сикертеп алды.

Әллә кем турында сүз барганын аңламыйча, әллә нәфрәт йөзеннән, авыл халкы арасында да әлегә баланы немецларга сатучы табылмады.

– Ярар соң, алайса, үзегезгә үпкәләгез, барыгызны да Германиягә озатабыз, – диде Клементий һәм «лачт» иттереп төкереп куйды...

Ул да булмады, бер карчык халык арасыннан чыкты да, титак-титак атлап, аңа таба юнәлдә. Ниндидер хәвеф сизеп алгандай, этләр тагын берсен-берсе уздырып өергә тотынды.

– Ша! – дип кычкырды Клементий. Этләр янә тынып калды.

Карчык полицаинның колагына нидер пышылдады.

Клементий, бәхет кошы тоткандай канәгать елмаеп, обер-лейтенант янына йөгерде һәм, шулай ук пышылдап кына, аңа нидер әйтте.

Офицердан ниндидер йомыш алды булса кирэк, көр тавыш белән: «Әйе, офицер эфэнде!» – дип жавап кайтарды да янә халыкка таба борылды.

– Кайсыгыз Фрося?

Тагын тынлык.

Әлеге дә баягы карчык алгы рәттә басып торучы үсмер кызга таба атлады. Чөчөннән өстөрөп, аны майдан уртасына алып чыкты.

– Фрося, Фроська, әйдәле, минем белән, әйдәле...

Халык янә шаулаша башлады.

– Молчать! – дип жикерде Клементий. – Германия офицеры хатынын үтерүчене яшергән өчен, партизан-бандитлар командиры Афанасий Семёновның кызы Ефросинья үлем жәзасына хөкем ителә...

Ике немец бәйдәге этләрен ычкындырды. Овчаркалар шундук майдан уртасында басып торучы кызга ябырылды...

Әлеге хәлләр партизаннарга сәгәте-минуты белән билгеле булды. Шул ук кичне авылга һөжүм оештырылды. Иң беренче эш итеп Клементийның йортына бәрәп керделәр. Ату тавышлары яңгырады. Бераздан йорттан чыктылар, ә Афанасий, шырпы кабызып, тәрәзә уемыннан полицаинның өй эченә ыргытты. Керосин сибелгән иде, күрәсең – Клементийның каралты-курасын мизгел эчендә ялкын чорнап алды.

Бу кичтә моңарчы Крукида хужаларча иркенләп яшәп яткан немецларның берсе дә исән калмады.

Хәбәр ничек шулай тиз барып ирешкәндер, иртән иртүк авылга баштанаяк коралланган карательләр отряды килеп житте. Бөтен авыл халкы каршында жиде кешене атып үтерделәр. Анысы шулай ук Клементий кебек берәр сатлыкжан эше булырга охшаган – корбаннар барысы да авылның хөрмәтле кешеләре, күмәк хужалык идарәсе эгъзалары иде. Аннан соң өйләр буйлап киттеләр – авыл халкының тавыкларын, чучкаларын, киём-салымнарын, йорт кирәк-яракларын талап алдылар. Хәтта савыт-сабаларны да калдырмадылар. Яшергән әйберләргә эзләүгә сылтап, мичләргә жимерделәр...

Авыл халкы бу төндә балаларның бик азын гына урманга качырып өлгергән иде. Немецлар исә аларны эзәрлекләп, партизаннар яшеренгән куе урман эченә керергә батырчылык итмәде. Күп кенә хатыннарны, балаларны эсирлеккә озаттылар. Авылда берән-сәрән генә карт-коры, хатын-кыз калды...

Нурәхмәт урманга качып өлгергән балалар арасында иде. Партизаннар отрядындагы тәртипне, «урман кагыйдәсен» шактый үзләштергән үсмер буларак, аны эле генә авылдан китерелгән балалар өчен жаваплы итеп билгеләделәр. Ул нәни авылдашларын вак-төяк эшләргә – жиңел эзерләнешле ризыклар пешерергә, учак ягу өчен

корыган чытыр-чатыр жыярга өйрөттө. Еш кына хэрби операциялэрдэ катнашты.

Урманга качуына төп-төгэл ике ай вакыт үткэч, Нурэхмэт авылга, энисе янына кайтып килергэ булды. Лэкин... Махсус көтөп торганнар диярсең – авыл читендэ үк кулга алынды. Нэтижэдэ, Афанасий-Панас Семёнов житэклэгэн партизаннар отряды белэн авыл халкы арасында элемтэче булып йөргөн, шактый хэрби операциялэрдэ шэхсэн катнашкан Нурик-Нурэхмэт, энисе белэн күрешеп тэ өлгермичэ, кырык өченче ел башында Германиягэ озатылды.

4 бүлөк

Ун яшьлек кенэ булса да, Илһамның Бөек Ватан сугышы турында кинолар караганы, кайбер китаплардагы хикэялэрне укыганы бар. Мэктэп программасында каралмаган булса да, беркөнне китапханэдэ кулына Бөек Ватан сугышы елларында батырлык күрсэткэн балалар турында юка гына китап килеп элэккэн иде. Партизаннар белэн бергэ немец поездларын шартлатып йөргөн Марат Казей, Валя Котик исемле малайларга багышланган хикэялэрне шуннан укыды.

Илһам үзенең каһарман бабасы белэн горурланып куйды.

– Бабай, син дә Валя Котик кебек булдыңмыни? Э Германиядэ нишлэдегез?

...Германиягэ Нурэхмэтне сугышка кадэр мал ташу өчен кулланылган эшелонга төяп алып бардылар. Кайдан жыеп бетергәннэрдер – вагон тулы бала-чага. Аларны шулкадэр шыплап тутырганнар ки, аякларны сузып утырырга да мөмкинлек юк. Тынчу, сасы һавадан аңын югалтып егылучылар да булды. Кайбер балалар шунда жан бирде. Мэетлэрне кая куйганнардыр, Нурэхмэтнең исендэ түгел. Вагон идәнэндэ юка гына итеп салам жэелгәнөн, кече һәм олы йомышларны үтэү өчен бер почмакка куелган чилэкне, вагон түшәмэндэге тимер рэшәткэле кечкенэ тэрэзэне генэ хәтерли ул.

Көнгэ бер тапкыр ашаттылар балаларны. Ашау дисең дә инде... Бер телем ипи һәм ниндидер болганчык су.

Дүрт көн барганнан соң, состав туктап калды. Көтмэгэндэ, Нурэхмэтлэр төялгән поезд өстендэ совет самолётлары пәйда булды. Тышта – кычкырыш, автомат тавышлары. Ул да булмады, эсирлэр тутырылганлыгын белмэгәннэрдер, күресең, самолётлар поезд янәшәсенэ берничэ бомба ташладылар да кинэт күздән югалдылар. Түшәмдэге «тэрэзэ» аша чэчрәп кергән бомба кыйпылчыклары тиеп, Нурэхмэтлэр вагонындагы балаларның байтагы яраланды, өчесе жан бирде. Яралыларга ярдэм күрсэтүнең эсэре дә юк. Немецлар бу вагонны ачып та карамады. Поезд юлын дэвам итте.

Германия чигенэ килеп житкэч, балаларны поезддан төшереп, бер баракка кертеп тутырдылар. Чэчлэрен кыркыдылар, фотога

төшерделэр, бармак эзлэрен алдылар һәм һәрберсенә номер тагылган сырлы-сырлы киём кидерделэр. Аннан кабат вагоннарға төяп, Германия буйлап алып киттелэр.

Сэгать ярым чамасы баргач, поезд бер станциядә туктады.

Нурэхмэтлэрне вагоннан төшереп, перронга тезеп бастырдылар. Алар янына өстенә затлы тун, башына куян тиресеннән тегелгән бүрек кигән, кул таягына таянган олы гына яшьтөгө берәү килеп басты. Башта рэт булып тезелеп басып торучы балаларны күздән кичерде. Бер кызның башындагы яулыгын тартып алды да, бет-мазар юкмы икән дип, баш түбәсен тикшерде, малайларның беләкләрен тоткалап карады. Ниһаять, «Айн, свай, драй» дип, өч балага төртеп күрсәттә. Ике малай, бер кыз. Үсмерләрне теге немецның машинасы тарафына алып киттелэр, ә калганнарны кабаттан үз вагоннарына кертеп тутырдылар.

«Теге симез немецка кол итеп саттылар», – диде берсе.

Станция саен шушы хэл кабатланды. Потсдам шәһәренә килеп житкәндә, Нурэхмэтлэр вагонында утызлап кына бала калган иде инде.

Поезд белән китерелгән балаларны тимер юлдан ерак түгел генә, колхозның мал абзары кебек озын таш корылмага кертеп тутырдылар. Абзарның буеннан-буена ике катлы такта сәндерәләр тезелеп киткән. Аларга салам тугырылган матрас жәелгән. Мендәр, юрган ише нәрсәләр юк. Урамда ничек кенә булуга карамастан, таш абзар эчендә галәмәт салкын. Әсир балалар өстендә – Германия чигендә кидергән, номер тагылган сырлы-сырлы юка гимнастёрка. Барысына да агач табанлы аяк киеме бирделэр. Нурэхмэтлэр шак-шок килеп урамнан атлаганда, жирле халык сүгенеп, таң тишегеннән аларның татлы йокысын бозган «швайн-киндер»ларны каргап кала.

Яңгыр яуганын зарыгып көтеп ала балалар. Чөнки кул-битләрне, киёмне юып алырга мөмкинлек туа. Дөрөс, «юып алу» димәсәң, хәтерә калыр – яңгыр суына чылтасың да сыгасың инде...

Балалар имән чикләвеге оныннан пешерелгән күмәч, мал чөгәндәре белән тукланды. Сирәк кенә шулпа – бәрәңгә кабыгы салып кайнатылган болганчык су да биргәләделэр.

Абзарда барысы да диярлек ундүрт яшькә кадәрге балалар. Аналары белән бергә китерелгән нарасыйлар аерым казармада яши. Ә Нурэхмәт үз әнисенәң кайдалыгын да белми – исәнме ул, авылда яшәп калдымы, әсирлеккә озатылдымы...

Беренче кояш нурлары белән уятып, барысын да эшкә куалар. Караңгы төнгә кадәр төзелештә эшлиләр. Кечкенә генә буйлы Нурэхмәткә тачка белән жир ташуы галәмәт авыр. Ләкин безарга гына да туктап хэл алырга ярамый – сакчылар шундук кычкырырга, автомат түтәсе белән төрткәлэргә, типкәлэргә тотыналар. Бервакыт

каравылчы Нурэхмәтне, гимнастёрка якасыннан эләктереп, стенага томырды. Тыны кысылып, шактый ятты малай...

Ял вакытларында да тынгылыкта калдырмадылар аларны. Төн уртасында казармага килеп керәләр дә көнозын авыр хезмәттән йончып йокларга яткан нарасыйларны төрткәләп-типкәләп уяталар. Төрлечә мәсхәрәлиләр, кыйныйлар. Елаган өчен, ятакларына пес иткән өчен, үз кәефләрен күтәрер өчен...

Төзелеш эшләре тәмамланып килә иде инде. Бервакыт, хәлсезләнеп беткән яшь колларның кирәге шулкадәр генә калган идеме, эшкә чыгармыйча, барысыннан да кан алдылар. Бер атна дәвамында урыннарыннан да тора алмыйча ятканнан соң, Нурэхмәтне һәм чыгышы белән Гомель өлкәсенә Дятловка авылыннан булган тагын бер малай белән кызны канцеляриягә китерделәр. Бик матур, урман аланында урнашкан, Речица шәһәрәннән унбиш чакрым ераклыктагы бу авылның да бөтен халкын Германиягә алып киткәннәр, ихталарны, партизаннарга калдырмас өчен, ут төртеп яндырганнар. Поездга төягән вакытта аларның да әниләрен аерым вагонга куганнар. Бер үк состав белән барсалар да, әниләрен башка бер тапкыр да күрмәгәннәр...

Нурэхмәтне, Антон белән Юляны, үз хужалыгында хезмәтче итеп тотар өчен, Марта Бильке исемле бер немец хатыны унбишәр рейхсмаркага сатып алган булып чыкты.

Хужалыкка барып житүгә үк, балаларга бурычлар билгеләнде. Малайлар коедан су ташырга, мал-туарны карарга, абзар-кура тирәсен тәртиптә тотарга тиеш иде. Юляга хужабикәнең йорт эчен жыештыру, ашарга пешерү кебек эшләр йөкләнде. Төннәрен өчесе бергә мал абзары түбәсендә, печәнлектә үткәрделәр. Хужабикә аларны көненә ике мәртәбә «ашата» иде. Балалар Клара һәм Роза кушаматлы чучкалар белән бер улактан ашадылар.

...Көннәрдән беркөнне аларның капка төпләрендә башына кызыл төстәге биек төрек түбәтәе, өстенә камзул кигән, кул таягына таянган бер кеше пәйда булды. Ул вакытта Нурэхмәт Клара белән Розаның улагына ботка тутыра иде. Үзен бик дикъкаты белән күзәтеп торучы бу абзыйга каш астыннан гына карап куйды. Ниндидер таныш йөз!

Ләкин, күпме генә тырышса да, Нурэхмәт бу кешенең кемлеген, моңарчы кайда күргәнлеген исенә төшерә алмады. Үз уйларына артык бирелеп киттәме, кайдалыгын да онытып, ачуыннан, аяк астында буталып йөрүче бер чучкага тибеп жибәрде дә үзенчә, балаларча сүгенеп куйды. Татарча сүгенде. Аңа карап торучы абзый сискәнәп китте.

– Әстәгъфирулла! – диде ул, ниһаять. – Татар баласымы әллә син?

Менә кем икән бит бу абый! Татар икән. Татарстан жирендә үсмәсә дә, Нурэхмәтнең дә кендек каны шунда, татар жирендә тамган бит.

Соңгы биш елда Белоруссиядә яшәсәләр дә, эти-әнисе улларын, ин беренче чиратта, татар кешесе итеп үстерергә тырышты. Димәк, бу абзый да татар инде. Шуңа күрә таныш кебек тоела да...

Бераз капка төбөндәге эскәмиядә үз уйлары хөкемендә утырганнан соң, абзый янә телгә килде:

– Фрау Бильке өйдәме соң?

Хужабикәне сорады. Шуны гына көткәндәй, май кояшыдай елмаеп, хужабикә дә чыгып житте.

Хезмәтче малайдан бераз читкәрәк китеп, озаклап немец телендә сөйләшәп алдылар. Аннары, кунак абзыйны Нурәхмәт янында калдырып, хужабикә ашыга-ашыга каядыр китеп барды.

Бу кеше әйтүе буенча, хужабикә комендатурага киткән икән. Нурәхмәт исә ул арада уртача буйлы, какча гәүдәле бу татар абзына үз башыннан кичергәннәрне баян итте...

Хужабикә комендатурадан кайтып, кунак абзыйның кулына ниндидер кәгазь тоттыргач, татар абзые Нурәхмәтне үзе белән ияртеп алып китте.

Алтынчы дистәсен тутырып килүче бу Габдрахман дигән кеше Берлинда яши булып чыкты. Берникадәр вакыт үткәч, Нурәхмәткә әйтүләренчә, Октябрь инкыйлабыннан соң, большевиклардан качып Оренбургтан Германиягә күчеп киткән булган. Алман иленең өч-дүрт шәһәрәндә кибет тота икән.

Аның шәһәр уртасында ук диярлек урнашкан ике катлы кирпеч йортына кайтып керүгә, Нурәхмәтне мунчага озаттылар. Крукидан немецлар алып киткәннән бирле мунча гына түгел, жылы су да күрмәгән малай шатлыгыннан елый-елый юынды. Мунчадан чыгуга чиста киёмнәр кидерттеләр, төп йорттан читтәрәк торучы кечкенә генә корылмага алып кереп, йомшак мендәр белән матрас жәелгән караватка яткырдылар...

Нурәхмәт берни дә аңламыйча озак ятты. Инде бер ел чамасы эт типкесендә, немец коллыгында булган, яшь кенә булса да, якты киләчәккә тәмам ышанычы бетеп килгән малайның күңелен курку биләп алды.

«Нишләтергә жыеналар икән мине болар? Ниндидер тәҗрибәләр үткәрергә эзерләгәндә, балаларны яхшылап тәрбиялиләр дип лагерьда сөйләгәннәр иде аны, мине дә шул көтәме? Теге немец хатынында гына калдырмадылар...»

Ышанмаслык хәл: Нурәхмәтне бер тәүлек буена диярлек беркем дә борчымады. Бары тик икенче көн уртасында гына аның янына әнисе кебек түшенә ак альяпкыч каплаган, башына яулык бәйләгән бер апа керде һәм, жылы сөт белән ак күмәч калдырып, бер сүз дә әйтми генә чыгып китте.

Нинди генә куркыныч уйлар кимермәде Нурәхмәтнең бәгырен. Ул

инде үз язмышына күнгән, барысына да риза иде. Ичмасам, туйганчы бер тамак ялгап калыйм эле дип, күз ачып йомганчы сөт белән күмәчне ашап та бетерде. Бер генә нәрсә телгәләде аның күңелен. Этисен, әнисен тагын бер генә мәртәбә булса да күрөп каласы иде. Кайда икән алар?

Малайның бите буйлап кайнар яшь тамчылары йөгөрдө. Икенче мизгелдә инде ул, кайдалыгын да онытып, үксеп-үксеп елый иде...

Шулвакыт аның янына Габдрахман абзый үзе килеп керде.

– Йә, йә, олан, нишләп балавыз сыгасың эле син монда? Әйдә, тор, киттек, – дип, малайны үзе белән әйдәкләде хужа.

Нурәхмәт аш бүлмәсенә кергәндә, өстәл артында тагын дүрт ир-ат чәй эчеп утыра иде.

– О-о, кунак бар икән бит эле монда, – диде аларның берсе татарчалап һәм, эскәмиягә малай да сыйсын өчен иптәше янынарак күчеп утырды.

– Утыр, улым, чәйләп алыйк, – диде Габдрахман абзый. – Иркенләп, үзебезчә сөйләшик эле.

– Нәрсә, Габдрахман абзый, үзебезнең халыктанмы әллә? Татар малаен каян таптың? Әллә Татарстанга кайтып килдеңме?

Өй эче берничә секундка көлү тавышларына күмелде...

– Потсдамда, Марта Бильке хужалыгында хезмәт иткән. Анда ничек килеп эләккән хәзер үзе сөйләп бирер дип уйлыйм, ә, егет?

Бильке дигәннәрен кунак абыйлар да белә иде булса кирәк, артыгын төпченмәделәр.

– Татарча беләсеңме, олан? – диде кунакларның берсе.

Хужа, артына борылып, кемгәдер кычкырды:

– Кая, кем бар анда, егеткә капкалап алырга китерегез эле.

Нурәхмәт, инде күп гомер татар иленнән читтә яшәсә дә, туган телен онытмады. Урамда, мәктәптә рус теле, дәрәсрәге, шуңа охшаш белорус теле кулланышта булса да, аның теле татарча ачылган, Крукида яшәгәндә дә, өйдә эти-әнисе белән, күршесе Сәлим белән бары тик ана телендә генә аралаша иде бит. Шуңа күрә тыныч кына:

– Татар бит мин, нишләп белмәсен, – дип куйды.

Бүлмәдәгеләр ихлас көлешеп алдылар.

Нурәхмәт үзенә уника яшь булуын, Татарстанда туганлыгын, утыз жиденче елда Белоруссиягә күчеп китүләрен, Германиягә ничек килеп эләгүен сөйләгән арада, бүлмәгә ул аерым корылмада ял итеп ятканда, аны ипи-сөт белән сыйлаган олы гына яшьтәге апа килеп керде һәм Нурәхмәт алдына бер тәлинка тутырып ярып пешерелгән кабыклы бәрәңге, ипи, сөт куйды.

– Бәрәкәтле ризык булсын, улым, – диде апа һәм, малайның башыннан сыйпап чыгып та китте.

Нурэхмэт бу абыйларның барысының да татар кешесе икәнлеген аңлады.

«Гажәп, э үзләре нишләп монда икән болар?»...

Габдрахман абзый йортында Нурэхмәткә берәү дә кол яки хезмәтче итеп карамады. Сугыш чорында яшәгән, әсирлеккә эләккән миллионлаган кешеләр арасында аннан да бәхетле кеше булмагандыр. Бай хужалар аны үз уллары кебек тәрбияләде. Көн саен диярлек теге абыйлар килә, бергәләшеп кичке ашны ашыйлар. Ләкин, бу йортта күпме генә яшәсә дә, Нурэхмэт аларның кем икәнлеген тәгаен белә алмады. Гадәттә, өйдәгеләр белән бергәләшеп тамак ялгап алалар да, бүлмәдә үзләре генә калып, нәрсә турындадыр гәп коралар.

Габдрахман абзый Нурэхмәтнең кесәсенә, пөхтә итеп төреп, мөһерле язу салып куйды. Урамда йөргәндә, немецлар бәйләнә-нитә калса, малайның кем хезмәтчесе икәнлеген белсеннәр өчен кирәк иде ул...

***

Сәүдәгәр Габдрахман абзый йортында яши башлаганга ел чамасы вакыт үтеп китте. Ундүртенче яше белән барган Нурэхмәтнең күңеле тора-бара сугыш афәтен, әсирлеккә эләккәч тә күргән миһнәтләрне хәтер дәфтәреннән тәмам сызып ташлады дисәң дә була торгандыр. Германиядә яшәүче татар баеның улы кыяфәтендә, кем әйтмешли, балда-майда йөзеп яшәгән малай, үзенә хәтта сугышка чаклы ирекле тормышта да күрмәгән кадерне тойды. Ышанмаслык та шул: бай балалары гына сыйлана торган татлы ризыклар, алар гына кия торган матур, затлы киём... Бер генә нәрсә телгәләде бала күңелен: эти-әнисез үсә. Нурэхмәт әнисенә исәнме-түгелме икәнлеген, кайдалыгын әле дә белми. Шуңа күрә дә хужа аның кәефсез чакларын еш искәрә иде. Ниһаять, көннәрнең берендә, Габдрахман абзый малайны үз янына дәште.

– Улым, күреп-сизеп торам, сине һаман нидер борчый. Авырмыйсыңдыр бит? Әллә нәрсәдән дә булса кимсенәсеңме?

– Юк, Габдрахман абый. Барысы өчен дә рәхмәт. Бер генә борчуым бар – әнием. Исәнме ул? Кайда? – Нурэхмәт хужаның күзләренә ялварулы караш ташлады. – Ә сез... Белешә алмыйсызмы?..

Габдрахман абзый берара тын гына торды.

– Ай-һай, олан, авыр эш кушасың. Белмим шул, ярдәм итә алырмынмы икән. Тик, ни генә булса да, бетеренеп, елап утырасы булма. Егет бит инде син хәзер.

Шуның белән бу сөйләшүгә нокта куелды.

...Өлкәннәр сөйләшүеннән фронтта хәлләрнең нык үзгәргәнлеген, совет гаскәрләренең илне фашистлардан азат иткәнлеген аңлады

Нурэхмэт. Алга таба да шулай барса, тиздэн Кызыл Армия Германия чикләренә килеп житәчәк икән. Яшүсмер күңеленә тагын өмет кереп урнашты. Тиздән, бик тиздән ул туган иленә кайта алачак, әти-әнисен күрәчәк!..

Сугышның ахырга якынлашып килү шатлыгын ямьсезләрлек нәрсәләр дә юк түгел. Көн аралаш Габдрахман абзый өендә жыелыша торган абыйлар соңгы арада күренми башлады. Соңрак кына белде Нурэхмэт – Германия хөкүмәтенә каршы яшерен гамәлләре өчен аларның барысын да кулга алганнар. Сәүдәгәр хужалыгында да тынычлык бетте. Хәтта беркөнне өйдә тентү дә үткәрделәр.

Гитлерның дөнъяны тез чүктерү нияте барып чыкмаячагы тәмам билгеле булгач, Берлиндагы байларның да «эчләренә корт керде». Бик күпләр, бала-чагасын, малын төяп, Көнбатышка күченеп китү ягын карый башлады.

Көннәрнең берендә, кичке ашка жыелгач, Габдрахман абзый да шул сүзне кузгатты.

– Китми булмас инде. Сәүдә эшләренә бер рәте калмады, – диде ул.

Кай тарафка күчүенә хәл итеп куйган иде инде ул. Төркия якларына китәргә исәп тотта.

Күчүенә икенче сәбәбе дә бар икән. Аның өендә жыелыша торган теге абыйлар совет әсирләре булган. Хужа, концлагерьларга йөрәп, махсус сайлап алган аларны. Үз җаваплылыгына алып, иреkkә чыгарттырган. Нияте, чынлап та, шулай булганмы, әллә инде сылтау гына тапканмы – янәсе, совет хөкүмәтен җене сөймәгән татар бае буларак, шушы укымышлы әсирләргә туплап, ул алардан Германия хөкүмәтенә тугры хезмәт итәчәк махсус төркем оештырырга сүз биргән. Ләкин бу төркемнең совет хөкүмәтенә түгел, Германиягә каршы эшчәнлек алып бара башлавы немецларның моңарчы Габдрахманга карата булган ышанычын ялап алгандай юкка чыгарган. Хөкүмәт хөрмәтен жуйган сәүдәгәргә башка җиргә күчеп китүдән гайре юл калмаган...

– Олан, сорарга да онытып торам, син безнең белән китәсеңдер бит? – диде Габдрахман ага көннәрнең берендә.

«Кызык сорау бирде бу хужа абый. Ә башка юл бармы?»

Үз соравына җавап ишетмәгәч, хужа, янына ук килеп, кулын Нурэхмәтнең җилкәсенә куйды.

– Син, олан, аңларга тиешсең, – дип дәвам итте Габдрахман абый. – Безгә моннан китмичә булмый. Син дә монда кала алмыйсың инде. Юкса, кабаттан коллыкка элгәчәксез. Безнең белән китсез, алга таба да шушы рәвешле яшәрбез, иншаллаһ.

– Ә әни? Ә әти? Мин аларны сагындым, – дип елап жибәрде малай. Элеккечә, кечкенә чактагыча, рәхәтләнәп елады.

– Жае чыгып, сине анда кайтарып жибәрсән дә инде... – Хужа авыр сулап куйды. – Көн күрсәтмәсләр шул анда сиңа, улым. Ни дисән дә, немец әсирлегендә булганнар аларга хезмәт иткән исәпләнә. Син бит шулар исемлегендә. Китик бергәләп. Кем белә, тормышлар жайлана калса, әниләрәннә дә күрерсең әле, боерган булса...

Ахыр чиктә, Төркия аша туган жиренә кайтарырга ышандырып, Нурәхмәтне үзләре белән алдылар...

***

Кырык бишенче ел башы. Нурәхмәткә ундүрт яшь. Малай, гомерендә беренче тапкыр парходка утырып, Габдрахман сәүдәгәр гаиләсе белән Төркиягә китте. Истанбулда төпләнделәр. Инде алтынчы дистәсен тутырган, Нурәхмәтне хезмәтче түгел, үз баласыдай күрүчә Габдрахман ябык базардагы алтын кибетенә эшкә керде. Соңыннан үзе дә шул ук базарда аерым кибет ачып, зәркән эшләнмәләр, бизәнү әйберләре белән сәүдә итә башлады.

Атна-ун көн үттеме икән, Нурәхмәт үзен кая куярга белмичә аптырады. Шәһәрнең ул булмаган бер почмагы да калмагандыр. Борынгы заманнарда Рим, Византия, Госман империяләренен башкаласы булып торган, һәр чорның тарихи истәлекләре буларак гажәеп матур, күз явын алырлык биналарын, мәчетләрен саклаган кала булса да, тиктомалга, берни эшләмичә көн уздырудан гажиз яшүсмер, аптырагач, Габдрахман сәүдәгәр белән сөйләшеп карарга булды.

– Миңа да берәр эш юкмы соң? – диде Нурәхмәт. – Бушка вакыт уздыру тәмам туйдырды. Илгә кайтып китәргә ярамагач, әллә берәр эш бирәсезме?

Хужа бу сөйләшүне күптән көткән диярсең, һич икеләнмичә, шундук жавап та бирде:

– Ярар соң, иртәгәдән минем янга чыгарсың...

Шулай итеп, үсмер зәркән кибетендә йомышчы булып эшли башлады. Кибет тирәсен тәртиптә тоту, кирәк була калса, кая да булса барып килү кебек вак-төяк эшләр йөкләнде аңа.

Төрөк шәһәрнендә татарларның шактый күп булуы гажәпләндерде Нурәхмәтне. Габдрахман сәүдәгәрнең зәркән кибетенә кереп, алтын-көмеш, савыт-саба сатып алуучылар арасында да байтак иде алар.

Хужа, аз гына булса да, Нурәхмәткә хезмәт хакы билгеләде. «Үзен эшләп алган акчаны үзеңчә сарыф итәрсен», – дигәч, малай аеруча дэртләнәп эшләде. Акчаны юк-барга туздырмаска, жыеп барырга тырышты. Кем белә, туган якларга кайту мөмкинлеге туа калса, бу акчаларның кирәге чыгачак бит.

Һәр көнне иртә таңнан кибет тирәсе ялт итеп чистартылгангамы,

Һәр йомышлары жиренә житкереп үтэлгэнгәме, сатудагы товарның сыйфаты һәм бәясе кызыксындырганмы, – аларның кибетенә халык күпләп йөрде. Габдрахман ага әйтүенчә, базар җирлегендә шундый ук товар белән сәүдә итүче башка берәү көндәшенә – әле кайчан гына Германиядән кайтып, үзендә хезмәт иткән картка хәтта үпкә сүзләре дә ирештергән.

Ике-өч ай вакыт үтүгә сугыш тәмамлануы турында хәбәр таралды. Эшләре җайлы гына барган Габдрахман сәүдәгәрнең Истанбул шәһәренең ерак бер почмагында тагын бер кибете ачылды. Озакламый анысының да чыгымнары тулысынча капланды, экренләп керем китерә башлады.

Нурәхмәт әле бер кибеткә, әле икенчесенә барып эшләп йөрде. Ә бервакыт яңа кибеткә ирле-хатынлы татар кешеләре килеп керде. Габдрахман сәүдәгәр базарга, сатучы арткы якка, складка кереп киткән иде. Ир белән хатын үз көенә генә идән себереп йөрүче үсмерне күреп алдылар.

– Олан, кая, хужа урынында түгелмени? – диде ир-ат төрекчә.

Истанбулда яшәү дәверендә татарчага шактый охшаш төрек телен ярыйсы гына үзләштереп өлгергән булса да, Нурәхмәт тегеләргә татарчалап җавап кайтарды.

– Хужа? Ә, юк, хужа бүген базарда. Ә сатучы хәзер чыга, складка гына кереп киткән иде.

Тегеләр бер-берсенә карашып куйдылар. Йөзләренә канәгатьсезлек чаткылары инде.

– Юк, сатучы кирәк түгел, хужа үзе кирәк, – диде ир-ат татарчалап.

– Белмим инде, бүген килер микән. Бер дә булмаса, кич кайткач әйтермен, – диде Нурәхмәт, эшен дәвам итеп.

– Ярый, алайса, әйтерсең әле, олан, иртәгә шушы вакытларда тагын керербез, – дип чыгып киттеләр.

Икенче көнне Нурәхмәт базардагы кибеттә эшләргә тиеш иде, шуңа күрә Габдрахман сәүдәгәр белән теге серле кунаклар очрашканмы-юкмы, нәрсә хакында сөйләшкәннәрдер – белми калды. Кич белән өйгә кайткач та кызыксынып тормады: аның эше түгел, кемнәрендер үтенечен иясенә үз вакытында житкерде, калганы аңа кагылмый...

Кибеткә кәргәләп йөрүче татарлар яки руслар белән аралашкан саен, Нурәхмәтнең күңелендә сагыш, эти-әнисен, балачак дусларын сагыну хисе көчәйгәннән-көчәя барды. Наман саен бер сорау бимазалады аны: «Эти-эни исәнме, кайда алар? Кайчан да булса күреп булырмы аларны?» Еш кына ишегалдында хужалык эшләре белән мәш килүче этисен, мич каршында тәмле-тәмле ризыклар пешереп йөрүче әнисен күз алдына китерде. Андый вакытларда малайның күзләре яшьләнә иде...

5 бүлөк

...Озак та үтмәде, күрше малайлары белән уйнарга дип чыгып киткән Илһам кереп тә житте. Нигәдер, кәефе кырылган. Башын аска иеп кенә, Нурәхмәт карт каршына килеп басты. Нәрсәдер әйтергә тели.

– Бабай, син төрмәдә утырдыңмыни? – диде ул, ниһаять, Нурәхмәт карт кына ишетерлек итеп.

Көтелмәгән сорау картның күкрәк турын яндырып узды. Әллә кайчан кичергән, инде вакыт-галижәнап шактый дэваларга өлгергән, хәтер капчыгының иң төбөндә яшеренеп яткан бу яралы истәлекләрен бер дә кабаттан уятасы килми иде картның.

– Юк, улым... Төрмәдә булмадым мин, – дип кенә җавап бирде ул.

– Эдик сине төрмәдә булган диде. Аңа бабасы шулай дип сөйләгән. Ә нишләп ялганлый ул?

– Төрмәдә түгел, сөргөндә булырга туры килде...

* * *

Төркиядә берәз яшәгәннән соң, кичке аш вакытында, Нурәхмәт янә туган илгә, әти-әнисе янына кайту турында сүз катты. Кат-кат үгетләп тә күндерә алмаячагын аңлагач, Габдрахман сәүдәгәр аны үз янына дәште.

– Күрәм, олан, илеңә бик кайтасың килә. Әлбәттә, мин сине бу ниятеңнән тыймыйм, ләкин бик авыр сынаулар аша үтәргә туры килер дип борчылам. Әллә ныклап уйлап карыйсыңмы соң кабат?

Ныклы карарга килгән Нурәхмәтне ниндидер кыенлыклар, сынаулар гына туктатып кала алмый иде инде. Хужага да шулай җавап кайтарды.

– Ярар соң, Аллага тапшырдык, алайса. Чик буена кадәр генә булса да, юлдашларың да булыр. Ике көннән кузгалырсыз, – диде Габдрахман ага.

Юлдашлар дигәнә беркөнне кибеткә кереп хужаны сораган ирлехатынлы татарлар булып чыкты. Казаннан икән үзләре. Төркиягә фәнни эш белән килгән булганнар. Нурәхмәт, шуларга ияреп, туган иленә кайтыр юлга чыкты.

Советлар чиген үткәндәге беренче тикшерү вакытында ук шикләнделәр аннан. Шикләнәрлек тә: документлары бер карашка тәртиптә булса да, әти-әнисез кая юл тотта бу үсмер малай? Үзе берни аңлатмый, сорауларга да өстән-өстән генә җавап бирә. Архивтан алынган документлар барысын да ачыклады. Бактың исә, Нурәхмәт исемле бу малай немец әсирлегендә булган, үз гомерен саклап калу өчен аларга хезмәт иткән икән бит. Димәк, совет хөкүмәтенә каршы гамәл кылган! Яшь булуына карамастан, мондый элементларны иректә калдырырга ярамый!..

Әле Истанбулда ук килешенгәнчә, тикшерү вакытында Казанга кайтучы пар Нурәхмәтне бөтенләй танымаганга сабышты. Тикшерү үткәннән соң тиешле документлар юнәттеләр дә, малайны язмыш кочагында калдырып, Татарстан башкаласына кайтып киттеләр. Ә Нурәхмәтне тикшерү изоляторына ябып куйдылар.

Габдрахман сәүдәгәрнең сүзләре хак булып чыкты – аңа бу илдә һич кенә дә жиңел булмагачак. Үзе белән бер камерада утыручы ир-атлар белән аралашканнан соң, Нурәхмәт моның шулай икәнненә янә бер кат инанды.

Шулай итеп, судсыз-нисез генә «Ватанга хыянәт иткән» дигән гаеп тагып, Нурәхмәтне туп-туры ерак Себергә алып киттеләр...

Барысы да кабатланган төсле. Алар утырган вагон кайчандыр балачаганы төяп, Германиягә алып киткән поезд вагонын хәтерләтә: олы һәм кече йомышны үтәү өчен бер почмакка куелган иске чиләк, юкагына итеп идәнгә жәелгән коры печән, түшәмдәге рәшәткәле тәрәзәлюк. Ул чактагы кебек үк вагон тулы халык. Бер генә аерма: бу юлы вагонда иң яше – үндүрт яшьлек Нурәхмәт.

Поезд кечкенә станцияләрдә туктый-туктый барса да, Нурәхмәтләрне вагоннан чыгармадылар. Дүрт тәүлек барганнан соң, поезд Мәскәүгә килеп житкәч кенә, акыра-бакыра, бар халыкны перронга чыгарып тезделәп. Исемлек буенча барлап чыкканнан соң, автомат белән коралланган солдатлар каршында берничә минут аякларын яздырып алырга рөхсәт иттеләр.

Ун-унбиш минуттан, барысы да үз вагоннарына кереп урнашкач, поезд тагын кузгалып китте. Тагын тугыз тәүлек барганнан соң, әллә ни зур булмаган шәһәргә тукталдылар. Кайсыдыр: «Иркутскига килеп життек», – дип аңлатты. Вагонның авыр ишеген таргына итеп ачып, биш кешегә төшәргә куштылар. Ул кешеләр баштанаяк коралланган хәрбиләр озатуында каядыр китеп югалды.

Ярты сәгать чамасы вакыт узгач кына, вагон ишеге тагын ачылып китте. Чираттагы биш кешелек төркемгә Нурәхмәт тә эләкте. Аларны, аркаларынан этә-төртә, вокзал бинасындагы «Комендатура» дип язылган ишектән кертеп, һәркемне аерым бүлмәләргә чакырдылар. Нурәхмәт кергән бүлмәдә ике кеше утыра иде. Берсе хәрби киёмнән. Кулында – камчы.

– Фамилияң ничек? – диде гади гражданнар киёмдәгесе корыгына.

– Нурәхмәт Кәримов.

Тикшерүче алдында ятучы папкаларны актарырга кереште. Ниһаять, кирәклесен тапты, беренче битен ачты. Нурәхмәт анда ябыштырылган үз фотосурәтен танып алды.

Габдрахман сәүдәгәр дә, чик буендагы тоткыннар камерасында утыручылар да кисәткән иде аны. Ләкин үсмер үзен ни өчен ике

атна буе газап чиктерэ-чиктерэ монда, салкын котыпка китерүүлэрэн барыбер аңлый алмады. Шуңа күрә:

– Гафу итегез, мине нигэ монда китерделэр? – дип сорарга батырчылык итте.

Тоткын йолкыш малайдан мондый эрсезлекне көтмэгәннэр иде булса кирәк, бу сорау тегеләрнең ачуын чыгарды.

– Авызыңны яп! – дип кычкырды хәрби киёмдэгесе һәм камчысы белән селтәнеп алды. – Күрсәтермен мин сиңа! Монда без бирәбез сорауны.

– Төркиягә ничек килеп эләктең? – диде граждан киёмдәгә тикшерүче тыныч кына.

Нурәхмәт Габдрахман сәүдәгәр өйрәткәнчә җаваплады:

– Германиядән, немецлардан качып, шунда киттем.

– Әсирлектә булганыңны раслыйсыңмы?

– Әйе.

– Ничек исән калдың? Сатылдыңмы?

– Юк, нишләп сатылмыйм...

– Аларга хезмәт итүеңне раслыйсыңмы?

Нурәхмәт җавап бирергә ашыкмады. Бу исә, үз чиратында, сорау алучыларны тагын җенләндереп җибәрде.

– Әйт тизрәк! – дип жикерде хәрби киёмле, камчы сабы белән өстәлгә сугып.

Куркып калган үсмер елап җибәрер дәрәжәгә җитте.

– Немецларга хезмәт итмәдем мин...

– Күр әле бу маңканы! – Хәрби киёмле өстәл артында утыручы иптәшенә карап куйды. – Бездән көлеп маташа бит бу.

Нурәхмәт елый ук башлады.

– Тукта, капитан, ашыкма, – диде граждан киёмдәгә тикшерүче иптәшенә һәм кабат үсмергә таба борылды. – Менә монда барысы да язылган бит, малай. Син Гомель өлкәсе Круки авылыннан. Унбер яшьтә Германиягә озатылгансың. Исән калу өчен немецларның бөтен йомышларын үтәп йөргәнсең. Аннары Советлар Союзына хыянәт итеп, чит илгә качкан бер байга хезмәт иткәнсең, аңа әсирләрнең яшерен оешмасын фашистларга сатуда ярдәм иткәнсең. Дөрөсме?

Үсмер куркуыннан калтырана ук башлады.

– Ничек? Нинди оешма? Ничек саткан? Юк...

Нурәхмәт Габдрахман ага йортына килеп йөргән татар ирләре турында уйлап куйды. «Әллә шулар яшерен оешма кешеләре булдымы икән? Мөгаен, шулайдыр. Ләкин бит Габдрахман абый аларны немецларга сатмады, мин дә беркемгә эләкләмәдем...»

– Юк, дөрөс түгел! Габдрахман абый андый кеше түгел. Ул аларга булышты. Аннары ул абыйлар килми башлады. Габдрахман абый да немецлардан качып, Төркиягә китте. Минә үзе белән алды,

«Монда калсаң, немецлар йә жәзалап үтерәчәкләр, йә концлагерьга ябачаклар», – диде...

Аларның әлеге мәгълүматларны каян алганлыгы Нурәхмәт өчен мәңгелек сер булып калды.

Алдындагы папканың берничә битен ачып укыгач, тикшерүче берара тын гына уйланып утырды. Нурәхмәт аның йөзөндә аз гына гажәпсенү билгеләрен дә чалымлады.

– Капитан! – Тикшерүче, күрсәткеч бармагын бөгеп, хәрби киёмдәгене үз янына чакырып китерде. – Кара эле монда.

Икәүләшеп папкадагы язуларны укырга тотындылар. Берездан хәрби тураеп басты. Тикшерүче аңа сораулы караш ташлады.

– Үзеңә кара инде, – диде хәрби, жылкәләрен сикертеп, һәм бүлмәдән чыгып китте.

– Тәк! Кәримов! Болай итәбез... Бөтенесе дә ачыкланганчыга кадәр монда, комендатура камерасында торып торырсың. Хәзер бар, складтан үзеңә киём-салым, башка кирәк-яраклар ал. Аннан кабат минем янга керерсең...

Ләкин Нурәхмәтне, нишләптер, комендатурада калдырмадылар. Икенче көнне үк, берничә йөз кеше белән бергә, жәяүләтеп кенә, Иркутскидан унбиш чакрым ераклыкта, урман эчендә урнашкан лагерьга алып килделәр...

Ниндидер чокырда урнашкан лагерь капкасын үтүгә үк Нурәхмәт бер баракның ишек төбөндә куркыныч кыяфәтле малай-шалайларның бер кыз баланы типкәли-типкәли кыйнаганын күреп алды. Берез читтәрәк авызларына тәмәке капкан кораллы кешеләр битараф кыяфәттә аларны күзәтеп тора. Берездан теге кыз бала жан ачысы белән кычкырды да тынып калды. Ерткыч малайлар, берни булмагандай, кызның хәрәкәтсез гәүдәсен яткан урынында калдырып, читтән үзләрен күзәтеп торган хәрбиләргә кырын күз белән карый-карий китеп бардылар.

– «Малолетка»лар, – дип куйды Нурәхмәт янәшәсеннән баручы ир-ат.

Кайчандыр үзе тәртип сагында торган, бер куркыныч жинаятьчене кулдан ычкындырган өчен аның белән эшнәлектә гаепләнеп хөкем ителгән бу кеше «малолетка»лар турында байтак белә булып чыкты. Аның әйтүенчә, бу үсмерләр арасында төрле кеше бар: яшь шәһәр фахишәләре, жинаятьчеләр, кырда коелып калган башакларны урлаганда тотылган гап-гади авыл малайлары-кызлары, балалар йортларыннан качып кабат тотылган «профессиональ» карак-талаучылар... Аларның лагерьга килеп элөгү тарихы да төрлечә. Ләкин тиз арада барысы да бер төрлегә әверелә. Бер үк дәрәжәдә вәхши, кыргый, кансыз, үчле. Алар зур тоткыннар түгел, ни генә кылсалар да, үлемгә хөкем ителмиләр. Һәм үсмерләр моны яхшы

белә, шуна күрә беркемнән, бернәрсәдән дә курыкмый. Андыйлар аерым баракта яши. Надзирательләрнең дә яшисе килә, билгеле, бу баракларга мөмкин кадәр сирәк керергә тырышалар. Шуна күрә биредә лагерь-төрмә кебек урыннарда булырга мөмкин иң кыргый, иң явыз, иң жирәнгеч хәлләр еш кабатлана. «Пахан»нар тарафыннан кем дә булса «акылга утырту» яки «ликвидация»гә хөкем ителсә, бу эшне, гадәттә, бер кисәк ипи яки берничә тәмәке бәрабәрәнә шушы «малолетка»лар башкара. Кызлар арасында исә «урман кисүчеләр бригадасына хезмәт күрсәтүчеләр» хөрмәттә. Бу балаларда кешелекнең эсәре дә калмаган.

Кол хезмәте, кулга алыну, тентүләр, төрмә, тикшерү, суд, этап конвейерларын үтә-үтә, бу малайлар һәм кызлар лагерьга килеп житкәнче бернәрсәгә дә каршылык күрсәтми торган «тере мәет» дәрәжәсенә житкән, күрәсең. Монда алар чын тәмугка килеп элгә. Һәм шушы тәмугта үзләреннән көчләрәкләр янына сыеналар. Көчлеләр – «блатарьлар», хәтта надзирательләрне дә исәпкә алмый торган жинаятьчеләр – аларны яклаячак, янәсе.

Яңа китерелгән кызлар һәм малайлар – алдан килгән жинаятьчеләр өчен зур бүләк. «Блатарьлар» кызларны шофёрларга, надзирательләргә, комендантларга сата. Ризыкка, консерва банкасына, иң кыйммәтле нәрсә булган бер йотым аракыга. Кызларны сатар алдыннан тикшерү гадәте дә бар – гыйффәтлеләр өчен күбрәк сорарга да була. Малайлар «пахан»нарның колы, шамакае, ялагае, шымчысы булып китә. Бу малайны нәрсәгә булса да алмаштырып алган «хужа» аны үзе теләгәнчә мыскылларга, кыйнарга, ачык белән интектерергә, гомумән, үзенең бәхетсез тормышы өчен шул баладан үч алырга хокуклы.

Тормыштан ваз кичкән, ирекле тормышка кайта алган очракта гадәти кешеләр арасында яшәүләрен күз алдына да китереп булмый торган катлау иде бу.

Тәмам куркуга калган Нурәхмәт, Аллаһы Тәгаләдән үзен андыйлар белән бер түбә астына урнаштырмауларын үтенеп, белгән догаларын укыды, әнисе өйрәткәнчә, хак юлдан китеп ялгышучыларның белеп яки белмичә кылган гөнаһларын ярлыкауны сорады...

***

Лагерь башлыгы һәр яңа тоткын белән шәхсэн аралашып чыкты. «Сугыш чорында немецларга хезмәт итеп совет армиясенә әйтеп бетергесез зыян салган» ундүрт яшьлек Нурәхмәт белән дә сөйләште ул.

Өстәлдә әлеге дә баягы папка. Лагерь башлыгы аның эчендәге кәгазьләрне кат-кат укып чыкты.

– Гажәп! Мондый даныйлар белән дә хөкем ителгән үсмерләренә

моңарчы күргән юк иде, – дип куйды ул, үзалдына сөйләнгәндәй генә. – Ну ярый, нишләмәк кирәк, үзләре белә торгандыр инде.

Лагерь башлыгы, күзләрен кыса төшөп, Нурәхмәткә карап куйды. «Шулай да, ни өчен шулай каты хөкем карары чыгарганнар соң бу балага? Ялгышканнар, билләһи, ялгышканнар...»

– Ярый, Кәримов, менә болай, – башлык Нурәхмәт турында мәгълүматлар тупланган папканы ябып читкә этеп куйды. – Бер-ике көн олылар белән бер баракта яшәргә туры килер. Аннан соң күз күрер.

Үсмер аның тел төбөн аңлап бетермәде.

– Һәм, аңлый торгансыңдыр, – дип дәвам итте лагерь башлыгы. – Яшь булсаң да, эшләргә кирәк. Монда бер кеше дә тиктомалга киләп сугып йөрми. Ниләр эшли беләсең?

Кыска гына гомерендә байтак эшләр башкарырга туры килсә дә, Нурәхмәт өздереп кенә әйтә алмады.

– Төрле вак-төяк инде шунда...

– Аңлашылды. – Лагерь башлыгы берәз уйланып утырды да тәгаен фикергә килде. – Итек басучыга ярдәмче булырсың!

Шулай итеп, Нурәхмәт киез итек басу цехында эшли башлады...

Көннәрдән беркөнне лагерьга бер төркем яңа балалар китерелде. Алар барысы да сугыш чоры законы нигезендә «хәрби предприятиедә эш урыныннан үз белдеге белән качып киткән өчен» биш елга хөкем ителүчеләр булып чыкты. Өти-эниләре, абый-апалары сугышка киткәч, бөтен авырлыкны үз жылкәләрендә кичергән ундүрт-унбиш яшьлек үсмерләр. Нурәхмәтне шулар барагына күчерделәр. Бер үсмер белән озаклап сөйләшәп утырды ул.

Миша исемле бу малайның гаиләсе сугышка кадәр Украинада яшәгән. Өтисе дә, әнисе дә бер үк тегү фабрикасында эшләгән. Өтисе фронтка киткән, әнисен завод белән бергә көнчыгышка, Ижауга эвакуацияләгәннәр. Анда барып урнашкан та, әнисе шул ук фабрикада эшли башлаган, ә ундүрт яше тулган малайны снарядлар әзерләү заводына алганнар.

– Тәүлегенә унбиш-уналты сәгать эшләдек, – дип сөйләде Миша. – Яңа урында салкын, бернинди уңайлык юк, көн буена бер тәгам ризык бирмиләр. Өнине дә айлар буе күргәнә юк. Һич югы әниемне күрәп кайтырмын дип, көндөзгә ял вакытында тегү фабрикасына киттем. Ләкин заводтан чыгуга тотып алдылар. Өнигә хәбәр итеп тә тормыйча, камерага ябып куйдылар. Икенче көнне «суд» биш елга хөкем итте. Ике ел Ижау төрмәсендә тотканнан соң Иркутскига сөрделәр...

Ватанга хыянәт итүдә гаепләнәп сөргәнгә китерелүче «илле сигезенчеләр»нең үз тормышы. «Малолетка»лар сәяси тоткыннар төркемен бернинди хөрмәткә лаек түгел дип исәпли, көчсезләр,

куркак лагерь тилеләре дип кенә йөртә. Чөнки алар беркайчан да башкисәр «малолетка»лар кебек, меңәрлэгән арестант колоннасы күз алдында лагерь башлыгының күзләренә туп-туры карап: «Төкердем мин сиңең эшенә, боерыкларыңа, тәртипләренә һәм үзенә!» – дип, тыныч кына карцер тарафына атлап китми. Куркудан түгел, урам кануннарына таянып үскән әлегә кече яшьтәге жинаятьчеләрдән аермалы буларак, аларда аз гына булса да ата-ана тәрбиясе бар иде...

Башка тоткыннар кебек диярлек каты режим белән яшәсә-эшләсә дә, Нурәхмәт «иреклеләр» исәбәндә булды. Еш кына чагыштырмача жиңел йомышлар кушкаладылар. Эштән бушаган араларда аңа хәтта якындагы урманга чыгып керергә дә рөхсәт итәләр иде.

Кирәкле чималлары бетү сәбәпле, итек басу эше туктап калган бер көнне Нурәхмәтне «командировка»га, цехка тиешле медицина кирәк-яраклары алып кайтырга дип, лагерьның ерак почмагындагы хастаханәгә жибәрделәр. Табиб – инде бер тапкыр срогын тутырып иреккә чыккан, ләкин кабат ниндидер гаебе табылып, янә шушы ук лагерьга жибәрелгән Александр Зотов дигән кеше. Аны күпчелек лагерь халкы әтисе исеме белән «Кузьмич» дип кенә йөртте. Нурәхмәт аның янына кереп, нинди йомыш белән килүен житкергәч, Кузьмич үсмер алдына ризыклар куйды да: «Тамак ялгый тор, мин сиңа кирәк әйберләренә складтан алып киләм», – дип, хастаханәдән чыгып китте.

Нурәхмәтнең ашыйсы килми, тик эзер ризыкны эрәм калдыру мәгънәсезлек булыр иде. Күзе тәрәзәгә төште. Саргылт чәчле яшь кенә кыз бала ишегалды себереп йөри.

– Кил әле! – дип чакырды аны Нурәхмәт.

Кыз, башын аска иеп, сак адымнар белән генә аңа якынлашты.

– Кер монда, – диде егет.

Кыз бүлмәгә керде.

– Утырып ашап ал, – диде Нурәхмәт һәм Кузьмич калдырып киткән бөтен ризыкны аның алдына этте.

Кыз ризыкларны сүзсез генә, ашыкмыйча гына ашап бетерде дә тәлинка белән стаканны тавыш чыгарырга курыккан шикелле саклык белән генә агач подноскига куйды. Аннан соң... итәген күтәрә төшөп, эчке киemen салды. Аны кулында тоткан килеш Нурәхмәткә таба борылды да:

– Миңа ятаргамы, әллә башкачамы? – дип сорап куйды.

Егет мондый нәрсәне күз алдына да китерми иде, кызның сүзләреннән тәмам югалып калды.

– Нишлисең син?!

Кыз егетне кыен хәлгә калдыруыннан үзе үк куркып китте булса кирәк, күзләреннән берничә бөртек яшь тамчысы саркып чыкты.

– Минә шуннан башка ашатмыйлар бит, – диде дә читкә йөгәрде...

Нурэхмэт бу вакыйганы гомер буе оныта алмады. Иреккэ чыккач та, ир уртасы булып житлеккэч тэ, ак сакаллы карт булгач та. Ул кызның япъ-яшь килеш тормыш мэгънәсен югалтканлыгын күрсәтеп торучы тонык йөзе, һәр нәрсәгә буйсынучан карашы исенә төшкән саен, аның күзләренә яшь килә иде. Әлбәттә, үз күзләре белән күргән, үз башыннан кичергән үз акылындагы бер генә кеше дә мондый куркыныч нәрсәләргә оныта алмый. Үткән эшкә – салават диләрме әле? Бәлки шулайдыр да, тик нишләтәсен, әле физик яктан гына түгел, рухы да ныгып өлгермәгән үсмер чагында ук булган бу хәлләр аның хәтерендә мәңгә төзәлмәслек яра булып калды. Ул вакыйгаларны оныту мондый вәхшилекләргә гафу итү булып иде. Юк, Нурэхмэт онытмады, оныта алмады, онытырга теләмәде. Аз гына булса да, кешелек сыйфаты сакланып калган беркем дә мондый нәрсәне оныта, гафу итә алмастыр. Хәтта бик тырышып караса да...

***

Ике ел чамасы вакыт үттә. Күрше баракка әле ике көн элек кенә китерелгән яңа «сәяси» тоткыннарны урнаштырдылар. Барысының да Татарстаннан китерелгәнлегә ачыкланды. Нурэхмэт алар арасында татар кешеләре дә булуын ишетте. Алай гына да түгел, тормыш газаплары вакытлы-вакытсыз чәчләренә көмеш төс индергән бу урта яшьләрдәге абыйларның берсе Нурэхмәтнең кендек каны тамган туган авылыннан булып чыкты! Егет, жаен туры китереп, бер кичне аның белән якыннан танышырга булды.

...Нурэхмэт килеп кергәндә, баракта ике ир заты гына иде. Икәүләшеп диварга сөялгән эскәмияне рәткә китереп маташалар. Эш белән мавыгып, тавыш-тынсыз гына кергән малайны башта искәрми калдылар булса кирәк, үзара сөйләшә-сөйләшә, эшләрен дәвам иттерделәр.

– Ничек уйлыйсың, монда озак тотарлар микән безне, Хәмит? – диде берсе татарчалап, кулындагы чүкечне эскәмиягә куеп, куенынан чүпрәк кисәгә тартып чыгарды да маңгаендагы тир бөртекләрен сөртеп алды.

– Безнең ишене монда озак тотмаслардыр. Авыл жирендә үскәннәргә иң авыр эш инде, – дип жавап кайтарды икенчесе. – Урманда инде безнең урын, урманда, ахир.

– Их, Мамадыш якларын күрсәм икән бер. Аннары үлсәм дә, ул кадәр үк үкенечле булмас иде, билләһи. Урманнарында, болында йөрәп кайтсам...

Колагына «Мамадыш» сүзе чалынгач, малайның да күкрәк туры нәрсәдер кытыклап узгандай булып китте. Мамадыш! Аның да туган авылы шул якларда бит... Нурэхмәтнең тамагына төер тыгылды. Шул

төөрне кузгатып жибөөрүгө телэгэндэй, малай тамак кырып, йөткереп алды да эскөмия рэтлөүчөлөргө якынлашты.

– Исәнмесез, – диде Нурэхмэт.

Саф татар телендә әйтелгән бу сүзгә хужасын барактагылар шунда гына күрөп алды.

– Менә сиңа кирәк булса! Монда, жәһәннәм читендә дә безгә кешеләр очрап дөп кем уйлаган!

Өстендәге киеме белән дә, үз-үзгә тотышы буенча да башка тоткыннардан аерылып торган бу үсмергә үзгә кебек үк «сәси тоткын» булуын күз алларына да китерми иде алар. Берәр надзиратель баласыдыр, йә булмаса, ялланып эшлөүченекедер дөп гөманладылар. Тик татар баласы булуы гына аптырашта калдырды.

– Кем баласы сиң, олан, нишлөп йөрисең монда?

– Танышырга кердем әле сезгә белән, – диде Нурэхмэт, ихлас елмаеп.

– Әйдә соң, танышык, алай булгач. Мин Хәмид абың булам. Ә бу, – иптәшенә ишарәләде, – Василий. Вася абың. Ә үзгә соң... Монда эшлөүчә берәрсенгә малаеми? Бигрәк ямьсез урында яшисең икән...

Нурэхмэт соңгы елларда үз башыннан кичергәннәрне бәйнә-бәйнә сөйлөп бирде. Хәмид исемлесе малайның хикәятен тыңлаганнан соң шактый вакыт тын гына утырды. Аннан корт чаккандай сикереп торып басты да, күзгәрен зур итеп ачып, малай янына килде.

– Олан! – диде Хәмид. – Беләсеңме нәрсә?! Сиң... Сиң бит... Сиңгә бит әниң авылга кайтты. Галимә авылда хәзер! Исән-сау! Ә әтиң сугышта хәбәрсез югалган.

Нурэхмэт, үз колакарына ышанмагандай, ни әйтсә белми аптырап калды.

«Әни! Әни исән?! Әни авылда?!»

Хәмидкә текәлгән үсмергә күзгәреннән яшь тамчылары атылып чыкты. Ишетелер-ишетелмәс кенә: «Рэхмэт!» – диде дә барактан чыгып йөгәрдә.

«Әни! Әнием исән!»

Үзгәдына сөйләнә-сөйләнә йөгәрдә малай. Юлында очраган кешеләргә аптырашлы карашларына да игътибар итмичә йөгәрдә дә йөгәрдә ул. Комендатурага!

– Нәрсә, әнекәш, артыңнан бүре куа киләме әллә? – дигән сүзгә белән каршы алды Нурэхмәтне комендатура ишегә төбөндә кизү торучы егет. Нәм елмаеп өстәп куйды: – Берәрсә бәйләнә-нитә калса, кыенсынып торма, шундук әйт, хәл итәрбез!

Нурэхмэт бина эченә узды. Комендант бүлмәсендә Нурэхмәткә таныш булмаган юан гына гәүдәле яшь кеше утыра. Малай сүзгә нәрсәдән башларга да белмәде. Тың алышы рәткә килә башлагач, ниһаять, телгә килде:

– Гафу үтенәм, бер соравым бар, рөхсәт итегез...

– Сора! – диде комендант коры гына.

– Мин кайтып китә аламмы моннан?

Бу кәнәфиғә яңа гына утырган кеше буларак, яшь комендант Нурәхмәтнең монда килеп элэгү нечкәлекләрен белеп бетерми иде. Шуңа да малайга сәерсенеп, мыскыллы карап куйды.

– Нәрсә?! Ычкындыңмы әллә, малолетка?! Нинди кайтып китү?! Мондый гамәлләрең өчен нишләтергә белермен мин сине! Мыскылларга булдыңмы мине?! Хәзер, акылга утыртырбыз! Дежурный!

Жилкәсенә мылтык асып, ишек катында торучы баягы хәрби килеп керде.

– Дежурный! Менә бу малолеткага тормышның ни икәннен аңлат эле әйбәтләп, йөрмәсен баш катырып, – диде комендант, башын күтәрмичә генә.

Дежурныйның жавабы ишетелмәгәч, ниһаять, күтәрелеп карады.

– Нәрсә катып калдың? Хәзер үк урамга алып чыгып, сабагын укыт!.. Үтә боерыкны!

– Иптәш капитан, нәрсә өчен?

Дежур солдат боерыкны үтәргә ашыкмады.

– Үзенең кая эләккәннен аңламый. Аңлатып бир шуңа!

– Иптәш капитан! Ярамый...

Комендант, күзләрен акайтып, үз боерыгын аяк астына салып таптаган солдатка текәлде.

– Ярамый?! Син нәрсә, рядовой, трибунал захотел?! Оештырырбыз! – дип жикерде ул, ачуыннан шартларга житеп.

– Иптәш капитан, – дежур егетнең тавышы калтырап чыкты. – Бу малай... Аңлатырга рөхсәт итегез... Тоткын түгел ул, ирекле. Монда ялгыш китерелгән.

– Ә ниғә... – Комендант берара эле Нурәхмәткә, эле хәрбигә карап утырды. – Ә ниғә миннән рөхсәт сорый, алайса?

– Ирекле булса да, бөтен документлары бездә. Ялгышмасам, энә теге шүрлектә. – Дежур солдат бер як диварны тулысынча каплап торган шкапка ымлады.

Комендант кәнәфиеннән авырлык белән генә торып басты да, үзалдына нидер мыгырдана-мыгырдана, «дело»лар тезелеп торган шүрлек янына барып басты.

– Ярар, ике сәгатьтән килерсең, – диде ул коры гына, Нурәхмәткә таба борылып. – Пока вакыт юк.

Ике сәгать вакыт ярты гомер кадәр тоелды. Шактый озак көтәсе булса да, Нурәхмәт беркая да китмәскә, шунда, комендатура ишеге төбөндә генә көтеп торырга булды. Ул арада үзе артыннан ук чыгып, тәмәке кабызган кизү торучы егет белән дә сөйләшеп алды, шатлыгын уртаклашты.

Ул да булмады, ишектән комендант чыкты. Күптэнге танышлардай иркенләп сөйләшеп торучыларга сөзеп кенә карады да, бер сүз дә әйтеп тормыйча, үз юлы белән китеп барды. Ә Нурәхмәт телсез калды.

– Ип... иптәш капитан! – дип дәште ул инде ун-унбиш адым атларга өлгергән комендантка.

«Ике сәгатътән керергә кушкан идегез бит, кая киттегез?» – дип сорарга уйлаган иде. Тик комендант артына борылып та карамады. Малай аздан гына елап жибәрмәде. Кизү торучы солдат аны юатырга ашыкты:

– Энекәш, борчылма, хәзер үзебезнең комендант кайта. Бу бит алмашка гына килгән нәрсә. Безнең комендантны өлкә үзәгенә чакыртып алганнар иде, төшкә аштан соң кайтырга тиеш...

6 бүлек

...Ике атна дигәндә, Нурәхмәт авылга кайтып та житте. Кичке эңгер-меңгер чак булганлыктан, урамда кеше-фәлән күренмәде. Авыл уртасындарак бер тыкрыкка житкәндә генә, кәкре тал чыбыгына таянган бер карчык очрады. Ерак юлда йончыган, өстендәге киёмнәре сәләмәгә әверелгән үсмерне күреп алгач, әби байтак кына сүзсез торды.

– Бу вакытта нишләп йөрисең монда, олан, караңгы төште бит инде.

– Бик ерактан киләм, әби, ерактан. – Нурәхмәт тыкрык борылышындагы чүп өеме читендә яткан зур ташка чүгәләде. Ниһаять, ял итеп алу мөмкинлеген чыгуга куанып, иркен сулап куйды. Уен эшмени, район үзәгеннән егерме чакрым тирәсе жәяүләп кайтты бит ул.

– Үзең безнең авылныкы буласыңмы соң? – диде әби, күзләрен кыса төшөп.

– Бик кечкенә чагымда шушында яшәдем. Шушында туганмын. Моннан киткәнгә ун елдан артык инде, әби.

Үсмер тәненә берәз хәл керүен тойды.

– Бәрәкаллаһ, шулаймыни?! Кем баласы буласың инде?

– Укытучы Ахун малае мин, әби, белә идеңме аны?

Карчыкның йөзә яктырып китте.

– Ә-ә, шулаймыни? Менә бит! Әтиң сугышта югалып калган диделәр, бик кызганыч. Әйе, бик күпләрне ятим итте бу сугыш дигәне. Бик күпләрне... Әниңә бик авыр инде хәзер...

– Әбекәй, – дип бүлдерде аны үсмер. – Әйтергә дә оят. Мин үзебезнең өйнең кайдалыгын белмим. Биш яшьтә чыгып киттем бит бу авылдан. Әни кайда тора соң ул?

Карчык күрсәткән тыкрыктан кереп, китеп берәз гына барды

Нурэхмэт. Монда инде буталырлык түгел. Энэ! Араталары череп, койма такталары кубып-каерылып бетэ язган ихата. Вакыт галижэнаплары белэн көрөштэ жиңелү ачысы татырга мәжбүр булган, тэмам искереп, жиргэ сеңеп барган йорт. Урам як тэрэздән тонык кына яктылык күзгэ чалына. Малай жылкапканы, тавыш чыгармаска тырышып, саклык белэн генэ ачты да ишегалдына үтте. Йөрөгө, менэ чыгам, менэ чыгам дигэндэй, еш-еш тибэргэ тотынды. Нурэхмэт биштэрен өй ишеге янына куйды да болдырга утырды.

Тавыш чыкмасын дип тырышса да, ишегалды тарафында ниндидер хэрэкэт сизеп булса кирек, өйдән Нурэхмэтнең әнисе Галимэ чыкты. Чыкты да... Каршында елмаеп торучы сэлэмә киемле үсмергә текәлеп, катып калды.

Берара тын гына бер-берсенә карашып тордылар. Аннары малай, әле кырык яшьләрде генэ булуга карамастан, чәчләрә чаларган, йөзен жыерчык баскан әнисен кочаклап, элеккечә, нәни чактагыча үксеп елап жибәрде. Аңа әнисе дә кушылды. Әле улының тузган чәчләрән сыйпый, әле жылкәләрәннән этеп, күзләрәнә текәлә, тагын улының кочагына сыена.

– Улым! Улым!..

Шул рәвешле байтак вакыт торганнан соң, ниһаять, өй эченә керделәр. Әле бик соң да түгел. Һәрхәлдә, малай-шалай йоклап ята торган вакыт дип булмый. Шулай булуга карамастан, мичкә терәп диярлек көйләп куелган агач ләүкәдә алты яшьлек бала йоклап ята. Нурэхмэт әнисенә сораулы караш ташлады.

– Бу – синең энең Марат, улым. Хәтерлисенме, этиең яуга китәр алдыннан әйткән идем, боерган булса, гаиләбездә артым булыр дип. Этисен генэ бер тапкыр да күрми калды балакай. – Галимэ, альяпкыч итәгенең бер читен күтәрә төшеп, яшьләнгән күзләрән сөртеп алды.

– Әйдә, улым, йокласын, без тегендә, өстәл янында сөйләшеп утырыйк эзрәк...

Галимэ тиз генэ самавырына утлы күмер салды да искереп беткән күн итек белән өрдереп алды, өстәлгә мичкә тэгәрәтеп пешерелгән бәрәңгә чыгарды, ипи турады, каядыр мич артына кереп, ике чокыр белән чэй тәлинкәләре алып чыкты. Хуш исле бөтнек яфраклары салып пешерелгән чэй исе борынын кытыкмый башлагач, мич артында йоклап яткан Марат та түзмәде – күзләрән ачты, әкрән генэ ятагынан торып утырды да күзләрән угалап алды. Аш өстәле янында аның әнисе белән уналты-унжиде яшьләр чамасы бер егет утыра. Әкрән генэ алар янына килеп басты.

– Тордыңмыни, улым? Әйдә, битенне юып ал да чэй эчәргә утыр. Зур шатлык бездә, улым. Менә абыең кайтты! Нурэхмэт абыең!

Галимэ бер кулы белән нәни улының аркасыннан сөйдә, икенчесе белән Нурэхмэтне кочты.

«Абый?! Шәп! Борын чөеп, теләсә кемгә яшәргә комачаулап йөрүче Нәкыйп бүтән бәйләнәп кенә карасын!»

Кечкенә энәкәше тууына, исән-имин булуына Нурәхмәт тә чиксез шат иде...

***

Галимә, теләр-теләмәс кенә, Нурәхмәтне Германиягә алып киткәннән соң кичергәннәрән сөйләде.

...Күп кенә бала-чаганы, хатыннарны жыеп, әсирлеккә алып киткәннән соң ике тәүлек үттеме икән, төн житеп килә иде инде, кемдер ишетелер-ишетелмәс кенә Галимәнәң ишеген шакыды. Сугышка кадәр авыл советында жыештыручы булып эшлөгән күрше Марфа түти. Галимәнәң колагына пышылдады:

– Артыгын сораптырып торма, Галка, кирәк-яракларыңны ал да киттек урманга...

Урман аланында дистәдән артык хатын жыелган иде. Марфа агач төбенә утырды, башындагы яулыгын сыпырып куйды да:

– Йә, нәрсә, иптәшләр, нишлибез?

Тәкъдимнәр күп һәм төрле булды. Кемдер куе урман эчендәге партизаннар отрядына китәргә тәкъдим итте, кемдер партизаннарға булдыра алганча ярдәм итү өчен элеккечә авылда яшәү яклы булды. Ахыр чиктә күпчелек тавыш белән авылда калырга, немецлар алга таба да талауларын дөвам итә калса, бергәләшәп каршы чыгарга дигән фикергә килделәр.

Берничә көн үтте. Нурәхмәтләрнәң уң як күршесендә яшәүче Наталья исемле хатын ундүрт яшьлек кызын мыскылларга маташкан исерек немец ефрейторының ике бот арасына утын тумраны белән сукты. Натальяны кулга алдылар һәм урам уртасындагы баганага бәйләп куйдылар. Ике тәүлек буге ач-ялангач тотканнан соң атып үтерделәр.

Хатыннар тагын урманга жыелды. Төп сөйләшү әлегә фажиға турында булды.

– Нәрсә, иптәшләр, нишлибез? – дип башлады Марфа сүзен. – Безнәң Наташаны, безнәң дустаныбызны тиктомалга атып үтерделәр. Тыныч кына йотып жибәрәбезме? Әллә кулыбызга сәнәкләр алып сугышабызмы?..

Фашистларның штабы авыл советы бинасында. Ике кеше саклай: берсе – капка төбәндә, икенчесе – ишегалдында.

Төн уртасында алты хатын-кыз авыл советы янына килделәр. Берәз тыңлап тордылар. Бар да тәртиптә: әрле-бирле йөрүче каравылчыларның аяк тавышынан башка беринди аваз ишетелми.

Башта өчәүләп урам капкасын саклаучыга ташландылар. Егып салдылар да, башына капчык кидереп, сәнәкләр белән

чәнчеп үтерделәр. Ярдәмгә чакырып кычкырырга да өлгөрмәде немец солдатты. Икенчесе белән катлаулырак килеп чыкты. Төнгө караңгылыкта нәрсә дә булса шәйләп алган булса кирәк: тукталып, мылтыгын жайлап тотты да атарга жыенды. Ләкин Марфа түти аның артыннан килеп, балта белән сыртына сугып өлгерде. Немец егылды. Хатыннар, өстенә ташланып, аның авызын капладылар. Немец пистолетына үрелде, ләкин хатыннар житезрәк булып чыкты, кулларын каерып, сәнәк белән чәнчеп үтерделәр.

Каравылчылар белән эш бетте. Хатыннар тагын тын калып тыңлап тордылар. Йорт эчендә бернинди тавыш та ишетелмәде. Авылда да тынлык хөкем сөрә. Кайдадыр бер эт кенә, әллә төшендә генә саташып, әллә авыл советы янындагы хәлләрне сизеп, уларга тотынды. Аның тынычланганын көтеп тордылар да, йорт янына килеп, төрле яклап керосин сиптеләр. Ягулыкны кызганмадылар. Дүрт яктан ут төрттеләр. Ялкын йортны бик тиз ялмап алды. Моңа җавап иткән кебек, авылның башка почмакларында да башка хатын-кызлар тырышлыгы белән берничә йорт ялкын эчендә калды.

Дөрләп янган штабтан бер офицер йөгереп чыкты. Кулындагы пистолеттан кая туры килсә шунда ата-ата чыккан немецның сыртына унтугыз яшьлек Василисаның сәнәге килеп кадалды. Икенче офицерның бер аягы гына чыгып өлгерде, анысын Марфаның балтасы куып житте. Ул арада солдатлар килеп чыкты, автоматлардан ут ачтылар.

– Чаптык тизрәк урманга! – дип кычкырды Марфа.

Әле анда, әле монда яңгыраган мылтык, автомат тавышлары астында, хатыннар урманга кереп, күздән юк булдылар. Ә төнлә, урманда яшеренеп ятучы балаларны, карт-корыны ияртеп, көнчыгышка, партизаннар отряды булырга тиешле урынга китеп бардылар.

Көн яктысында урман-куаклыкларда качып торып, төнлә генә хәрәкәт итәргә туры килде. Башлыча каен җиләге, чи гөмбә белән тукландылар.

Бервакыт чират буенча кизү торган Василиса урманда немецларны күрүен хәбәр итте:

– Юлда немецларның йөк машинасы тора. Ватылган бугай. Шофёрын күрдем, күрше авыл полицае Степан. Һәм өч солдат.

Марфа түти хатыннарга карап куйды.

– Нәрсә, иптәшләр, сәнәкләрне тагын эшкә жигәбезме?

Хатыннар, кача-поса гына йөк машинасы янына барып, тирә-юньгә төнге караңгылык иңгәнче качып тордылар да немецларга ташландылар. Тегеләр төрле якка качып китәргә маташтылар. Ләкин хатыннар аларны бик тиз куып тоттылар һәм сәнәкләр белән чәнчеп үтерделәр. Немецларның автоматларын җыеп алдылар да, арбасында

кирәге чыгардай эйберләр юклығына инангач, йөк машинасына ут төрттеләр.

Бик озак янды машина. Аның янып беткәннен көтеп торудан мәгънә юк иде, хатыннар үз юлларын дәвам итәргә булдылар. Ләкин, ни хикмәт, бөтенләй көтелмәгән хәл килеп чыкты. Адашып, сазлыкка килеп керделәр. Аны көч-хәл белән генә үтеп, ниһаять, олы юлга чыга алдылар.

Урманга якын гына бер авыл тора. Караңгы төшкәннен көтеп алып, өч хатын разведкага китте. Тавыш чыгармаса тырышып кына, авыл читендәге йортка шақыдылар. Хужабикә аларга икмәк, сөт бирде, авылга әледән-әле немецлар килеп китүен әйтте.

– Безнең авылда кунып ятмыйлар алар, көн саен диярлек килеп талап кына китәләр, – диде хужабикә.

Авылдан кайтышлы, хатыннар мотоциклчы немецка тап булдылар. «Күрше авылда яшибез, печән жыярга барабыз», – дип аңлатырга тырышты хатыннар. Ләкин немец аларның сүзенә ышанмады булса кирәк, үз телендә нәрсәдер сөйләнә-сөйләнә, мотоциклына көйләп куелган автомат белән янап, аларны урман читенә әйдәкләде. Хатыннар, кинәт һөжүм итеп, немецны балта белән чабып үтерделәр. Аннары мотоциклны тураклап ташладылар.

Унбер көн дигәндә, авыл хатыннары фронт сызыгын үтеп, совет гаскәрләре урнашкан урынга килеп життеләр. Һәм бик вакытлы: алар ияртеп киткән балалар, карт-коры тәмам арып, талчыгып беткән иде...

Унсигез белорус хатынының сугышчан юлы шулай башланып китте. Берничә ел элек кенә Белоруссиягә күченеп килергә мәжбүр булган, ире Ахунны, унбер яшьлек улы Нурәхмәтне югалткан татар хатыны Галимә дә шулар арасында иде...

Бик каты тикшереп, кемлекләрен ачыклаганнан соң, хатыннарын кайсын кая тараттылар – күпчелеге тылга жибәрүләрен сорады, ә Марфа, Галимә һәм тагын өч хатын, үзләре теләп, партизаннар отрядына киттеләр. Һәм шунысы кызык: партизаннар отрядының бер базасы аларның үз авыллары Крукидан ерак түгел, Афанасий житәкчелегендәге отряд яшеренеп яткан куе урманда урнашкан булып чыкты.

Берничә хатын белән жыелып, партизаннардан авылга илтүләрен сорадылар. Кара күмергә калган йортларына кайтып, кайбер урыннарында әле дә булса пыскып яткан күмер арасыннан казынып, кем нәрсә тапкан – шуны төенчеккә төенләделәр дә янә урманга, партизаннар янына киттеләр. Афанасий хатыннарын барысына да жирле авыл советы мөһере сугылган документ язып бирде.

...Маратны Галимә юлда тапты. Харьковны үткәннәр иде инде. Шөкер, бу төбәк фашистлардан азат ителгән булып чыкты.

Поезддан туп-туры хастаханэгэ алып киттелэр үзен. Тулгак та озак интектермәде – хастаханэгэ килеп урнашкач, өч-дүрт сэгать үтүгэ, Марат дөньяга аваз салды. Тагын өч көннән, Галимэ белән яңа туган баланың организмы бераз ныгый төшкәч, кабат юлга кузгалдылар. Туган якларга...

7 бүлек

...Колхоз рәисе Фоат, үз бүлмәсенә сөргөнгән кайткан яшүсмер килеп кергәч, икеләнәп калды. Егетнең лагерьдан биреп жибәрелгән мөһөрле документын укып чыккач кына, йөзөнә бераз алсулык йөгөргәндәй булды. Икеләнерсең дә! Уен эшмени, лагерьдан кайткан кешене сүзсез-нисез эшкә алсаң! Юкка гына сөрәләрмени кешене андый жирлөргә?!

Ни генә булмасын, Нурәхмәт тиз арада эшле булды. Дөрөс, әле унсигез яше дә тулып өлгөрмәгән булуына карамастан, шактый авыр хезмәт туры килде – аңа күмәк хужалыкның сыер көтүен тапшырдылар. Сиксәннән артык мал. Өчө таң белән бөтенесен көтүлеккә алып чыгасы. Кич, савымчылар үз эшләрән башкарып, өйләрәнә таралышканнан соң, мал асларын чистартасы, салам-печән таратасы, улакларга башак эзерләп саласы. Галәмәт озын абзарда эш тәмамланганчы төнгә берләр житә. Өйгә кайтып ял итәр өчен нибары ике-өч сэгать вакыты кала...

Баштарак мондый тыгыз эш графигына күнәгә алмый интекте үсмер егет. Ләкин башка чара юк, тора-бара ияләште тагын. Алай гына да түгел, башка беркем дә ризалашмаган мондый галәмәт авыр эшне алып барырдай кеше табуына хужалык рәисе хәтта шатланып куйды. Колхоз жыеннарында, иртәнгә «нәрәт» вакытларында Нурәхмәтнең исемен мактап телгә алган чаклары да булды. Ныклы белем алып, киләчәктә дәрәжәләрәк эшкә урнашу хыялы белән янса да, Нурәхмәт жиңелрәк эш сорап та, укырга жибәрүләрән үтенеп тә йөрмәскә булды. «Бу эшне кем дә булса эшлөргә тиеш бит инде. Киләчәктә күз күрер әле, боерган булса...»

Алга китеп булса да әйтик, никадәр генә авыр булмасын, Нурәхмәт гомере буе шушы хезмәттә булды. Жәмәгатен соңгы юлга озатканнан соң да, яше житеп, лаеклы ялга чыккач та, хәтта авылда мәчет ачылып, анда мәзин вазифасын башкарган да, егылып, умырткасына зыян килгәнчегә кадәр, мал караучы булып эшлөдө...

***

Чын исеме Сания булса да, авылдашлары аны, ни өчендер, Гүзәл дип йөртте. Дөрөс, бер караганда, моңа әллә ни гажәпләнерлек тә түгел. Төс-кыяфәте ягыннан да, эчке матурлыгы белән дә башка кызлардан нык аерылып торды ул. Алтынсу төстәге озын чәчләре,

чиста, тирэн зэнгәр күлне хәтерләтеп торучы күзләре сафлыгы белән һәркемне үзенә жәлеп итеп тора. Иртән иртүк аның яңгыратып көлгән тавышына бөтен авыл жанланып китә. Шигырьләр яза, оста итеп жырлый. Ө төрле әкиятләр, мажаралар сөйләү буенча якын-тирә авылларда аңа тиңләшерлек кешене таба да алмассың.

Тулсысынча бәхетле булып өчен аңа бер генә нәрсә житмәде: йөри алмый иде ул. Ун яшьлек вакытында, эти-әннисе белән бергә куркыныч юл һәлакәтенә очраган. Әнисе бик каты авырый башлагач, ни чарадан бичара дигәндәй, йөк машинасы әржәсенә утырып, хастаханәгә барган жирдән юл читендәгә чокырга төшкәннәр. Шартлау дулкыны кызны шактый еракка ыргытып өлгергән. Аның гомерен саклап калу өчен табиблар тугыз ай буе көрәшкән. Кыз исән калган, ләкин хәзер инде инвалид коляскасыннан башка хәрәкәтләнә алмый.

Әбисе аны үз янына, авылга алып кайтты. Кыз гажәпләнәп, шатланып туя алмады – шәһәрдә үскән бала кинәт өр-яңа, бөтенләй таныш булмаган серле дөньяга килеп эләкте: урман, кырлар, инеш-елгалар, һич курыкмыйча үзләрен иркәләргә-сыйпарга рөхсәт итүче йорт хайваннары, аяк астында иркенләп йөрүче, учыңнан жим чүпләүче кошлар...

Яңа танышлары тарафыннан күрсәтелгән ихтирам, игътибар, иркәләүләр аңа авыр фажиға турында онытып торырга, килеп туган хәлгә күнәргә булышты. Еллар үтте, һәм менә авыл халкы каршында инде алтын чәчле шаркылдык кыз бала түгел, ә унсигез яшьлек сылу кыз!

Язмышның үз кануннары...

Жәй життеме, авыл яшьләре төннәрен ташландык ат абзарына жыелып күнел ача. Анда искереп, акшарлары кубып беткән мич бар. Аны көне-төне сүндермәскә тырыштылар, шунда чиратлашып алып килгән бәрәңгеләрне тәгәрәттеләр. Төн үзенә караңгы жәймәсен авыл өстенә япканнан соң, мичтәге утлы күмер өстенә утын өстәп, янәшәдәгә эскәмиягә урнашалар да күмәкләшеп жырларга тотыналар. Көн буена жыелып килгән үпкәләр, борчулар юып алгандай юкка чыга, күңелләргә жиңел, тыныч булып китә иде.

Гармун тавышы тынуга, барысының да игътибары Саниягә күчә: аның чираты – кыз алдан эзерләп килгән хикәятләрен сөйли башлый. Шундый бәгырьләргә үтеп керерлек итеп сөйли, вакыйгаларны шундый итеп тасвирлый – малай-шалай, кыз-кыркын үзен ниндидер ташландык абзарда түгел, каядыр, Сания сөйли торган вакыйга барган урында итеп тоя башлый. Кайвакыт, хикәят нинди дә булса куркыныч вакыйга турында барса, яшьләренң нерв жепселләре шулкадәр нык тартыла, һәр кыштырдаган тавышка сискәнәп утыралар.

Шулай шаярып-көлешеп, жырлап, Саниянең мавыктыргыч хикәятләрен тыңлый-тыңлый, таңны каршылыйлар. Иртән исә,

күмерләре сүнеп өлгермәгән мичне каплап, үзләре жылышып утырган бүлмәне тәртипкә китереп, ашыкмый гына өйләргә таралышалар.

Ә кайвакыт, яшенле яңгырлар яуган төннәрдә, «Раймаг курчагы»ның өендә жыелалар. Анда инде бик тавышланып, гармун уйнап утырып булмый, төннәр күбрәк хужабикә хикәятләрен тыңлап уза.

Нәкъ шундый төннәрнең берсендә Саниянең тормышын тамырдан үзгәрткән вакыйга булды да инде. Ни сәбәпледер, бигрәк караңгы иде ул төн. Авыр кургашын болытлар авыл өстенә мәңгелеккә килеп тукталды диярсең. Берөзлексез яңгыр коя, әйләнә-тирәне яп-якты итеп, әледән-әле яшен яшьни. Саниянең чираттагы хикәяте дә нәкъ шушы һава торышына ярарлык – өрәкләр турында. Бүлмәдә ярымкараңгы. Керосин лампасы түгәрәк өстәл белән аның тирәли утыручыларның йөзләрен генә яктырта.

Нерв киеренкелеге ахыр чигенә житкән иде инде, Сания кинәт сөйләвеннән туктап калды.

– Ишеттегезме? Капка шыгырдап куйды.

Яшьләр яңгыр тамчылары шыбырдавыннан башка берни дә ишетмәде. Берездан, бөтенесе дә берез тынычлана төшкәч, Сания хикәятен дәвам итте:

– Ул борылып караган иде, артында ук басып торучы кара ханзадәне һәм утлы күмер кебек ялтырап торучы кып-кызыл күзле алагаем зур этне күреп алды...

Ирексездән аны тыңлап утыручы яшләр дә артларына борылып карады һәм... Куркудан катып калдылар. Ишек катында кап-кара плащка төрөнгән озын гәүдәле ир-ат, аның янәшәсендә – күзләре караңгыда янып торучы зур эт басып тора иде. Бүлмәдәгеләрнең дулкынлануы шулкадәр көчле иде ки, хәтта егетләрнең берсе утырган урыныннан мәтәлеп китте. Саниянең генә йөзүендә бернинди үзгәреш сизелмәде. Ул беренче булып сүз катты:

– Нишләп кеше куркытып, шулай бик соң йөрисез?

Кара плащлы йөзән яртылаш каплаган капюшонун салды. Ишек катында чем-кара чәчләре берез дулкынланып торучы яшь егет басып тора иде.

– Өегезгә тәкәллефсез килеп керүем өчен гафу үтенәм. Урамда дөм караңгы, яңгыр коя, юлны дәвам итәр чамам юк. Сезнең тәрәздә генә яктылык күрдәм дә... Балки төнне сездә үткәрергә рөхсәт итәрсез дип кәргән идек...

– Безнең өйдә урын житәрлек. Узыгыз, чишенегез, өстәл янына утырыгыз. Хәзер егетләр капкалап алырга әзерләр, бергәләп пәрәмәч белән кайнар чәй эчәрбез. Этегез ни кушаматлы?

– Пират.

– Ярар соң. Этегез белән таныштык. Ә үзегез кем буласыз?

Егет кыенсынып куйды.

– Зинһар, гафу итегез, онытканмын. Нурэхмэт минем исемем.

Нурэхмэт этен жиберде һәм бүлмөгә керде. Пират Сания янына килеп басты да аңа үзенең акыллы кара күзлөре белән карады һәм кызның аяклары янәшәсенә ятты.

– Аптырамагыз, шундый аз сүзле инде ул минем... – диде Нурэхмэт, ихлас елмаеп.

Бераздан яшьләр барысы да самавыр жырлап утырган өстәл артында жыелды. Анда каен жиләге кайнатмасы салынган касә, юкә балы һәм әле генә куагыннан өзеп алынган жиләк-жимеш тутырылган кәржин тора.

Нурэхмэт «компания жанлы», гади телле, күңелле егет булып чыкты: чәй табыныннан соң бер читтә моңаеп үз чиратын көтеп ятучы гармунны кулына алды да таңга кадәр үз жырларын башкарды...

Бу төндә Нурэхмэт белән Саниянең бер-берсеннән күз алмавын сизми калучылар булмагандыр.

Иртән күк йөзе аязды, кояш чыкты, төнге кунак юлга ашыкты. Сабуллаштылар. Нурэхмэт Сания янына килеп, кызның кулларын үбеп алды. Аннары тиз генә плащын элде дә тышка чыгып китте. Төн буе Сания янәшәсендә йоклаган Пират та хужасы артынан йөгәрде.

Шул истәлекле төннән соң ике атна узды. Авыл яшьләре тормышында барысы да нык кына үзгәрде. Сания, ни сәбәпледер, өйдән көндөз дә, төнлә дә чыкмас булды. Көн буе ачык тәрәзә янында утыра һәм тыныч кына жырлый. Яшьләр нинди дә булса чара күрергә кирәклеген аңлады, әмма алар нәрсә эшли ала иде соң?

Күп кенә бәхәсләр һәм тәкъдимнәрдән соң, авыл яшьләре якин-тирә авылларны йөрөп чыгарга һәм Нурэхмәтне табарга кирәк дигән карарга килделәр. Бурыч жиңелләрдән түгел иде, әмма башка юлны күрмәде алар. Һәм шулай эшләделәр дә...

Төнлә барысы да Сания янына жыелды.

Төн уртасы якинлашып килгәндә, жылкапканың шыгырдап ачылганы ишетелде, ә бер мизгелдән бүлмөгә Пират бәреп керде һәм Саниянең кочагына ташланды. Аның артынан Нурэхмэт тә күренде. Ак күлмәк кигән, кулларында – ак һәм кызыл гөлчәчәкләрдән торган зур гына чөчөк бәйләме.

Барысы белән дә исәнләшеп чыкты да егет Сания каршына килеп басты, кулындагы чөчөкләрне аңа сузды.

– Исәнме, Сания! Бу – сиңа.

Берара кызның күзләренә текәлеп торганнан соң, өстәп куйды:

– Миңа сиңең белән сөйләшергә кирәк.

– Мин сиңе тыңлыйм.

– Аулакта...

Авыл фермасында мал караучы Нурэхмэт белән күрше авыл

кызы – читтэн торып бухгалтерлар курсында белем алуучы Саниянең уртак гаилә тормышы шулай башланып китте...

Алар өйләнешеп, өч ел үттеме икән, табиб киңәшләрэн жиренә житкереп үтәү, өзлексез физик күнегүләр үзенеке итте – экренләп Саниянең аягы хәрәкәтләнә башлады. Ялан тәпиен идәнгә тидергәндә, әллә ничә еллар буе хәрәкәтсез торып каткан табаны, тез буыннары чыдап булмаслык авыртса да, түзде, тешен кысып түзде Сания. Ничәмә-ничә еллар буена утырган урындыктан торып басу, идәннең, жирнең жылысын-суыгын, авыртуны үз аякларың белән тоюдан да олы бәхет булырмы?! Өстәвенә, янәшәсендә – аны һич кенә дә кимсетмәгән, читкә этәрмәгән, башкалардан ким-хур күрмәгән, ихлас яраткан кешесе – ире бар...

Беренче тапкыр аягына баскан көннән әллә ни күп вакыт та үтмәде, менә инде ул, култык таягына таянып булса да, курка-курка гына булса да, үз аяклары белән ятагыннан өч адым читтә торучы өстәл янына килеп утыра башлады. Инде курку хисе тәмам бетә яздымы, баскан саен аяк табанында кан йөрешен сизеп, терелеп килүенә ышанычы ныгыдымы – Сания өйдә үзе генә калган чакларында күнекмәләрэн дәвам итәргә тырышты. Әлбәттә, Ходайның биргәнненә мең шөкер, бу тырышлыктар көтелгән нәтижәләрэн дә бирми калмады – көннәрдән-беркөнне Сания ирен эштән култык таяксыз, аягүрә басып каршы алды...

***

Нурәхмәт капка төпләрендә әле кичә генә урманнан «уфалла» арбасына төяп алып кайткан коры-сары агач ботакларын балта белән тураклый иде. Янына бакча башы күршесе Рәис килеп басты.

– Йә, ничек, ахир, тормышлар барамы? Саниянең аякка басуына бөтен авыл хәйран калды. Аның хәлләре ничек? – диде Рәис, Нурәхмәт белән ике куллап күрешкәннән соң, һәм, бер кесәсеннән кәгазь кисегә чыгарып, «кәжә тоягы» төрә башлады.

– Әлхәмдүлиллаһ, күрше, – Нурәхмәт, балтасын жиңелчә генә селтәп, утын тумранына кадап куйды. – Үзең нихәлләрдә? Син дә бит яңарак кына гаилә корган кеше, сездә ни хәлләр соң?

– Шөкер генә. Хатын эшеннән китте. Бәби көтәбез, боерган булса.

– Менә нәрсәдә икән хикмәт! Әйтәм жирле, бу арада күзгә чалынганың юк. Ярар, бик әйбәт булыр, иншаллаһ...

– Үзегез соң? – дип бүлдерде аны Рәис. – Үзегездә яңалык юкмы?

– Кая инде, – диде Нурәхмәт. – Таушалып бетә язган өйгә бала алып кайту дәрес булмастыр ул, – дип елмайгандай итте Нурәхмәт. – Яңасын житкерәсе булыр инде...

Бервакыт, эштән кайтып, кичке ашны ашап утырганда, Нурәхмәт, чынлап та, яңа йорт житкерү турында сүз кузгаткан иде. Чөнки, туган

нигез булса да, алар яши торган йорт нык искергән, буралары череп, инде тәмам яши дә алмаслык, яңартып та булмаслык хәлгә килеп бара. Әнисе, бу фикерне бик үк хупламаса да, улының теләгенә каршы килә алмады. Берничә хужалык аша гына, тау итәгендәге бер ташландык урынга өй салырга булдылар...

– Һе, анысы да хак сүз, – Рәис «кәжә тоягы»на тәмәке тутырды. – Минем бакча башындагы буш урынны син алган дип сөйләләр, шунда төзәргәмени исәп? Ай-һай, малай! Бу эшнең авырлыгын бөтенәбез дә чамалый. – «Кәжә тоягы»на ут элдә, тәмәкесен тирән итеп бер суырды да сүзен дәвам итте. – Дөрөс, бала өчен жимерек куыш ни дә, өр-яңа хан сарае ни...

– Шулаен шулай... Тик менә мин үземә шундый максат куйдым эле, – диде Нурәхмәт, елмаеп. – Ашыгыр жирем юк. Саниянең дә аякка басуына күпме генә вакыт, иркәләп йөрсен эле, бәби тапкач бик чапкынлый алмас...

Хатынының инде ике айлык йөкләк икәнлеген күршесенә әйтеп тормаска булды ул. Ә яңа йорт салып башка чыгу... Анысы хак, күптәнге хыял.

Сания үзенең балага узганлыгын әйткәч, Нурәхмәт башта моңа ышанырга да, ышанмаса да белмәде. Ә хатыны хәтта үпкәләгәндәй итте. «Ничек инде, син берни дә сизенмисеңмени?» «Юк, – дигән булды гаилә башлыгы. – Сизмим». Ә үзе күңелендәге уй-фикерләргә колак салырга тырышты, хатынының үз-үзен тотышын күзәтте.

«Саниякәй шаярта! Шулай тиз арада ничек балага узсын инде кеше, аягына басып тулы тормыш белән яши башлаганына да атна-ун көн генә, икәүдән-икәү генә аулакта калган мизгелләр дә бик сирәк бит...»

Ниһаять, барып житте! Төн уртасында тыны кысылып уянып китте. Ашыга-кабалана баскыч төбенә чыгып утырды. Югарыга карады. Күк йөзән өзлексез жемелдәп торучы йолдызлар чуарлаган. Галәм. Нурәхмәттә дә шул ук хәл – галәм халәте. Хатынының карынында – киләчәк!

«Мин беркайчан да үлмәячәкмен! Чөнки анда – аның карынында – киләчәк кешесе! Минем улым! Минем киләчәк! Нәсел дәвамы!»

Нурәхмәтнең иксез-чиксез галәмне яңгыратып кычкырасы килә... Кем әйтмешли, инде авызын да ачкан иде... Кинәт күңелендә ниндидер курку хисе пәйда булды. Һәм наз. Һәм жаваплылык. Чөнки моңарчы ул башка меңләгән, миллионлаган адәм затлары кебек көнкүреш мәшәкәтләре белән мәш килүче гап-гади ир-ат булып яши иде. Ә тиздән Нурәхмәт эти булачак!..

Әллә эш авырлыгыннан, әллә Себер якларында сөргендә вакытта

кичергэн зэмһарир салкыннар нәтижәсе булды – Нурәхмәтнең йөрәге авырткалай, еш кына тыны кысыла торганга әйләнде. Шуңа күрә хәрби хезмәткә дә алмадылар үзен. Әй, гарьләнде, әй, үртәлдә Нурәхмәт армиягә алмауларына. Үртәлерсең дә, яшьтәшләрен, унсигезе тулыр-тулмас авылдашларын олылап, күңелле кичәләр үткәреп, хәрби хезмәткә озаталар. Ә Нурәхмәтне – юк! Чөнки аның тәржемәи хәле пычранган, гаеплеме, гаепсезме – сөргөндә булып кайткан! Коточкыч сугыш елларында немецлар әсирлегендә булган чирләшкә малайны ничек итеп Ватанны сакларга жибермәк кирәк, янәсе. Хужалык рәисе белән дә сөйләшәп карады, район үзәгенә барып, хәрби комиссариат тупсасын да әллә ничә мәртәбә таптады. Файдасы гына – ташка үлчим. Шулай итеп, егет күмәк хужалыкның иң рәхмәтсез, иң пычрак, иң авыр эшендә эшләргә – сыер асларын чистартуын дөвам итәргә мәжбүр булды...

Очын-очка ялгап кына диярлек көн күрүче яшь гаиләгә яңа йорт житкерү хыялын тормышка ашыру, буй житмәслек үк булмаса да, гаять зур түземлек, тәвәккәллек таләп иткәнән барысы да яхшы аңлады. Шуңа күрә Нурәхмәтнең әнисе Галимә: «Сыярбыз әле, балалар, әллә хәзергә бу уегызны читкә куеп торасызмы?» – дип караган иде дә, инде күңелен тулысынча биләп алган катгый фикер Нурәхмәтне тынычлыкта калдырмады.

Соколка урманына барып, буралык агач та белешәп кайтты беркөн. Эш башланды. Бер атна дигәндә, һәрберсеннән дүрт-биш буй бүрәнә чыгарлык төп-төз, озын нарат агачларын чылбырлы трактор белән өстерәтеп алып кайтып та куйдылар. Йорт салынасы урынны чистарту, бура салу – әлбәттә, эшнең башы гына әле. Күрше-күләннәр жыелышып, бураны күтәреп тә куйдылар. Хәзер инде озакка сузмыйча гына, көннәр кояшлы торган чакта түбәсен каплап, башка эшләргә тотынырга кирәк...

Тагын күпме хезмәт, күпме чимал, күпме акча кирәк булачак! Ни генә булмасын, Нурәхмәтнең максаты – бала дөньяга аваз салганчы йортны житкереп бетерү...

Кичке ашка әзерләнеп йөргәндә, ишек шақыдылар. Чақыруны да көтмичә, ишекне каерып ачып, хужалык рәисе килеп керде.

Үзбәкстанда өч ел чамасы эшләп кайтканнан соң, күрше авыл кешесе, соңыннан ачыкланганча, Саниянең чыбык очы туганы булган Фоатны Нурәхмәтләр авылына колхоз рәисе итеп куйдылар. Фоат абыйсының да житәкче булып бу авылга килүенә Сания чиксез куанды. Ни дисәң дә, туган кеше бит, гел үк ташлап бетермәс, юк-юк та берәр ничек ярдәме тими калмас әле дигән өмет уяңды аның күңелендә...

Еллар буге жыйган акчалары бурага да житмәде, бурычка алырга туры килде. Аларын ничек түләп бетерергә дә калган эшләргә кайдан

рэт табарга? Чарасызлыктан аптырагач, бөтенләй чит-ят кеше түгел бит дип, Сания Фоат абыйсыннан ярдәм сорап карарга булды. Менә бит, «Бирәм дигән колына – чыгарып куяр юлына» дигэндәй... Үзе үк килеп керде!

Ләкин хужалык рәисе бу турыда сүз чыгуга ук кырт кисеп: «Башны катырып йөрмә эле. Сиңа гына житми инде. Ярамаганмыни хәзерге йортыгыз?» – дип, Саниянең кәефен генә төшерде.

...Бер көнне, капка төбөндә уйланып утырганда, аның янына күрше урамда яшәүче Гаяз килде. Сүз иярә сүз чыгып, Нурәхмәт аңа үз борчуларын сөйләп ташлады.

– Карале, Нурәхмәт, — диде Гаяз шунда. – Соң, сиңең башың эшлиме-юкмы: кем инде колхоз рәисенә шундый йомыш белән йөри?! Кайчан ярдәм кулы сузганнары бар аларның? Ул Фоат бигрәк тә...

– Соң, бер башлагач, ерып чыгасы иде бит инде.

– Ташу вакытында да шулай бетеренеп утырмасаң! Иртәгә үзем генә китәрмен мәллә дигәнием. Әйдә, Черкаска минем белән...

Гаязның «ташу вакытында» дигәннен икенче көнне күрше Черкас авылына баргач кына аңлады Нурәхмәт...

«Күр инде! Әле генә дөм караңгы иде, инде таң атып та килә! Кайда соң бу Гаяз? Бер ниятлэгәч, кеше-кара күргәнче чыгып таярга иде бит инде...»

Нурәхмәтнең уйларын тыңлап абзар артында гына посып торганмы диярсең – Гаяз шул мизгелдә үк янына килеп басты. Жилкәсенә шактый юан аркан бавы төргәген элгән, кулында – балта. Аларны, килешенгәнчә, Нурәхмәт тә кичтән үк эзерләп куйган иде. Татлы йокыдан уянып килүче авылда эле тегендә, эле монда ишек-капка шыгырдавы, берән-сәрән генә этәч тавышлары колакка чалынып китсә дә, Нократ ярындагы мари авылына юл алган Нурәхмәт белән Гаязга бер кеше дә очрамады.

Яр буенда куе булып үсеп утырган, ташу килгәч су эчендә калган таллыкка кереп кысылган бүрәнэләр арасында төрлесе бар иде. Нурәхмәтнең ахире шул бүрәнэләргә ишарәләде.

– Менә сиңа төзелеш материалы! Алып кайт та рәхәтләнәп эшлә...

Яр буена ук төшеп житкәч, су өстендәге бүрәнэләр арасында колач житмәслек юан имән агачлары күрәп, Нурәхмәт тел шартлатып куйды:

– Боларның икесеннән генә дә бөтен идәнгә житәрлек такта чыга бит, – диде ул, куанычын яшермичә.

Сүз дә юк, мондый байлыкка озаклап сокланып карап торып артык. Тизрәк кирәклесен сайлап алырга да кайту ягын чамаларга кирәк. Йорт төзелешенә яраклы такта ярдыру өчен төз, озын агачлар сайладылар. Нурәхмәт идән тактасына дип ике юан имәнне дә бәйләп куйды. Үзләре билдән суда килеш, бүрәнэләрне өстерәп, әкрен генә үз авылларына таба киттеләр...

Рэхэт түгел, билгеле. Агачларны су өстеннэн өстерэргэ авыр кебек тоелмаса да, кайтыр юл якын түгел. Кайбер урыннарда су астында калган чокыр-чакырларга элэгэсең, кайбер турларда су сай булгач, бүрэнэлэр лэмгэ, ботак-чатакка төртелеп газаплай. Бигрэк тэ суның салкыны желеклэргэ үтэ. Ни генэ булмасын, көн кичкэ авышканда, Нурэхмэт белэн Гаяз авылга кайтып життелэр. Агачларны авыл читендэ яшәүче Гайсә агайларның су астында калган койма баганасына бәйләп куйдылар...

Хәерчегә жил каршы диләр шул... Инде якын көннөрдә такта ярдырып, йорт салу эшләрэн дэвам иттерү хыялы белән өйгә кайтып барганда, шуны гына көтеп торганмы диярсең, каршыларына, атка жигелгән ике тәгәрмәчле арбасына утырып, Фоат килеп чыкты.

– Нинди мәкер корып йөрисез төнгә каршы, егетләр? – дигән булды хужалык рәисе, йөзенә елмайган төсмер кертеп.

– Очравың бик әйбәт булды әле, Фоат абый. Черкас астыннан такталык бүрэнэләр алып кайттык су буйлап. Өйне төзөп бетерәсе иде бит...

– Тукта, тукта, – Фоат сагаеп калды. – Нинди бүрәнә сөйләсең? Өчәүләп кабагтан яр буена киттеләр.

– Тә-ә-к, – дип сузды хужалык рәисе. Озын, төз агачларны күреп алгач, үзе дә кызыгып куйды, күрәсең. – Син нәрсә, Нурэхмэт, шушы урланган агачлар белән өй төземәкчеме?!

Фоат төкерекләрэн чәчә-чәчә «караклар»ның арт сабагын укытырга кереште:

– Моның өчен... Моның өчен беләсезме... Онытыгыз!

– Тукта әле, Фоат абый, ни сөйләсең син? Нинди урлау?! Әйтерсең үзең берни белмисең инде! Ул агачлар барыбер шул таллыкта череп ятачак бит. Былтыр үзең дә шуннан байтак кайтарттың...

Фоат кызарынды, бүртенде, бер авыз сүз әйтә алмас хәлгә килеп, озак кына әле агачларга, әле Гаяз белән Нурэхмәткә карап торды.

– Фоат абый, аларны пилорамага илтәсе иде. Трактор белән ярдәм ит әле...

– Юк! Оныт! – дип жикерде хужалык рәисе һәм, кырт борылып, кызу адымнар белән китеп барды.

– Баш бәласе түгел, ахир, юкка борчылма, жаен табарбыз, – диде Гаяз, авыр уйларга чумган Нурэхмәтнең жилкәсенә кагылып. – Әйдә, Хәсән янына барып киләбез.

Хәсән авылда бердәнбер тракторда эшли. Чынлыкта, күмәк хужалык милкендә исәпләнүче чылбырлы тракторлар өчәү. Тик аларның берсе генә кулланышта. Калган икесендә эшлэргә тракторчы таба алмыйлар.

Егетләрнең нинди үтенеч белән килүен төшенеп алгач, Хәсән берәз югалып калган кебек тоелды. Шулай да сер бирмәде. Хатыны

Әминә каршы килеп маташты маташуын, «Фоат рөхсәтәннән башка ярамас», – дип карады. Бер караганда, аның сүзләрәндә дәрәслек ярылып ятса да, Хәсән авылдашларын кыен хәлдә калдыра алмый иде.

– Ярар, эче тишелмәс әле Фоатыңның, – дип кул селтәде ул. – Кем белә, бәлки ишетми дә калыр әле.

Ишетмәс Фоатың! Чылбырлы трактор су өстендә тибрәлүче агачлар янына килеп житкәнне үк көтеп тора иде инде хужалык рәисе. Егетләрне күреп алуға жикеренергә тотынды:

– Кайтарып куй тракторны хәзер үк! Хужалык техникасын үз максатыңда файдаланырга кем рөхсәт итте сиңа?!

– Ник болай котырасың әле, Фоат? – диде Хәсән, рәиснең кыланмышына хәтерә калып. – Боларны пилорамға илтеп куярга кирәк бит инде, – дип, агачларға ишарәләде. – Сәләрке хакын Нурәхмәт үзем түлим диде. Мин ярдәм итмәсәм, ничек була инде...

Рәиснең тынычланырга исәбендә дә юк:

– Теләсә ничек алып барсыннар, минем анда әшем юк! Агач та урлап кайткан, ишшу бушлай хужалык тракторыннан да файдаланмакчы! Хәзер менә!..

Ирләр Фоатның котыруын сүзсез генә тыңлап тордылар. Шактый төкерек чәккәннән соң Фоат үзе дә туйды бугай. «Мине тыңламасаң, иртәгә үк эштән куам мин сине», – диде дә караңгылыкка кереп югалды.

Хәсән Нурәхмәткә ярдәм кулы сузмыйча кала алмады, билгеле. Ике рейс ясап, агачларны тарттырып, пилорамға илттеләр. Фоат та үз сүзәндә торырга итте. Иргән иртүк, Хәсәнне идарәгә чакыртып, эштән азат ителүе турында әйтте. Аз гына булса да, башкалардан өстенлегә барлыгын тоемлаган кеше үз сүзән аяк астына салып таптарға батырчылык иткән кемсәләрне ничек тә жавапка тартырга тырыша инде ул. Мескен Фоат та нишләсен, боерыгын колагына элмәгән Хәсәнне акылға утыртырга ниятләде. Тик башта уйланылмаган бөтенләй икенче проблема килеп туды – хужалык бөтенләй тракторчысыз калды! Кайчандыр «тимер атны йөгәнләү» тәжрибәсе булган берничә ир-ат белән сөйләшеп карарға булды Фоат. Ләкин килеп туган хәлнең төп асылын тәгаен белеп алган ирләр, кем вакыт юклығына, кем сәламәтлегә какшауга сылтап, кайберсә Хәсәнгә хөрмәт-теләктәшлек йөзәннән, хужалык рәиснең тәкъдименә ризалык бирмәде. Хәтта рәиснең шактый хезмәт хакы вәгъдә итүе дә мәсьәләне унай хәл итә алмады. Ахыр чиктә Фоат, Хәсәннең өенә барып, эшкә чыгуын үтенергә мәжбүр булды.

Ә Нурәхмәт... Алып кайтылган төз, юан бүрәнәләрдән такта ярдырып, күршеләре, яшьтәшләре ярдәме белән яңа өйне яшәр дәрәжәгә житкерде.

Уллары Мирзахан якты дөньяга аваз салганда, мич кенә саласы калган иде инде...

Тормыш дәвам итте. Нурэхмэт, ничек кенә авыр булмасын, фермада мал карау эшеннән китмәде. Мирзаханга ике яшь тулар-тулмас, Сания хужалык идарәсендә хисапчы булып эшли башлады. Елга бер мәртәбә генә булса да, Донбасс якларында яшәүче Маратның гаиләсе кайткалап торды, вак-төяк эшләрдә улышып киткәләде...

8 бүлек

Әти-әнисенең кичләрен идәнгә чыпта жәеп намаз укыганын үз күзләре белән еш күрсә дә, нинди дә булса эш-гамәлгә тотынган вакытта «бисмилла» әйтүләрен искәрсә дә, Мирзахан үзе Аллахка ышанмады. Яшерен-батырын түгел, әлеге сүзне ишетсә, аның хәтта ачуы чыга, күңеле болгана башлый иде. Кызык инде бу дөнья – Мирзаханның күңеленә мәктәптә «Алла юк! Дин – дәрәс әйбер түгел!» дигән фикер сендерергә тырыштылар, ә әти-әнисе, жәмәгәтәтән яшереп кенә: «Алла бар һәм бер!» – дип аңлатып килде...

Пионер Мирзахан өчен дин ниндидер гамәл, бозык кешеләр эше кебек кенә иде. Үз акылындагы кешеләр, башларын идәнгә бәрә-бәрә, Аллага табынып утырырга тиеш түгелдер бит инде дип фикер йөртә иде ул. Ә башкача ничек булырга мөмкин соң?! Мәктәптә шулай өйрәтәләр! «Дин – искелек калдыгы, аның белән көрәшергә, тамырын корытырга кирәк!» – диләр! Әнә бит, Ленин бабай да: «Дин – халык өчен эфьюн», – дип әйткән!

Мәгълүм ки, социализм чорында мәчетләр, дини йолалар коточкыч басымга дучар иде. Маркс-Энгельс-Ленин-Сталин тәгълиматларынан кала бер генә нәрсәгә дә ышанмады халык. Ышанырга ярамый иде. Шуңа күрә мәчетләргә дә узыша-узыша жимерделәр заманында. Ләкин кешенең иманын, ышанычын үтереп буламыни?! Әгәр ул бар икән, хакимият аның тамырын корыту өчен нинди генә адымга бармасын, кеше иманын барыбер саклап калачак...

Көннәрдән беркөнне, авыл өстенә кичке караңгылык иңгәч, Нурэхмәтләр өенә өч карт килеп керде. Бөтенләй башка кереп тә карамаган үтенеч белән килгәннәр. Нурэхмәтнең иске гарәп имлясын яхшы белүе, кечкенәдән догалар өйрәнгәнлегенә турында кайдан ишеткәннәрдер – ялгыз гына яшәүче Мәхмүт карт өендә мәдрәсә ише нәрсә оештырып, теләге булган кешеләргә гарәп әлифбасын, ислам дине нигезләрен өйрәтүен үтенделәр.

Әлбәттә, бу фикер күңеленә бик хуш килсә дә, Нурэхмәт кубарылып китеп ризалыгын бирмәде. Алла сакласын, кем белә – әллә сынап караулары гынадыр. Репрессияләр чоры инде тарихта калса да, совет хөкүмәте әле дә динне танымый. Эш югалтудан бик шүрләмәсә дә (кем генә мондый пычрак, гаять авыр хезмәткә атлыгып

торсын икэн), гаиләгә, авыл картларына бер-бер этлек кылырга да күп уйлап тормаслар. Алла сакласын! Ялгыш адым ясаганыңны, энә, Фоат та түземсезлек белән көтеп кенә тора. Укырга йөрүчеләр арасында сертотмас үрдәкләр булмас дип тә кем ышанып әйтә ала?!

Авыл картлары кат-кат сорый торгач, Нурәхмәт тәвәккәлләргә булды. Әнисенең иске келәтнең иң түр почмагында яшеренеп яткан дини китапларын алып, һәр жомга кичендә Мәхмүт карт өенә йөри башлады.

Белми каламы соң, берездан бу «мәдрәсә» турындагы хәбәр Фоатка да барып иреште. Ләкин, ни хикмәт, рәис бу хакта «тиешле» органнарга хәбәр итеп тормаска булды. Чөнки бик дәрәс фикер йөртте – син житәкчелек иткән хужалыкта мондый «антисоветщина» барлыгын белә-күрә торып, аңа юл куюыңны аңлап алсалар, башыңнан сыйпамаслар – кәнәфиенән генә түгел, партиядән дә чыгып очачагыңны көт тә тор! Аннан соң авыл халкы белән ике арадагы мөнәсәбәтне жайга салу өчен дә менә дигән мөмкинлек бит. Янәсе, менә күрдәгезме, Фоат абыгыз сезнең өчен хәтта совет таләпләрен дә үтәмәскә эзер, ә сез аның кадерен белмисез!..

Бер жомгада мәдрәсәгә үзе дә килеп, картларның, чынлап та, совет хөкүмәтенә ярамас гамәл кылмауларын, гарәп әлифбасын гына өйрәнүләрен күреп тынычланды.

– Тик, жәмәгать, берүк мондый жыеннарыгыз хужалык эшенә зыян китермәсен. Һәм бу эшләрегезне районда ишетмәсеннәр. Юкса, сезгә дә, миңа да хана! – дип чыгып китте Фоат, Мәхмүт карт өенә жыелган халыкны таң калдырып...

Бер айлап вакыт үттеме икән, иртәнчәк хат ташучы Суфия апа Нурәхмәткә телеграмма китерде. Анда «Нурахмет Ахунович Каримов! Вам надлежит явиться в районный отдел внутренних дел» дигән сүзләр язылган иде. Ир пошаманга төште.

«Ни өчен чакырлар икән? Фоат абый жомга дәрәсләре турында житкәргәнме? Үзе рөхсәт итте бит югыйсә. Әллә башка берәү шикәят язганмы? Милициядә кызыксыну уятырлык башка берни дә кылмадым шикелле. Тиктомалга гына түгелдер инде. Әллә бармыйм гынамы икән? Алай дисәң, Суфия апа телеграмманы кабул итеп алганлыкка кул куйдырды. «Белмәдем, ишетмәдем» дип кенә котылырлык түгел. Аллаһка тапшырдык инде...»

Аның кәефендәге, үз-үзен тотышындагы кискен үзгәрешне якыннары, авылдашлары да сизенде, билгеле. Ләкин Нурәхмәт моның сәбәбен беркемгә дә аңлатып тормаска булды. Төшке аштан соң документларын алды да якин-тирә авыллардан сөт жыеп, район үзегенә ташучы машинага утырып китте...

Нурәхмәт кыюсыз гына алтынсу хәрәфләр белән «Эчке эшләр бүлгеге башлыгы» дип язылган ишекне шакыды. Жавап ишетелмәде.

Куллары үзләрәннән-үзләрә ишек тоткасына үрелде. Ишек бикле түгел иде. Саклык белән генә ишекне ачып, Нурәхмәт бүлмәгә керде.

– Мөмкинме?

Эчке эшләр бүлеге башлыгы һәм ниндидер хәрби киёмдәге тагын берәүнең кулларында – көрән төстәге сыеклык салынган стакан. Күрәсен, кеше юктыктан файдаланып «ирләрчә» ял итүләре, коньяк тәмләп утырулары булгандыр. Ишектән таныш булмаган ир-ат килеп кергәч, каушап киттеләр булса кирәк, икесе дә тынып калдылар. Милиция киёмдәгесе беләгендәге сәгатькә күз төшереп алды.

– Ә-ә, вакыт та житкән икән бит, – дип куйды ул. – Кәримовмы?

– Әйе. Кәримов Нурәхмәт Ахун улы.

– Әйдәгез, Нурәхмәт... Э-э... Ахунович, узыгыз!

Монысын, нигәдер, бүлмә хужасы түгел, әле генә аның белән коньяк тәмләп утырган хәрби әйтте. Һәм, урыныннан сикереп диярлек торып, Нурәхмәт янына килде дә, жилкәсеннән кочып алып, аны өстәл янына әйдәкләде.

– Димәк, сез буласыз инде безнең атаклы Кәримов? – диде хәрби.

Мондый көтелмәгән хәлдән Нурәхмәт югалып калды. Бу кыланмышны ничек кабул итәргә? Каш астыннан гына аны да күздән кичерде, погоннарына игътибар итте.

«Полковник! Юкәдә икән чикләвек, менә ни өчен үзен хужаларча тота!.. Сер бирмә, Нурәхмәт! Югалып калганыңны сизеп алсалар, әллә нинди гаепләр тагып куярга да күп сорамастар...»

Карашын эчке эшләр бүлеге башлыгына күчәрде. Анысы берәз таныш та кебек.

– Район эчке эшләр бүлеге башлыгы Хәсәнов Имам Гараевич булам, – дип таныштырды подполковник үзен. – Ә бу, таныш булыгыз, районның хәрби комиссары Вәли Исламович Галиев. Иптәш полковник, бүген генә сиңа сөйләгән Кәримов шушы була инде.

Нурәхмәтнең исенә төште. Бу Имам Гәрәевич дигәннәрән сөргәннән кайткач та, исәпкә басарга дип, район милиция бүлегенә баргач күргән иде ул. Хәтерә ялгышмаса, ул чагында Хәсәнов өлкән лейтенант кына иде кебек. «Уза гомеркәйләр!» – дип көрсенеп куйды Нурәхмәт.

– Ни сәбәпле чакыртуымны аңлап бетерми дә торгансыздыр әле? – диде подполковник, хәйләкәр елмаеп.

Нурәхмәт аның үз-үзен тотышында ниндидер астыртын усаллык та, мәкер-фәлән дә сиземләмәде. Хәсәнов ихлас елмая иде кебек.

Нурәхмәт, аңа жавап итеп, жилкәләрен генә сикертеп алды.

– Беләсезме, эш нәрсәдә? Сезгә турыдан-туры катнашы булган бер документ килде. Аны күргәч, үзем дә аптырашта калдым. – Хәсәнов өстәлдә яткан бер кәгазь кисәген кулына алып селтәде. – Нәрсә икән чамалыйсызмы?

Нурэхмэт күз чите белән генә кәгазьгә карап куйды. Юк, кемнен дә булса шикаяте булырга охшамаган. Берничә мизгел генә күз алдында жилфердәп алган кәгазьдәге язучының машинкада жыелганлыгын, аскы өлешенә хәтта мөһер дә сугылганлыгын шәйләп алды. Шулай да егетнең күңеленә чакыру килгәч тә кереп оялаган борчу барыбер көчле иде әле. Шуңа күрә ул подполковникның күзләренә сораулы караш ташлаудан ары уза алмады.

– Гәрәеч! Газаплама инде егетне! – Хәрби комиссар да телгә килде. – Күрсәт тизрәк.

Әле генә борын төбөндә жилфердәгән документ Нурэхмэт кулына күчте. Егет сагаеп кына анда язылганнарны укып чыкты да, әле комиссарга, әле подполковникка карап утыра башлады. Кәгазьдә «За боевые заслуги в партизанском движении, Каримова Нурахмета, 1931 г.р. представить к медали «Партизану Отечественной войны 1 степени» дип язылган иде...

– Менә шундый хәлләр! – Хәсәнов урындыгыннан торып басты. – Шулай, Нурэхмэт Ахунович!

Артына борылып, шкафтагы ябык шүрлектән кечкенә генә тартма алды да Нурэхмәткә сузды.

– Иптәш Кәримов! Үзезнең эчке эшләр бүлгеге, район хәрби комиссариаты, хөкүмәтебез исеменнән сезне ихлас тәбрик итәбез. Сез – герой! Без сезнең белән горурланабыз...

Тартмада – медаль һәм бүләкләү турындагы Указның төп нөсхәсе!

Сугыш чорында партизаннар хәрәкәтендә күрсәткән батырлыклары өчен отряд командиры Панас-Афанасий Семёнов Нурэхмәтне, унбер яшьлек кенә булса да, медальгә тәкъдим иткән булып чыкты. Һәм бу хакта, күрәсен, Төркиядән кайтканда кулга алынып сөргенгә озатылгач ук билгеле булгандыр. Менә ни өчен аның документларын жентекләп тикшергән чагында лагерь житәкчелеге дә апырашты калган иде! «Герой-пионер»ның сугышчан бүләккә тәкъдим ителүе аның «дело»сында ук язып куелган булган! Тик бу хакта малайның үзенә әйтеп тормаганнар. Чөнки әсирлектә булганмы – булган! Бары тик лагерьда эшләү-яшәү шартларын гына мөмкин кадәр жиңеләйтүне кирәк тапканнар...

Шулай итеп, авылда гарәп теле түгәрәге, дин сабаклары оештырган өчен җавапка тартырлар яисә бөтенләй төрмәгә үк ябып куялар дип, авылы, туганнары белән хушлашып чыгып киткән Нурэхмәт, киресенчә, хөкүмәт бүлгеге, район үзәгендә яхшы гына эш урынына тәкъдим алып кайтып китте.

...Автобуста бер дистә кеше. Буш урыннар да бар. Кемнәрдер китап укый, кайсылары күзләрен йомып, йокымсырап бара. Иң арткы рәткә утырган икәү кызып-кызып нәрсә турындадыр гәп кора. Берәү тәрәзегә төбәлгән. Һәркемнең үз уй-мәшәкате, һәркем вакытны үзенчә үткәрә. Юл шактый ерак. Юл буенча рәт-рәт булып тезелеп киткән

агачлар, талгын гына искән жылгә буйсынып, ботакларын жылпи-жылпи, автобустагыларга хәерле юл теләп кала...

Нурәхмәт тәрәзәгә карап баручыны күзәтә. Таныды ул аны. Сөргәннән кайткан елны авылдан каядыр күченеп киткән Солтан исемле кеше. Сигезьеллык мәктәпне тәмамлагач та, «озын берлек» артыннан киткән иде. «Бүтән аягымны да атламаячакмын сезнең тирескә баткан караңгы авылыгызга, нормаль акча эшләп була торган жиргә китәм мин!» – дип, кырт кисеп әйткән иде. Ә чынлыкта? Кыяфәте дә, кигән киеме дә «озын берлек»кә ия булган кешене хәтерләтми.

«Руслар нәрсә ди әле? «Сикереп чыкканчы «Һоп!» дип әйтергә ашыкма!» Беркайчан да аяк басмам дияргә ярамый. Туган туфрақ үзенә тарта ул. Кайда гына, күпме генә йөрсә дә, кайдадыр чит жирләрдә тормыш мәшәкәтләрәннән, кайгы-хәсрәтләрдән гажиз булган адәми зат барыбер туган туфрагына кайтып сыенырга омыла. Бу – тормыш тәгълиматы...»

Кечкенә чагында ук әти-әнисе белән бергә туган авылны калдырып китәргә мәжбүр булган Нурәхмәт тә кайчан да булса шушы туфракка кире кайтып, шунда төпләнәп яшәрмен дип уйлап та карамаган иде. Ә чынлыкта менә ничек килеп чыкты...

Нурәхмәт район үзәгенә киткәндә, нык борчылып калган өйдәгеләр, аның кош тоткандай шат күңел белән кайтып керүен күрәп, ни әйтергә дә, ни уйларга да белми торды. Һәммәсенә күзләрендә бер генә сорау – ник чакыртканнар?

Нурәхмәт жавап итеп бер сүз дә әйтәп тормады, түш кесәсеннән саргылт-кызыл төстәге тартма чыгарып, өстәлгә куйды.

– Нәрсә соң бу, улым? – Тартманы беренче булып кулына әнисе алды. Берара әйләндергәләп караганның соң, калтыранган бармаклары белән курка-курка гына ачты.

– Йа Раббым! Ни бу?! – дип сөйләнә-сөйләнә, тартма эчендәге медальне кулына алды. – Синекемени?

Ананың күзләре яшьләнде.

– Әйе, әнием, минеке! Хәтерлисезме, Пахомычлар белән партизаннар отрядында йөргән идем. Шуның өчен. Безне Германиягә алып киткәнче үк Панас абый мине шушы бүләккә тәкъдим иткән булган. Сугыш тәмамланганда, мин Төркиядән кайтканда гына кайдалыгымны ачыклай алганнар. Ул вакытта минем партизан булганлыгымны, әсирлектә дә немецларга хезмәт итмәгәнне белгән булсалар да, әйтәп тормаганнар. Сөргәндә ирекеләр кебек шартларда яшәвемнең сәбәбе дә шул булгандыр дип уйлым. Ярар, үткән эшкә – салават, хәерлегә булсын инде, әни...

Улы Мирзахан да сүзгә кушылды:

– Әти, алайса, син «халык дошманы» түгел, ә чын «герой-пионер» инде!

Нурэхмэт, улын кочагына алып, чэчлэрэннән сыйпап куйды. Ләкин аның әйтер сүзе бетмәгән иде эле.

– Әни, Сания! – диде ул тыныч кына. – Мине район үзәгенә эшкә дә чакырдылар бит эле. Моңа ничек карыйсыз?

Хатыннар бер-берсенә карашып алды.

– Мин әлегә ризалык бирмәдем, – дип дәвам итте Нурэхмэт. – Ачуланмагыз, яме. Рәхәт булмаса да, шушында, авылда калырга булдым...

Нурэхмэт авылны ташлап китү түгел, бер күнеккән әлеге дә баягы гажәеп авыр хезмәтеннән – мал асларын чистартудан да баш тартмады.

Тыштан караганда, шактый хөрмәт иткән кебек күренсәләр дә, Нурэхмәтне эле кичә генә «халык дошманы», «сатлыкжан»нар исемлегендә йөрткән авылдашларының карашы тамырдан үзгәрде. Син нәрсә, башкача булуы да мөмкин түгел, ул бит сугыш чорында «герой-пионер» булган! Аның кебекләренә бүген шулай атыйлар...

Нурэхмәтнең сугышчан медаль белән бүләкләнүе, район эчке эшләр бүлеге башлыгы белән дуслашып кайтуы ачыклангач, хужалык рәисе Фоат өчен дә ир кинәт кенә «туганым»га әверелде. Алай гына да түгел, инде олыгаеп баручы рәис хәтта үзе дә Нурэхмәт оештырган гарәп теле дәрәсләренә килеп йөри башлады...

КАЗАН УТЛАРЫ

журналына арзанрак бәядән язылырга була

Хөрмәтле укучыларыбыз!

3 декабрьдән 13 декабрьгә кадәр барлык почта бүлекләрендә «Язылу декадасы» уза. Шушы чорда сез «Казан утлары»на ташламалы бәядән языла аласыз.

Индекслар:

ПО277 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен)

П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен)

П2368 (юридик затлар өчен)

Ленар
Шәех

МӘСКӘҮДӘ МИН – ҮЗ ӨЕМДӘ...

* * *

Без Мәскәүгә кузгалабыз, самолёт фәрман көтә.
Чабышка чыгар тай кебек уйларым күккә илтә –

Ак болытлар дәрьясына, кояш нуры түренә...
Биеккә үрлэгән саен дөнья матур күренә.

Аста кала бар ваклыклар, мәшәкәтьләр – иң аста.
Караш – салкын зәңгәрлектә, галәмдәге кояшта.

Күңелдә сөю, ышаныч жылытып тора жанны.
Бер мизгелгә шау-шу тынды, вакытмы туктап калды...

Самолёт өскә омтыла... Бар да Алла кулында.
Тыныч кына утырабыз барыбыз бер урында.

Тормыш бара жир өстендә, күчеш – зәңгәр күк аша.
Монда ак болытлар белән галәм жиле дулаша.

Колакта моторның шавы, йөрәктә – иман нуры.
Күз алдымда сайрап тора Ходайның бер былбылы...

Мәскәүгә төшеп киләбез. Ара – инде кул сузым.
Дөньяда узасы юллар булсыннар озын-озын!

Ленар ШӘЕХ (1982) – шагыйрь, балалар язучысы, тәржемәче; Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе, М.Жәлил исемендәге Республика, А.Алиш, Г.Афзал исемендәге әдәби премияләр иясе. «Казан – Мәскәү», «Гасырда фасыллар буталган», «Үзем белән очрашу» һ.б. төрле телләрдә дөнья күргән китаплар авторы. Казанда яши.

Мәскәү – алда...

Без очабыз. Мәскәү көтә.
Казан – артта, Мәскәү – алда.
Жанда өмет, иман, дога...
Күктә – Алла.

Яу чапмыйбыз. Юллар төшә,
Эшләр төшә Мәскәүләргә.
Яра инде жөйгә калган,
Ник бәйләргә?

Бер ачу юк. Арттан кояш
Чыгып килә, куа килә.
Без Мәскәүгә – кояш белән
Ара-тирә.

Бер сәгать юл – безнең ара,
Очкыч белән үтә якын.
Күреп кайтыйк Мәскәүләрне,
Кала халкын.

Куй илтмибез, уй илтәбез.
Яңа уйлар туа юлда.
«Казан ханлыгы тарихы»,
Тукай кулда.

Без очабыз. Дөнья көтә.
Казан кала, Мәскәү – алда.
Жанда өмет, иман, дога...
Күктә – Алла.

Казан – Мәскәү

Мәскәү урамнары буйлап
Атлап киләм озаклап.
Тырышсам-тырышмасам да
Китә алмыйм тиз атлап.

Бар нәрсә дә якын монда,
Шул ук вакытта чит тә.
Мәскәү – Казан, Казан – Мәскәү –
Икесе ике чиктә.

Мәскәүнең биек йортлары,
Иркен киң урамнары,
Метросы, Останкиносы,
Кызыл майдан аннары –

Барысы да горур, мәгърур –
Күңелне хисләндерә,
Шул ук вакыт шикләндерә,
Шатлыкны төсләндерә.

Башкала дисәң башкала!
Үсә, жәелә – чик юк.

Мәскәү – Мәскәү урынында,
Казанга житми тик... юк!

Казандай кысылмаган шул,
Казандай басылмаган.
Кайчандыр дөрләп янса да,
Бирелмәгән, сынмаган.

Казан сынган, нишләтәсен,
Язмыштан узып булмый.
Үткәннәрне үлчәп була,
Анда кул сузып булмый.

Мәскәүдә татар эзләре
Бар алар... адым саен.
Кочагына сыендырган
Безне – үги малаен.

Мәскәү, Мәскәү! Якын да син,
Шул ук вакытта чит тә...
Икебез ике чиктә шул,
Икебез ике чиктә!..

* * *

Мәскәүдә мин – үз өемдә,
Йөрим киң итеп сулап.
Холкыбыз бердер, күрәсең,
Ашкынып килдем, дулап!

Әй Мәскәү, чиксез Мәскәвем,
Башкала башкаласы!
Сине күрсәм, хисләр дөрли,
Килә синдә каласы!

Калыр идем, яшәр идем
Тарихның үзәгендә,
Миллионлаган халыкның
Жуелмас бизәгендә.

Мәскәү тарта... Гайрәт арта,
Урамыңнан бер узсам.
Гаеп итмәсләрен беләм,
Үземнең жырны сузсам.

Мәскәү – горур, Мәскәү – мөгърур,
Анда дөнья киңлеге.
Рәхәтләнеп киләчәкне
Колачлау мөмкинлеге.

...Әй син, Мәскәү, безнең Мәскәү,
Илебез башкаласы!
Килә синдә каласы шул,
Нич югы, берничә көнгә
Кунакка тукталасы!

Мәскәү йөзе

Мәскәү йөзе төрле... Мәскәү йөзе –
Кара һәм ак, соры, кызыл, сары...
Белә микән моны Мәскәү үзе?...
Күптән эреп беткән инде кары.

Эреп беткән, бәлки, яумаган да,
Яңгыр гына коеп узганмыни?
Жир өстендә атлар аунаганда,
Шәһәр өстен каплар... тузанмыни?

Мәскәү эше хутта... Мәскәү эше –
Ак һәм кара учның өсләрендә.
Тышы бердер аның, эче, эче...
Күргән кебек тирән төшләрәмдә.

Жир өстендә, жирнең асларында
Көтү-көтү халык өерләре.

Мәскәүдән зур уйлар башларымда –
Хәтерләтә тынмас өермәне.

Мәскәү уе тирән... Мәскәү уе...
Бу уйларда безгә урын юкмы?
Ә узганда – томан кара-куе,
Утлы таба анда, таба – утлы.

Киләчәктән үткәннәргә таба
Бара юллар, бара, туктап тормый.
Кем ут йота, кем суык су каба –
Мәскәү колак салмый, муен бормый.

Йөз ел элек узганнарны танийм, –
Белә микән моны Мәскәү үзе?... –
Меңәрләгән узгынчыга карыйм:
Күбесендә таныш татар йөзе!
Күбесендә безнең татар 100е!

Мәскәүдә кар

Казан жылы. Мәскәү салкын. Мәскәүдә кар.
Еллар төрле, юллар серле, гүя Дакар.

Еллар уза, юллар кала тарих булып.
Күнелләрдән яшьләр ташый, тулып-тулып.

Меңенче кар, меңенче кыш килсә дә бит,
Узган елгы кар сурәте кесәдә бит.

Сөендерә карны күрү, көз ялкытты.
Мәскәү кары бар дөньяны, аһ, балкытты!

Карсыз яшәү мөмкин түгел бу заманда,
Аеруча минем кебек узаманга.

Кар салкынын рәхәт итеп тоеп торам,
Ак киңлеккә күзем салып, оеп торам.

Юллар төрле, еллар серле. Жанга ятар.
Мәскәү салкын. Мәскәү якын. Мәскәүдә кар.

Мәскәү кары килеп житәр Казанга да,
Мөмкин булыр Казан карын язарга да.

2013 елның 17 ноябре

Поезд чаба Мәскәү таба...
Юллар туры, жаймы соң?..
Күк йөзөндә түм-түгәрәк
Кояшмы соң, аймы соң?..

Милләт матәм кичергәндә,
Юлда бару сәер дә...
Бер карчыкка акча бирим,
Хәергә дип, хәергә...

Казан сыкрап, елап калды,
Барыр урын тапмады.
Мәскәүдән очкан самолёт
Казанымда шартлады...

Үлгәннәрнең рухларына
Дога кылсын әле ул.
Казанның соры күгенә
Нурлар кунсын әле ул...

Шартлады шул. Мин поездда
Яшемне тыеп барам.
Поездны кире борырга
Омтылам да тукталам.

Мәскәү таба поезд чаба...
Жаным ярсу таймы соң?..
Күк йөзөненән йөзеп үтте
Кояшмы соң, аймы соң?..
Юллар туры, жаймы соң?..

Казан – Мәскәү аралары

Мәскәүгә киттек, Мәскәүгә...
Поезд тизлек арттыра.
Казанда кояш баеды,
Мәскәү тиздән яктыра.

Сызлатырмы, елатырмы,
Елмайтырмы? – Кем белгән!
Казан – Мәскәү аралары
Йөзләр белән чигелгән.

Чәйләрдән Мәскәү күренгән
Заманнар артта калды.
Ун сәгәтгән – син Мәскәүдә,
Вақыт шунда тукталды.

Гасыр буйлап күпме йөзләр
Барганнар, барачаклар.
Вақытлыгча, гомерлеккә
Мәскәүдә калачаклар.

Очкыч белән бер сәгәтгән
Син буласың Мәскәүдә...
Киләчәктә минут житәр –
Тормыш тиз-тиз яшәүдә.

Мәскәүдә узган көннәрнең
Очына чыгып булмас.
Мәскәү һәркем өчен ачык,
Булган, бар, онытылмас!

Казан – Мәскәү аралары
Тарихның күчәрөндә.
Еллар узгач та, уйлатып,
Хәтергә төшәрөндә.

Поезд чаба, поезд куа,
Гүя ун мең ат кына...
Казан калды төн эчөндә,
Тиздән Мәскәү яктыра.

Мәскәү зарында

*«Крокус Сити Холл»дагы фәжигә
вакытында мин Мәскәүдә идем.*

«Язмышлары шулай язылгандыр», –
Диябез дә тынып калабыз.
Бер мизгелдән барысын онытабыз,
Мәшәкәтьле уйга талабыз.

Ник үлөргә тиеш гаепсезләр?..
Кеше дигән жанвар дөньяда
Кансызлыкның аргы чиген үтте...
Мизгел саен күнел уйлана.

Нәрсә өчен кирәк үтерешләр:
Яуда түгел, концерт залында?
Нигә терәп ату коралсызны?
Нинди коткы адәм канында?..

Бар тыюлар, чикләр югалганда,
Иман булып иман качканда –

Шайтан көтүләре ифтар ашар,
Соң мизгелгә аяк басканда.

Бер гаепсез жаннар кыелганда,
Фәхеш белән золым туй итә.
Соңгы өметләрен жуя берәү,
Берәү өскә симез куй илтә.

Кабатланмас диеп кем әйталыр,
Кабатлана бар да. Кызганыч.
Еллар арты еллар, гасыр арты
Гасырлары шулай узган ич.

Бетү килер азгын дөньясына,
Изге Китап сүзе бер булып.
Нәлак булганнарның зары калыр,
Исемнәре генә он(ы)тылып.

Мәскәү – Казан поезды

Тибрәндереп алып кайта
«Мәскәү – Казан» поезды,
Әйтерсең шушы поездда
Атналар йә ай узды.

Казанга ашкынган уйлар
Вақыттан алда чаба,
Үз артыннан тарта кебек
Поездны алга таба.

Келтер-келтер, келтер-келтер
Поезд тәгәрмәчләре.
Жылысын чәчеп утыра
Кайнар сулы мичләре.

Кунакханәгә охшаган
Купелы вагоннары.
Күнелне иләсләндерә
Поездның ул моңнары.

Тормыш алай жиңел генә
Келтерәп бара алмый.

Таныш-белешләр түзалмас
Йөрәккә яра салмый.

Шул яраларга дәвадай
Поездның тавышлары.
Өкрен генә коела күк
Жанымның сагышлары.

Күнелне тимерче сыман
Чүкеп тә куя кебек.
Бу «Мәскәү – Казан» поезды
Серле бер оя кебек.

Дөньядан качып торырга,
Уйларны тәртипләргә,
Күнелдә йөрткән хыялны
Бер тезмәгә җөпләргә...

Әйтерсең тимер юл буйлап
Атналар йә ай уза.
Киләчәккә карап кайтам
Кышкы жылы поездда.

Зөлфәт
Хәким

БӘХЕТ БӘЯСЕ

ДРАМА

Р о з а – 25 яшьлек кыз.

Д и н ә – Розаның апасы, 30 яшьтә.

К ә р и м – 40 яшьтәге ир-егет.

Н а д и я – 40 яшьлек хатын.

Р о б е р т М а р с о в и ч – 50 яшьтәге ир кеше.

Т ә б р и з – Розаның классташы, беренче мәхәббәте, 25 яшь.

К л а р а В а д и м о в н а – 35 яшь.

М а р а т – 35–40 яшләрдә.

БЕРЕНЧЕ ПӘРДӘ

1 күренеш

Жәй ае. Ресторан. Чак кына читтәрәк берничә эскәмия куелган. Бу бинада ресторанның чөлтәрәнең төп офисы урнашкан. Ачык һавада – жәйге өлеше, монда берничә өстәл администрация өчен каралган. Р о з а, коктейль алып, шул өстәлләрнең берсе артына барып утыра. Роза – төскә-биткә, буй-сынга искиткеч гүзәл кыз. Уйга калып утыра. Янына затлы киём кигән мәһабәт кыяфәтле ир-егет (К ә р и м) килә.

К ә р и м . Монда утырырга утырып). Сөз бик боек...
мөмкинме? Роза. Минем боеклыгымда
Р о з а (битараф). Мөмкин. сөзнең ни эшегез бар?
К ә р и м (кызының каршысына) К ә р и м . Мин моны үзалды-

Зөлфәт ХӘКИМ (1960) – драматург, прозаик; Татарстанның халык язучысы. Дистәдән артык китап, иллөгә якын пьеса һәм күпсанлы жырлар авторы. Казанда яши.

ма әйттем, сезгә түгел. Сезне күзәтеп тордым да бер-ике сүз әйтәсем килде.

Р о з а . Сездә әллә нинди теләкләр тууы ихтимал, әмма минем сезнең белән сөйләшергә хәлем дә, теләгем дә юк.

К э р и м . Ә сез сөйләшмәгез, минем киңәшемә генә колак салыгыз.

*Розаның телефоны кат-кат
зеңгелди, кыз җавап бирми.
Бераздан ул урыныннан кузгала
башлый.*

К э р и м . Киңәш кирәкми инде, алайса?

Р о з а . Нинди киңәш?

К э р и м . Ник интегәсез аның белән?

Р о з а (яна урынына утырып). Кем белән?

К э р и м . Сез сөяркәгез белән ачуланыштыгыз, шулаймы?

Р о з а . Нидән чыгып алай дисез?

К э р и м . Кыяфәтегездән, үзегезне тотышыгыздан күренеп тора.

Р о з а . Бәлки, ирем белән ачуланышканбыздыр...

К э р и м . Юк, күренеп тора, сез – ир хатыны түгел. Өс киемегездән ниндидер банкеттан чыкканыгызны аңлап була. Үзегезне кая куярга белмичә, әрле-бирле йөрдөгез. Телефоннан кемгәдер берничә тапкыр җавап бирдегез. Конфликт булган, сез аңа әйтмичә генә чыгып качкансыз.

Р о з а (гаҗәпләнеп). Сез әллә аны беләсезме?

К э р и м . Юк, аны да, сезне дә

белмим. Мин бу шәһәргә берничә көн элек кенә килдем. Сез арыгансыз, ул кешедән туйгансыз, гарык булгансыз.

Р о з а . Минем белән төн уздырырга маташсагыз, барып чыкмаячак.

К э р и м . Андый ниятем юк. Сезнең типтагы кызлар күңелемә ятмый.

Р о з а . Алайса, ник килдегез дә миңа бәйләнә башладыгыз?

К э р и м . Мин сезгә бәйләнмим. Беренчедән, сез оригиналь дәрәжәдә сөйкемле, икенчедән, буш урын сез утырган өстәл янында гына иде. Өченчедән, никтер киңәш бирәсем килде.

Р о з а (күзләрен чекерәйтпәп). Минем типтагы кызлар ошамый дидегез... Нинди төр ул?..

К э р и м . Дөнъяда үз урынын аңламаучылар. Хатын-кызга барыбер табигать буенча хаким кирәк. Ир. Ир булмаса – сөяркә. Олыгая төшкәч – зирәк акыллы кеше. Картайгач – мулла...

Р о з а . Кызык кеше сез. Башкаларны үтәли күрәсез, ахрысы.

К э р и м . Сезне аңлар өчен аерым сәләт кирәкми. Сез – пыяла кебек үтәкүренмәле, бөтен нәрсә болай да күренеп тора.

Р о з а (бераз җанланып). Шулай да, халәтемне ничек аңладыгыз?

К э р и м . Тормыш тәҗрибәм зур. Мин хәтта фото буенча да кешенең сыйфатларын әйтә алам. Сөйгән кешегез белән ара бозылды, шулаймы?

Р о з а (читкә каран). Сөйгән кешем дип... Әйе, ачуланыштык.

К э р и м . Сезде аның белән ара бозылу борчымый. Сезде ситуациянең әсире булуыгыз бимазалый.

Р о з а (*текален*). Сезд психологмы?

К э р и м . Нәркем – күпмедер дәрәжәдә психолог. Мин психотерапевт.

Р о з а . Анлашылды. Кем булсагыз да, безнең мөнәсәбәтләре анык белми торып, ник интегәсең аның белән дияргә ни хакыгыз бар?

К э р и м . Үз фикеремне әйттергә хакым бар дип саныйм. Хәзерге халәтегезнең сәбәпләре аермачык күренеп тора. Арагызны өзәргә әле соң түгел. Киләчәк турында уйлагыз.

Кәрим китмәкче була.

Р о з а . Туктагыз әле! Фото буенча кешенең сыйфатларын күрәм дидегез... Менә бу кеше турында нәрсә әйтә аласыз? (*Роза телефонындагы фотоны күрсәтә.*)

К э р и м (*фотога карап*). 50 яшьләп тирәсендәге бизнесмен. Үз максатына ирешер өчен әллә нинди адымнар ясарга мөмкин. Кырыс холыклы. Күңел нечкәлеге бу кешедә юк. Гаилә жанлы түгел. Салкын. Музыка слухы юк. Матди дөнья кешесе. Чын-чынлап яратырга сәләтле түгел, хатын-кызны үзенең милке дип саный. Көнче. Гаиләдә тиран. Сөяк желегенә кадәр эгоист.

Р о з а (*шаккатып*). Шулхәтле дәрәс, төгәл әйттегез. Ул нәкъ шундый.

К э р и м . Нинди өлкәдә аның бизнесы?

Р о з а . Рестораннар чөлтәре-нең генераль директоры. Монысы төп ресторан. Аның офисы да шушында.

К э р и м . Банкет башка жирдә булган, ахрысы.

Р о з а . Әйе, башка ресторанда. Берәүнең туган көне.

К э р и м . Сезд аның белән эшлисездер?

Р о з а (*авыр сулан*). Әйе, мин аның финанс-экономика бүлегендә бухгалтер ярдәмчесе. Икенче катта минем бүлмә. Әнә, уңнан икенче тәрәзә.

К э р и м . Сизәм, сезд эшегездән дә канәгать түгел. Ярый, күзәлкәй, миңа кузгалырга вакыт. (*Тора.*)

Р о з а (*аны жиберәсе килмичә*). Туктагыз әле. Сезд мине озатып куймассыз микән? Мин моннан ерак түгел яшим.

К э р и м . Гафу итегез, озата алмыйм, ашыгам. Сездең торақ моннан ерак түгел дидегез бит. Сау булыгыз. (*Китә башлый.*)

Р о з а (*ияреп*). Туктагыз әле. Сезд кайсы клиникада эшлисезд?

К э р и м . Әлегә беркайда да түгел. Монда Петербурттагы психотерапия үзәгенең филиалын ачарга жыенам. (*Елмая.*) Проблемалар булгач, килерсез.

Р о з а . Аңарчы сездең белән элементгә керергә мөмкинме?

К э р и м . Язып алыгыз телефон номерымны. 89172605640. (*Роза үзенең телефонына номерны язып ала.*) Кәрим атлы. Сездең исемегез ничек?

Р о з а . Роза.

К э р и м . Ярый, асыл кош, сау бул! *(Китә.)*

Роза аның артыннан аптырап карап кала. Телефон номерын жсыя.

Р о з а . Апа, мин бүген кунарга сиңа кайтам. *(Телефонын сүндерә.)*

Роберт килә – кыйммәтле костюмнан, затлы галстук таккан. Кыяфәтәннән ярсу аңкый.

Р о б е р т *(кызны беләгеннән тотып)*. Роза! Нишлисең син! Күпме киреләнергә була инде.

Р о з а *(сыктанып)*. Роберт, юкка бәйләнүләреннән туйдым.

Р о б е р т . Тагын мин гаеплемә?

Р о з а . Яныма килеп сөйләшсәләр дә, көнләшсәң. Болай да гел яныңда булырга тырышам, авызыңа гына карап торам бит инде. Кол түгел бит мин. Башкаларга елмаерга да куркам.

Р о б е р т . Ярар... Роза... Ни ... Әйдә, банкет эле кыза гына бара.

Р о з а . Бармыйм. Шау-шудан берәз ял итәргә телим.

Р о б е р т . Яхшы түгел. Кеше әллә ни уйлар.

Р о з а . Кеше ни уйлар... Ә минем уйларым, минем хисләрем, минем халәтем берни түгелме?! Миңа үзеңнең милкең итеп карыйсың. Минем дә жаным бар, минем күңелем бар, минем йөрәгем бар.

Р о б е р т . Мәжлестә үзеңне

дөрәс тотмыйсың! Аннары мин гаепле.

Р о з а . Менә бүген көнләшергә бер сәбәп тә юк иде, ә син тоттың да, мине әрләп, бөтен кәфемне боздың.

Р о б е р т *(йомшарып)*. Әйдә, берәз банкетта булабыз да өйгә кайтабыз.

Р о з а . Юк, мин анда кире кермим.

Р о б е р т . Ни дигән сүз инде бу?!

Р о з а . Миңа анда рәхәт түгел.

Р о б е р т . Рәхәт түгел... Минут саен рәхәт була алмый инде ул.

Р о з а . Минут саен шелтә ишетү дөрәсме?! Каты кеше син. Таш бәгырьле.

Р о б е р т . Тагын нәрсәләр әйтерсең икән?..

Р о з а . Сөяк желегеңә кадәр эгоист син!

Р о б е р т . Минем белән болай сөйләшкәнең юк иде эле.

Р о з а . Түземлекнең дә чиге бар. Син миңа күп яхшылык эшләдең, күп акча сарыф итәсең... Рәхмәт. Әмма мине бимазаларга барыбер хақың юк.

Р о б е р т . Роза, жаным, безгә мондый әңгәмә килешми. Сине ничек яратканымны беләсең бит. Барысы да яхшы. Әле алда безне якты, бәхетле тормыш көтә. Ярар, бүтән битәрләмәскә сүз бирәм.

Р о з а . Син инде әллә ничә тапкыр сүз бирдең.

Р о б е р т . Син дә мине аңларга тиеш. Әйдә, банкетта матур гына утырабыз да берничә тосттан соң кайтып китәрбез.

Р о з а . Юк, бүген апама кай-

там. Безгә берничә көн бергә булмаска кирәк.

Р о б е р т. Ник?

Р о з а. Бер-беребездән ял итик.

Р о б е р т. Иртәгә эштә барыбер күрешәчәкбез бит.

Р о з а. Эштә бит ул.

Р о б е р т. Әйдә, минем кабинетка кереп, тыныч кына сөйләшик әле.

Р о з а. Бүген түгел.

Роберт, кызжрап, борын төбенә генә сүгенә-сүгенә китеп бара. Роза янә өстәл янына утырып, уйга кала. Бу вакытта Клара белән Марат култыклашып ресторанга кереп баралар.

М а р а т. О, Роза, хәерле кич!

К л а р а. Сәлам, Роза!

Р о з а. Исәнмесез.

М а р а т. Син нигә үзең генә, нишләп туган көн бәйрәмендә түгел?

Р о з а. Булдым инде мин анда. Ә сез нишләп анда түгел?

К л а р а. Безне чакыручы булмады. Ярар, туйган инде ул банкетлардан. Марат, әйдә, керик, тундым.

М а р а т. Бар, керә тор.

Клара ресторанга кереп китә. Марат Розаның каршына утыра. Текәлеп карый.

Р о з а (*уңайсызланып*). Каян кайтып килешегез?

М а р а т. Концерттан. Клара үгетлэгәнгә генә бардым. Яратмыйм андый концертларны.

Нәрсә булды? Роберт белән тагын бозылыштыгызмы?

Р о з а. Син гел шундый сорау бирәсең.

М а р а т. Минем бит сине шат, көләч йөзле итеп күрәсем килә. (*Мут елмая.*) Беләсең бит инде сиңа мөнәсәбәтемне...

Р о з а (*кашларын жыерып*). Беләм.

М а р а т. Мин барысын да аңлыйм. Роберт белән сиңа ничек авыр икәнне дә сизәм. Сиңа онытылырга, ял итәргә кирәк. Бер тәкъдимем бар. Клара ике атнага туганнары янына Мәскәүгә китә. Без сиңең белән бергә була алабыз.

Р о з а (*йөзен сытып*). Марат, бар, Клара көтә. Ни житми сиңа?

М а р а т. Ни житми дип... Син бит Роберт белән бәхетле түгел.

Р о з а. Анда сиңең ни эшен бар?! Белсәң иде ул кем белән бәхетле буласыңны. Бәхет бик кыйммәт нәрсәдер инде.

М а р а т. Мин сине бәхетле итә алыр идем. Нинди бәядә булса да.

Р о з а. Башта ирләрнең һәрберсе шулай ди. Аннары...

М а р а т. Мин сиңа беренче күрүдә үк гашыйк булдым. Ирәң үлгәч, сине үземә каратырмын дип өметләнгән идем.

Р о з а. Туйдым мин барыгыздан, гарык булдым.

М а р а т. Мине читкә этмәсәң, Кларадан аерылып, сиңа өйләнер идем.

Р о з а. Роберттан курыкмыйсыңмы?

М а р а т. Нишләп мин аңардан куркырга тиеш? Мин аның

кем икәннен яхшы беләм. Барлык кыңгыр эшләр дә мәгълүм.

Роза. Ул сине гади ярдәмчедән ресторан директоры итеп куйды. Сине кеше итте.

Марат. Үзеңдә булмаса, башкалар сине кеше итә алмый. Мин дә Робертка яхшылыкны күп эшләдем. Мин бүген үк эзер директорлыктан китәргә. Болай да инде үз компаниямне ачарга йөрим. Мин аңа караганда хәлләрәк булачакмын. Мин яшьрәк, туганнарым да абруйлы кешеләр. Ә ул – 90 нчы еллар бандиты, һаман шул еллардагыча эш итә. Роза! Мин яратам сине!

Роза. Шундый хатының була торышмы?

Марат. Роза! Әйдә, киләсе атнада...

Роза (*Маратның сүзен бүлен*). Бар инде. Хатының көнләшер.

Марат. Көнләшми. Синең Роберт Марсовичныкы икәнне белә бит ул.

Клара ишек катына чыга.

Клара. Марат! Соң бит инде. Кайтасы да бар бит әле.

Марат. Керәм, керәм. (*Китә.*)

Роза урыныннан кузгала. Китә башлый. Каяндыр матур жыр яңгыры. Роза, туктап, жырга кушылып шыңшый. Тәбриз пәйда була. Ул фронттан кайткан. Гади киёмнән, берәз акый.

Тәбриз. Роза!

Роза (*үз күзләренә ышанмыйча*). Тәбриз?!

Тәбриз. Исәнме, Роза!

Роза. Син... Кайттыңмы?..

Тәбриз. Күрәсең бит. Исән калдым. Аксак булсам да, баш исән.

Роза (*каушан*). Монда ничек килеп чыктың?

Тәбриз. Кайда эшләвеңне белдем. Шушында очратырма дим күңелем сизде. (*Розадан күзләрен алмый.*)

Роза. Бөтенләйгә кайттыңмы?

Тәбриз. Бөтенләйгә. Яраланып. (*Розадан күзләрен алмый.*) Үзгәргәнсең. Яу кырында да уемнан чыкмадың. Белсәң иде, ничек сагынганымны.

Роза (*сагышлы тавыш белән*). Син мине күрәлмәскә тиеш югыйсә.

Тәбриз. Нишләп? Ни өчен?

Роза. Антыбызны боздым, сине ташладым. Башкага кияүгә чыктым...

Тәбриз. Ирәң үлгәнне миңа хатта яздылар. Минем әле өметем бар – без бергә булырбыз.

Роза. Әй Тәбриз, син һаман бала-чага кебек. Мин бит инде бөтенләй башка. Элекке Розадан нәрсә калды икән миндә? Үзең теләп фронтка киткәнеңне белгәч, дәресең әйтәм, кайгырдым.

Тәбриз. Мин сезнең тугыз көнне үк военкоматка киттем.

Роза. Мин бик шат исән кайтуыңа.

Динә килә.

Динә (*ерактан ук*). Роза! Кайтам дим шалтыраттың да,

һаман юк та, юк. Борчылып чыктым. *(Тэбризне күрөп шакката.)* Йа Ходаем, эллэ Тэбриз инде?..

Тэбриз. Динэ апа, исәнме!

Динэ *(шаккатып)*. Тэбриз кайткан! Отпускыгамы?

Тэбриз. Бөтенлэйгә.

Динэ. Әйдәгез, әйдә, Тэбриз, безгә. Күрше малае бит син. Аллага шөкер, исән калгансың.

Тэбриз. Мине машина көтеп тора. Дустым белән килгән идек.

Динэ. Чакыр аны да.

Тэбриз. Юк, рәхмәт, посёлка кайтырга кирәк.

Динэ. Кунакка кил. Адресны язып ал.

Тэбриз. Адресыгызны беләм. *(Китә.)*

Динэ *(сыктанып)*. Жаныкаем, аксый...

Роза. Яраланган, комиссовать иткәннәр.

Динэ. Нинди әйбәт егет. Үзезнең кеше. *(Кырыс тавыш белән.)* Сиңа сыйлы, зиннәтле тормыш кирәк булды шул.

Роза *(гаепле кыяфәт белән елмаеп, апасына карап)*. Апа, син мине яратасыңмы?

Динэ *(ясалма усаллык белән)*. Минем сине женом сөйми!

Роза. Рәхмәт, апа. Шушы сүзләрәң генә житмәгән иде миңа.

Динэ. Нәрсә булды тагын?

Роза. Арыдым, туйдым.

Динэ. Арырлык нәрсә эшләдең соң син?! Бу Робертыңнан да аерыла күрмә инде. Жизнән алдында оят.

Роза. Әй, шул Камиленән гел котың очып тора инде.

Динэ. Кот очу түгел ул. Ирем бит ул минем. Улымның әтисе.

Роза. Хужаң түгел бит инде ул сиңең.

Динэ. Ир булгач, хужа инде ул. Татарда шулай булырга тиеш. Сез генә ул ирекле яшәмәкче буласыз.

Роза. Әйдәме ул?

Динэ. Улыбызны алып, авылга китте. Минем дә барасым килгән иде, булмады – мәктәптә ремонт бара, директор никтер укытучыларны да чакыра. Нәрсә шәлперәеп торасың! Әйдә, кайтабыз.

Роза *(иркәләнеп)*. Апа, хет син мине кызган инде. Мине барысы да кага. Ичмаса син ачуланма.

Динэ. Гел рәхәт чигеп кенә, бернинди авырлыксыз яшәргә телисең. Алай булмый ул.

Роза. Роберттан котыласым килә башлады.

Динэ *(усалланып)*. Нәрсә-ә-ә? Бала чакта нык иркәләделәр сине. Шуна мондый син. Роберт канаты астына эләккәнәң куанып кына яшисе урынга... Ни житмидер тагын? *(Китәләр.)*

2 күренеш

Икенче көн. Кунакханә номеры. Надия белән Кәрим кайтып керәләр. Надия киң тахтага чалкан сузылып ята.

Надия. Ямьле шәһәр.
Кәрим. Син янәшә булганда, миңа бөтен нәрсә ямьле.

Надия. Бүген бүтән беркая да бармыйк.
Кәрим. Ярар.

Кәрим кәнәфиғә утыра. Надия кырын ятып аңа карый.

Надия . Син бүген төнлө саташтың.

Кәрим . Кайберәүләр өндә дә саташып яшиләр әле.

Надия . Хәтерлисеңме, балалар бакчасында бер малай йоклаганда каты саташа иде. Табибларга да йөрттеләр әле аны.

Кәрим . Самир исемле.

Надия . Әйе. Ул хәзер танылган рәссам икән.

Кәрим . Тикмәгә саташмаган инде ул.

Роза шалтырата. Кәрим телефонына карый.

Надия . Кем?

Кәрим . Кичәге Роза.

Надия . Димәк, чиертә башлады.

Кәрим (телефоннан). Исәнме, Роза. Бик әйбәт. Сөйләшергә уңайлы. Ник дәшмисең? Кәф кичәгечәме, әллә берәз яхшырдымы? Алай икән. Бирешмә. Үзеңнән тора. Бу халәттән чыгарга кирәк. Юкса чүл чәчәгенә әверелүең ихтимал. Юк, чүлдә Роза чәчәге үсми. Чүлдә минераллар очрый, Роза чәчәгенә охшаган кристаллар. Чүл Розасы. Мин кунакханәдә. Юк, әле генә кайттым, бүген беркая чыкмыйм. Очрашырга? Кунакханәгә кил. Ватсап аша язып жибәрәм хәзер. Кайчан? Хәзер үк?.. Ярый, көтәм.

Надия капылт кына тахтадан тора.

Надия . Монда киләме?

Кәрим . Әйе. Тиз генә әйберләрәңне сумкага тутырып яшер. Кичә кармак салган клиентка, чынлап та, чиртә башлады бугай.

Надия . Мин кафедра булам.

Надия чыгып китә. Кәрим тинжәген кия, чәчен тарый.

Роза керә.

Роза . Исәнмесез.

Кәрим . Исәнме, Роза.

Роза (каушан). Гафу итегез...

Сөзнә күрәсем, сөйләшсәм килде.

Кәрим . Аңлыйм.

Роза . Нәрсәне аңлыйсыз?

Кәрим . Минә күрергә теләвеңне аңлыйм.

Роза . Зинһар, ярдәм итегез миңа.

Кәрим . Проблеманы юк итәр өчен, аны тудырган сәбәпне аңлау зарур. (Кәнәфиғә күрсәтәп.) Утыр. (Үзе тахтага утыра.)

Роза . Хәлемне аңлата алмыйм. Күңел тыныч түгел. Бөтен нәрсә бар, бер нәрсәгә кытлык кичермим. Әмма каядыр китәсем, барысыннан качасым килә.

Кәрим . Каядыр качсаң, күп нәрсәдән колак кагачаксың бит. Төс-бит, буй-сын матур булгач, барысы да сине иркәләргә тиеш дип уйлыйсың. Әмма рәхәт чигеп яшәү өчен, түлисә, жавап бирәсе дә була.

Роза . Ник, хатын-кызның чибәрлеге бәһасез кыйммәткә ия түгелмени?

Кәрим . Кыйммәткә ия булса да, бәхетле булуның шарты ул гына түгел.

Чибәрлек – табигатьнең казанышы. Аны ничек кулланасың бит эле. Кызлар күп очракта ирләрнең акылы белән ярәшми. Синең кебек кызлар ирләрнең түбән сыйфатлылары белән якынлык кыла. Гадәттә, тәннәр бер-берсенә тартыла. Акыл, күңел, холык – болар әһәмиятен югалта.

Роза. Минем бит бик бәхетлеләрне күргәнем бар.

Кәрим. Син бит аларны тыштан гына күрәсең. Бәхет гади нәрсә түгел. Аны үзәндә табуы бик авыр. Ә башка жирдә табу – бөтенләй мөмкин түгел. Әкиятләрдә генә ак атка атланып принц килә дә бәхет диңгезенә алып китә.

Синең кебекләр күп. Һәммәгезгә принц табылмаячак.

Роза (*куырылып*). Сөз кырыс сөйләшәсез минем белән.

Кәрим. Мин синең белән үчтеки-үчтеки уйный алмыйм.

Роза (*пауза тотып*). Мин сезгә ошыймы?

Кәрим. Син курчак кебек матур, әмма үзем өчен синдә сокланырлык бер генә чалым да әлегә абайламадым.

Роза. Бетереп ташладыгыз мине.

Кәрим. Син эле яшь. Әллә ниләр ишетергә эзер бул. Син сөяркәң белән араны өзәргә дә телесең, аның опекасыннан мәхрүм буласың да килми. Икесенең берсе инде. Елганың берьюлы ике ярында да тору мөмкин түгел – йә бер ярында басып торасың, йә икенче ярында.

Роза. Миңа нишләргә, киңәш бирегез, зинһар.

Кәрим. Мин инде киңәшәмне әйттем. Башта хәзерге ир белән араны өзәргә тырыш. Бәхетсез икәнсең, сәбәпне үзеңнән эзлә. Менә әйт эле, нишләп бөтен нәрсәң була торып, син үзең урын таба алмыйсың? Аның олы яшьтә булуы үзен сиздерәме? Киләчәктә картлач куенында калу куркытамы?

Роза. Белмим. Ул эштән китәсем килә. Әмма ул мине жибәрми.

Кәрим. Сезнең арада ир белән хатын проблемасы гына түгел бугай... Тагын ниндидер бер нюанс бар шикелле.

Роза. Ирәмне харап итүчеләрне хөкемгә тарттырырга теләмәде ул никтер... Шуңа да эчем поша.

Кәрим. Аңа кадәр кияүгә чыккан идеңмени?

Роза. Әйе. Идрис исемле егеткә. Бер ел гына яшәп калдык. Уңышлы бизнесмен, чибәр иде... Гашыйк булдым да чыктым. Ә беренче мәхәббәтем Тәбриз – классташым – башка кешегә чыгуымны бик авыр кичерде. Үзе теләп сугышка китте. Яши башлагач, Идрис белән аллы-гөлле тормыш булмасын аңладым. Бурычка баты. Аңа яңый башладылар. Өйдә гауга башланды. Беркөнне ресторанда зур банкет булды. Роберт дусларын жыйды. Көндөз Идрис акча даулаучы кредиторлары белән очрашуда иде. Ул соңрак килде. Бик кәефсез иде. Кредиторлар белән вино эчкәннәр. Хәле начарайды. Скорый алып китте. Кредиторлар агулаганнар инде

аны. Шуларны жавапка тартып булмады. «Нишләдең син? Нәрсә булды?» – дигәч, «Кредиторлар агулады бугай, вино эчкән идек», – диде.

К э р и м . Ул вакытта Робертта эшли идеңме инде?

Р о з а . Әйе. Идрис Робертны яхшы белә иде. Минем аның белән интим якынлыкны да белде. Көнләште. Шуңадыр инде, Идрис белән безнең ара тиз салкынайды.

К э р и м . Димәк, син иреңне кем агулаганны беләсең?

Р о з а . Әйтәм бит, хәле начарайгач, үзе әйтте. Роберт, шундук скорый чакыртып, аны бүлнискә алып китте, үзе дә барды. Таныш табиблар ярдәме белән аерым палатага салды. Аның бик абруйлы бер танышы эшли анда, Клара исемле, бүлек мөдире.

К э р и м . Фронттагы егетен белән хат алышмыйсызмы?

Р о з а . Тәбриз белән... Язышмадык. Ул кайтты. Мин аны кичә күрдем. Без бер посёлоктан, күршеләр идек, бер класста укыдык. Беренче мэхәббәт... Чыгарылыш кичәсендә бер-беребезне ташла-маска ант та биргән идек.

К э р и м . Синең күзләреңнән томанлы пәрдә юкка чыкты. Эчәңне ешрак бушатырга кирәк икән.

Р о з а . Чынлап та, сезгә боларны сөйләгәч, жиңел булып китте.

К э р и м . Ярый, тагын сөйләрсен. Бүгенгә житеп торыр.

Р о з а . Көн саен шалтыратсам, ачуланмассызмы?

К э р и м . Шалтырат.

Пауза. Розаның монда каласы килә, моны сизеп, Кәрим елмая.

К э р и м . Мин сине бүген монда калдыра алмыйм.

Р о з а . Гафу итегез. Рәхмәт. Сау булыгыз. *(Чыгып китә.)*

Кәрим, уйланып, бүлмә буйлап йөргәндә, Надия керә.

Н а д и я . Ну, ничек?

К э р и м . Кармакны капты инде ул. Ычкынмас дип ышанам.

Н а д и я . Кызыл блузкалы блондинка кафега кереп, сок эчте, шул идеме ул?

К э р и м . Шул.

Н а д и я . Чибәр ул, зараза!

К э р и м . Алар – барысы да чибәр. Аларның бәхетләре дә чибәрлектә, бәхетсезлекләре дә. Тумыштан бирелгән чибәрлек бәхетле итәргә тиеш дип санылар. Төп фажигаләре шунда.

Н а д и я *(шаярып)*. Минем чибәрлегем турында нәрсә әйтә аласың?

К э р и м . Син берәү генә. *(Кочып үбә.)*

Ишек шакыйлар. Роберт керә.

Кыяфәте киеренке һәм усал.

Р о б е р т . Хәерле көн, дөрөс-рәге хәерле кич.

К э р и м . Хәерле кич.

Р о б е р т . Минем исемем Роберт. Роберт Марсович.

К э р и м . Кәрим булам. Ни йомыш?

Р о б е р т . Сезнең номерда эле генә Роза исемле кыз булды...

К э р и м . Әйе, булды.

Р о б е р т . Аның монда ни йомыш белән керүе кызыксындыра.

К э р и м . Тагын ниләр кызыксындыра? Монда кем кермәс тә кем чыкмас.

Р о б е р т . Мин...

К э р и м . Аңладым инде. Сез аның сөяркәседер.

Р о б е р т . Мин – аның ире.

К э р и м . Никахсыз гынадыр. Гадәттә, олы яшьтәге ир яшь сөяркәсен законлы хатыны итәргә хыяллана, әмма яшь кыз тулысынча аның хатыны булырга барыбер бик атлыкмый.

Р о б е р т . Монда ник керде ул?

К э р и м . Консультациягә. Түләүле түгел, бушлай. Депрессияләре турында сөйләштек.

Р о б е р т (*шундук тынычланып*). Ул да миңа шулай диде. Каршыма очрады. (*Кәнәфигә утыра.*)

К э р и м . Розаның монда икәннен ничек белдегез? Гел күзәтеп йөрисезмени?

Р о б е р т . Таныш администратор: «Роза безнең кунакханәгә килде», – дип шалтыратты. Миңа әйтмичә генә психотерапевтлар белән очрашу дәрәс түгел бит инде. Сез кайда, ничек таныштыгыз соң?

К э р и м . Мин үзем аның янына килеп сүз башладым. Банкеттан качкан иде ул. Төп рестораныгыз ишегалдында сөйләшеп утырдык. Профессиям буенча ул миңа кызык типаж булып күренде.

Н а д и я . Иркәнләп сөйләшегез. Мин душка киттем. (*Ванна бүлмәсенә китә.*)

Р о б е р т . Хатыныгызмы?

К э р и м . Хатын дип түбәнсетәсем килми. Андый төшенчәләрдән күпкә югарырак. Ул – минем иң кадерле кешем. Хатыннары гомер агышында күп очрый, ә гомерлек юлдаш ул берәү генә була.

Р о б е р т . Гомерлек юлдаш әйбәт инде ул... Булсын иде андый юлдашың.

К э р и м . Мондый Розалар белән чуалып, сез юлдаш таба алмаячаксыз.

Р о б е р т (*кинәт боегып*). Мин яратам аны.

К э р и м (*көләмсерәп*). Мөлаем йөзенме? Тулы күкрәкләренме? Зифа буен, төз аяк-ботларынмы? Биш-алты елдан сезнең тәнегез аныкына тәңгәл булмаячак. Кеше, матур әйбер күрсә, гел аны үзләштерергә омтыла инде ул.

Р о б е р т (*пауза тотып*). Сез Петербургтанмы?

К э р и м . Әйе. Психоневрология үзегенң филиалын монда ачарга йөрим. Мин – медицина фәннәре кандидаты, докторлык диссертациясен якларга жыенам.

Р о б е р т . Роза соңгы вакытта эллә нишләде. Мин аңа бөтен нәрсәне эшлим, акчаны кызганмыйм. «Порше» машинасында йөри, ни тели, шуны бирәм. Эше дә авыр түгел. Дәрәсен әйткәндә, эштә санала гына инде ул. Кинәт үзгәрдә – холкы, үзен тотышы...

К э р и м . Бәлки көнләшүегездән жаны бизәдер?

Р о б е р т . Көнләшми торган кеше юктыр инде ул. Мин үземне алай чамадан артык көнче дип санамыйм.

К ә р и м . Көнче кеше беркайчан да үзен көнчегә санамый. Күренеп тора, сез – чамадан тыш көнче. Үз-үзеңә ышнмаудан ул. Табигатьне алдап булмый.

Р о б е р т . Безнең мөнәсәбәтләр яхшы иде бит.

К ә р и м . Акча түккәч, рәхәт яшәткәч, сез аны үзегезнең милкегез дип санысыз. Хатын-кызы балда-майда йөздереп кенә яраттырып булмый шул.

Р о б е р т . Белмим инде, тагын нәрсә житми соң аңа?

К ә р и м . Берәр тетрәндергеч вакыйга булмадымы соң? Туганнары белән, үзе белән? Бәлки сезнең белән мөнәсәбәтләрдән тыш, тагын берәр хәсрәте бардыр?

Р о б е р т (*уйга калып*). Ярты ел элек ирен жирләде. Әмма моңа бик кайгырмады ул. Иренә минем белән хыянәт итә иде. Яратмый иде ул аны. Болай кайгы-хәсрәт күргән кыз түгел инде ул.

К ә р и м . Аның халәтендә кичеп чыккысыз бәла күрмим. Ихлас әңгәмә белән, берәз медицинаментлар ярдәмендә тынычландыру мөмкин. Петербург губернаторының аппаратында эшләгәндә, мондый очраklar күп булды. Яшь кызлар эти жылысы, ата иркәсе, эти кирәклектән олы яшьтәге ирләргә тартыла. Гади «папа» гына түгел, бай «папа» кирәк шул аларга.

Р о б е р т . Губернатор аппаратында кем булып эшләдегез?

К ә р и м . Аналитик булып исәпләндем, асылда исә психолог эшен башкардым. Минә төрле киңәшмәләргә йөртәләр иде. Шефка кемнең нинди кеше икәнен тасвирлап бирә идем. Кешенең теге яки бу ситуациядә нинди адым ясаячагын алдан күрәм мин. Тора-бара власть үзгәрде. Ирекле буласым килә башлады. Питердан китәргә булдым, анда минем дошманнарым күп. Дөрөсрәге, элекке шефның дошманнары. Алар анда миңа зур зыян сала алмасалар да, гел эчнә пошырып торалар. Минә үзләренә эшкә чакыралар, әмма мин теләмим, элекке шефыма тугры булып калам.

Р о б е р т . Сез кайда укыдыгыз?

К ә р и м . Медуниверситеттан соң мин Лондонда психиатрга укыдым. Анда калырга өндәгәннәр иде. Монда үзәк ачып булмаса, Лондонга китәм.

Р о б е р т (*чырае яктырып*). Менә бит нинди кешеләр очрап куя... Роза монда килгәч, мин инде әллә ниләр уйлап бетергән идем. Кәрим әфәнде, миңа да сезнең кебек кеше кирәк. Әйдәгез, миңа эшкә. Үзәкне ачарга үзем ярдәм итәрмен. Монда мин бик әukatле, абруйлы кеше.

К ә р и м . Рәхмәт, уйлашырбыз. Миңа Роза шалтыратса, ачуланмагыз, яме. Мин аның өчен табиб кына. Аннары... Миңа андый «тәти»ләр ошамый. Зәвыгым башкарак минем. Мин аңа психологик ярдәм күрсәтермен.

Р о б е р т . Пациенткалар барысы да гашыйк булалардыр сезгә...

К э р и м . Көнчө кеше булганга шулай уйлуйсыз. Мин пациенткаларга беркайчан да кызыкмыйм. Ниндидер эчке блокировка тора. *(Елмая.)* Менә, инде тагын көнлөшә башладыгыз. Курыкмагыз.

Р о б е р т *(читкә каран)*. Курыкмыйм ла мин.

К э р и м . Куркасыз. Менә сез хәзер, янтаеп, терсәк белән

кресло кырына таянгансыз. Бу бит үз-үзегезгә ышанмаудан, эчке киеренкелектән.

Р о б е р т . Сез – каушата торган кеше.

К э р и м . Кафега төшөп, берәр нәрсә эчмибезме?

Р о б е р т . Рәхәтләнөп.

К э р и м *(чыгып барышлый, кычкырып)*. Надия, мин кафедра булам.

3 күрөнеш

Динә фатиры. Р о з а кайтып керә.

Р о з а . Апа, тагын синдә куныйм инде.

Д и н э . Кунасың инде. Урамга куып чыгара алмыйм бит. Сеңлем бит чүтеки, яхшымы-начармы. Роберт Марсович белән ничек?

Р о з а . Әй, әйтмә әле шуны отчествосы белән! Исеме исем түгел.

Д и н э . Бүләкләре, акчасы ошый бит әле үзөң.

Р о з а . Апа, ярар инде! Бүген күрөнмәде ул. Уфага киткән. Озаграк шунда булса ярар иде.

Ишек кыңгыравы чыңлый.
Р о б е р т керә. Кулында пакет белән күчтәнәчләр. Розаның сөмсере коела. Динә, киресенчә, шат.

Р о б е р т . Хәерле кич! *(Пакетларны Динәгә тоттыра.)*

Д и н э . Рәхмәт, Роберт Марсович. Гел күчтәнәч белән киләсез. 200 ел яшәрсез, Роберт Марсович. Әле генә сезне сөйләштек.

Р о б е р т . Ачуланыпмы, әллә...

Д и н э . Юк, сезне ничек ачу-

ланырга мөмкин!

Р о з а *(йөзен чытып)*. Үзе гел ачулана торган кешене ничек ачуланырга мөмкин?

Д и н э *(жәикереп)*. Роза! Теләңне тый.

Р о б е р т . Соңгы вакытта менә шулай кылтый-пылтый сөйләшә инде ул.

Р о з а . Уфага китәм дип алдаган. Минә тикшерергә теләгән ул.

Р о б е р т . Әле генә Уфадан мин. Сөзгә башкорт балы, бальзам, казылык, кымыз алып кайттым.

Р о з а . Рәхмәт, Роберт Марсович. *(Кухняга китә.)*

Р о б е р т . Әйдә, кайтабыз.

Р о з а . Кая?

Р о б е р т . Кая булсын, миңа.

Р о з а . Берничә көн аерым торыйк.

Р о б е р т . Кәрим шулай тәкъдим иттеме?

Р о з а . Куркыныч кеше син. Аңа ниләр сөйләп бетердең икән инде...

Р о б е р т . Юк, без әйбәт кенә

энгәмә кордык. Ул кеше миңа ошады. Бик акыллы ул. Андый кеше миңа да кирәк. Барысы да тәртиптә булачак. *(Розаны битенән үбеп ала.)* Әйдә, шушы арада берәр жирдә ял итеп кайтабыз.

Д и н ә кухнядан чыга.

Д и н ә . Хәзер өчпочмаклар пешеп житә.

Р о б е р т *(Динәгә елмаеп)*. Мәктәптә каникуллар...

Д и н ә . Әйе. Кызганыч, ярты жәй үтеп китте. Тиздән тагын шул балалар белән чиләнү башлана. Укытучыга бик авыр хәзер. Бигрәк тә минем тарих фәне хәзерге балаларга бөтенләй кызык түгел.

Р о б е р т . Директор белән ничек соң мөнәсәбәтләр?

Д и н ә . Ярыйсы.

Р о б е р т . Алай-болай кыерсытса, миңа хәбәр бир.

Д и н ә . Рәхмәт. Мәктәптә читтән ярдәм сорарлык зур конфликтлар булмый ла ул.

Р о б е р т . Димәк, Роза, син монда каласың?

Д и н ә . Роберт Марсович, Камил белән улым авылда. Бу көннәрдә Роза миндә кунсын инде. Үземә генә ямансу.

Ишек кыңгыравы чыңлый. Т ә б р и з керә. Бер кулында зур пакет, икенчесендә чәчәк бәйләмә.

Д и н ә . О, Тәбриз! Уз, әйдә. Рәхмәт чәчәкләрең өчен. *(Роберттан куркып, тиз генә чәчәк бәйләмен ала.)* Бу – безнең посёлоктагы күрше малае. Фронттан

кайтты. *(Акланган сыман итеп.)* Безнең нәселләр элек-электән тату булды.

Т ә б р и з . Безнекеләр сарык суйды, сарык ите китердем сезгә.

Д и н ә . Рәхмәт. Мактап йөрисең икән – өчпочмаклар пешергән идем.

Т ә б р и з *(Робертка текәлен)*. Син кем?

Р о б е р т *(кырыс)*. Куркыныч кеше. Нишләп «син» дип эндәшәсез миңа? Мин бит сезнең белән сарык көтүе көтмәдем.

Д и н ә . Роберт Марсович – ресторанның чөлтәренә гендиректоры. Роза анда бухгалтер булып эшли.

Т ә б р и з . Анда әнигез кызларым кайтмый дип зарлана.

Д и н ә . Әйе шул, кайтып килергә кирәк. Минекеләр авылдан килсеннәр инде, кайтырбыз. Әйдәгез, табынга.

Р о б е р т *(Тәбризгә ямьсез карап)*. Мин ашыгам. Уфадан кайтып, туп-туры сезгә кердем. Кичектермичә күрәсе кешеләрем бар. *(Чыгып китә.)*

Р о з а *(тәмам кәефсезләнен)*. Көнләшергә тагын шәп сәбәп булды инде.

Т ә б р и з . Кем ул?

Р о з а *(кинәт кызып)*. Туйган инде мондый сораулардан – кем ул, бу кем, ник сиңа карый, ник сиңа елмая?.. Кем икәннен апа әйтте бит инде! *(Елый.)*

Т ә б р и з . Әйе, әйе, аңладым, аңладым.

Д и н ә . Туктагыз эле, юктан да талашмагыз.

Т ә б р и з . Посёлокта шундый

рәхәт. Әйдәгез, алып кайтам. Бүген үзем рульдә.

Д и н ә . Хәзер булмый. Розага иртәгә эшкә. Түргә уз, өчпочмак ашыйбыз.

Т ә б р и з (*сөмсере коелып, Розага каран*). Рәхмәт, Динә апа, кайтам мин. Сау булып торыгыз. (*Чыгып китә.*)

Пауза.

Р о з а . Берәр ничек әйт әле Тәбризгә, аңлат, минем янга килеп йөрмәсен.

Д и н ә . Балачак дустың бит ул сиңең. Үсмер вакытта бик күркәм йөрдәгез, бик матур пар идегез. Сиңең өчен башка егетләр белән сугышканы да исемдә.

Р о з а . Әйе... Тәбриз алдында да читен инде...

Д и н ә . Тәбризе яرار... Син Роберт Марсович белән кылтый-пылтый тотма үзеңне. Түз. Аның кебекләр жирдә аунап ятмый. Сабырлыксыз булмый. Менә минем дә жаным бизгән чаклар еш була. Әмма яшибез бит.

Р о з а (*Динәгә сыенып*). Апа, ярый, син бар әле.

Д и н ә (*сеңдесен кочып*). Кайгы килсә генә, мин исеңә төшәм, бәхетле чакта, шалтыратып, хәлемне дә белмисең.

Р о з а . Бәхетле чагым бармы соң минем?

Д и н ә . Алай димә. (*Ачусызгына.*) Авызыңа сугам хәзер. Ходайга шөкер итеп, артыңны кысып кына яшә.

Р о з а (*кинәт җанланып*). Апа, мин бер кеше белән таныштым.

Д и н ә . Син гел танышып торасың инде. Нәрбер танышуың матавык белән тәмамлана.

Р о з а . Кәрим исемле. Психотерапевт. Петербургтан.

Д и н ә (*үчекләп*). Ерактанрак юк идеме?

Р о з а (*илһамланып*). Син аны күрсәң... Ул шундый... Менә аңдыйлар ышанычлы була. Аның белән сөйләшкәч, әллә нишләдем... Өметем уянды.

Д и н ә . Әллә гашыйк булдыңмы аңа, Ходаем?

Р о з а . Апа, Кәрим монда килсә, син каршы түгелме?

Д и н ә . Ирем кайтып керсә?.. Яхшы түгел, оят. Болай да инде аңа сиңең хакта дәрәсән сөйләсим, гел ялганларга туры килә.

Р о з а . Шалтыратып карыйм. Әллә килә, әллә юк бит әле. (*Телефон номерын җыя.*) Алло, Кәрим эфәнде! Безгә килә алмыйсызмы? Апа өчпочмаклар пешерде... Адресны ватсапка язам. (*Роза үзе сөенә, үзе курка. Телефоннан адресны язып җибәрә. Динәгә каран тора.*) Килә.

Д и н ә (*каушан*). Тиле! Ник чакырдың инде аны?!

Роза кинәт канатлана. Кыя-фәтен рәткә китерә башлый.

Динә борчыла.

Р о з а . Табынны залда эзерлик. (*Үзе залга ризык ташый башлый.*)

Д и н ә . Камил кайтып керсә?..

Р о з а . Минем янга килә бит ул, ник куркасың?

Д и н ә . Бигрәк жиңел уйлысың. Башсыз!

*Күпмедер вакыт узгач,
К э р и м килә. Роза шат.*

Р о з а . Апа, бу – Кәрим әфәнде, Петербургтан. Бу – минем апам Динә.

Д и н ә . Әйдәгез, узыгыз.

К э р и м (*Розага*). Күрәм, синең йөзең якты. Күзләрең балкый. Мин бик шат. Димәк, аралашуыбызның файдасы бар. Болай булгач, алга китәчәкбез. Депрессиядән чыгабыз.

Д и н ә . Сез килгәч, Роза бөтенләй башка кешегә әйләнде. Юкса соңгы вакытта мин аны танымый башлаган идем.

Р о з а . Апа, биш-ун минутка икебезне генә калдыр әле, яме.

Д и н ә . Ярар. Кирәк булсам, эндәшерсез. (*Кухняга чыга.*)

Кәрим, Роза ризык куелган кечкенә өстәл янына утыралар.

Р о з а . Роберт белән танышкансыз икән...

К э р и м . Таныштык. Ул – нәкъ мин күзаллаганча. Синең өчен аның иң жанбиздергеч сыйфаты нинди?

Р о з а (*уйланып*). Күп аның андый сыйфатлары. Иң ярьсезе нинди икәнне аерып әйтә дә алмыйм.

К э р и м . Ирәнне бүлнискә Роберт озата барган... Анализларда шикле матдәләр тапмадылармы?

Р о з а . Жентекле анализлар ясамаска булдылар. Роберт шулай теләде. Инфаркт дип кенә яздылар. Миңа шик төшәр дип уйлады ул. Эмма агу салган кешеләр жэзасыз

калу жанымны ашый. Мин аңа әйттем, ярдәм ит, ул өч кешене болай калдырырга ярамый дидем. «Сине тикшереп интектерәчәкләр», – диде. Минем ирем белән соңгы вакытта мөнәсәбәтләр начар иде.

К э р и м . Нишләп син ирәнне кредиторлары агулаган дип санысың?

Р о з а . Алар аңа янап йөрде.

К э р и м . Ышанмыйм. Кредиторларга акча кирәк. Нишләп алар бурычлы кешене үтерерләр икән? Банкетка килгәч, Идрис синең янда гына утырдымы?

Р о з а . Күбесенчә минем белән.

Кәрим. Кемнәр белән аралашты?

Р о з а . Барысын да хәтерләмим инде.

К э р и м . Роберт аның банкетка килүен ничек кабул итте?

Р о з а . Әйбәт. Публика биегәндә, алар әле читтә чәкештереп коньяк эчтеләр.

К э р и м . Кайсы төштә?

Р о з а . Сәхнә кырыенда. Официант Марат поднос белән алып килде.

К э р и м . Син дә алар белән иденме?

Р о з а . Юк. Мин бу вакытта өстәл янында күзәтеп утырдым.

К э р и м . Марат һаман шунда эшлиме?

Роза. Марат хәзер күтәрелде. Роберт аны башта үзенә ярдәмчәсә итеп тотты, хәзер бер ресторанның директоры итеп куйды. Марат миңа бәйләнәп теңкәгә тия. Бер күрүдә гашыйк булдым ди. Инде өйләнде югыйсә. Һаман: «Әйдә,

очрашыйк», – дип бэйлэнэ. Хатыны бар килеш. Аның хатыны Клара – бүлнистә бүлек мәдире. Иремә үлем таныклығын төзөгән хатын.

К э р и м . Клара белән Маратның телефоннарын миңа бир эле.

Р о з а (*сагаен*). Сезгә нигә аларның телефон номерлары?

К э р и м . Кирәк.

Р о з а . Ярар, телефоныгызга жибәрермен. Идрис өчен Роберт та бик кайгырды. Скорый белән үзе барды. Аннары шул Клара Вадимовна бүлегенә яткырды. (*Курка.*) Сез әллә аңа шалтыратмакчы буласызмы?

К э р и м . Борчылма, сиңа хилафлык булмас. Син тагын уйга баттың...

Р о з а . Әллә нинди уйлар килә башыма.

К э р и м . Баш шуның өчен инде ул.

Р о з а . Сез мине ташламагыз инде... (*Читенсенеп елмая.*) Әллә ничек яңгырады – ташламагыз...

К э р и м . Пациентларымны ташлый торган гадәтем юк. (*Паузадан соң.*) Роберт мине үзе янына эшкә чакыра.

Р о з а . Чын әйтәсезме? (*Жанлана.*) Киләсезме?

К э р и м . Килүемне телисеңме соң?

Р о з а . Әлбәттә.

К э р и м . Алайса, игътибар белән тыңла. Роберт белән, вакытлыча булса да, араларны яхшырт. Минем белән консультациядән соң кәефең әйбәт икәнне күрсәт. Робертка әйт: Кәрим сине бик ышанычлы кеше дип мактады диген. Синең белән араны жылытыр-

га һәм киләчәктә бергә булырга тәкъдим итте дип ялганла.

Р о з а (*сөөнен*). Без сезнең белән бергә эшләчәкбезме, чынлап та?!

К э р и м . Күз күрер.

Ишек кыңгыравы чыңдый.

Динә ишекне ача. Пакет тотып,

Т э б р и з керә. Роза каушый.

Т э б р и з . Мин бит чия калдырырга онытканмын. (*Пакетны Розага бирә.*)

Д и н э . Онытуың әйбәт булган. Әйдә, уз табынга. Бу – күрше егете Тэбриз. Розаның классташы. Бу – Кәрим абый, табиб, Петербургтан.

Табынга утыралар.

Т э б р и з . Сезгә кунаклар еш йөри икән. Гендиректорлар, табиблар...

К э р и м . Син дә килгәнсең бит эле менә. (*Тэбризне жентекләп күзәтә.*) Сугыштан кайттыңмы?

Т э б р и з (*туры карап*). Әйе, кайттым.

К э р и м . Миңа алай карама, мин дошман түгел. (*Урыныннан тора.*) Рәхмәт сый-хөрмәт өчен. Миңа кайтырга вакыт. Роза, элементдә торыйк. (*Чыгып китә.*)

Динә, Роза белән Тэбризне үзләрен генә калдырып, кухняга китә.

Р о з а (*пауза тотып*). Посёлокта калырга уйлыйсыңмы?

Т э б р и з . Әйе. Абый белән машина рәтләү пункты ачарга жыенабыз. Икебезгә дә техника жене кагылганны беләсең бит.

Р о з а . Чия үзегезнекеме?

Т э б р и з . Үзебезнеке.

Р о з а . Хәтерлисезме, сизезенче класска күчкән жәйне Гомәр абыйның бакчасына төнлә кереп, чия урлап ашаган идек?

Т э б р и з (*елмаен*). Хәтерлим.

Р о з а (*көлөп*). Ишегалдына кемдер чыккач, куркып, бакча артына йөгөрдөк. Бөтен киемебез тигәнәк белән чуарланган иде.

Т э б р и з . Тигәнәкләр исемдә түгел, синең иреннәрендәге чия тәмен хәтерлим. Сине уйлаганда, кайвакыт әле хәзер дә шул тәмен тойган кебек булаам. Мәктәпне тәмамлагач, чыгарылыш кичәсеннән соң, Ташлы тауга бардык. Шуннан офыкка карап, гомергә бергә булырга ант биргән идек.

Р о з а (*моңаен*). Якты көннәр иде ул. Кире кайтарып булмый инде.

Т э б р и з . Син калага укырга киткәч, сине югалтасымны сизендем мин. Яныңа килеп йөрүемне теләми башладың. Бер тапкыр килгәч, булачак ирең белән култыклашып баруыгызны күрдөм.

Р о з а (*йөзен чытып*). Нигә боларны сөйләп утырасың?

Т э б р и з . Белмим. Мин сине күңелемнән алып ташлый алмыйм.

Р о з а . Мин инде ул Роза түгел. Бозылдым, кайвакыт үземнән үзем жирәнәм.

Т э б р и з (*Розаның кулын тотып*). Алай димә инде.

Р о з а . Минем бик катлаулы чор. Тынычланып, зиһенемне рәткә китерергә кирәк. (*Кулын ычкындыра.*)

Т э б р и з . Минем сине гел күрәсем килеп тора. Мин сине гел сагынам. Мин сине яратам! Үсмер чагымдагы кебек. Бәлки, көчләрәктер дә әле.

Р о з а . Син бала чагыңны, үсмер чагыңны сагынасың.

Т э б р и з . Минем ул елларымда син дә бар бит. Син үсмер чагыңны сагынмыйсыңмыни?

Р о з а . Сагынам. Әмма ул чактагы якты хисләргә тугрылыкны саклай алмагач, минем сагынуым синекеннән аерыладыр.

Т э б р и з . Син соң хәзер кем белән – теге Роберт беләнме, бу Кәрим беләнме?

Р о з а (*кинәт торып*). Беркем белән дә түгел. Син бар, кайт инде.

Тэбриз китә. Динә Роза янына чыгып утыра. Пауза.

Р о з а (*бер ноктага карап*). Кәрим ничек сиңа?..

Д и н ә . Затлы кеше икәне күренеп тора. Әмма күңелемә шом керде.

Р о з а . Нишләп?

Д и н ә . Аңлата алмыйм. Күңелем сизә, куркыныч кеше бугай.

Р о з а . Психотерапевт бит ул.

4 күренеш

Офис. Роберт кабинеты. Р о з а керә – шат күңелле. Килеп, Робертка сарыла. Р о б е р т аны кочып үбә.

Р о з а . Хәерле көн.

Р о б е р т . Хәерле көн, гүзәлем!

Тынычландыңмы?

Р о з а . Күрәсең бит.

Роберт. Бүген миңа кайтасыңдыр инде?

Роза. Әйе.

Роберт. Кәрим – искиткеч кеше. Инде сине дә тынычландыра алгач, чын табиб ул.

Роза. Кәрим сине бик мактады. Ышанычлы кеше ди сине. Роберт белән гомер юлыннан атла диде.

Роберт (*йөзе көләчләнеп*). Мин эле генә аның белән телефоннан сөйләштем. Хәзер монда килә ул.

Роза. Ярый, мин үземә киттем. (*Чыгып китә.*)

*Роза чыгып киткәч, Роберт күтәрелгәч кәефтә кабинет буйлап йөри.
Кәрим керә.*

Кәрим. Исәнмесез.

Роберт. Исәнмесез. Хуш килдегез. Бик шат сезне күрүемә.

Кәрим. Сезнең баскыч төбөндә сакчы тора. Чырае – шикаятъченеке.

Роберт. Әйе, шикаятъче икәнәндә шигем бар. Нинди чалымнарыннан күрдегез сез моны?

Кәрим. Күз карашыннан, хәрәкәтләрәннән, сөйләшү тоныннан.

Өстәвенә, ниндидер кайгысы бар – чырай төсө шундый.

Роберт. Әйе, дөрөс әйтәсез, кайгысы бар. Узган атнада абыйсы вафат булды.

Роберт шкафттан виски ала, бокалларга сала.

Роберт. Шундый шәп виски.

Виски эчкәндә, Кәрим өстәлдә яткан чакыру билетына күз сала.

Кәрим. Хәзер утыз биш яшь тулуны да зурлап уздыралар.

Роберт. Бу – минем яңа урынбасарым, әйе, аңа 35 яшь тула. Нишлисең бит, үткәрергә кирәк. Бик абруйлы нәселдән. Миңа кирәк кеше.

Кәрим (*фотосурәтне карап*). Урынбасарың – карьерист, бик саран.

Роберт (*таң калып*). Нәкъ шундый. Кәрим, сез – гений!

Кәрим (*елмаеп*). Бераз бар. Сезнең хәлләр ничек?

Роберт. Нормада дип әйтсәм дә була. Бизнес бара. Роза киреләнми башлады.

Кәрим. Барысы да яхшы булып.

Роберт. Миңа эшкә керү турында ничек?.. Риза булуыгызны түземсезлек белән көтәм.

Кәрим. Күренеп тора – сез төпле, эшлекле, ышанычлы кеше. Минем сезгә кирәк икәнәм дә аңлашыла. (*Житдиләнә.*) Башта миңа сездән ярдәм кирәк. Кичектермичә.

Роберт. Нинди ярдәм? Әйттегез.

Кәрим. Сез – 90 нчы елларны узган кеше... Күпне күргәнсез... Күпне үткәнсез... Шуңа күрә ачыктан-ачык әйтәм – миңа кома чаулаучы кеше бар, аны юлымнан алып атарга булышмассыз микән?

Роберт. Безнең шәһәр кешесе?

К э р и м . Юк. Питерда ул. Монда филиал ачуга комачауларга маташа. Пычрак кеше. Миңа компроматлар жыймакчы була. Үзе булдыксыз.

Р о б е р т . Монда бер генә юл бар – аны юк итәргә кирәк.

К э р и м . Үземдә дә андый уй бар иде. Сез киллер таба алмыйсызмы?

Р о б е р т . Киллер кирәкми. *(Роберт, саклыкны онытып, шундук шкафттан кечкенә пакет бирә.)* Менә моны ризыгына яки эчемлегенә салсаң, ул кеше китеп бара. Комачаулаган кешене алып ташларга кирәк. Андыйларны юкка чыгарсаң гына, алга китеп була. Дөнья шулай корылган, башкача булмый.

К э р и м . Килешәм. *(Пакетны алып, барсеткасына тыга.)* Исеме ничек бу әйбернең?

Р о б е р т . Бу – яңа препарат. Махсус службалар өчен эшләнгән. Ул дошманың белән очрашырга, аралашырга жай бармы?

К э р и м . Шушы көннәрдә Пи-

терда зур киңәшмә була. Соңынан банкет...

Р о б е р т . Менә шунда берәр официант моны эшли ала. Кайчан китәсез?

К э р и м . Иртәгә үк очам.

Роберт. Монда кайчан кире киләсез?

К э р и м . Бер атнадан, мөгаен.

Р о б е р т . Бу атнада үзем дә Казанда булмыйм. Тиз генә Төркиягә барып кайтам. Элемтәдә торыйк. Сезне үзебез каршы алырбыз.

К э р и м . Рәхмәт.

Р о б е р т . Туктагыз әле. Ничек сез кешене бер күрүдә «укый» аласыз?

К э р и м *(елмаен)*. Кешенең чыраена барысы да язылган. Аны укыр өчен минем аңымда махсус әлифба бар. Кеше ялганчы булырга мөмкин, эмма аның йөзе барыбер дөресен әйтә. Кемдер әйткән бит: «Авыз кешенең фикерен сөйли, ә йөзе – табигать фикерен әйтә». Хушыгыз! *(Чыгып китә.)*

ИКЕНЧЕ ПӘРДӘ

1 күренеш

Кунакханә бүлмәсендә К э р и м белән Н а д и я. Надия телефоннан шалтырата.

Н а д и я . Клара Вадимовна! Минем исемем Эльза Николаевна. Россиянең сәламәтлек саклау министрлыгыннан. Берничә көнгә Казанга килдем. Россиянең һәр төбәгеннән берничә табиб чакырып, чит илләрдәге клиникалар белән танышу проектын оешты-

рабыз. Моның өчен дәүләттән бик күп акча биреләчәк. Бу төбәктә сезнең исемегезгә тукталдык. Мондагы бик абруйлы кешеләр сезне тәкъдим иттеләр. Сезнең белән кичектермичә очрашырга иде. Мин кунакханәдә. Килеп китә алмассыз микән? Ватсап

белән адресны язып жибәрәм хэзер. Ярый, көтәм.

К э р и м (*хатирэләргә бирелен*). Үсмер вакытта үги этине агуларга хыялланып йөргән идем.

Н а д и я . Агуың бар идеме соң?

К э р и м . Каян булсын инде.

Н а д и я . Этиең сезне ник ташлаганны әйткәнең юк.

К э р и м . Сәбәбен белмим. Әниң дә әйткәне булмады. Кызганыч, этине жирләргә барып булмады. Армиядән жибәрмәделәр. Югыйсә әни белән үги эти ул вакытта Чиләбедә яшиләр иде. Алып кайтып жирләсәләр була иде дә. Идел буенда туган кешенең кабере Сургут жирендә.

Н а д и я . Ташлап киткән ирне кайсы хатын алып кайтып жирләп йөрер икән? Аллага шөкер, минем эти дә, әни дә исәннәр. Кәрим, алар янына кайтып килергә кирәк.

К э р и м . Кайтырбыз, кайтырбыз.

Ишек шакыйлар. Клара керә.

К л а р а . Исәнмесез.

Н а д и я . Исәнмесез. Клара Вадимовнамы?

К л а р а . Әйе. Ә сез Эльза Николаевнадыр?

К э р и м . Аның кем булуы мөһим түгел. Сезнең белән мин сөйләшчәкмен. (*Таныклык күрсәтә.*) Следственный комитет Российской Федерации. Менә бу аудиоязманы тыңлагыз эле. (*Диктофонына колакчынар тоташтырып бирә.*)

К л а р а . Туктагыз эле... Нинди аудиоязма? (*Тыңлый. Йөзенең курку чыга.*)

К э р и м (*диктофонны алып*). Робертның тавышын таныгансыздыр. Ул миңа агу бирде. Идрис Гарипов дигән кешегә үлем турында таныклыкны сез тутыргансыз. Анда сез инфарктан үлде дип кенә язгансыз. Канында, тәнендә нинди матдәләр булуын язмагансыз. Роберт кушуы буенча сез анализ нәтижеләрен яшергәнсез.

К л а р а (*котсыз калып*). Ул, чынлап та, инфаркттан үлде.

К э р и м . Мәетне казып чыгарып, эксгумация ясагач, анда агу барлыгын исбатлап булачак. Беләсезме моның өчен сезгә нәрсә була? Төрмә! Биш елдан да ким бирмәчәкләр.

К л а р а (*калтыранып*). Розадан шикләнерләр дип курыкты ул. Роза Робертта бухгалтер булып эшли. Ул Идриснең хатыны иде.

К э р и м . Роберт үтендеме анализларны жентекләп тикшермәскә?

К л а р а . Әйе. Мин үзем башта ук шикләнгән идем. Мәетнең төсен, кан анализларын күреп... Лабораториягә жентекле анализ өчен мөрәжәгать итәргә жыенган идем. Роберт: «Кирәкми», – диде.

Н а д и я . Роберт сезгә кем?

К л а р а . Без – дуслар. Минем ирем күптән аның белән эшли, хэзер дә аның бер ресторанында директор.

К э р и м . Маратмы?

К л а р а . Әйе.

К ә р и м . Аңа берни дә әйтми торыгыз.

К л а р а . Ярар.

К ә р и м . Роберт Марсович Төркиядә. Аңа да шалтырата күрмәгез.

К л а р а . Ярар.

К ә р и м (*куен кесәсеннән икенче диктофон алып*). Хәзер әйткәннәрегез менә бу диктофонга язылды. (*Ачулы итеп елмая*.) Миндә диктофоннар күп, әйеме...

К л а р а . Миңа хәзер нәрсә була? Мин бит абруйлы доктор... Мин – заслуженный работник медицины... Минем медалем дә бар...

Н а д и я . Сез авыр жинаять кылгансыз. Жәзаны суд хәл итәчәк.

К л а р а . Туктагыз эле. Бу эшне худка жибәрмәскә мөмкиндер бит?

К ә р и м . Дөрөс чамалыйсыз. Мөмкин. 50 мең доллар белән котыла аласыз.

К л а р а . 50 мең доллар... 5 миллион сум бит ул!

К ә р и м . Йә биш ел төрмә, йә биш миллион. Сезнең сайлау иреге бар.

К л а р а . Аңладым.

К ә р и м . Иртәгә көндөзгә икедә монда алып килегез. Миңа каршы нәрсәдер эшләргә маташмагыз. Аудиоязмаларның копияләре ышанычлы кешемдә булчак. Миңа берәр хилафлык килсә, сезгә жинаять эше ачылачак.

К л а р а . Юк, юк. Мин акча алып киләм. Бу эшне кузгатмагыз, зинһар. Табам, жыям, алып киләм... Зинһар, кузгатмагыз... (*Чыгып китә*.)

Кәримнең телефоны чылтырый.

К ә р и м . Алло. Тыңлыйм, Тәбриз. Кунакханә янында? Кер, мин номерда. (*Надиягә*.) Тәбриз – Розаның беренче мөхәббәте. Фронттан кайткан.

Ишек шакып, Тәбриз керә.

Т ә б р и з . Саумысыз.

К ә р и м . Сәлам. (*Кул биреп күрешәләр*.)

Т ә б р и з . Мин теге көнне без дорфа сөйләштем. Гафу итегез.

К ә р и м . Юк, бер дә дорфа сөйләшмәдең.

Т ә б р и з . Сез – табиб... Розаның житди проблемасы бармы әллә?

К ә р и м . Аның проблемалары сәламәтлеккә бәйле түгел. Ул үзе – бик күп кешегә проблема ясый торган зат.

Т ә б р и з . Алай димәгез инде.

К ә р и м . Роза кебек чибәр тәти кыз – ир-егет өчен жан газабы. Ә сиңа тормыш иптәше кирәк.

Т ә б р и з . Мин яратам аны. Без бергә үстек. Яраттык бер-беребезне. Антлар бирдек. Әмма үзгәрде ул.

К ә р и м (*елмаеп*). Без дә Надия белән бергә үстек. Өч яшьтән бергә.

Т ә б р и з . Өч яшьтән?!

Н а д и я . Бер балалар бакчасына йөрдек, бер класста укыдык, бер парта артында утырдык.

Т ә б р и з . Бәхетле кешеләр сез.

Надия . Бәхетебез өчен шакты авырлыклар да күрергә туры килде. Бәхетнең бәясе бик кыйммәт.

Кәрим . Аның үзкыйммәте югары.

Тәбриз . Берәр киңәш бирә алмыйсызмы? Мин бөтенләй югалттым бугай аны.

Кәрим . Син аны күптән югалттың инде. Ул антны бозган сәгатьтән бирле. Үзен югалткан кызны югалтканга сөөнергә генә кирәк.

Тәбриз . Мин сездән өмет уятырлык сүзләр көткән идем.

Кәрим . Без бит ирләрчә сөйләшәбез. Үз фикеремне ничек бар шулай әйтмәсәм дә, дөрөс булмас иде.

Тәбриз . Әйе шул.

Кәрим . Күренеп тора, син әйбәт егет. Әмма синдәге сыйфатлар хәзерге заманда кыйммәткә ия түгел. Хәзер сакчыл кешене саран диләр. Әдәпле, тыйнак кешене куркакка саныйлар. Әдәпле кешене булдыксыз диләр. Затлы машинада йөрмәсәң, ярлы диләр. Кемгәдер юл куйсаң, хәлсез диләр. Заманы шундый. Женси акт өчен шәхес юк. Женси мөнәсәбәтләр синең затлы сыйфатларыңны инкарь итә.

Тәбриз . Мәхәббәт тә бар бит.

Кәрим . Ярый ла, ул ике кеше бер-берсен яратса. Бер яклы гына мәхәббәт нәрсә инде ул? Мәхәббәтме ул? Син хәзер нәрсә белән шөгыйльләнергә жыенасың?

Тәбриз . Абыем белән машина рәтләү пункты ачарга тырышабыз.

Кәрим . Менә бит, максат бар. Юкка башыңны катырып йөрмә, куйган максатыңа таба атла.

Тәбриз боегып кала.

Пауза.

Тәбриз (*кузгалып*). Сау булыгыз. (*Чыгып китә.*)

Надия . Нык ярата белә торган егеткә охшаган.

Кәрим . Әйе шул. Андый кешенең фажигасе, беләсеңме, нәрсәдә? Яраткан кызын пьедесталга менгереп куя да шуңа сокланып, табынып яши башлый.

Надия . Роза турында кырт кистереп әйтмәскә идең. Кызганам бу егетне.

Кәрим . Мин дә кызганганга күрә ул себеркене онытырга куштым.

Надия . Бәлки...

Кәрим . Булды! Эшләргә комачаулама. (*Телефонын кабызып, Розаның номерын жсыя.*) Роза, хәерле көн. Мин дә тавышыңны ишетүемә шат. Нинди яңалыклар бар? Апаң ире белән улын сагынып, авылга кайтып китте? Ничә көнгә? Ике? Мине тыңла. Иртәгә Маратны кунакка чакыр. Романтик кичә вәгдә ит. Шулай кирәк. Хәзер, яныңа үзем килеп, барысын да аңлатам. (*Телефонын сүндерә. Надиягә.*) Мин Розага барып инструкция биреп кайтам.

2 күренеш

Динэ фатиры. Роза купшы итеп киенгэн, өстэл эзерлэгэн. Ишек кыңгыравы чыңдый. Чэчэк тотып, күчтәнэчлэр күтәрөп, Марат керә. Марат дулкынлана, бу очрашуга әле һаман тәгаен ышанып житә алмый.

Марат (*чэчэк бэйләмен, күчтәнэчләрне биреп*). Хәерле кич! Һаман ышанып житә алмыйм. Мин бит бу көнне әллә кайчаннан зарыгып көттем.

Роза (*чэчәкләрне вазага утыртып*). Бокалларга шәраб сал.

Марат. Әйе, әйе. Мин каушадым берәз. Әйдә, очрашуыбыз хөрмәтенә. (*Шәраб эчә.*)

Роза (*ягымлы итеп*). Каушам. Безгә бит беркем дә комачауламый.

Марат. Комачаулаучы бар. Хәзер ул Төркиядә. Шушы көннәрдә кайта бугай инде. Картлач. Ул бит сиңа лаек түгел. Үзең дә моны аңлайсыңдыр.

Роза. Илле яшь ир кеше өчен күп түгел инде ул анысы...

Марат. Әйе, яше түзәрлек, әмма холкы... Синәң кебек затлы кыз аныкы булырга тиеш түгел.

Роза. Нинди булса да, ул сиңа яхшылыкны күп эшләде, сине күтәрде.

Марат. Ә мин аңа күпме яхшылык эшләдем, күпме хезмәт иттем. Әллә нинди йомышларын үтәдем. Мин бүгенге урынымны лаеклы рәвештә алдым. Әй, ярар, аның турында сөйләшмәк әле. (*Елмая.*) Романтик кич безнең бүген.

Көтмәгәндә, күрше бұлмәдән Кәрим пәйда була. Марат котсыз кала.

Кәрим. Хәерле романтик кичләр сезгә!

Марат (*сискәнөп*). Роза! Аңламадым? Бу кем?

Кәрим. Хәзер аңлатам. Мин Россиянең тикшерү комитетыннан. (*Диктофон белән колакчынар бирә.*) Менә бу язмаларны тыңла. Монда Роберт тавышы. Аннан соң хатының Клара сөйли.

Марат. Ә минем монда ни катнашым бар? (*Калтырана.*) Роза, нәрсә бу?! (*Диктофондагы язмаларны тыңлаганнан соң, котсыз кала.*)

Кәрим. Син ул вакытта официант булгансың. Һәм дә син поднос белән коньяк алып килгәнсең. Агуны бокалга кем салды – синме, Роберт үземе?

Марат (*ачыргаланып*). Нинди агу? Ни сөйләсез?

Кәрим. Исең төшер. Розаның мәрхүм ире Идрис белән Роберт сөйләшеп торганда, поднос белән ике бокал алып килгәнсең. Бер бокалда агу була. Дөрөсен сөйлә. Безгә беркем дә комачауламый. Юкса мәетнең эксгумациясеннән соң, следователь барыбер сөйләтәчәк.

Марат. Мин белмәдем... Роберт коньяк алып килергә кушты.

Кәрим. Агуны үзе салдымы, синме?

Марат. Мин аның агу икәннән белмәдем. Роберт Марсович ул

вакытта ук Розаның сөяркәсе иде. Идриснең бокалына йоклата торган дару салырга кушты. Коньяк күбрәк салынган бокалга салдым. Бокал да зуррак иде. Алдан шулай сөйләшкән идек – ялгыш Роберт үзе эчмәсен өчен.

К э р и м . Маладис. (*Күен кесәсеннән диктофон ала.*) Чисто-сердечное признаниеңне менә бу диктофонга яздырдым. Күрәм, син – йомшак кеше. Зонада алты-жиде ел утыру бик авыр булыр сиңа...

М а р а т . Нинди зона?! Кирәкми! Мин гаепле түгел! Мин белмәдем!

К э р и м . Бу эшне онытырга була. 50 мең доллар.

М а р а т (*торын*). Табам, табам.

К э р и м . Иртәгә көндезге икедә алып кил. Адресны хатының белә. Аудиоязмаларның копиясе минем кешеләремдә саклана. Миңа каршы көрәшергә маташсаң, харап буласың.

М а р а т (*ялварын*). Зинһар, харап итмәгез! Ни кушсагыз, шуны эшлим.

К э р и м . Булды. Свидание окончено. Барыгыз.

М а р а т . Рәхмәт. (*Тиз генә чыгып китә.*)

Пауза.

К э р и м . Менә, иреңне кем ничек үтергәне хәзер аермачык аңлашыла.

Р о з а (*Кәримгә текәлеп*). Сез кем?

К э р и м . Кем булсам да, ба-

рыбер түгелмени? (*Әрле-бирле йөри.*)

Р о з а . Болай булгандыр дип уема да килмәгән иде. Монарчы кредиторларыннан шикләнеп йөрдем. Сез Мараттан акча сорадыгыз... Аларны закон буенча хөкем итәргә кирәк бит.

К э р и м . Хөкемгә тартсалар, сиңа да күлгә төшәчәк. Роберт судта агуларга син куштың дип әйтәчәк. Исбатлый алмасалар да, бу хәбәр таралачак, сине каргаячаклар. Һәркем үз урынында эшләсен, яшәсен. Ә акча таләп итүемә килгәндә... Мөмкинлек булганда, ник әле акча суырмаска?

Р о з а . Мин сезне мондый кешедер дип уйламаган идем.

К э р и м . Нинди?

Р о з а . Комсыз, гаделсез, жансыз кешеләр арасында, ниһаять, зыялы, намуслы кеше очрады дигән идем.

К э р и м . Безнең илдә гадел булу мөмкинме соң ул? Юк, намус белән эш итеп, син гомер юлың кырыенда тузан эчеп, пычракка батып торачаксың. Бездә гадел булу мөмкин түгел. Изге булырга мөмкин. Әмма бик сирәк кеше изге санала. Намус, гаделлек, рухи затлылык – болар сине абруйлы итми.

Р о з а . Сез хәзер башкалардан аерылмый башладыгыз.

К э р и м . Менә син Роберт куенына кергәнсең. Аңарда намус, күңел байлыгы таптыңмы?

Р о з а . Аны телгә алмагыз, зинһар. Мин шуңа шаккаттым – сез хәзер башка кешегә эверелдегез.

К э р и м . Роза, тәтием! Бездә беркайчан да игелекле омтылыш-

лар ерткыч инстинктларын жиңэ алмаячак. Дини кеше барысын да Аллах эшлэр дип уйлый, Аллага ышанмаган кеше миңа башкалар эшлэргэ тиеш дип көтө.

Р о з а . Шаярасындыр шикелле... Болай булгач, безгэ эшкэ урнашмыйсындыр инде?

К э р и м . Роберт белән очрашып сөйләшкәч, күз күрер.

Р о з а (*авыр сулан*). Берсекөнгә кайта инде ул.

К э р и м . Ярый, миңа китэргэ вакыт. Зур эш башкарылды бүгөн.

Р о з а (*Кәрим каршысына килеп*). Кәрим! Бу көннөрдә мингел сиңең турында уйлыйм. Кал монда бүгөн минем белән.

К э р и м (*ягымлы елмаеп*). Бала чакта этиең сине бик нык иркөлөгән...

Р о з а . Әйе. Ул иртэ вафат булды. Миңа алты яшь иде. Миңа ул һәрвакыт житми. Мин аны аермачык хәтерлим. Минне аның кебек яратучы бүтән юк.

К э р и м . Син үзеңнән олырак ирлөрдән этиең назын көтөсең.

Р о з а (*Кәримгә ылышып*). Каласыңмы минем белән?

К э р и м (*Розаны битеннән үбеп*). Бүгөн түгел, яме.

Р о з а . Сиңең гаиләң бармы?

К э р и м . Минем бөтен нәрсәм бар. Тыныч йокы. (*Чыгып китә.*)

3 күренеш

Роберт кабинеты. Түрдәге кәнәфидә Р о б е р т башын салындырып утыра. К э р и м керә. Бер сүз дәшми шактый вакыт уза.

Р о б е р т . Сез дошманыгызны юк итүдә ярдәм сорадыгыз. Мин сезгә препарат бирдем...

К э р и м . Минем дошманнарым юк. (*Өстэл янындагы урындыкка утыра.*)

Р о б е р т . Сез кем? Прокуратураданмы, тикшерү комитетыннанмы, угрозысктанмы?

К э р и м . Каян булсам да, кем булсам да, сезгә барыбер түгелмени?

Р о б е р т . Нәрсә әйтмәкче буласыз?

К э р и м . Аудиоязмаларны тиешле органнарда тапшырсам, кеше үтерү статьясы буенча сез шактый вакыт төрмәдә утырачаксыз.

Р о б е р т (*кинәт торып*). Тук-

тагыз әле! Мин кеше үтермәдем. Розадан шикләнеп, аны тикшереп йөдәтмәсеннәр өчен, таныш табиблар ярдәмендә тәфсилле анализлар ясатмадым. Кеше инде үлгән. Сезгә нигә бу эштә казынырга? Хәзер инде гаепле кешене эзләүдән мәгънә юк. Гаепле кешене табу да мөмкин түгел. Соң инде.

К э р и м . Соң түгел. Мәетне казып алалар да эксгумация, жентекле анализ... Нәрсә белән агуланган? Миндәге аудиоязмаларны тыңлагач, сездән сорау алу башланачак. Бик шәп следовательләр бар. Ялган детекторы аша үткәрсәләр, тикшерү изоляторында күпмедер яткач, барыбер барысын да сөйләтәчәкләр.

Башта Клара белән Марат дөрөс күрсәтмәләр бирәчәк. Ә инде сезнең гаепне исбатлау – кем әйтмешли, дело техники.

Роберт (*якын килеп*). Мин сезгә нинди начарлык эшләдем?

Кэрим. Бернинди начарлыкта эшләмәдең. Ямьсез кеше син.

Роберт (*югалып калып*). Бу эшне башламыйча, тыныч кына хәл итә алабыздыр бит? Миндә гаеп юк, эмма уголовный эш матавыгы бер дә кирәк нәрсә түгел.

Кэрим. Тыныч кына хәл итү мөмкин. Бәясе 300 мең доллар тора.

Пауза.

Роберт (*артка чигеп*). Курыкмыйсызмы?

Кэрим (*көлөмсерәп*). Нәрсәдән? Кемнән? Аудиозмаларның копияләре ышанычлы кешемдә бар. Әгәрәнки минем белән бер-бер хәл булса, ул аларны тиешле органнарга тапшырачак.

Роберт. Ә мин сезгә акча биргәч, бу эш кузгатылмас дигән гарантия бармы?

Кэрим (*туры карап*). Мин әйткән сүземдә торам!

Роберт сейфны ачып, пакетка пачкалап акча тутыра.

Пакетны өстәлгә куя.

Роберт. Монда ике йөз мең доллар. Бәлки шушы суммага килешербез?

Кэрим. Йөз меңне кайчан бирәсең?

Роберт. Бер атнадан.

Кәрим, акчаны алып, бер сүз әйтмичә чыгып китә. Роберт, кәнәфигә утырып, уйга кала. Эчке телефоннан Розаны чакыра.

Роберт. Роза, кер әле.

Роза керә. Роберт шактый вакыт тәрәзә ягына карап тора.

Роберт. Нишләп атна буе эшкә йөрмәдең?

Роза. Авырдым.

Роберт. Кәрим белән следствие алып бардыгызмы?

Роза. Бу көннәрдә мин аның белән хәтта телефоннан да аралашмадым.

Роберт. Каян, ничек шул кадәр мәгълүмат туплаган ул, нишләп ирәңнең үлемендә мине гаепли?

Роза. Аны син үтергәнсең бит.

Роберт (*торып, Роза янына килеп*). Юк! Роза, юк! Мин бит Идрис белән бик яхшы мөнәсәбәттә идем. Ничек шундый уй килергә мөмкин башыңа?! Ай-яй, хәтәр кеше булып чыкты сиңең докторың. Минне беркайчан болай төп башына утыртканнары булмады. Син табып ялладыңмы әллә аны?

Роза. Юк, очраклы килеп чыкты. Эмма аның очравына мин бик шат.

Роберт. Ышанма син аңа! Миңа коточкыч яла ягып маташа. Мин бит әле аңа ярдәм итәргә жыенган идем. Роза! Син миңа ышанасындыр бит?

Роза (*хәлсезләнеп*). Минем

бухгалтериядә эшем күп жыелган. Аннары сөйләшербез, яме. *(Чыгып китә.)*

Р о б е р т *(борын төбенә).*
Хайван!

*Роберт шкафтан шешә ала,
бокалга тутырып сала, берничә
йотуда эчеп бетерә.*

*Кабинет буйлап әрле-бирле
йөри.*

4 күренеш

*Кунакханә номеры. К ә р и м белән Н а д и я кофе эчәләр. Ишек
шакыйлар. К л а р а белән М а р а т керәләр.*

К л а р а *(кыюсыз тавыш
белән).* Исәнмесез.

К ә р и м . Хуш килдегез.

М а р а т *(пакет биреп).* Монда
йөз мең доллар. Нәр икебездән
илләшәр.

К ә р и м *(Надиягә ымлап).*
Менә минем бухгалтер. Аңа би-
регез.

*Кәрим, кәнәфигә утырып, бүл-
мә уртасында каңгыраеп басып
торган парны күзәтә. Пауза.*

К ә р и м *(мыскыллы елмаеп).*
Сәер һәм кызыклы пар сез.

К л а р а . Шунуң белән тәмам-
дыр бит инде?

К ә р и м . Тәмамын тәмам. Сез
Идрисне мәңгә хәтерләчәксез.
Ул гел сезнең белән булачак.
Менә анысының ахыры булыр
дип гарантия бирдим.

К л а р а *(өзгәлләнеп).* Без кеше
үтерүчеләр түгел! *(Маратка
ишарәли.)* Бу ахмак йокы даруы
дип уйлаган.

М а р а т . Теленне тый!

К л а р а . Ә мин... Инфарктан
үлгәч, «инфаркт» дип дөресен
яздым бит инде... Кеше үлгәч,
аның анализларын жентекләп
тикшерү нигә?!

К ә р и м . Ярар, ярар, минем
алда аклануыгызның мәгънәсе
юк.

М а р а т . Без инде сезгә кирәк
булмабыздыр?

К ә р и м . Юктыр.

М а р а т . Безгә хәзер бернәрсә
дә янамыйдыр бит?

К ә р и м . Бу дөнъяда кешегә
көн саен нәрсәдер яный.

М а р а т . Без жинаятъчеләр
түгел.

К ә р и м . Аңладым инде нин-
ди кешеләр икәнегезне. Хушы-
гыз!

*Клара белән Марат чыгып
китәләр.*

Н а д и я . Карап торуга, кыя-
фәтләре болай затлы инде үзләне-
нең.

К ә р и м . Дөнъяда затлы кыя-
фәтле кешеләр гади кешеләргә
караганда зуррак бәләләр китерә.

Н а д и я . Кешеләр соңгы ике
дистә ел эчендә нык үзгәрде,
әйеме?

К ә р и м . Без дә егерме ел элек
башка идек.

Н а д и я . Без сиңең белән ин-
мөһим нәрсәне саклап кала ал-
дык.

Кәримнең телефоны зеңгелди. Розаның тавышы аермачык ишетелә.

Р о з а . Алло! Кәрим! *(Ялварулы тавыш белән.)* Мине Казанда калдырмагыз, үзегез белән алып китегез!

К ә р и м . Мине Питерда зур эшләр көтә. Миңа артык кеше кирәкми. Сине асарга башка берәүне тап. Минем янда буласың килсә, акча түләргә тиеш буласың.

Р о з а . Күпме?

К ә р и м . Роберт хәзер эштәме?

Р о з а . Әйе.

К ә р и м . Синдә фатирының ачкычы бармы?

Р о з а . Бар.

К ә р и м . Өйдә акчасы бармы?

Р о з а . Сейфында йөз егерме мең доллар бар икәннән беләм.

К ә р и м . Сейфны ача аласыңмы?

Р о з а . Кодны беләм.

К ә р и м . Тиз генә алып кил. Һәм бергә китәбез. *(Телефонын сүндерә.)*

Н а д и я . Килер микән? Көтәбезме?

К ә р и м . Килә. Көтәбез.

Н а д и я . Роберт аны эзәрлекләр микән, ничек уйлыйсың?

К ә р и м . Юктыр. Коты очты аның. Аны тагын бер нәрсә борчый хәзер – Роза аның берәр хезмәткәренен сөяркәсе булмагае дип курка. Мин белештем – кайчандыр Робертны хатыны ике баласын алып ташлап киткән, Робертның якин танышына чыккан. Хәзер аңарда комплекс

бар – хатын-кыз белән аерылышуны кеше алдында хурлык дип саный. Репутация бит ул акчаң күп булудан гына тормый. Байларның тиз жәрәхәтләнә торган урыннары күп була. Аларның иң-иң йомшак урыны – хатын-кыз. Яшь, чибәр кыз бай кешегә күбрәк башкалар алдында масаеп горуруланыр өчен кирәк.

Н а д и я . Дөрестән дә, Роберт агулады микән Идрисне?

К ә р и м . Белеп булмый. Бәлки, чынлап та, йоклата торган дару салгандыр. Бәлки, Идрис гади инфаркттан үлгәндер. Әмма хәзер Роберт барыбер курка. Чөнки йоклата торган дару булган сурәттә дә аны жавапка тартып була.

Р о з а ишекне шакымыйча гына килеп керә. Кулында пакет. Надияне күрәп, баскан урынында катып кала.

Р о з а *(Надиягә текәлеп).* Исәнмесез.

Н а д и я . Исәнмесез.

Р о з а . Алып килдем. *(Пакетны өсталга куя.)* Сез китәсезме? Кәрим... абый! Кәрим эфәнде! Мине үзегез белән алыгыз!

К ә р и м *(битараф).* Юк, мөмкин түгел. Надия каршы.

Р о з а *(еламсырап).* Куркам. Миңа монда калырга ярамый. Роберт үтерә мине.

К ә р и м . Юк, үтерми. Хәзер ул үзе курка. Мин аңардан 300 мең доллар сорадым, ә аның 200 мең генә иде. Син күпме алып килдең?

Роза. Сейфта булганның ба-
рысын да. 120 мең доллар.

Кәрим (*пакеттан ике пачка
акча алып, Розага бирә*). Егерме
меңе артык.

Роза (*акчаны сумкасына ты-
гып*). Калдырмагыз мине монда.

Кәрим. Сиңа кызыгып йөрү-
челәр күптер, берәрсенә барып
сыен.

Роза. Сезнең белән очраш-
каннан соң берсе белән дә арала-
шасым килми. Идрисне кем харап
иткәнне белгәч, минем монда
беркемне дә күрәсем килми.

Кәрим (*кесәсеннән кечкенә
пакет алып*). Робертка кире
бирергә онытканмын.

Роза (*пакетны сумкасына
тыгып*). Сез мине бу шәһәрдә
калдырмагыз!

Кәрим. Мин бит сиңең яз-
мышың өчен җаваплы түгел.

Роза. Нигә соң сез миңа
консультацияләр үткәрдегез,
киңәшләр бирдегез, өметләндер-
дегез?

Кәрим. Минем яшәү рәве-
шем шундый. Йөзе кайгылы
кызларны эзлимин. Аларның
проблемасына кереп, зур табыш
алып була. Чөнки сезнең проб-
лемалар һәрвакыт бай, хәлле
кешеләр белән бәйле.

Роза. Сез бит миңа бәйлән-
мәдегез, киресенчә, инкарь ит-
тегез. Сезнең максатыгыз табыш
алырга тырышканга охшамаган
иде бит.

Кәрим. Ә бу – психологик
алым. Башта мин серле, затлы
булып, клиентта кызыксыну уя-
там, үземә тартылырга мәжбүр

итәм. Аннары мин аның белән
эшли башлыйм, барлык серләрен
сөйләттерәм. Шуннан соң инде
нишләргә икәнә үзеннән-үзе
ачыклана.

Роза (*шаккатып*). Димәк, сез
аферистлар?

Кәрим. Бу дөньяда һәрбер
кеше – берәз аферист. Мин ке-
шеләрне яхшы аңлыйм. Син яши
торган мохитне беләм.

Роза (*кинәт усалланып*).
Миңа акчаны кире бирегез!

Кәрим. Юк. Сиңең акча
түгел ул.

Роза. Сезнеке дә түгел.

Кәрим. Без аны эшләп ал-
дык.

Роза. Полициягә шалтырат-
сам?..

Кәрим. Нәрсә дип шалты-
ратасың? Иремне агулаучылар
табылды дипме? Акча талап алды-
лар дипме? Роберттан син урлаган
йөз меңне дә әйт. Ул акчаны миңа
биргәнәңне белгәч, иреңне син
агулагансың дип шикләнәчәкләр.
Тегеләр дә син агулаган итеп күр-
сәтмә бирәчәкләр...

Роза (*елан*). Миңа нишләр-
гә соң хәзер? Кызганыгыз инде
мине.

Надия. Сок эчәсеңме?

Роза. Эчәм.

Кәрим. Мин балконга чыгып
тартып керәм.

Роза. Сез Кәримнең хаты-
нымы?

Надия. Тормыш иптәше.
(*Стаканнарда сок сала.*) Без ба-
лалар бакчасыннан ук, өч яшьтән
бергә. Бергә үстек, бер партага
утырып укыдык. Армиядән көт-

тем. Яшь чакта ук бизнес белән шөгыльләнә башлады. Фирмада синең кебек бер сылу кыз бар иде – бухгалтер. Кәримгә гашыйк булды. Кәрим аны үзенә якин китермәде. Кыз, ачу итеп, аңа подстава ясады. Документларда шефның махинацияләрен Кәрим ясаган дип оештырган. Кәримне дүрт елга хөкем итеп төрмәгә утырттылар. Мин Кәрим өчен көн-төн көрәштем. Мәскәүләргә барып життем, ул гаепле түгел икәнне исбатладым. Срогыннан алдан азат ителәр. Кәрим мине үзенә саклаучы фәрештәсе дип саний.

Кәрим керә.

Кәрим. Шундый матур көн бүген!

Роза (*Кәримгә*). Хәзер сез бухгалтер кызлардан үч алып йөрисезме?

Кәрим. Юк, үч алу – көчсезләр эше. Мин фәкаты аларны үз файдама кулланам гына.

Роза. Димәк, сез – профессиональ мошениклар.

Кәрим. Юк, сеңлем, бу безнең хобби гына. Шактый керемле кәсеп. Надия – фармацевт, аптекалары бар. Мин – евро-ремонтлар ясый торган фирма хужасы.

Роза. Оятсыз кеше син. Син бит миңа дәрәс сүзләр сөйләдең. Ничек шулай алдарга мөмкин? Мин бит сиңа ышандым, Кәрим абый! (*Чыгып китә.*)

Надия. Бу бөтенләй беткән кыз түгел. Өмет бар.

Кәрим. Тагын нинди мохиткә күңеле тартыр – шуннан тора. Күрәм, син аны кызганасың.

Надия. Ничек инде кызганмыйсың. Кемнәндер газиз баласы инде ул. Рәхәт яшәргә, бәхетле булырга теләү һәркемгә хас. Мин кызларның шундый башсыз булуларына гажәпләнәм. Югыйсә шәһәр кызы да түгел бит инде, табигать баласы. Тәрбиясе дә булырга тиеш.

Кәрим. Провинциядән зур калага килгән кызлар хәтәррәк кыланалар әле алар. Күрми күргән – күбенеп үлгән дигәндәй, бөтен нәрсәне берьюлы тизрәк тәтеп карарга телиләр, ары сугыллалар, бире бәреләләр.

Надия. Кузгалабызмы?

Кәрим. Әйберләренә жыя башла. Моннан китәр вакыт житте.

Тәбриз керә. Кыяфәте усал.

Тәбриз. Миңа Роза барысын да сөйләде.

Кәрим. Кайчан очраштыгыз?

Тәбриз. Телефоннан сөйләде.

Кәрим. Шуннан?

Тәбриз. Болай ярамый.

Кәрим. Ә ничек кирәк?

Тәбриз. Сез кем?

Кәрим. Һәр кеше үзенә: «Мин кем?» дип сорау бирергә тиеш. Башкаларга түгел.

Тәбриз. Мин үземнең кем икәнәмне яхшы беләм.

Кәрим. Мин дә үземнең кем икәнәмне беләм.

Тәбриз. Мин сине зур кеше дип уйлаган идем. Ә син...

Кәрим. Әйт, әйт. Мин сиңа ачуланмыйм. Соңгы вакытта аралашкан кешеләр белән чагыштырганда, син – якты күңелле кеше. Сиңең йөзөңдә нур бар. Ни әйтсәң дә, кабул итәм.

Тәбриз. Син Розаны авыр хәлдә калдырдың.

Кәрим. Аның өчен борчылма. Күп тә үтмәс, аны берәр бай кеше куенына алачак.

Тәбриз (*кайнаранлы*). Мин аны беркемгә дә бирмим!

Кәрим. Ул синнән сорап тормаячак. Оныт син Розаны. Син – утны-суны кичеп кайткан егет. Абыең белән эшегезне башлап жибәрегез. Син эле

үзеңә лаеклы кызны табачаксың.

Тәбриз. Мин Розаны яратам. Аны яраткан кебек беркемне дә ярата алмаячакмын.

Кәрим. Мин сиңа хәзер бер коточкыч серне ачам. Ире Идрисне Роза үзе агулаган. Бу йөк белән аның үзенә дә авыр, сиңа да жиңел булмаячак.

Тәбриз шактый вакыт һушсыз калып тора. Аннары бер сүз әйтмичә чыгып китә.

Надия. Кәрим! Болай ук кирәкми иде. Коточкыч яла яктың.

Кәрим. Бу егетнең ул иркә кыздан азат булуын телिम.

5 күренеш

Роберт кабинеты. Роберт шактый исерек. Ноутбукка карап утыра. Кискен хәрәкәтләр белән өстәлдәге документларны читкә ташлый. Роза керә, әкрен генә килеп, киңәшмәләр өстәле янындагы урындыкка утыра.

Роберт. Бик зур кәнәтил чыгардың син. (*Виски салынган бокалын тотып, Роза каршысына килеп утыра.*)

Роза. Мин гаеплемени?

Роберт. Бөтенләй чит-ят кешегә барысын да ачыктан-ачык сөйләмәгән булсаң, мондый хәл килеп чыкмый иде.

Роза. Мин ышандым аңа. Син үзең дә аңардан мәкиббән киттең, эле эшкә алмакчы идең.

Роберт (*кыжрап*). Ничек булса да, сатлыкжан син!

Роза (*текәлеп*). Идрисне син үтердеңме?

Роберт. Син нәрсә! Ни сөйлисең син! Нишләп мин үтерим аны?! Син болай да, аның хатыны була торып, минем белән йоклый идең. Нигә миңа аны үтерергә?! Син үзең аны кешегә санамадың. Хәзер балавыз сыгып утырган буласың. Син аңа минем белән хыянәт иткән себерке! Минне гаепләргә маташасыңмы? (*Чыраен сыта, эчен тотта.*) Бәдрәфкә барып килим эле. (*Чыгып китә.*)

Роза дөнъядан ваз кичкән кыяфәт белән сумкасыннан кечкенә пакет алып, Робертның

*бокалына агу сала.
Р о б е р т керә. Түрдәге
кәнәфиенә барып утыра.*

Р о б е р т. Бер кешегә ышанырлык түгел. Һәрвакыт сак булырга кирәк. Кайвакыт, артык ихласланып, кешеләргә ышанам. Кичә кабинетымда видео-күзәтү аппараты куйдырдым. Киңәшмәдән соң карап, хезмәт-кэрләремнең мимикаларын, хәрәкәтләрен анализларга әйбәт. *(Компьютерыннан видеоозмаларны карый.)* Менә кичәге жыелышта утыралар, кабахәтләр... Менә бүгенге кадрлар – жыештыручы тумбочка тартмасын ачып карады. Ник карый ул? *(Сискәнәп кую.)* Стоп! Менә эле хәзер генә, мин бәдрәфкә чыгып киткәч, син бокалыма нидер салдың. *(Нәфрәтләнә.)* Золушка моя ненаглядная, нәрсә салдың минем бокалга?

Р о з а *(котсыз калып)*. Бер-нәрсә дә салмадым.

Р о б е р т. Менә бит, мин чыгып киткәч, нәрсәдер салдың.

Р о з а . Юк! *(Урыныннан тора.)*

Р о б е р т *(якын килеп, бокалыны алып)*. Алайса, эч.

Р о з а *(читкә тайпылып)*. Юк!

Роберт эчемлекне түгә. Бокалыны стенага бәреп, чәлпәрәмә китерә. Шаркылдап көләргә тотына. Аннары Розага текәлен карап тора.

Р о б е р т *(елмаеп)*. Син – мразь! Ярар, сиңа ниндидер хисләрем бар иде... Аңлатып була. Ә теге докторга... Мин акыллы, уяу, сизгер кеше... Ничек шул кешегә ышандым икән! *(Башын салындыра.)* Хәер, ул ышандыра белә. Кыска гына вакыт эчендә барыбызны да алдады.

Р о з а . Ә мин ул кешегә рәхмәтле. Сиңең белән араны өзәргә ярдәм итте.

Р о б е р т *(кинәт башын калкытып, чыраен сытып)*. Фу, сиңең авызыңнан сасы ис килә.

Роза кызу-кызу атлап чыгып китә. Роберт шкафтан шешә белән яңа бокал ала. Бер мәлгә уйга кала да бокалыны тотып ата һәм шешә борыныннан эчә.

6 күренеш

Т э б р и з ресторан янындагы койма буенда утыра. Телефонында Кәримнең номерын жсыя.

Т э б р и з . Кәрим абый, сәлам! Син Питерга кайтып житкәнсеңдер инде... Никтер, сиңең белән сөйләшәсем килде.

К э р и м . Син кайда хәзер?

Т э б р и з . Ресторан янында. Шул ресторан янында.

К э р и м . Шунда бул. Хәзер килеп житәм.

Т э б р и з . Син китмәдеңмени?

К э р и м . Китмәдем. Көт. Хәзер киләм.

Роберт үтөп бара. Туктап, Тэбризгә карап тора.

Роберт. Розаны көтәсеңме?
Тэбриз. Әйе.

Роберт. Бәхетле булыгыз.

Тэбриз (*торын*). Туктагыз эле. Роза гаепле түгел бит иренен үлемендә, шулаймы?

Роберт. Ә кем гаепле?!

Тэбриз. Сөз бит яхшы беләсез кем икәнне.

Роберт. Роза кушкан бит официантка агу салырга.

Тэбриз. Моны кем әйтте?

Роберт. Анысы сиңа нигә? Шуңа күрә кан анализларын да яшерттем, мәетне ярдырмаска куштым. Розаны кызгандым. (*Китә.*)

Тэбриз боегып тора.

Кәрим килә. Иңенә спорт сумкасы аскан. Сүзсез генә, кул биреп күрешәләр. Читкәрәк китеп, эскәмиягә утыралар.

Кәрим. Мин Питердан түгел. Монда тудым, монда үстем, монда яшим.

Тэбриз (*авыр сулап*). Кәрим абый, миңа бик авыр.

Кәрим. Аңлыйм. Әмма беринди фажигә күрмим. (*Сумкадан бер төргәк алып бирә.*) Менә монда йөз мең доллар. Абың белән эшегезне ачып жибәрегез.

Тэбриз (*акчаны алып*). Бу Роберт акчасымы?

Кәрим. Юк. Үземнеке. Мин үзем дә бизнесмен. Буш вакыттагына психотерапевтка әйләнәм.

Тэбриз. Мондый жуликны

мин беренче тапкыр күрәм. Бу чын акчамы соң?

Кәрим. Чып-чын.

Тэбриз. Ә нишләп бу кадәр акча бирергә булдың?

Кәрим. Абың белән машина рәтләүче пункт ачасыгыз бар бит.

Тэбриз. Димәк, син – бик бай кеше...

Кәрим. Акчаны мин беркайчан да байлыкка санамадым. Минем бер-беребезгә бала чакта ук ант биргән хатыным бар, улыбыз үсеп житте, Лондонда укый. Менә шулар – минем байлыгым. Ярдәм кирәк булса, шалтырат. Бәлки, кунакка өемә чакырырмын. Вәхши кешеләр арасында йөрөп, сиңең кебек әйбәт кешеләр сирәк очрый миңа. (*Урыныннан кузгала.*)

Тэбриз. Рәхмәт, Кәрим абый!

Кәрим. Исән бул. (*Китә.*)

Тэбриз, нишләргә белми торганнан соң, әкрен генә китеп бара. Розаны күрмәмме дип, як-ягына карана. Ул киткәч, Роза пәйдә була. Ресторанга керергә куркып, бер урында басып тора. Марап, ресторанның чыгып барышлы, Розага ямьсез карап ташлап китә.

Роберт чыга.

Роберт (*үтөп барышлы*). Нишләп торасың? Гаризаңа кул куйдым, расчәт алдың... Тагын ни кирәк?

Роза. Берни дә кирәк түгел. Бүлмәдә әйберләрем калды.

Роберт. Әйберләреңне жыялар, хәзер чыгарып бирерләр. Ал да күздән югал! (*Китә.*)

*К л а р а ресторанга кереп
бара.*

К л а р а . Эйдэ, кофе эчэбез.
(*Мыскыллы елмая.*) Э-э-э, син үз
акчана эчэргэ күнекмэгәнсеңдер.
Э минем сине сыйлыйсым килми.
(*Китә.*)

*Бераздан Тэбриз күренә. Роза
аның янына йөгереп килә.*

Р о з а (*канатланып*). Тэбриз!
Эйдэ, посёлокка кайтыйк.

Т э б р и з (*коры тавыш белән*).
Мин эле кайтмыйм. Э син кайт.
Соңгы вакытта сине анда күр-
гәннәре юк. Ничек кайтырга
уйладың эле?

Р о з а . Әнине сагындым. Алып
кайт мине посёлокка. Хәзер, ке-
реп, әйберләремне алам да... Син
машина беләнме?

Т э б р и з (*илтифатсыз*). Ма-
шина белән. Мин бүген кайтмыйм.

Р о з а . Син мине күрергә
теләп килдеңме?

Т э б р и з . Әйе. (*Туры карый.*)
Күзләрең соңгы тапкыр карар
өчен килдем.

Р о з а (*аптырап*). Ни дигән
сүз инде бу?

Т э б р и з . Мин синең хакта
коточкыч сер беләм.

Р о з а . Нинди сер? (*Уйланып
торганнан соң.*) Аборт ясатка-
нымнымы?

Т э б р и з . Син ничек болай
адаштын? Синме бу?

Р о з а . Әйе, адашканмындыр...
Күпләрнең сөяркәсе булдым...

Т э б р и з . Син бу йөк белән
ничек яшәрсең?

Р о з а . Яшәрмен эле. Борчылма.
Т э б р и з . Мин синең өчен
кайгырам. Кызганыч, бик кызга-
ныч. Син кылган жинаять сине
беркайчан ташламаячак.

Р о з а . Жинаять? Нинди жи-
наять? Минем ялгышуларым
жинаятьмени?

Бер мин генәме мондый? Ич-
маса, син мине битәрләп торма,
Тэбриз! Эйдэ, посёлокка кайта-
быз.

Т э б р и з . Синең белән кайт-
мыйм. (*Китә башлый.*)

Р о з а . Туктале...

Т э б р и з . Мин ашыгам.

Р о з а . Кая?

Т э б р и з . Фронтка. (*Китә.*)

*Роза нишләргә белми. Телефо-
нын алып, Кәримгә шалтырата.*

Р о з а . Кәрим! Мин куркам.
Син мине читкә этмә. Ярдәм ит,
зинһар. Мин синең янында булыр-
га телим. Минем сиңа кирәк бу-
луым ихтимал. Яныңа... Яныгызга
Петербургка килим эле.

К э р и м . Кирәкми. Синең ке-
бекләр күп монда.

*Роза өнсез кала. Кемдер ресто-
ран ишегеннән сумка чыгарып
ташлый.*

К е м н е н д е р т а в ы ш ы .
Бүлмәндә әйберләрең калмады.
Гомумән, бу тирәдә сиңа берни
калмады!

*Роза беркавым һушсыз калып
чайкалып тора да аңын жуеп
егыла.*

7 күренеш

Бер ел вакыт узган. Ярымкараңгы сәхнә. Надия кемнедер көтә. Динә килә.

Динә. Сезде Надия?

Надия. Әйе. Сезд Динәме?

Динә. Әйе.

Надия. Исәнмесез. Телефоннан түгел, очрашып сөйләшәсем килде.

Динә. Ни турында сөйләшеп булыр икән? Ник кирәк булдым?

Надия. Тәбризнең телефоны җавап бирми. Кәрим аның белән сөйләшергә тели.

Динә. Бер ел узгач, нигә ул сезгә? Розага тагын берәр яла ягарга җыенасызмы әллә?

Надия. Юк, юк, киресенчә, Кәрим Роза турында нахак сүз әйткәнәнә гафу үтенмәкче иде. Кәрим бик үкенә, хафалана.

Динә. Шул нахак сүздән соң Тәбриз, үзе теләп, фронтка кире китте. Нишләп сез Розаның хәле белән кызыксынмыйсыз, ник аңардан гафу үтенергә теләмисез?

Надия. Ул да безгә телефоннан җавап бирми. Ничек соң аның хәлләре?

Динә. Әйбәт. Ул дин тота хәзер.

Надия. Кайда яши, кайда эшли?

Динә. Посёлокта. Әниебез вафат булды. Роза туган йортыбызда яши. Районның балалар бүлнисендә санитарка булып эшли. Мин аңламыйм, Роберт кылган җинаятьне Розага сылтау нигә кирәк булды?

Надия. Кәрим Тәбризне кыз-

ганды. Роза белән харап булачак дип уйлады. Үзегез дә беләсез бит, Роза кулдан-кулга йөргән, бозык кыз иде.

Динә (*ярсый*). Анда сезнең ни эшегез бар?! Сезд кем кеше язмышына тыгылырга? Ә сезнең яшәү рәвешегез нинди? Роза – минем сеңлем! Яраткан, кадерле сеңлем! Минем сезнең белән сөйләшәсем килми. (*Китә баешлы.*)

Надия. Туктагыз инде. Әле хатаны төзәтергә соң түгел бит. Кәрим Тәбризгә Розаның гаепле түгел икәнән әйтеп гафу үтенергә тели.

Динә. Тәбриз юк инде. Март аенда һәлак булды. Алып кайтып жирләделәр.

Надия. Туктагыз инде бер минутка гына. Роза дин юлында булгач, шуны да әйтергә кирәк дип саныйм. Роберт, бәлки, чынлап та, йоклата торган дару салгандыр, агу түгел. Беркем дә төгәл белми Идриснең үлеме сәбәбен.

Динә. Хушыгыз! Безгә бүтән очрамагыз. (*Китә.*)

Сәхнәдә дөм караңгылана.

Прожектор нуры Роза намазлыкка баскан тарафка юнәлә.

Кәрим пәйда була. Розаның намаз укыганын карап тора. Роза, Кәримне абайлап, аңа таба килә.

Кәрим. Исәнме, Роза!

Пауза. Роза дәшми.

К ә р и м . Гафу ит мине.

Р о з а . Мин үзем гаепле. Бер ел дэвамында, бик күп уйланганнан соң, моны аңладым. Ә сез һаман кайгылы кешеләрне үз бәхетегезгә хезмәт иттерәсезме?

К ә р и м . Һәркем үз бәхете өчен көрәшә, һәркем бәхетне үзенчә бәяли.

Р о з а . Хәзер бәхетнең ни икәннен чамалыйм, бәхетсезлекнең ни икәннен анык беләм.

К ә р и м . Син, һичшиксез, бәхетле булачаксың.

Р о з а . Синең әйткән сүзләрең миңа һич кенә дә мөһим түгел. Мин инде хәзер үк бәхетле. Үзеңне табар өчен башта үзеңне югалтырга кирәктер инде. Мин хәзер беләм – бәхетне башкалардан көтәргә кирәкми. Бәхет үзеңдә йә була, йә юк. Аның бәясе дә юк. Чөнки аны сатып та алу мөмкин түгел. Булса, сата да алмыйсың.

К ә р и м . Син миңа бик рәнжисеңдер инде.

Р о з а . Юк. Мин сиңа әле бе-

раз рәхмәтле дә. Әмма син – начар кеше. Мин үзем гаепле. Чөнки мин үзем төрле мошеникларга, бандитларга, пычрак күңелле ирләргә тартылдым. Ә кабахәт кешеләр көчле була. Аларның көче хатын-кызны үзенә тарта. Әмма ул чын көч түгел. Югыйсә дөнья тәмам сезнең ишеләр кулына калыр иде. Яшәешнең мәгънәсе калмас иде.

К ә р и м . Син хәзер бөтенләй башка кеше...

Р о з а . Аның каравы, сез Надия белән элеккечә бәхетле кешеләрдер. Моңарчы белгән кешеләрем арасында сез иң куркынычлары – син һәм Надия. Өч яштыгән бергә, ант, тугрылык, имеш... Сезнең иблисләрегез өч яшкә кадәр, тумыштан ук ярәшкән булганнардыр.

К ә р и м . Берәр ярдәм кирәк-миме?

Р о з а . Синнән кирәкми. Минем хәзер ярдәм итүчем бар. Син намазымны бүлдең. Хуш!

Роза намазлыкка баса. Кәрим боек кыяфәттә әкрен генә чыгып китә.

Тәмам.

Зимфира
Исламова

ШӘРӘЛӘНЕП КАЛГАН ЖИҺАН...

Ана телем – жыр теле

И кадерле, газиз, жырлы ана телем,
Кайда синең тибеп чыккан чишмә башың?
Өй түренә элөп куйган бишегемнән
Эйткән «ыг-гы»м хәтерлидер нигез ташым.

Әниемнең моңлы, назлы жырларыннан
Күңелемдә ана телем бөреләнгән.
Шул телемнең ширбәт тәме жанга сөңдә
Чәчәкләрдән, жиләкләрдән, бөрлегәннән.

Тәпи атлап киткән көндә, каз үләнә,
«Сары бәбкәм...» – диеп мине иркәләгән.
Телем татлы, йөзем якты булсын өчен
Язгы ләйсән шифалы су сипкәләгән.

Туган ягым – авылымның жилләре дә
Минем өчен чын татарча жыр көйләгән.
«Үги кыз»ны, «Гөлчәчәк»не, «Ак бүре»не
Әбекәем үз телемдә бит сөйләгән!

Менә шунда, Ана телем, чишмә башың!
Моңлы бишек жыры белән тел башлана.
Тугарылып туган телдә аралашам,
Үз телемнең сулышыннан жан ашлана.

Зимфира ИСЛАМОВА (1958) – шагыйрь, прозаик; «Каракорт», «Канатларың талмасын», «Яшибез әле» һ.б. китаплар авторы. Тукай районы Зур Шилнә авылында яши.

Халэт

Үзе теләп мичкә кергән
Утынмы мин?
Сөю – чоңгыл. Уй-саламга
Тотыныйммы?..
Аучы аткан киек кошның
Котымы мин?
Гадәт салган богаулардан
Котылыйммы?..

Киерелгән жәяләрнең
Угымы мин?
Жаным ташып, язгы судай
Ургылыйммы?..
Кош канаты, каерылгач,
Сызлыймы гел –
Яшен кебек чиксезлеккә
Сызылайммы?..

Тал-тирәкләр

Зәңгәр күлдә көлә-көлә,
Су коена таң кояшы.
Тал-тирәкләр тып-тын калган
(Күзәтәләр тамашаны),
Жуеп һушын.

Бу ләззәттән изрәп киткән
Тал-тирәкләр түзә инде
Жан ярсуга.

Алтын нурлар һәр яфракны
Үбә-үбә чума суга.

Таң балкышы жемелдидер
Күлнең зәңгәр күзләрендә.
Бик бәхетле бу мизгелдә
Нурга чумган тал-тирәкләр
Үзләре дә.

Минем туган якта

Минем туган якта
Язлар шаулап килә.
Кар сулары ага
Үз юллары белән.
Гөрли-гөрли ташый
Таудан язгы сулар –
Шарлавыклар шавы
Төнгә берәз тынар...
Шаян гөрләвекләр
Урам буйлап чаба,
Кәгазь көймә йөзә
Зур елгага таба.
Минем туган якта
Жырлап килә язлар!
Кар сулары белән
Өйләр юа кызлар.
Юган челтәр-пәрдә –

Тышта баулар тулы,
Хуш исләргә манып
Үбә кояш нуры.
Күзне чагылдыра
Көмеш тәнле тәр(ә)зә.
Өйнең күрке – юып
Элгән ап-ак пәрдә!
Шатлык хисе оча
Жиде күк катына:
Яз кояшы энә –
Шаян малай сыман
Тәрәз өлгеләрен
Таган итеп атына.
Минем туган якта
Язлар шаулап килә:
Кар сулары ага
Таудан, көлә-көлә!

Давылларга рәхәтме?

Йолкып ата түбә калайларын –
Шаша давил: бәйдән ычкынган.
Гыйфрит көче давил кулларында,
Кот очарлык хәлләр ул кылган.

Ачы хәсрәт шыксыз тавышында –
Давылның да жаны бар микән?
Жилпеп кагынырга ясалганмы
Сәмруг канатыннан пар жылкән?

Нәрсә ята давыл күңелендә –
Хөсетлекме? Әллә нәфрәтме?..
Жимерүче гамәл кылганнарға
Жирдә яшәү әллә рәхәтме? –

Ышанасы килми! Яшәү бит ул –
Гел төзеклек өчен көрәшү.

Камиллектә булсын өчен хәят,
Гаделсезлек белән терәшү.

Жәберсенгән Жирнең жан авазы
Давыллардамы соң чагыла?
Шул давыллар аша телиме Жир
Кайтырга тын, гамьле чагына?..

Сагынулар шул буладыр

Сагынулар шул буладыр инде –
Күз алдымда авыл тугае:
Жилфердәтеп чиккән итәкләрен,
Тыпыр-тыпыр бии бугай ул.

Сагынулар шул буладыр инде:
Колагымда – иген шаулавы.

Жилләр аша сәлам житкерделәр
Калфак кигән күксел таулары...

Сагынулар шул буладыр инде,
Әйләнә дә кайта уйларым
Көянтәләр аскан балачакка –
Урап йөрим чишмә буйларын.

Өзгәннәр дә өзелә

Көз... аяусыз коелуга:
Яфрактарны – чер(е)мәгә;
Көз кулыннан урлап кына,
Чәчкәләрнең орлыкларын
Төйнәп куйдым чормага.

Яфрактарны йолкып аткач,
Талны кочып, жил үкси.
Өзгәннәр дә өзелә шул...

Хилаф гамәл кылган чакта
Тоелсалар да төксе.

Дәвер агачлары коя
Йолкынган өметләргә.
Шәрәләнеп калган жиһан
Календарьдан ертып ташлый
Яшәлмәгән битләргә...

Яшисе килә

Жиһанның күзеннән йолдызлар коела –
Яктыра төнге Жир аларның нурыннан.
Яшисе гел килә, сөнәп яшисе,
Уралып атасы таңнарның моңына.

Жиһанның йөзеннән елмаю бөркелә,
Эретеп күңелгә укмашкан бозларны.
Яшисе гел килә, сәламәт яшисе,
Шаулатып яңадан кайтасы язларны.

Жиһанның үзеннән шатлыклы өн килә,
Олылап жәй буе сайраган кошларны.
Яшисе гел килә, бәхетле яшисе,
Эчкерсез яратып иң салкын кышларны.

Тэрэзэмэ пэрдэ тегэм

Тэрэзэмэ яңа пэрдэ тегэм,
Кышкы эңгер төслө – зэңгэрэн.
Эздэн чыкмый гына атлый энэм,
Аучыларның гүя мэргэне!

Пэрдэм читен бизи тигез жөйлөр,
Кар өстендэ калган эзлэр күк.
Пэрдэм аша кышкы бураннарға
Карар еллар булса иде күп.

Еллар алар кэтүктэге жептэй
Сүтелэлэр, әйе, бүген дә.
Алдан фаразлап та булмый, кайчан
Тегэр жебең бетэр шүредә...

Тэрэзэмэ яңа пэрдэ тегэм.
Зэңгэрлэнэ бара кышкы кар...
Көлөч тэр(э)зэм жанда дэрт кабыза –
Яшим әле дигән өмет бар!

Өлгерерсең...

Әнкә болытка сыенып, (гүя тай гына)
Яңа сауған сөттэй болыт йөзә жай гына.
Шундый рэхәт! Жаны тыныч әни янында.
Ак йолдызлар ял итэләр мамык ялында.
Гүзәллектән күз камаша, аста – хозурлык!
Сәгадәтне бер сәбәп тә юктыр бозарлык...
Тик тынычлык мәңге түгел, бар да вакытлы.
Мыштым яткан жил дә энә башын калкытты.
Әйтте әнкәсе, кисәтеп: «Карама аска –
Түгелерсең! Өлгерерсең тулырга таска...»

ҮТКӘН ЮЛЫНА ЙОМГАК

Быел татар әдәбиятының талантлы язучысы, күп кенә чәчмә әсәрләр авторы, тәрҗемәче Атилла Кадыр улы Рәсүлевнең тууына – 110 ел. Әдәбият сөючеләребез аны Атилла Расих буларак яхшы белә. Расих – язучының әдәби тәхәллүсе. Күпләргә мәгълүм: иҗаттагы казанышлары өчен ул «Почёт билгесе» һәм «Хезмәт Кызыл Байрагы» орденнары белән бүләкләнә. «Язгы авазлар», «Ике буйдак», «Сынау» романнары өчен 1981 елда Татарстан Республикасының Габдулла Тукай исемендәге Дәүләт премиясенә лаек була.

А.Расих – 1946 елдан Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы. Ул 1996 елның 9 маенда вафат була, Яңа бистә зиратында җирләнә.

А.Расих – сугыш ветераны. 1939 елны ул үз теләге белән Финляндия һәм СССР арасында башланган сугышка китә. Әлеге сугыш тәмамланып, берәз үткәч, хәрби хезмәтен тәмамлап, өйгә әйләнеп кайтам дип куанып йөргәндә, Бөек Ватан сугышы башлана. А.Расих сугышның беренче көненнән ахырына кадәр хәрәкәттәге армиядә була, аның бар авырлыкларын үз җилкәсендә күтәрә. Берлинның үзенә кадәр барып җитә, сугыштан җиңүче булып, капитан дәрәҗәсендә әйләнеп кайта.

Атилла Расих – Казан дәүләт ветеринария институтының зоотехника факультетын сугышка кадәр үк тәмамлаган югары белемле белгеч. Сугыштан соң иҗат эше белән беррәттән ветеринария институтында студентларга белем бирә. Кандидатлык диссертациясен яклай, гыйльми дәрәҗәгә ирешә. Күп еллар иул институтта эшли. Фәнгә омтылышы аның әсәрләрендә дә чагылышы таба. Әлеге үзенчәлек үз заманы өчен татар әдәбиятында яңалык та булып тора.

Иҗатының соңгы елларында А.Расих үзенә, гаиләсенә үткән юлына йомгак ясый, әһәмиятле дип саналган вакыйгаларны киң катлау укучыларына «Елларны чигерсәм» трилогиясендә тәкъдим итә.

Аның беренче китабы – «Ишан оныгы» роман-истәлеге 1996 елда 256 битле булып Татарстан китап нәшириятында басылып чыга. Бабасы Зәйнулла ишан Рәсүлев турындагы истәлекләрне А.Расих үзе җыя. Совет чорында дин темасы катгый тыелу сәбәпле, Кадыр абый улы Атиллага бабасы турында сөйләүне кирәк дип тапмаган. Бәхеткә, Зәйнулла ишан турында бик күп истәлекләр сакланган. Мәгълүматларны чит ил галиме Хәмид Алгар хезмәтләреннән дә табарга була. Аның 1922 елда Лондонда басылган «Зәйнулла Рәсүлев – Идел-Урал төбәгенең соңгы бөек шәхесе» мәкаләсе «Татарстан» журналының 1995 елгы 7-8нче санныңда басылды.

А.Расихның роман-истәлекләреннән күренгәнчә, ишан оныгы, мулла улы булуы аркасында, автор үз тормышында күптөрле идеологик киртәләр аша уза, каршылыктар белән көрәшеп, рухи яктан ныгый, шәхес буларак җитлеге

бара. Ул нәсел-ыруу белән чын күңелдән горурулана, чөнки алар үз гомерләрен халыкка хезмәткә багышлаганнар.

А.Расихның фронттан язган хатларын әнисе кадерләп саклаган. Шул хатлар һәм Бөек Ватан сугышы чорында үзенең хәтерендә калган истәлекләренә нигезләнеп, А.Расих «Елларны кичерсәм» трилогиясенә икенче китабын – «Кәгазьдәгеләр һәм хәтердәгеләр»не иҗат итә. Әсәр «Казан утлары» журналының 1993 елгы 4нче санында басыла, шулай да аерым китап булып дөнья күрми кала.

Язучының өченче китап булырга тиешле роман-истәлеге «Тыныч еллар күлгәсендә» дип атала. Исеменнән үк аңлашылганча, автор сугыштан соңгы тормышның авырлыкларын, шул вакытта җәмгыятьтәге ясалма каршылыкларны яктырта. Шунысы игътибарга лаек: А.Расих үзе яшәгән мохиттәге фән кешеләрен, язучыларны, түрәләрен, гаиләсен тормыштагыча сурәтли. Шул рәвешле аның геройларының уңай һәм тискәре яклары күрсәтелә. Димәк, роман чынбарлыкка нигезләнган, гомумән, документаль дип әйтергә дә була. Автор әсәрнең төгәлләнү вакытын 22.03.89 дип язган. Шулай турыдан дәрәсән язган өчен нәширият аның китабын бастырып чыгармый. Чөнки совет чоры принципларына туры килми. Нәшириятта 1995 елда да дәрәслекне дөньяга чыгарудан куркалар. Ә А.Расих бу өлкәдә күптән эңиң сызганып эшли, чөнки намусы кушканча яши, иҗат итә.

Чит илләрдә чынбарлыкны сурәтләүгә корылган әсәрләр гадәти күренеш, чөнки беркем дә, танылган шәхесләр дә уңай характер сыйфатларына гына ия түгел, тискәресе дә бар. Ә бездә чынбарлыкны күрсәтүдән әле дә шүрлеләр, димәк, социализм идеологиясе иҗат принципларыннан арына алмыйлар. Ә А.Расих XX гасырның 80 нче елларында ук чынбарлыкны нигез итеп алып иҗат итә башлый. «Елларны чигерсәм» трилогиясенә яздыла башлау вакыты бу турыда сөйләргә мөмкинлек бирә. Димәк, совет җәмгыятендә яшәп иҗат итсә дә, иҗатының соңгы чорында А.Расих – социализм таккан иҗат алымнарыннан азат язучы, оптимист шәхес.

Үзенең фани дөньяда күп гомере калмавын яхшы аңлаган А.Расих «Тыныч еллар күлгәсендә» әсәренең машинкада басылган бер нөсхәсен миңа бирде. «Еллар узгач, бәлки, бу әсәрәмә карап үзгәрер. Әлеге роман-истәлекнең нинди кыйммәткә ия булуын син яхшы аңлыйсың, синдә саклансын, сеңлем» – диде. Мин А.Расихның иҗатын барлап, анализлап кандидатлык диссертациясе яклаган идем. Шул сәбәпле, ул миңа ышана иде. «Тыныч еллар күлгәсендә» автобиографик роман-истәлекнең бер нөсхәсен 1995 елдан бирле үземдә сакладым. Гомумән, трилогия материалларына нигезләнган фикер-күзәтүләрем аерым китапта урын алды: Атилла Расих: Тормышы һәм иҗаты. / Равия Зарипова. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. – 223 б.

А.Расихның «Елларны чигерсәм» автобиографик трилогиясе хәзерге заман һәм киләчәк, гомумән, татар халкы тарихы өчен зур кыйммәткә ия, чөнки шушы трилогиянең буеннан-буена язучының яраткан әнисе, мәшһүр Тукаебызның сөйгәнә Зәйтүнә Мәүлүдова-Рәсүлеваның тормышы чынбарлыктагыча яктыртыла. Аның гомеренең шатлыклы, кайгы-хәсрәтле вакытлары улы тарафыннан әнисенә олы хөрмәт, ярату белән тасвирлана. Тукаебыз бит аңа багышлап, рухланып берничә шигырен иҗат иткән. Шул сәбәпле, «Елларны чигерсәм» трилогиясе Тукай темасын баепуда, ачыклык кертүдә зур әһәмияткә ия. Башка халыклар үзләренең атаклы язучылары, шагыйрьләре турында тарихи материалларны бөртекләп җыялар. Мисал итеп А.С.Пушкин һ.б.ларны алырга

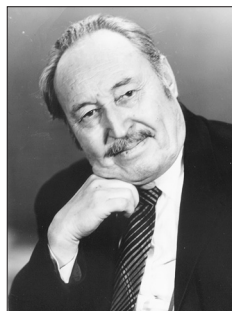
була. 2026 елда Татарстан республикасында һәм башка төбәкләрдә Г.Тукайның 140 еллыгын зурлап билгеләп үтәргә әзерләнәләр. А.Расихның өч өлештән торган «Елларны чигерсәм» автобиографик трилогиясен бер китап итеп бастырып чыгару Тукаебызның юбилеена күркәм бүләк булыр иде.

Трилогиядә Зәйтүнә Мәүлүдованың татар дөньясының тарихи шәхесләр белән аралашуына да игътибар бирелгән. Гаяз Исхакий белән Зәйтүнә Мәүлүдованың үзара язышкан хатлары да Тукай темасына яңалык өсти, тарихи вакыйгаларны ачыкларга ярдәм итә.

Равия ЗАРИПОВА,
филология фәннәре кандидаты

Редакциядән:

Журналыбызның бу санында без Атилла Расихның гомеренең соңгы елларында үзенең катлаулы тормыш юлын бәян иткән «Елларны чигерсәм» исемле истәлек-трилогиянең «Тыныч еллар күлэгәсендә» дип аталган өченче китабыннан бер өзек тәкъдим итәргә булдык.

Атилла
Расих

ТЫНЫЧ ЕЛЛАР КҮЛӘГӘСЕНДӘ

РОМАННАН ӨЗЕК

***

Куйган максатларымның иң мөһимнәренә ирештем мин хәзер. Жанымны ашап торган, этиләрнең Казанга кайту-кайтмау мәсьәләсе уңай хәл ителде. Алар Казанда байтак вакыт фатирсыз иза чиккәннән соң шулай да Арча кырында, Әмәт тавы тирәсенә урнаштылар. Мин диссертациямне төгәлләп киләм. Романымны язып бетердем һәм хәзер аны машинкада бастырам. Хәзергә барысы да әйбәт бара. Роман машинкадан чыккач та, журналга тапшырылачак. Ул, мөгаен, киләсе елның беренче саннарында басыла башлар дип уйлыйм. Роман гонорарына эңиләргә бер куыш сатып алырмын, картайган көннәрендә бичаралар кысан бүлмәдә күршеләр белән яшәп азап чикмәсләр. Инде диссертация яклап алсам, эш хакым да артачак бит, мин эти-энигә ай саен матди ярдәм күрсәтә башлый алам.

Әсәремнең машинкадан чыгуын түземсезлек белән көтәм. Эшне тизләтү өчен мөмкин булган саен нәшриятка машинистка янына

чабам. Аны ашыктырам, аның эшен жиңеләйтү өчен сәгатъләр буе текстны әйтеп торам.

Менә бусы да булды, әсәр өч нәсхәдә машинкада басылды. Мин хәзер институттан кайту белән кулъязмадагы хәрәф хаталарын төзәтеп утырам. Ярый, берничә көндә бу эш тә очлана. Инде минем алда эшнәң иң татлысы тора, ул да булса – романны редакциягә илтәп тапшыру. Мин институттан иртәрәк кайтып, редакциягә ашыгам, күңелем шатлык тойгылары белән тулы, әлбәттә, әсәрне журнал шатланып кабул итәчәк. «Бик әйбәт булды. Киләсе елда Мәскәүдә Татарстан әдәбият-сәнгате декадасы булачак, бу әсәрнең Мәскәүне шаулатачак шул декадага зур бүләк», – диячәкләр. Тәгаен, минем әсәргә «яшел урам» ачып, аның журналда басылып чыгуын ашыктырачаклар әле, бик ихтимал, яқындагы саннарга ук кертүләре дә бар.

И яшьлек, и тәҗрибәсезлек! Әйтерсең лә бездә яшь язучыны китап, журнал идарәләрендә көтеп торалар. Миңа берәр редакторның үземне тиң күрәп сөйләшерлек көннәрен күрү өчен бик күп Каф тауларын, утлы сират күперләрен кичәргә туры киләчәген башыма да китерә алмый идем әле.

Әйе, китерә алмый идем, шуңа күрәдер, мин беренче зур әсәремне журналга тапшыру бәйрәмен күңелемнән бик тантаналы рәвештә уздырдым. Ләкин, ләкин башы ук ничектер мин теләгәнчә булмады әле моның, артык гади килеп чыкты. Редакциянең җаваплы секретаре, минем фронтовик дус кулъязманы бер дә алай күтәреләп каршы алмады, хәтта мине әсәремне төгәлләү белән котламады да, бары тик ничектер сәер генә итеп елмайды. Хәер, мин моңа башта ул кадәр зур игътибар да бирмәдем, минем дус бит, гомумән, артык эмоция кешесе түгел, ул эчендәгесен тышына чыгарырга беркайчан да ашыкмый. Минем берәз кәефем кырылса да, шулай үземне тынычландырырга тиеш идем, һәрхәлдә әсәр журналга тапшырылды бит. Минем хәзер эчемдәге янар тауларым сүрелде, мин зур эш башкарылганнан соңгына була торган рәхәт тынычлану хисләре кичерә башладым. Инде журналда эшләүче иптәшләренең әсәрне укып чыгасы, ә минем түзеп көтәсем генә калды. Уен түгел, дустым. Татар матур әдәбиятында сугыштан соң укучыга беренче роман бүләк иткән кеше булыр бу! Молодец, Расих!

Мин күтәрәнке күңел белән тагы диссертациягә тотынам, баш-аягым белән шул эшкә чумам. Бу вакытта инде мин Сорочий базарынан соңгы җиде йөз сум акчама иске булса да әле эшкә ярарлык портатив язучу машинкасы алып, анда эшләргә өйрәнә башлаган идем. Диссертациямне шул машинкада басам. Әле аның эше күп-күбән. Диссертация басылганнан соң, аны җитәкчем – профессор укып чыгарга тиеш. Бәлки әле моңарчы партия өлкә комитетында эшләгән безнең доцент Зиннур Сафич та танышып чыгарга теләр. Аннан

соң мин диссертациямне кафедра хезмәткәрләре тикшерүенә куярга тиеш була. Шуннан соң гына инде, кирәкле төзәтүләр керткәч, оста машинисткадан әйбәт кәгазьгә бастырып төпләтергә һәм оппонентларга тапшырырга була.

Әйтүе генә ансат, юл сикәлтәле. Нәрсә көтә мине? Оппонент агайлар нинди хөкем чыгарырлар? Бәлки хезмәтне, барып чыкмаган бу, егет, сина гыйльми дәрәжә бирерлек нәрсә түгел бу диярләр. Дөнья бу, безнең көннәрдә барысын көтәргә була. Аннан, әлеге дә баягы, минем маңгайдагы мөһернең үз эшен башкаруы да мөмкин. Тик үземә тәшвишләнәргә ирек бирим. Мин эшлим, күңелемдәге яктылыкны көчәйтәргә, караңгысын кечерәйтәргә тырышам, теге, кем әйтмешли, алны-артны абайламый диссертация язам. Инде эштән бушаган чакларда башка төрле күңелсез уйлар килсә, ахыр чиктә минем әдәбиятым бар бит әле, роман язылды, шиксез, аны журнал кабул итәчәк дип юанам. Тик менә өйдәге хәлләр бик хөртиләнде. Улымны ничек тә балалар бакчасына урнаштырып булмый. Аның артыннан чабарга туры килә. Зәкия сугыш елларында авылда эшлэгән килеш читтән торып педагогика институтында укыган, тик ул факультетның югары курсына житсә дә, имтихан биреп өлгөрмәгән. Аны урнаштыру артыннан да йөрәргә кирәк. Без хәзер шул институтта ассистент булып эшләүче Хатыйп Госман белән ректор янына керәбез. Зәкиянең, институтны тәмамлап, имтиханга керүенә рөхсәт алабыз.

Хатыйп Госман белән без фронтта татар телендә чыга торган газета редакциясендә танышкан идек. Бер-беребезне беренче очрашуда ук ошаттык. Инде тыныч еллар башланып, Казанга әйләнеп кайткач, без тагы да якынаеп йөрешә башладык. Аның кандидатлык диссертациясен яклаган көннәрен, ниһаять, докторлык дәрәжәсен алган куанычлы бәйрәмен без бергә уздырдык.

Менә минем диссертация дә басылып бетте. Мин аны тагы бер тапкыр карап чыгам да профессорыма тапшырырга ашыгам. Ул озак тотмый, эшемә «кул куя», фатихасын бирә: «Барып чыккан бу, Атилла Кадыйрович», – дип, күңелне күтәрә. Ярый, ярый, мин шат, мең шөкер. Димәк, минем минимум имтиханнары белән чиләнүем, сынаулар уздырып, бернинди ярдәмчесез, өч төркем атларны карап ашатып, тикшереп эшләнүем, анализлар ясавым бушка китмәгән. Яшибез, болай булгач! Профессорның биргән бәясе ул инде, агайне, уен түгел, эш пеште, болай булгач!

Тик шашма, Атилла! Әле алда хезмәтеңне гыйльми Совет эгъзалары алдында яклайсың бар, бәйләнчек оппонентларыңа аягүрә баскан килеш, гыйльми Совет ышанырлык җаваплар бирәсең бар. Алай бик шатланырга ашыкма, дускаем!

...Шәрәф Мөдәррис белән безнең ара якыная төште. Дуамал, эмма эчкерсез дус булып хәтердә саклана ул минем өчен һаман да.

Аны әдәбият һәм талант якты юлга бастырган, минемчә. Ул: «Әгәр шагыйрьлекне изге бер эш дип тапмасам, мин тәгаен бандит булып идем», – дип сөйли иде, ярымшартып.

Аның сөйләвенчә, әтисе Гражданнар сугышы каһарманы була. Ул тыныч елларда да кылыч тагып йөри. Коллективлашу елларында ул беренче булып кулакларның канына тоз сала. Шәрәфләрне авылда «Медерләр» дип йөртәләр. Шәрәфнең сөйләвенә караганда, аның әтисе гомер буена түрәлек итеп, эчеп, кылыч селтәп яшәгән, барлык хужалык эшләрен Шәрәфнең әнисе алып барган, авыр ирләр эшен дә үзе башкарырга мәжбүр булган, хәтта мичләр чыгарган.

Шәрәфнең ачуы бик яман иде, ләкин мин аның әдәпсезлек күрсәтеп сүткәнән бер дә хәтерләмим.

Шәрәф мәрхүм артык кызып китүчән, әйткәнәмчә, дуамал холыклы кеше иде. Әмма шул ук вакытта ул ифрат самими һәм ярдәмчел, татлы телле дә. Ул мине беренче танышкан көннән алып бик якын күрде, Атиллам дип кенә йөртте.

Ләбибә белән матур гына яшиләр, балалар үстерәләр. Ләбибә аңа берсеннән-берсе матур балалар тупырматып торды. Без үзара кунакка йөрешәбез, һәр көн булмаса да, атнага бер күрешми калмыйбыз. Шәрәф миңа журнал тарафыннан тибәрелгән романны уздыру юлларын өйрәтә. «Күңеленә төшереп, әдәбиятка кул селтәргә ярамый», – ди. Хәер, әдәбият чире минем бөтен барлыгыма нык сөңгән, мин теләсәм дә, аны ташлый алмыйм.

Романымны күтәреп тагы журнал редакциясенә юнәләм. Мин редактор янында. Гази Кашшаф белән романның язмышы турында сөйләшәм, әсәргә объектив анализ таләп итәм. Тик шулай да күңел нидер сизенә. Мөхәррир минем белән теләмичә генә сөйләшкән кебек. Ниһаять, «Кулъязмаңны калдыр, – ди салкын гына, – карарбыз». Гази абыйның күзләрендә бернинди өмет чаткылары күрмим. Әйтерсең лә минем каршымда элекке Гази Кашшаф түгел, бөтенләй башка кеше. Юкса ул бит миңа Союзга керер өчен рекомендация биргән кеше, ул бит миңа фронтта чакны хатлар язып торды. Юк, юк, алар үзгәргән, тәгаен хәзер алар миңа дошманнарча карый. Мин әсәремне журнал редакциясендә калдырам. Гази абыйның соңгы сүзен көтеп яшим хәзер. Өзлексез Гази абыйга шалтыратам. «Укып чыктыгызмы эле, укып чыктыгызмы?» – дип белешеп торам. Ниһаять, ул бер очрашканда, елмаю дигән нәрсәнең ни икәнән белми торган йөзен миңа төбәп: «Таныштым, – дип куйды. Мин аның өстәленә таба атладым. – Мин сине авиация заводы турында язарсың дип уйлаган идем», – дип сүзен башлады ул. Минем сөмсәрем шундук коелды.

Нәрсә ул авиация? Ул бит сугыш-кырылышка бәйләнештәге нәрсә, яшәү чыганакларының төп коралы түгел, шуңа күрә минем романымда авыл хужалыгы машиналары заводы төп фон итеп

алынган. Мин эчтән генә шулай Гази абый белән бәхәскә керешәм. Ул сүзен дәвам иттерә:

– Син безнең Татарстан турында язарга тиеш. Ә син – Урал якларын...

Ничек инде дип каршы килдем мин эчтән генә, безнең халык Урал төбәгендә азмыни? Ни өчен алар турында язарга ярамый?

– Аңлыйм, аңлыйм, син Ленин тәнкыйть иткән культура автономиясен пропагандалыйм димәкче буласың. Гаҗәп, гаҗәп, тагы ниләр әйтерсең икән? Син анда төп персонаж итеп чыгышы шикле бер үсмерне алгансың. Синең Мансурың – нәпман племяннигы. Советның кан дошманы бит аның абзасы. Нигә сиңа ярлы крестьян малаен төп персонаж итеп алмаса, йә, әйттик, анда берәр батракны?

Мин эчтән тагы каршы төшәм.

– Мин аны, – дим, – юри шулай яздым. Әйтергә теләгәнем шул: кешенең нинди сыйныф вәкиле булуы хәлиткеч нәрсә түгел, аның тормышка карашы, гамәле барысын да хәл итә. Синең үзеңне дә мулла улы диләр бит, син дә советка каршымыни?

– Синең бу эсәреңдә партия житәкчелеге бик тонык чагыла.

Йа Хо́да дим мин эчтән генә уфтанып, ничек кенә итеп шул партия житәкчелеген тиешенчә күрсәтеп була соң? Мин күрсәткән тормышта моның бер генә дә истә калырлык өлгесе юк ич. Чөнки коеп куйган партия житәкчесе була алмый. Партия житәкли дибез икән, аның рухы, программасы житәкли дип аңлыйм мин. Шулай икән, инде эсәр дөнья күрсен дибез икән, ул син күрергә теләгән партия житәкчесен уйлап чыгарырга туры килә. Теләсәң-теләмәсәң дә, эсәр укучыга житсен дисән, бик акыллы, ортодокс, чуеннан коелган бер фиркале персонаж кертәп жи́бәре́ргә туры килә романга. Тик дөресен әйтм, минем мондый эшкә бер дә барасым килми, Гази абый. Мин күргән коммунистларның кайсын прототип итеп алайым соң? Әти-әнисен саткан Верховный Совет башлыгы Динмөхәммәтовнымы, үзен татар патшасы итеп хис иткән, дөреслектә марионетка Зиннәт Моратовнымы?

– Расих, син рус халкы вәкилләрен эсәреңдә бер дә калку итеп күрсәтмисең. Ә инде иң колорит персонажларын – тискәре персонажлар, алары да – рус халкы вәкилләре. Беләсеңдер, иптәш Сталин сугыш бетү белән, рәхмәт әйтеп, кем сәламәтлегенә бокал күтәрде.

– Анысы шулай, – дип, мин бу юлы ачыктан-ачык бәхәскә керәм: – Иптәш Сталин бокалны рус халкы өчен генә күтәрде. Тик мин сезнең тискәре персонажларын рус халкы вәкилләре дигән сүзегезне дөрес дип тапмыйм. Эсәрне сез, минемчә, житәрлек игътибар белән укымагансыз.

Гази Кашшаф калын иреннәрен жәеп елмайгандай итте. Тик бу елмаю миңа ирония билгесе булып тоелды, янәсе, син, энем, политиканы аңламыйсың. Ул тагы сүзгә кереште:

– Синең эсәр артык жирдән сөйрәлә бит, Расих. Анда заманга

хас күтәрэнкелек, яну, энтузиазм, фидакарълек юк. Ул елларга хас булганча, эшчеләрнең атлыгып торулары чагылмый.

Мин моңа да эчтән генә каршы төшәм. Нәкъ шул елларда мин – гади эшче булып заводта эшлэгән кеше. Тик мин бер эшченең дә бишьеллык тизрәк тулсын иде дип януын күрмәдем. Билгеле, бик дәртләнеп эшләүчеләр дә булды, тик бу хезмәт сөючегә нинди шартларда да хас нәрсә бит. Эшче: «Тукта, энтузиазм күтәрелгән чак, эшлим әле», – дими, күбрәк яшәү өчен акча кирәктән тырышып эшли.

Гази абый кулындагы күзлеген, «тәртәсе» очыннан тотып, тегермән канатыдай әйләндергәлгәннән соң:

– Образлар калку түгел, бер дә истә калмый, – дип куйды.

Бәлки, чыннан да, шулайдыр дип уйлыйм. Тик мондый сүзне теләсә нинди эсәр турында да әйтергә була бит. Чөнки бу сүз – буш сүз, чөнки ул мисаллар белән генә авторны ышандыра ала. Ләкин минем оппонентым андый «вак-төяк» эшләр белән шөгыйльләнми. Мин ничек соң ул образ дигән нәрсәне Гази абыйлар канәгатләнәлек калку итеп язарга дип баш ватам. Булмый бит. Димәк, минем сәләт чамалы.

– Телең әйбәт түгел, – ди Гази абый, кулъязманың битләрен актаргалап, – инверсия күп.

Ул берничә мисал китерә. Әйе, мин Гази абыйның бу сүзләренә дә каршы килә алмыйм. Шулайдыр дим, бик ихтимал. Чөнки без рус арасында яшибез. Күбрәк русча сөйләшергә, русча укырга туры килә, бары өйдә ял вакытында гына үз телебездә сөйләшәбез, бары үз әдәбиятыбызны укыганда гына туган телебез бакчасында гизәбез. Бу инде безнең милли әдәбият вәкилләренә күктән иңгән бер бәхетсезлек. Ничек аннан котылып була соң? Бәлки авылга китеп, шунда яшәргәдер дип уйлыйм мин кайчак. Алай дисәң, мин аз күрдеммени авыл кешеләрен; алар хәзер телебезнең оеткысын саклаучылар түгел. Үз телләрен онытып, балаларының рус телендә генә сөйләшүе – алар өчен хәзер бер өстенлек билгесе.

Гази абый кулъязманы өстәлдән ала да миңа суза:

– Әсәр әле эшләнәргә тиеш, – ди.

Шулайдыр, шулайдыр, һәр язучының эсәре авторның гомере киселгәнче өзлексез эшләнәргә тиеш.

Мин рәхмәт әйтәм, мэгәр эчемдә мең каршылык бутала, күнел төшенке, әйтерсең лә өметләр жебен пычак белән кистеләр, һәм мин төпсез әжәл базына очам.

Менә сиңа янып, дәртләнеп язган ижат жимешенен язмышы дим мин үземә. Менә сиңа мактарлар, яратырлар, бәлки әле тиз арада басып та чыгарырлар дип йөрүләрең каршы жавап. Мин, кулъязмамны челтәр сеткага салган килеш, әкрән генә Бауман урамы буйлап барам. Менә нәрсә икән ул хакың булмаган эшкә тыгылу. Теләмиләр, минем өчен ишекләр ачылмаган. Югыйсә минем

сугыш чорында язган эсэрлэрэм турында мин судан пакь, сөттән ак фронтовик язучы булып исәпләнгән чакта минем белән шулай сөйләшерләр идемени? Кызык хәл! Искитмәле! Мин безнең әдәбият мондый эсэрлэргә бик-бик мохтаж икәнлеген яхшы беләм. Хәер, барысы да ачык. Мин катгый рәвештә шундый карарга киләм. Минем электән үк белгәннәрәм тагы бер тапкыр расланды: илдә зур мәйданга чыгып эш күрсәтү өчен кешенең «йөзе», «сызыгы сызыкка» туры килгән булырга тиеш, ягъни синең чыгышың тел тидермәслек булсын, үзең соң дәрәжәдә лояль кеше бул, барысын да хуплап кына тор. Ә инде бу шартларга җавап бирерлек кеше түгел икәнсең, Шәехзадә Бабич әйтмешли, хет чәнчелеп кит, тончыгып үл, сине эт урынына да күрмәчәкләр. Мин шул рәвештә фәлсәфә корып, урам буйлап барам. Ләкин төшкелеккә бирелүдән дә бернинди мәгънә чыкмаячагын акылым белән тоям мин. Андыйм, бу әле бөтенләй җимерелеп төшү түгел, көрәшне генә көчәйтергә кирәк, синең әдәбият мәйданына ныклап аяк басу көннәрең алда әле. Аннан соң минем бик зур, бик җитди шундый ук ижат эшләрәмә иркен юл ачылырга тора бит. Анысы – фән өлкәсе. Җитәкчем диссертациямне яратты бит. Мин хәзер әдәбият шөгьлен куеп торырга, ныклап шул гыйльми хезмәтем, диссертациямне уңышлы яклау турында баш ватарга тиеш.

Әдәбият юлы ул, әлбәттә, өзәлмәчәк. Менә институт мәшәкәтләрәннән берәз арыным гына, аннан күз күрер.

Профессорым миңа аспирантураның беренче елы бетү белән үк укыту эшләрәнә керешергә кушты. Мин хәзер бары районнарда чыккан яки хужалыкта эксперимент уздырган араларда гына студентлар белән практик дәрәсләр алып бармыйм. Эш хәзер кафедрада муеннан. Кафедра өчен дә, практик дәрәсләрәм һәм диссертациям өчен дә мин таблицалар язам, һәр дәрәскә ныклап әзәрләнәм, конспектлар булдырам. Шундый хезмәтләр аркасында вакыт сизелми уза.

Менә тагы каникул башланды, тик мин институттан читкә китә алмыйм, миңа һәр көн анда барып, диссертация хезмәтемнең камераль исәп-хисапларын кабат-кабат тикшерергә кирәк. Мин шул эш белән мәшгуль. Алай да күңелнең бер почмагында, теш арасына кысылган кылчык кебек, әдәби хезмәтем, аның язмышы тора. Мин, һәр буш арадан файдаланып, ирексездән шул турыда уйланам, мәжрух кулъязмамны алып актарына башлыйм.

Әнилэргә барам. Алар күршеләре белән янәшә кечкенә генә бер бүлмәдә көн күрәләр. Тыгызлык, мохтажлык. Моңа сәбәпче мин бит. Бу вөжданымны газәпый. Алай да әнием бер дә сынатмый, шатланып мине каршы ала, булганы белән сыйларга тырыша. Ә эти исә, гадәтенчә, дәшми. Тормыш авырлыклары җитмәгән, жәй керү белән аларның тагы бер хәсрәтләре артты, өй хужасы фатирны бушатырга боерган. Каян табасың соң тиз арада бүлмә? Хужа этиләрне судка

бирэ. Менэ көннэрдэн-беркөнне суд. Мин дә барам. Рәхмәт төшсән судьяга, минем эти-эниемнең авыру һәм карт кешеләр булуларын исәпкә алып булса кирәк, яшәгән бүлмәләрендә калырга дигән хөкем чыгара. Тик суд аша дэгъвага кергән рәхимсез хужа хатын белән бер түбә астында яшәү жиңелмени? Этиләр хәзер бик авыр хәлдә. Эниемнең кан басымы элек тә тотрыксыз иде, хәзер бөтенләй начарланды, еш кына 240ка житә. Эти исә тагы үзенең ашказаны белән жәфалана башлады.

Нәкъ шул көннәрдә оппонентларымнан минем диссертациягә рецензияләр килде. Йа Хода, гел күңелсезлекләрдән генә тормый икән лә бу дөнъя. Отзывларның икесе дә уңай. Миңа диссертация яклау өчен юл ачылды дигән сүз. Инде диссертациянең оеткысы бәян ителгән автореферат та типографиядән басылып кайтты. Аны канцеляриядәге адреслар буенча илдәге барлык авыл хужалыгы вузларына жибәрәбез.

Менэ мин диссертация якларга тиеш көн дә килеп житте. Июль аеның ин эссе көннәренең берсе. Мин иртә таңнан кафедрада. Үземнең таблицаларымны, укырга тиеш булган докладымны тикшерәм, кычкырып укып чыгам. Ул арада Советта кворум булса ярар иде дип ут йотам. Чөнки совет эгъзалары тиешле санда жыельышка килмәсәләр, яклау көнен көзгә күчерүләре дә бик ихтимал. Байтак кеше хәзер отпускада. Шәһәрдәгеләрен чакырдылар чакыруын...

Көндөзгә унберләрдә мин кафедра артына барып бастым.

Диссертация яклау минутлары. Мин басып торган кафедра тәрәзәгә караган, аннан кояш нурлары нәкъ минем йөземә килеп бәрелә. Зарар юк, аннан да кайнаррак тәнкыйть уклады көйдерә башламаса, монысына гына түзәрбез.

Докладымны кабаланмыйча гына кычкырып укыйм. Сүз оппонентларга бирелә. Аларның берсе – абруйлы доцент, зур дәрәжәле пост биләүче галим, шул сүз ала. Ул хезмәтемнең уңай якларына туктала, миңа берничә сорау бирә, һәм безадан минем жавапларым белән камил канәгатьләнәп туктый: «Бу кешегә гыйльми дәрәжә бирелергә тиеш, үзе һәм хезмәте моңа лаек», – ди. Хи, болай булгач, дим, куанып, эшләр минем худта икән! Жиңел икән бит ул диссертация яклау.

Оппонентларымның икенчесе – профессор, безнең институтта кафедра мөдире булып эшли. Минә шундук сагаю тойгысы йомарлап ала. Билгеле, аның диссертациягә алдан биргән бәясә уңай, ләкин кем белә тагы, аның турында житәкчем белән әйбәт мөнәсәбәттә түгел дип сөйлиләр бит. Шул нәрсә минем язмышка киртә салмасмы хәзер? Безнең заман өчен бу бер дә ят нәрсә түгел.

Юраган юш килде. Профессор белән без тиздән каты бәхәс башлыйбыз. Теге, кем әйтмешли, тексттан «бөрчә» чүпләргә кереште.

Ә кояш кыздыра, аның нурлары нәкъ миңа төшә. Ләкин кояштан

битәр хәзер мине профессорның бәйләнчеклеге көйдерә. Ул берүк нәрсәгә кабат-кабат кайтып кадала. Күренеп тора, ул гыйльми совет эғзаларын барлык көченә үз ягына аударырга, әйткәннәренә ышандырырга тырыша, әмма сизеп торам, совет миңа карата хәерхәһлы. Соңыннан артык азына башлаган оппонентның бәйләнчеклегеннән тәкәтһез калып, кайберәүләр аңа каршы сүз дә әйткәли башлады. Янәсе, җавап бирде бит инде, җитмимени шул?

Профессор үзе дә арыды, ул пенсне күзлеген бер сала, бер кия, әмма һөжүмен туктатырга теләми. Мин дәрәсән язарга тиеш, кайбер минутларда минем йөрәгемә дәһшәт суыклығы үрмәли башлый. Бетте, барысы җимерелде дигән фикер хәнжәр булып күнәлгә кадалгалады. Оппонентның нинди нәтижә ясаачагы хәзер, әлбәттә, миңа бик ачык. Шулай булды да. Профессор минем эшемне дәрәжә алырга лаек дип тапмый. Әй, профессор, профессор, син моңарчы ни карадың соң? Ниәмә дип үзеңнең язма «отзыв»ыңда эшемә уңай бәя бирдең? Димәк, син – икейөзле кеше. Йә булмаса, бу эшне син минем сизгерлегемне бетерү өчен эшләгәнсең, соңыннан миңа көтелмәгән удар ясарга җыенгансың. Шулаймы? Мин совет эғзаларының яшерен тавыш бирүләрен, хисап комиссиясенә тавышларны санавын тетрәнәп көтәм. Күрше бүлмәгә чыгып киткән комиссия ни өчендер бик озак маташа, бәлки бозылган бюллетеньнәр күптәр, сайлау бәлки дәрәс булмагандыр дип борчылам. Бәлки бәхәсләшәләрдер. Бу эш шундый юнәлеш алып, мин узмасам, син, энекәем, әдәбият мәйданы гына түгел, фән бинасына да керергә ләсклы кеше булмаячаксың.

Менә кинәт каршы бүлмә ишеге ачыла, аннан аудиториягә юкны-барны сөйләшеп, ара-тирә көлөшеп, гамһез утырган совет эғзалары арасына комиссиядәгеләр чыга. Мин, кафедра артына килеп басып, түземсезлек белән комиссия рәисенә текәләм. Ул ашыкмыйча гына протокол укый. Совет эғзаларынан миңа ике кешенә каршы булуын, калганнарының барысы да миңа фән кандидаты дигән дәрәжә бирү ягында икәнлекләрен игълан итә. Шатлыктан йөземә кан йөгәрә, ирекседән чыраема елмаю менеп куна. Кул чабулар, янымда утыручыларның каты итеп кулымны кысуы. Мин ниндидер талгын рәхәтлек тойгысы кичерәм. Совет эғзаларына рәхмәт укыйм, шундук ашыгып, йөгәрә-атлый аскы катка төшәм. Анда телефон. Ут йотып миннән хәбәр көткән өйдәгеләргә шалтыратам. Булды, булды! Өч ел буена бик нык тырышып башкарган хезмәтем җилгә очмады. Яшибез болай булгач, яшибез!

Яңа исемнәр

«Бәрмәнчек» фольклор ансамбле оркестрының музыкант-солисты, Татарстанның атказанган артисты Елена Григорьева – Лена апа Шагыйрьҗаннан соң, поэзия күгендә кабат бу исемне балкыткан, тәхәллүс итеп үзенең кыз фамилиясен сайлаган шагыйрә.

Лена 1970 елны Мамадыш районы Владимир авылында Даниловлар гаиләсендә дөньяга килә. Әүвәл Владимир сигезьеллык, аннан Үсәли урта мәктәбен тәмамлый, Казан дәүләт мәдәният һәм сәнгать институтында халык уен кораллары оркестры бүлегендә белем ала. Хезмәт юлын, уку чорында ук, Харис Нигъмәтҗанов җитәкләгән Халык музыкасы оркестрында башлый.

«Шигърият белән мәктәп чорында бер җилпенеп, җенләнеп алган идем, ләкин поэзия белән араны өзәрлек, «кулга суккан» сәбәпләр табылып, каләмне ташлап тордым... Үзем язмаганда да кеше язганнарны аз төзәтмәдем, кешеләргә җыр сүзләре оештырган чаклар да булды... Соңгы араларда иҗат җимешләрем белән социаль челтәрләрдә бүлешәм. Алар тормышының ак-кара якларын үземчә, үз фәлсәфәм белән сурәтләп яздым», – ди, Лена ханым.

Лена
Данилова

КОДРӘТЕМНЕ ДЕНГӘ КЕРТМӘК БУЛЫП...

Син – тормыш

Син – минем хисләрдән, уйлардан җек-шыплап тутырган тубалмы?
Күз тияр күзләрдән качарга бер серле, яшерен ояммы?
Күкләрдән эзлэгән – кул тимәс, аң җитмәс, күрәнмәс җисемме;
Хушбуйлар исәннән исәреп, исереп туймаган «ис»емме;
Беркайда күрмәгән, салават күпере бирмәгән төсемме?..
Күкләрдән агылган, моң белән сарылган, мөкатдәс көемме?
Иң тәмле сыйлардан тәмлерәк икмәгем – бер кисәк телемме?
Йөз кабат тәгәрәп, үчләнеп менәргә тырмашкан үремме?
Җан жылым, тәм-сыем дусларым мактаган кунакчыл түремме?..

Бик күптән тусам да, һич яшәп туймаган, җан тарткан жиремме?
Беркемнән калмаган, барыбер берзаман киләсе үлемме?
Иң соңгы йортыма бер барып җитәсе, ятасы гүремме?..
Мең сорау, мең җавап: син миңа, мин сиңа кирәкме, түгелме?!.

Мин – синен күгендә сайраган бер нәни кошчыгың – былбылың;
Җәйрәгән яланда уйнаклап туймаган бәбиң-колының;
Бал-ширбәт түгелмен – җимешнең ачы сут тулысы – «балаң» мин;
Шук, усал булсам да, син тәртип кысаңда нык тоткан балаң мин!

Син – дөнъям, син – яшәү; язмышым – үткәнем һәм бүген – бер сулыш;
Ирегем, тарлыгым, син бөтен барлыгым; син – көрәш, зур узыш...
Бар сынган мәлләрем, бар очкан мәлләрем – жиңелү йә уңыш...
Мең сорау – мең жавап! Мең ләззәт – мең газап!..
Фәлсәфәм син, Тормыш!

Таш хәтере

Мин таш жыям; кемдер, бәлки, тиле дияр – әйтсеннәр лә!
Көлгәннәрнең тагын бер кат теләкләре күккә ашар...
Энже-мәржән, жәүһәр түгел, бәгырь каткан – авыр ташлар –
Шул ташлардан күрмәгәнне күрде инде безнең башлар!..

«Бетсен, корсын!» – диеп аткан ләгънәт ташы өскә яуды,
Яралары төзәлсә дә, кутырлаган жәе калды;
Булды инде авыр чаклар, бугаз буып, күңел ташар –
Минем ашка жавап итеп, каһәр салып аткан «аш»лар...

Гайрәт чәчеп гайбәт очты – таштан авыр нахак сүзләр;
Таш мөгарә эчләренә булды мәлләр кереп качар –
Бөер ташын бәвел ташы берсен-берсе кысып таслар...
Тән сызлавы узды, шөкер; жан сызлавын кемнәр басар?!.

Зур диварга тезеп куйдым – үз нәфрәтен кемдер таныр;
Өрләнү һәм гарьләнүдән кан саудырган бозлы ташлар!
Аңлаганы гыйбрәт алыр! «Белмим», – диеп кыйланганнар,
Үз башына төшкәч, белер! Авырлыгын ташлар раслар!

Кара мунча

Эх!.. Дөнъяны кара мунча кертсән иде,
Мич ташына әфсен белән эссе салып...
Керле тәннен ышкыр идек эчләп-тышлап,
Ләүкәсенә сузып салып. Парлап... Чабып...

Угрыларның баз-оясын... яндырырга;
Куштаннарның ләббәйкәсен... Онытырга;
Хөсетленең көнче корты тамырына...
Селте сибеп юар идек... Корытырга!

Чабар идек, себеркедән сүс калганчы;
Сугар идек, аркасына кан сауганчы.
Бар ялганын мунчалалап кырыр идек
Агарганчы!.. Тормышта мән, гамь калганчы!

Жанын агартырга иде каралганның...
Чиста торсын иде һәрбер яралганы!..
...Чишмәдән су ташып ягар идек мунча...
Ягар, юар идек!.. Бездән генә торса...

Ялгыз бүре

Ачның хәлен туктан сорамагыз... Кодрәтемне денгә кертмәк булып,
Яз кояшын табармын күк көздән; Качым үбәм: тыным, жаным белән.
Караңгыдан чеметем нур эзләп, ...Хәлләремне яттан сорыйсызмы –
Сабуллашмый гына китәм сездән. Кайда ул «тук» минем хәлне белгән?!

...Таштай авыр йөгем бикләп куйдым, ...Казык тешен чәнчеп каным эчкән
Үткәнемә олы йозак элеп. Бүре бүген миндә. Каныйм... Түзәм!
Газизләрдән газиз гомеремне Тамырымда шаулап аккан канын
Жәлләмичә, кыл урталай бүлеп: Йөрәк тибешемнән төгәл сизәм.

Киттем. Яшем күзне томалаган... Минем тәндә ага ерткыч каны.
...Күк капусын эзләп кармаланган Яраларым ялап калдым тере...
Мин булырмын: үз кыйбламны табып, ...Ай нурында баскан горур сынлы,
Хаккым даулап, ирек дэгъвалаган. Төнгә күккә баккан ялгыз бүре!

Жәһәннәм уены

Муеннан гөһәһкә баткан бер бәндә мин –
Зарланып файда юк – бәхетем шуннандыр!
Ә бәлки, Ходайның санаулы урыны
Беткәндер?! Уйланган исәбе тулгандыр?!

Ни генә дисәм дә, кирәкле кеше мин:
Бер Ходай мине дә үз итеп яралткан!
Ул шулай төрледән – яхшысын, яманын
Тигезләп бүлгән дә Жир буйлап тараткан.

Ә минем урыным шайтаннар янында!..
Сыныплар сыналам; телләшеп тиргәшәм...
Карт шайтан үзе дә кайвакыт таң кала:
Ул тарта – мин йолкыйм; үчләшеп черәшәм...

Сынаулар бирә дә, «сындырам», – диядер,
Теш кысып түзгәннән кычкырып көләдер...
Авырткан жиремне, әлбәттә, беләдер –
«Ах, юләр, син әле шулаймы?!» – диядер;

Бер сынау узганда, яңасын эзерли;
Эзерли кәтгәсен, эзерли кәйләсен!..
Сүгенми, сугышмый, талашмый жиңимме?..
Бар(ы)сын да кулланам – табам бер хәйләсен!

Бу жирдә әлләкем, Зур, Баш та булмадым –
Әлләкем булам дип исәп тә кормадым.
Гөһәһлар житәрлек, эләкмәс Ожмах та –
Ожмахка барырлык берни дә кырмадым...

Өйттелер бер вакыт бик «Олы кешелер»:
 «Жәһәннәм тарлыгын син генә узарсың.
 Жәннәткә без барыйк, анда киң – без күпләр;
 Без тарга күнмәгән! Син, шайтан, чыдарсың!»

Әлбәтгә, чыдармын! Түзәрмен-сынатмам!
 Жәһәннәм түрендә булыр үз урыным...
 Тик шуны белегез – мин сезне онытмам –
 Коткылап, кытыклап, үчекләп торырмам!..

Язармын шикаять!.. Сез язган шикелле!..
 Юмартлык житәрлек кайтарма сүзлөргә...
 Жәһәннәм түрендә урынны хәстәрләп,
 Тастарлап жәярмен! Иң түрдә!.. Сөзлөргә!..

Ә мине, юньсезне, Ходай бер ярлыкар!..
 Әлләкем булмыйча яктыга үрләрмен.
 Жәһәннәм уены – «Син – мине, мин – сине!» –
 Сөз тәмуг утында янганда – көләрмен!

Арбалы балачак

Ярылып калган тояк, көпчәк эзе
 Яңгыр яуган басу юлында...
 Эх! Мул итеп яуган!.. Зур күл ясап,
 Көп тулган уйсу урында.
 Елак күңелемнән айкап алып,
 Мөлдәрәпләр тулды күзләрем...
 Ат арбасы узган күлләвектән
 Гамьсез балачагым эзләдем...
 ...Уртасыннан ердык... яланаяк...
 Кемдер әле ятып аунады...
 Яңгырдан да узып, чәч(е)рәтеп,
 Күпләр рәхәтлеген алгандыр!..
 ...Арба салулаган эздән барам...
 Татлы бер төш кебек уелган;
 Сабый бәхетемнең бер тамчысы,
 Чалгы жыры белән сеңеп калган
 Печән өсте үтә уемнан...
 Йомшак печән салган ат арбасы
 Бишек кенәме соң?! Бер тәхет!
 Хуш исле шул печән арасында,
 Каезланган дилбегәне тотып,
 «Һай, бахбай!»лап кайту... Вәт бәхет!..
 ...Сирәгәйде инде: еш күрмибез
 Арба түгел, атның үзен дә!..
 Ә балачак... бөтенләйгә калды...
 Күлләвектә... арба эзендә...

Варис Муса улы Ёлчуев (1966) Азәрбайжанның Сумгаит шәһәрендә туган. Баку дәүләт университетын тәмамлаганнан соң төрле елларда Яшьләр үзәге директоры урынбасары, «168 сәгать» газетасының баш мөхәррире, «Азәрбайжан» нәшириятының баш мөхәррире булып эшли. Хәзерге вакытта Азәрбайжан Әдәби фонды директоры. Күпсанлы китаплар авторы. Азәрбайжан һәм Россия язучылар берлекләре әгъзасы.

Варис
Ёлчуев

АККОШ ЖЫРЫ

ХИКӘЯ

- Кем иде ул?
- Әйтеп булмый. Ходай бәндәсе. Сусаган. Кипкән иреннәрен ялап тора.
- Кыяфәте ниндирәк?
- Озынча йөз, тонык карашлар...
- Ә киенүе?
- Таушалган. Сәләмә. Плащы да, башындагы панамасы да иске.
- Син аңа су бирдеңме?
- Бирдем, әлбәттә. Мин бит ниндидер канечкеч түгел.
- Соңгы тамчысына кадәр эчкәндер инде?
- Гажәпкә каршы, юк. Чынаякка беркадәр текәлеп торды да китеп барды.

***

Белмим, күпме урамнарны узганмындыр. Икеме, өчме? Жәяү йөрергә бик яратам. Тротуар буйлап атлау – яраткан шөгылем.

Аяк тавышлары игътибарны жәлеп итә, уйланырга этәрә. Адымнар авырлыгы баш миенең һәм йөрәкнең нәрсә белән тулуынан һәм

трөтуар ташларының зурлыгыннан тора. Нәтижәдә, аяк тавышлары төрле тембрдагы авазлар чыгара. Кай тарафтан күзәтүең карап, йортлар, агачлар, машиналар, кешеләр кайчагында хәрәкәттә кабул ителә, кайвакыт бутафория булып тоела.

Бүген минем өчен гадәти көн түгел. Ирешелгән уңышлардан соң, бик мөһим вазифама тагын берничә адымга яқынайдым шикелле. Килер вакыт, һәм бу дөнья мин булган өчен үзгәрер. Бу үземә ышанычны арттыра.

Сәгать әле 18.30. «Аккош күле» балеты башланганчы ярты сәгать бар. Н. дустымны табалмавым, аның янымда булмавы гына кызганыч. Бармакларым кесәдәге билетны уалый. Унөченче рәт, унөченче урын. Сатып алганда, мин бу саннарга игътибар итмәгән идем. Игътибарлырак буласы калган. 13 санын һәрчак искә алырга кирәк. Билеттагы кабарып торган шушы саннарны бармак очларым белән тойган саен мин унөч санының гадәти булмавына ышана барам.

***

«Мәктәптә дәресләрдә балалар башта караламага язлар, анда аркылы-торкылы сызып чыгарга да ярый, ә хаталар төзәтелгәннән соң үз эшләрен чиста биткә күчәрәләр... Үз гамәлләребезне язу өчен безгә бер генә дәфтәр бирелә. Анда сызып ташларга рөхсәт ителми. Хаталарны жуу да мөмкин түгел. Бу дәфтәрдәге язмаларны бик нык уйлап, соңыннан төзәтмәслек итеп башкарырга туры килә. Биредә жиде тапкыр үлчәү, бер тапкыр кисү кирәк», – диде сәләмә киемле кеше. Аннары сорап куйды:

– Синдә, әлбәттә, каралама да, чиста бит тә булгандыр инде? Мин хаклымы?

– Әйе, – дип мыгырдандым.

Ул көрсенеп дәвам итте:

– Ата-анам фәкыйрь яшәде, алар миңа ике дәфтәр сатып ала алмадылар. Миндә беркайчан да каралама булмады. Шуңа күрә хаталанырга хакым юк иде.

***

– Пас...

– Сиссонне...

Кызлар, чынлап та, аккошлар шикелле иде. Ап-ак киёмнәрдән, ике рәткә тезелеп биеләр. Бармак очларына басып кына беренче рәт алга барганда, икенчесе артка чигенә.

Кулларын канат кагышыдай талпындырып, үкчәләренә басып туктап калалар. Сәхнә уртасындагы юка сакаллы ир бармаклары белән ишарәләп, биючеләргә юнәлеш биреп тора. Үзе ниндидер сүзләр кабатлый:

- Пас...
- Темпе...
- Сиссонне...

Кызлар озын ботлы, нэзек гәүдәле. Иреннәренең кызыллыгы – иннектән, кашларының каралыгы сөрмәдән түгел.

Билләренә никах балдагы кидереп куярлык.

Ә үзләре шундый кыланчыклар...

Ачылмаган чәчәк тажларыдай сафлар...

Юка сакаллы ир көр тавыш белән:

– Кызлар, тиздән сигез тула. Репетицияне төгәллибез. Кордебалет, темпны киметәбез һәм тәмамлыйбыз.

Аннан соң сәхнә артына борылды:

– Корифей чыга!

Тавышының кайтавазы тынып та өлгермәде, карадан киенгән фәрештә пәйда булды һәм орчыктай бөтерелә-бөтерелә, сәхнә уртасына житте. Ул язгы гөл тажларына кунган чык шикелле гүзәл һәм нэзек иде.

***

Миңа тагын бер урам аша узарга кирәк.

Кешеләр бүген никтер берәз күңелсезрәк.

Н. дустым ул көнне машинасын кабыза алмаган да метрога чыгарга мәжбүр булган. Үзе әйткәнчә, кешеләр авыр мәшәкатьләре бар сыман моңсу иде. Һәркем үзенә сөекле телефонына текәлгән. Элегрәк башкачарак иде. Кешеләр бер-берсенә елмаеп бага, итәгәтлелек һәм хөрмәт белән карыйлар иде.

Дәрәсән әйткәндә, ул дустым да бик гади адәм түгел. Төнъяк-көнчыгышта хәйран зур сусаклагыч проекты белән идарә итә. Кызык, әлегә мизгелдә нишли икән? Шундый спектакльдән колак какты.

Шалтыратуга да жавап бирми.

Ул Парижга очарга жыена иде, ялга. Азга гына булса да, әрсез журналистларны күрми торырга тели. Тәмам һушын алганнар бахырның. Төзелеш аркасында кечкенә бер күлне киптереп, урман шикеллерәк бер урынның агачларын кисәргә туры килгән. Матбугат әһелләре шуңа тынгы бирми. Олы бер жәнжал кубарганнар. Ничек инде шулай эшләргә мөмкин, янәсе, бу бит флора һәм фаунаны юк итү...

Бер газетада урманны корыту һәм күлне киптерү нәтижәсендә меңәрләгән кош-корт һәлак булырга мөмкин дип яздылар. Ә бу сусаклагычны төзү никадәр файда китерәчәге хакында беркем берни уйларга теләми.

Тик ниңә ул Парижга очачагы турында миңа бер сүз дә әйтмәгән икән?

Чынлап та, бүген кешеләр үзен бик сәер тотта. Минем беләгемә

бәрелеп киткән яшь кеше гафу үтенүне башына да китермәде. Ө урам уртасында пыр тузышкан ир белән хатынның күзләренә ак-кара күренми, дөнъяда үзләре генә калгандай кыланалар. Ө чүп пакетын тротуар читенә утыртып киткән теге ханымга ни әйтергә мөмкин?

Сэгать телләре 18.54 не күрсәтә. Спектакль башланырга сэгатьгән артык вакыт бар.

Кызык, ә унөченче рәтнең унөченче урыны кайдарак урнашкан икән? Урталыктамы? Аннан сәхнә ничек күренә икән?

Инде ничөнче кат балет карарга барам, ә урыннарның ни тәртиптә урнашуын исемдә калдыралмыйм. Бәлки, шулай булырга тиештер. Минем баш мие мөһимрәк мәгълүматлар саклау урыныдыр.

Фәнни-техник прогресс һәм икътисади һөжүм нәтижәсендә табигатьтәге тигезлек акрынлап кына стратосфера катламында озон катлавының юкаруына китерә. Бу – күз алдында. Без алгарышны туктата алмыйбыз. Шулай булгач, мин һава катламының табигый составына тәэсир итү ысулларын өйрәнү белән мәшгуль. Ул Жир шарының түшәме булып санала һәм аны метеоритларның һәм башка чит-ят нәрсәләрнең жимергеч йогынтысыннан саклый.

Бик тиздән мин дөнъяны үзгәртеп кора алачакмын булып чыга.

Вакыт бар эле. Берәр чынаяк кафвэ эчәргә дип, яртылаш жир астында урнашкан кафега төшәм.

Еш кергәч, официант мине таный һәм алдыма бер чынаяк төрек кофесы белән шикәр китереп куя.

Күлләр кибүдән һәм урман корудан һәлак булган кошлар арасында аккошлар бармы икән? Әллә алар ул якларда яшәми микән?

Күрше өстәл янында утырган яшьләрнең тавышы ярымкараңгы бүлмәдәге тынлыкны боза:

– Ишеттеңме, кичә Сабынчыда¹ бер ир хатынын, әби-бабасын һәм ике каенешен атып үтергән?

– Чынлапмы?

– Әйе. Әле тагын «Euronews»тан күрсәтеләр, Австралиядә бер маньяк, мәктәпне шартлатып, унөч укучыны үтергән.

– Унөч?! – дип сорыйм мин күрше өстәлдә утыручылардан.

Минем сорау чынаяктан суырылып чыккан парны телеп үтә.

***

«Миңа диңгез ярыннан бер учлам ком алырга кирәк иде, шуңа иелеп, берәмтекләп ком чүпли башладым, нәтижәдә, вакытны югалттым. Ө сез комны кушучлап чумырасыз», – диде сәләмә киенгән ир.

– Сез ни әйттегез? – дидем мин илтифатсыз гына, аның сүзләренә төшенеп житмичә.

¹ Сабынчы – Баку районнарының берсе.

Ул учларын жэеп, андагы сызыкларны күрсэтте. Сызыклар пәрәвез шикелле бер-берсенә үрелгән, кайсы кайда башланып, кайда беткәннен чамаларлык түгел иде.

***

Ходаем, ни күрәм мин!

Башка дөньялардан килеп, әкияттәге кебек ут сиптергән аждаһа белән очрашырмын дип беркайчан да уйламаган идем. Ниндидер чит-ят урында да түгел бит, ә шәһәр үзәгендә: машиналар һәм кешеләр кайнап торган Бейбутов проспекты уртасында. Юк, күзгә күренмәгәндер. Бу – кара, коба, сары, яшелләрне бутап, ялтырап торучы билгесез төскә һәм кыяфәткә кERGән кыргый зат иде. Аждаһа инде бу, тик ут чәчәргә сәләтле авызы гына ачык түгел. Чынбарлык һәм уйдорма сурәтләр чиген жуярга теләп, мин аның ябышкак муенына менеп атландым да ике куллап иреннәрен аерып, азау тешләрен тарткаларга тотындым. Авызы тулысынча ачылды, тик уты күренмәде. Үземә кабызырга туры киләчәк. Мин заживалкадан ут элдермәкче булдым, килеп чыкмагач, якында гына урам себерүче тротуардагы чүп-чардан кабызган учакны эшкә жиктем. Ул да ялкынланып китмәде, торым-горымга ялтырады гына.

Мин аның муеныннан кочаклап буарга тотындым. Аждаһаның күзләре маңгаена менде. Ул күзләренң кызгылт тирәнлегендә ачу һәм нәфрәт күрергә теләгән идем, тик чиксез гамьсезлеккә тап булдым. Йодрыкларым белән аның башын төйдәм, чыраен умырырга маташтым. Тик бер жирен дә авырттыра алмадым кебек. Бары тик үземнең бармакларым гына шеште.

Кинәт бу аждаһа кемнедер хәтерләткән шикелле тоелды. Аның озынча йөзен, тонык карашларын кайдадыр күргәнем бар шикелле.

Ул да, уйларымны сизенеп, төс-кыяфәтемне исенә төшерергә тырышкандай, тәфсилләбрәк карый башлады. Мин дә аңа кемнедер хәтерләтә идем, ахрысы.

Тиздән ул минем теләкне үтәргә булды, тирән сулыш алды да яңакларын кабартып ут чәчәргә кереште. Ялкын телләре, тирә-юньдәге бар нәрсәне яндырып, уңга-сулга сибелде.

Үзенң коточкыч кыяфәте белән аждаһа тирә-яктагыларның һушын алды. Күзләренә ак-кара күренмәгән кешеләр, куркудан бер-берсен этешеп-төртешеп, таптап качарга тотындылар. Машиналар бәрелеште. Мизгел эчендә барысы да коточкычка әверелде.

Йа Хо́да, ни кылам мин!

Бу бит секунд эчендә барысын да юк итәргә мөмкин. Мин котым алынып, Аждаһага ташландым, авызы турысына жиккәч, ялан кулларым белән аны томаларга, утны сүндерергә тырыштым. Бармакларымны гына көйдердем һәм әрнүдән ыңгырашып куйдым.

***

«Үлеменэ кадэр тууың әйбәт. Син яшәргә өлгерәсең, йөрөргә өйрәнәсең. Әйбәтләп атлый белсәң, бүләккә очу мөмкинлеге бирелә, ә белмәсәң, шуышырга мәжбүр ителәсең. Тормыш синең өчен көтү залына әйләнә. Йә соры, йә бизәклә тормыш каршылыклары арасында гомерең соңын көтеп яшисең. Яхшыга өметләнеп яшисең дә, ахырда тагы да начаррак булмавын уйлап юанырга кала.

Чынлап та, шулай. Үлеменэ кадэр туу яхшырак. Хет күпмедер вакыт яшәп өлгерәсең. Тууыңа кадэр үлү – ин коточкычы», – диде сәләмә киёмле ир.

Һәм, миңа карап, күзләрен чекерәйтте дә сорап куйды:

– Ә син кайсысына керәсең?

«Талпан кебек ябышты» дип уйладым мин, ни әйтергә белмичә. Тик ул үзе жавап бирде: «Беренчесенә, әлбәттә, бүтәннәр кебек үк».

Аннан соң кинәләп өстәде: «Бәлки, син дөнъяны үзгәртә алырмын дип уйлыйсыңдыр? Хәтерәң киртеп куй: кешеләр аңын агулаучылар һаваны, җирне һәм суны агулаучылардан күпкә куркынычрак».

Тавышы карлыккан булса да, фикере аңлаешлы иде. «Сез барыгыз да бер: бертөрле йөрисез, тукланасыз, ихтыяжларыгызны канәгатьләндерәсез. Бер үк төрле алдыйсыз һәм хыянәт итәсез. Бер өлешегез Аллахка хезмәт итә, икенче өлешегез – иблискә. Ана карыныннан яктылыкка омтылуыгыз да бер үк төрле. Газраил килгәч, барыгыз да тугыз минут эчендә үләсез. Мәхәббәтегез нәфрәтегез белән бертигез, ә бәхәтегез кайгыгыз кадәр. Шатлык-сөөнечләрегез күпме, кайгы-хәсрәтегез дә шулчаклы».

Ул кинәт ачуланып сорады:

– Соңгы тапкыр кайчан капкаладың?

Мин беләгемдәге сәгатькә күз салдым да «Фәннәр академиясе» дигән метро станциясе янында фаст-фуд алып ашаганымны искә төшердем. «Өч сәгать элек», – дип жавап бирдем. (Хәтта яшь кенә теләнче хатынның калтыранган учларына биш манат салуымны да хәтерләдем. Бу турыда әйтмәкче булдым да дәшми калдым.)

Бу адәмнән котыла алуыма тәмам өмет өзеп гаҗизләндем.

– Ә соңгы тапкыр җан азыгын кайчан кабул иттең?

Аның соравы мине бөтенләе белән көрчәккә китереп терәде.

Аңа елтыр җөмлеләр белән бик матур итеп жавап бирә алып идем, тик, бу сүзләрдән канәгать калмаячагын аңлап, дәшмәскә булдым.

***

Кара аккошның биее ак кошларны сихерләгән сыман иде. Алар балеринаның һәрбер хәрәкәтен йотып алырга теләгәндәй күзәттеләр. Аның куллары канатка әверелде, ә киёмнәренең кара нуры, таралып, тын калган ак кошларның киёменә кунды.

Юка сакаллы ир учларына сугып дулкынланды:

– Аллакаем! Нинди хозурлык! Корифей, тиз генә сәхнә артына! Мин сиңа карый алмыйм! Кордебалет, сез тантана итәсез, бәйрәм тудырасыз, тиз генә! Чиксез тантана!

Кара аккош талгын адымнар белән теләр-теләмәс кенә сәхнә артына кереп югалды. Ак кошлар, ике рәткә тезелеп, яңадан канатларын кага-кага биергә тотынды.

Юка сакаллы ир көр тавыш белән кабатлады:

– Pas de chat!²

– Pas de ciseaux!³

– Pas de poisson!⁴

***

Аждаһа һаман ут сиптерде, бармакларымны яндыра-яндыра, мин аны туктатырга маташтым, тик берни дә килеп чыкмады.

Кинәт ут давылы аның күзләреннән ургылырга тотынды. Бар тирә-як ялкыңга уралды. Йортлар, агачлар, машиналар, кешеләр... Барысы да яна иде.

Мин, бу янгынны яланкул сүндереп булмасын аңлап, үземне битәрләдем: «Йа Хо́да, нәрсә эшләдем мин!»

***

Кинәт көйгән ис таралды, берәздән тирә-юнь төтен белән тулды. Кызлар, берни аңламастан, репетицияне туктатырга мәжбүр булдылар. Залның ялкыңга урала баруын күреп, юка сакаллы ир кычкырырга тотынды:

– Янгын! Янгын! Хезмәткәрләр! Без янабыз!

***

«Кеше күзләре белән күргән мәгълүматны баш миенә һәм йөрәгенә жибәрә. Күзләрдән йөрәккә һәм баш миенә тапшырылган хәбәр – ул ике яклы эскалатор кебек. Тик нигәдер еллар узу белән мәгълүмат бер генә юнәлешкә китә башлый, күзләрдән баш миенә. Нәтижәдә, йөрәк, бихәбәр булу сәбәпле, хисләрен югалта, ташка әверелә», – диде теге кеше. «Карап баксаң, – диде ул, – ташка әйләнә башлаган кешене таштан аерып булмый, агачка әйләнә башлаганны – агачтан...» Һәм өстәде: «Ит янганда якты ут чыкмый. Ә агач, тимер һәм таш бергә якты ялкын булып яналар. Үкенү, тәүбә итүләр сезне гөнаһ кылудан саклай алмый».

Һәм ләззәт белән әйтте: «Гөнаһларыгызның саны сезне учакта яндыру өчен әзерләп куелган керосин күләменә бәрабәр...»

² Pas de chat! (фр.) – Мәчеләр адымы!

³ Pas de ciseaux! – Кайчы!

⁴ Pas de poisson! – Балык!

***

Мин туктаусыз рәвештә дустымның телефон номерын жыйдым, тик файдасы булмады.

Ниһаять, ул алды. Трубка аша аның тотлыга-тотлыга әйткән сүзләрен ишеткәч, арка үзәгемә салкын йөгәрде:

– Күз алдына китерә аласыңмы... Парижда, Мулен Ружда аждаһа пәйда булды...

***

Шау-шу, кычкырышу, ыңгырашулар ишетелеп тора. Күктә калын төтен катламы. Соры козгыннар өре шул төтенгә ташлана, аны комсызланып чукыйлар. Кешеләр бер-берсен изә-таптый йөгәрешә.

Игътибарымны шушы шау-шуда хәрәкәтсез торган бер шәүлә жәлеп итте. Бу – бая мин кергән кафе янында хәер сорап утырган теләнче ханым иде. Ул әле дә кулларын сузган да хәер сораша...

***

Төтенгә тончыгып, күзләрен уган биючеләр ничек булса шулай фойега, аннан соң урамга атылды.

Тик иң алдан, барысын да этә-төртә, юка сакаллы ир атлады.

Кара аккош ролендәге ханым, ни өчендер, ут кайсы утыргыч яныннан чыкканын ачыкларга маташты. Нәтижәдә, утка уралды. Аның юка кара күлмәге яна башлады.

Унөченче рәтнең унөченче урынындагы ялкын үз табышына шатлангандай, горур кыяфәт белән бии-бии югары күтәрелде...

***

...Кинәт мин ут сиптергән Аждаһаның күзләре нигә таныш кебек тоелуын аңладым. Мин аны озынча йөзеннән, тонык карашларынан таныдым. Һәм сәләмә киёмнәннән...

Марат КӘБИРОВ *тәрҗемәсе*

Әдәби берләшмәләрдә

ЧИСТАЙ «ЭНЖЕЛӘР»Е

Чистай шәһәренең Үзәк китапханәсе каршында эшләп килгән «Энжеләр» әдәби берләшмәсенә 2025 елның июнь аенда 28 ел тулды. 1997 елда оешкан әдәби берләшмәне каләм осталарыбыз – аксакалларыбыз Хәйдәр Гатин, Фоат Хәсәнов айдәп барды.

Бүгенге көндә берләшмәгә Чистай районы авылларында һәм шәһәребезнең үзәндә яшәп иҗат иткән егермегә якын кеше йөри. Авторлар арасында төрле һөнәр ияләре бар. Без мәктәпләрдә, уку йортларында авылларда очрашулар үткәрәбез. Шәһәребездә уза торган төрле әдәби чараларда катнашабыз. Шунысы куанычлы: берләшмәбезгә яңа авторлар, каләм тибрәтүчеләр килде. Кояш Тимбикова премиясенә ия булучылар да бар. Шулай ук кайбер авторларыбыз үзләренең шәхси китапларын да нәшер итә. Шул уңайдан шәһәр китапханәсендә төрле чаралар үткәрәбез.

Розалия ШӘЙХЕТДИНОВА,
берләшмә җитәкчесе

Хакым бар

Һичбер яман ат ягылмас
Татар дигән атым бар.
Шушы атым белән горур,
Мактанырлык хакым бар!

Кайнар диләр, әйе, кайнар
Йөрәкләрдә ялкыннар.
Кайнарлыкны сүрелдермәс
Котыплардан салкыннар.

Халкымның изге гадәтен
Саклыйм дигән антым бар.

Татарның бөөклегенә
Сокланырга хакым бар!

Татар диләр, әйе, татар!
Төбем, тамырым белән!
Җир шарының үзәгендә
Татар булганын беләм!

Милләтем язмышын сөйләп,
Көй көйләгән акыннар.
Моң-зарларыннан татарның
Җыр язарга хакым бар!

Тәбрис ГЫЙМАЛЕТДИНОВ

Бәхетем төбәге

Ак биләүләренә биләгәндә,
Бәхетле бул дигән әнием.
Әниемнең изге теләгеннән
Бәхетемне эзләп килүем.

Бәхет эзләп читләрдә йөрмәдем,
Көттермәде шуның нигъмәте.

Аны туган төбәгемдә таптым.
Кадерлерәк икән кыйммәте.

Бәхетемне таптым диеп бүген
Әйтә алам ихлас йөрәктән,
Ата-бабам җире – туган җирдә,
Яшәп яткан туган төбәктә.

Күпме шәхесләрен төбәгенәң
Халкым бүген якын, үз итә,
Шушы үрнәк безне һәрбер эштә
Яңа уңышларга жилкетә.

Ата-бабам туган шушы жирдә
Якын дуслар Чистай ягыннан.
Тамырларым тоеп яшим монда,
Сөйгән ярым күрше авылдан.

Туганнарым да күп бу төбәктә,
Туганнардай якын дус-ишләр.
Ялтан, Сарсаз, Роман, Каргалылар,
Туганлашып, тату яшиләр.

Шул төбәктә укып, кеше булдым,
Укытучы булды хезмәтем.

Утыз еллап булыр төбәгемдә
Мәгърифәткә хезмәт күрсәттем.

Шул төбәктә корган ныклы гаиләм
Бәхет өсти көзем, языма.
Бердәнбере булдым сөйгән ярга,
Әни булдым ике кызыма.

Оныкларым яши янәшәмдә,
Аерым ләззәт биреп тормышка.
Раббыбызга көн дә рәхмәт укыйм,
Бик канәгать булып язмышка.

Тормышымда ныклы таянычым,
Булдың һәрчак күңелем терәге.
Муллык белән чәчәк атып яшә,
Туган жирем, бәхетем төбәге.

Рушания ЗАКИРОВА

Авылымның айлы кичләре

Авылымның айлы кичләре
Күңелемне әллә нишләтте,
Алып китте бик еракларга –
Балачагым калган чакларга.
Төне матур, төне аяз диеп,
Эндәшә күк әни әле дә:
«Сөбханалла, ничек ай тулган,
Яктысыннан дөнья балкыган».
Йоклап ятар чак түгел, балам,
Аяз төннәр булмас ул һаман.
Кыш ае бит, булыр бураны,
Күмеп китәр кары юлларны.
Ә бүген төн, энә, күр инде,
Бигүк суык түгелдер әле,
Барып кайтыйк, кызым, саламга
Мич алдына кирәк ягарга.
Мич алдынан калган саламны
Ягарбыз да мичкә аннары.
Ә жылысы, жылысы ни тора,

Янга кала аннан утын да.
Әй, сөйләнә әни, сөйләнә,
Тормыш диеп шулай көйләнә.
Тырыша торгач, кышка чыдарбыз,
Суыкларны жиңеп чыгарбыз.
Көмеш нурга чумган табигать,
Көмеш кенә сыман дөньясы.
Эх, булмасын иде ул менә
Балачакны урлаган нужасы.
Уфалланы тартып житәрлек,
Уйласаң ул, исләр китәрлек.
Яшәргә без шулай өйрәнгәнбез,
Беркайчан да иренмәгәнбез.
Авылымның айлы кичендә,
Сихерләндем бугай бүген дә.
Тулган айны күзли күзләрем,
Колагымда әни сүзләре:
«Сөбханалла, ничек ай тулган,
Яктысыннан дөнья балкыган!»

Айсылу МИНҺАЖЕВА

Улын көтә

Күзен алмый һәр көн тәрәзәдән,
Улын көтте әби сугыштан.
Жыерчыклар төште битләренә,

Тиз картайды әбкәй сагыштан.
Әйтә идек, сугыш күптән беткән,
Көтмә инде, улың кайталмас.

«Тукта балам, бәлки кайтып керер,
 Андый уллар читтә югалмас».
 Белә әбкәй, күптән килгән инде
 Кече улының үлгән хәбәре.
 Әби әйтә, сез белмисез әле,
 Сугышның бит булды хәтәре.
 Сугыштылар алар Ватан өчен
 «Илем» диеп, утка керделәр,
 Туган илне алар яр сөйгәндәй,
 Чын ярату белән сөйделәр.
 Минем әби генә түгел, бик күп
 Балаларын жуйган аналар,
 «Әти» дияргә дә өлгермичә,
 Ятим калган күпме балалар.
 Күрше әби әйтә: «Син бәхетле,

Өч улыңның кайтты икесе.
 Шатлыгымнан биер идем әле,
 Биш улымның кайтса тик берсе».
 Сандык төбөндәге фотосурәт
 Ул саргайган инде, таушалган.
 Йөрәк әрнеп елуйсы килгәндә,
 Ничә тапкыр алып каралган.
 Саклый аны әби ядкәр итеп,
 Улымның, ди, соңгы бүлгә.
 Һәр көн саен әби теләк тели,
 Кабул булсын иде телгә.
 «Яшәгез, – ди, – балам, гел рәхәттә,
 Сугыш уты кабатланмасын!
 Көнегез үтсен тыныч хезмәт белән,
 Кан коюлар кабат булмасын!»

Хөррия НИЗАМОВА

И әнкәем

Нинди бәхет янәшәңдә булу,
 Иңнәреңнән кочу – бер ләззәт.
 Йомшак кулларыңның жылысыннан
 Күчә сыман миңа бар рәхәт.

Битләреңнән сөям, и әнкәем,
 Шаян сүзләреңнән, әй, көләм.
 Авыру килгәндә дә бирешмичә,
 Күңелең көр булуга сөенәм.

И әнкәем, картаймале бер дә,
 Рәхмәт әйтеп, сиңа сыенам.
 Раббыбыздан гомер, сихәт сорап,
 Чын каләбтән догамны кылам.

Гөлсинә СОРУТДИНОВА

Язмышым шаяруы

– Мин эзләгән кызый шушындамы?
 Торамы ул шушы бүлмәдә? –
 Дигән тавыш килгәч, килеп бастым,
 Кызыксынып, ишек төбенә.

Ни дияргә икән?!
 – Әйе, әйе,
 Нәкъ үзенә туры килдең лә.
 Нәрсә соң бу? Яшьлек кайтты үзе,
 Күземәме әллә күренә?!

Йөрәк тибә, әллә нишлэгән ул,
Талпынып ла канат кагына.
Ә күнелләр кайнар күмер төсле,
Жаннарны шул уттай яндыра.

Үтте мизгел... Кабат китеп бардың,
Калдырып син яшылек эзләрен.
«Сау бул», – диеп әйтер өчен генә
Нигә инде мине эзләдең?!

Розалия ШӘЙХЕТДИНОВА

Көзләремә керәм...

Көзләремә керәм салмак кына,
Әкрен генә кагам капкасын.
Талгын гына очкан сары яфрак
Юлларыма жәйгән паласын.

Балан таккан кызыл муенсасын,
Купшы килен сыман масаеп.
Ямьле көзгә керәм сабыр гына...
Каршы ала ул да елмаеп.

Көзгә жылләр берәз усалрак шул,
Паласымны өреп тарата.
Усал түгел, шаян икән жиле –
Сары яфракларны шаярта.

Миләшләрем чакыра, тәлгәш изәп,
Ачып керәм көзләр капкасын...
Алтын көзләр булсын гомеремдә!
Салкын көздән Ходай сакласын!

Ирина ХӘМИДУЛЛИНА

Балам

Балам, киттең инде еракларга,
Газиз Ватаныңны сакларга.
Бер Аллаһым үзе ярдәм итсен,
Салкын окопларда ятканда.
Кигән киёмнәрәң бик юештер,
Көзгә яңгыр явып торганда.
Әниң догалары саклап йөртсен,
Дошман каршысына барганда.
Ватаныңны сакларга дип киттең,
Дошман күзе сине күрмәсен.
Балаларың: «Әтием», – дип көтә,
Әниң күз яшыләрен түкмәсен.
Нык бул, балам, исән-имин йөрә,
Фәрештәләр сине сакласын.

Бисмиллаңны еш кабатла, балам,
Хозыр Ильяс булыр юлдашың.
Сине көтә өйдә әти-әниң,
Тормыш иптәшең дә балалар.
Абыйларың, эне-сенеңләрең,
Бар да көтә сине туганнар.
Туган авылың көтә сагынып,
Дусларың сораша хәлеңне.
Тизрәк ишетергә язсын инде,
«Без – жиңүче, кайтам» диюеңне.
Әй кешеләр, күзегезне ачып,
Якты дөньяларга карагыз.
Кояшы да, ае, йолдызы да,
Бар жирдә дә бер үк, аңлагыз.

Фәридә ШӘРИФУЛЛИНА

Ялгыз тормыш

Тормыш йомгагын сүтәм ялгызым,
Хәзер инде күптән, бик күптән!

Алга таба яшим өмет белән,
Абыну мөмкин түгел, яхшы беләм.

Тормыш сукмагын үтәм ялгызым.
Күпме гомер инде сүтелгән.
Сикәлтәле тормыш баскычыннан
Күп тапкырлар менеп төшелгән.

Челтер-челтер аккан чишмә суыдай,
Күпме күз яшьләре түгелгән.

Шатлыгы да булган, кайгысы да.
Сабыр гына барсына түзелгән.

Авыр менүләре тормыш тавына,
Егылмый гына өскә күтәрел.
Өскә менүләре катлаулы булса,
Төшөп китүләре бик жиңел.

Дания МИЦНЕГУЛОВА

Ап-ак мичебез

Без үскәндә, өйнең яме иде,
Горур басып тора иде ап-ак мич!
Он(ы)тыламы, онытып буламы соң,
Хәтерләрдә кышкы айлы кич!

Бу сихрилек жанга жылы биреп,
Илһам салган жырлы күңелгә.
Кич утырып мөнәжәтләр әйткән
Әбиләрем керә төшемә.

Аркаларны жылы мичкә куеп,
Әнкәйләрем бәйли оекбаш.
Күрше-күлән жылылып кич утыра,
Күз алдымда бәхетле шул чак!

Тәрәздән тулган ай караган,
Истә шушы якты мизгелләр!
Мичтә пешкән тәмле бәрәңгеләр,
Гөлдердәшкән шат-көләч йөзләр.

Шатлыгы да, кайгысы да бергә,
Авыл бердәм! Дус – күрше-күлән.

Барысын да бергә уртаклашкан,
Кич утырып, кунакка йөргән.

Суык кышның салкынын да сизми,
Шәл бәйләгән апа-әниләр.
Кире кайтмас шушы мизгелләренә
Күңелдәге моңнар көйлиләр.

Авыл өйләрендә мичләр дә юк,
Заман үзгә, дөнья үзгәрде.
Безнең якты, сихри балачаклар
Әкиятләргә, ахры, әйләнде.

Ап-ак мичне табып булмый хәзер,
Күмер төшөп, чәйләр кайнамай.
Самавырда йомыркалар пешми,
Кичләр житкәч, өйләр жанланмай.

Сагындыра мичле, жылы өйләр,
Сезгә ничек? Миңа бик моңсу!
Авылымның сихри жанлылыгын
Еллар алган, күңелдә жирсү.

Роза САФИНА

Син – минем жырлы калам!

Туган яклар бигрәк газиз,
Күңел гел шунда тарта.
Бары Туган жирдә генә
Йөрәктә хисләр арта.

Чулманымның дулкыннары
Ярлар белән сөйләшә.
Бөдрә таллар пышылдашып
Кем беләндер серләшә.

Яктырак яна йолдызлар
Чистаем күкләрендә.
Ай төн буге су коена
Түгәрәк күлләрендә.

Колач жәеп каршы ала
Чистаем урамнары:
Заманча корганнары,
Борынгы диварлары...

Һәр тарафтан яңгырыйдыр
Моңлы азан тавышы.
Чистаема бәйләнгәндер
Тормышымның агышы.

Туган жирем сулышыннан
Яшәр өчен көч алам.
Күнелемнең иң түрендә
Син, минем жырлы калам!

Гөлия ШӘРИФУЛЛИНА

Кабынмасын дәһшәтләр

80 еллап гомер үтеп киткән
Жиңү язы килгән елларга.
Өрни-сыкрый карый ветеран
Канлы эзләр калган юлларга.

Баш иябез бүген сезнең алда,
Без бәхетле сезнең хезмәткә.
Киләчәккә үрнәк булып,
Яшәгезче олы хөрмәттә.

Сирәгәйде инде сафларыгыз,
Курку белмәс ветераннар!
Сезнең батырлыкны данлап
Яңгырар әле жирдә жырлар.

Күзегездә сезнең яшь тамчысы,
Чагыла күк анда вәхшәтләр
Имин, тыныч яшик әле, жирдә
Кабынмасын башка дәһшәтләр!

Гүзәл МИРСИЯПОВА

Сагынам

Томаннарда калды, эни, йөзәң.
Тавышың да төшми хәтергә.
Киңәшләрәң инде онытылды,
Соңгы хатың калды укырга.
«Эни» диеп әйтә алмадык шул,
Без бит, эни, сине сагындык.
Елаганда безне юатырга,
Назларыңны синең юксындык.
Синсез үстек, авыр булды инде.
Утын кистек, бакча утадык,
Суга бардык, юдык идәнән дә,
Мичне ягып ашлар пешердек.

Тормышыма эни кирәк иде,
Уңышларым минем күрергә.
Оныкларың үсеп буйга житте
Булмады тик «әби» дияргә.
Бәйрәм саен атап шигырь язам,
Дога укыйм бүләк урынына.
Хыялымда, эни, синең белән,
Чәй эчәбез өстәл артында.
Яшем бара, үзем олыгаям,
Әниемне һаман сагынам.
Фотоларын карап, хатын укыйм,
Уйга чумам, елап та алам.

Венера МӘХМУТОВА

Әтием

Кайтып китәм әле диеп, әткәм,
Төшләрәмә бүген син кердең.
«Үлемсез полк»тагы сурәтеңә
Әйтерсең лә кабат жан өрдең.
Уңжиде яшь тулар-тулмас чакта
Ватан сугышына киткәнсең.
Фин юнәлешендә десант булып,
Батырларча хезмәт иткәнсең.
Контузия... Каты яралану...

Үлем белән көрәш... Һәм жиңү.
Исән калып, орден, медаль тагып,
Әйләнәп кайтканга сөенү.
Эз салса да авыр жәрәхәтләр,
Көч тапкансың яшәр өчен син.
Терелеп, аякка басу белән,
Эшлим диеп янган кеше син.
Тик сугышны оныттырмый иде
Тимер кыйпылчыклар тәнендә...

Мәңгелеккә алып киттең, әткәм,
Сугыш зәхмәтләрен үзендә.
Истәлеккә калган медальләрен

Кадрләп саклана тартмада.
Тагыш карыйсыңдыр күкрәгенә,
Төшемдә син өйгә кайтканда.

Разия САФИНА

Насыйп булсын

Сең(е)лемә бардым әле бүген,
Якын итеп ерак араны.
Туган белән туган арасында
Күренмәс нык жеп тагын бармы?

Кайдан гына сүзләр табылып тора,
Күгәрченнәр сыман гөрлибез.
Хәл-әхвәлләрне сорап, белешеп,
Вақыт узганын да сизмибез.

Очрашу мизгеле шундый татлы,
Сүзләр белән булмас аңлатып.
Кочагыма алдым сең(е)лемне,
Якын итеп, өзелеп яратып.

Насыйп булсын алгы көннәрдә дә
Кабаттан да шулай күрешергә.
Туганлык жепләрен саклап,
Хәл-әхвәлләрне белешергә.

Фәния НУРИЕВА

Бер кыш кирәк

Кышны көтә күңел, карны көтә...
Яусын иде ишеп, буранлап;
Шыксыз, пычрак көзге урамнарны
Куйсын иде бизәп, матурлап.

Кышны көтәм, кышны яратам мин...
Мин мәкиббән кышкы аклыкка!
Аңламыйм мин, нигә шушы чорны
Тиңдиләр соң ямьсез картлыкка?!

Язы, жәе, алтын көзләре дә –
Бар да матур алар үзенчә,
Алар ямен күреп белер өчен
Бер кыш кирәк, дуслар, минемчә...

Альмира ШӘРИФУЛЛИНА

МИНЕМ МӨХЭММЭТ АБЫЙ

Мин үземне белә башлаганда, ул бар иде инде. Озын буйлы, кабарып торган куе, дулкынлы чәчле, кылыч борынлы ир заты. Авылга еш кайта, Ул ишектән килеп кергәч, сызланып, зарланып йөргән әби терелеп китә, шатланып ашыгып йөри башлай, кабалана, абына, сөргөнә. Әни өстәл хәстәрләргә керешә. Мин бу зур кешенә каршына барам, ул мине иелеп кочаклап ала, борыныма ят хуш ис килә. Безнең кечкенә өй ирләр тавышы, ыгы-зыгы, тагын шул миңа таныш түгел ис өстенә тәмле аш-су исә белән шыгрым тула. Табын зур якка эзерләнә, гадәттә почмак якта ашап яшибез без. Ул өстәл башына утыра, ә мин – аның алдына. Миңа жылы, уңайлы, ашау кайгысы бөтенләй юк. Ә ул сөйли дә сөйли, көлешәләр, кара, безнең әби дә әни шикелле көләргә ярата икән. Болары – мин кечкенә чактагы кичерешләр.

Бераз үсә төшәм. Ул безнең яшәштә һаман бар, булырга тиеш, минем якыннарым сыман, мин басып йөргән жир, эчкән су, сулаган һава, гомумән, безнең тирәлек сыман. Булырга тиеш. Менә шундый мөнәсәбәт. Яңгырмы, карлы-буранлы кышмы, ымсындыргыч язмы, эссе жәйме – бернигә дә карамыйча ул авылга кайта, чөнки аны анда көтәләр. Кара яңгырлы кич. Ишек ачыла, өйгә яңгырның үзенә караганда да юешрәк берәү килеп керә... Караңгы кышкы төн, тәрәзәгә сак кына шакыйлар, әни ишекне ачып, бар жирен кар сырган, керфекләренә кадәр авыр булып бәсләнгән, ләкин бик бәхетле берәүне кертә... Жәйге коры бер көн, чыдап булмаслык эссе. Ми пешәрлек диләр безнең якта. Тузан. Безнең рәшәткә капка ачылып китә, берәү керә, мин мэтәлә-кадала торып йөгәрәм, муенына барып асылынам. Аның белән безнең өйгә бәхет, шатлык керә...

Әкияттәге сыман, көн арты көн үтә. Мин инде хәйран үскән. Бу кешенә Мөхәммәт абый икән беләм, һаман көтеп алам, каршысына йөгәрәм. Ул капылт кына өйгә кереп китми, күрешкәннән соң бакча буйлап сәяхәт ясый башлай. Карлыганнар үсеп киткәнме, былтыр утырткан чыршы, урман өрәңгесе, чикләвек куагы, артыш – яратканнармы безнең нигезне, тәртипме? Ишегалдын барлап чыккач, юлы чишмәгә таба. Тыкрыктан гына төшөп китәбез, мин, кәжә бәтиә шикелле сикергәләп, яныннан барам. Рәхәтләнөп бит-кулларын юып, балаларча учларына су алып, чөмереп эчә. Аннары, кулларын чылатып, куе чәчләрен сыпырып ала. Өйгә кайткач, күлмәген салып, миңа тоттыра. «Мә, юлда тузанлангандыр, бар, юып, Сафый чишмәсендә чайкап мен әле». Өстәл эзер, Мөхәммәт абый сөйли. Университет, студентлар, аспирантура, сессия дигән сүzlәр ишетелә. Ашау тәмам, минем кечкенә чиләккә ипи сыныклары тутырып, Мөхәммәт абый белән икәү конюшняга китәбез. Ул чакта әле авыл бай – атлы, сыерлы. Менә шул атлар янына килгәч, ул университет доценты булудан туктый, бер авыл малаена әйләнә дә бетә. Атлар белән сөйләшә, тамак асларын кашый, ялларын сыпыра. Атларга учыннан ипи ашата, төкле ирене белән колын аның учын кытыклай. Атлардан чак аерылып кайтып китәбез. Ә тавык үләнле ишегалдында – казлар. Яшькелт-сары бибиләре белән. Ата казга бу озын буйлы адәм бер дә ошамый. Мин, бер йомшакны тотып,

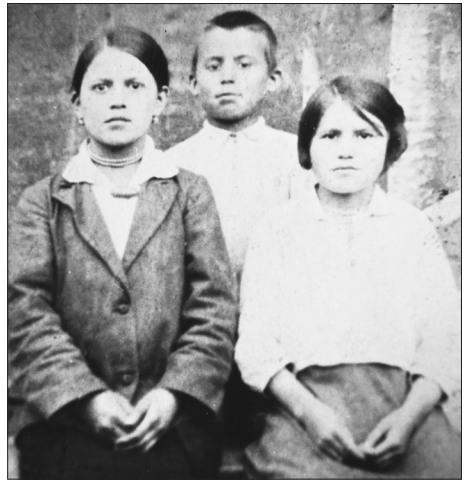
Мөхәммәт абыйның учына салам. Ә ул аны иреннәренә якин китерә, сөйләшә, биби аның иренендәге карачкыл миңен чүпләмәкче була. Әби баскычта утырып тора, улының рәхәтенә карап, үзе дә чиксез бәхет чәчеп, елмая. Ә иртәгесе көнгә маршрут – Пауал тегермәнәнә...

Бар да урынында, элеккечә, үзгәрмәс сыман, ләкин инде әбинең яше сиксәнгә җитеп килә. Төпчек малаен күргәч, нур чәчә торган күзләре дә башкарак, ничектер тонькланып калганнар. Ул авырый. Юеш карлы-яңгырлы, елак, караңгы чырайлы, жилле бер көндә ул китеп тә барды...

Адәм баласының кеше булып формалашуына күп нәрсәләр – нәсел, кан хәтере, ата-ана тәрбиясе, тирәлек йогынты ясый. Шул тирәлектә аерым урын алып тора торган шәхесләр була. Минем өчен шундый ир заты Мөхәммәт абый булды. Әбинең вафатыннан соң да, ул безнең имгәтелгән йортка юлын өзмәде. Ялгыз калган әни белән туганлык кына түгел, ниндидер рухи якынлыклары бар иде, сугыш елының ачлы-туклы бала чагы, хәсрәт арбасын бергә жигелеп тарту, профессионалларга дә бер үк бит әле.

Әбисез нигез ямансу. Урман, атлар яны, Казаклар авылы болынына тагын зират өстәлде. Кайткан саен бармый калмый. Урманның Тупы башыннан кереп китәбез, юлыбыз наратлыкка таба. Мөхәммәт абый җырлый яисә берәр көйне сызгыра. Туктап-туктап ала. Газап чигеп, ботак ташыган чакларын уйлагандыр инде. Казаклар болынында ул башкарак. Йөзе яктыра, калкулыкка утырып, бик саккан Кесмәстә балачак тегермәнән эзлиме, әллә Пауал абыйны исенә төшерәме, белмәссен. Зиратта, әби кабере янында, Мөхәммәт абый моңсу. Чүгәли, авыз эченнән генә дога укый, уйга бата. Юл бие сөйләшмибез. Хәзер уйлыйм, аның авыр да, үзенчә бәхетле дә балачагын, дәртле яшылеген сагынган, Ана каберен зиярәт кылган, күңеленә нечкә чакларының шаһиты булганмын икән бит.

Авылдан Арчага укырга киткәч, мин инде Казан белән ике араны шактый таптадым. Мөхәммәт абыйларның сандугачлы алма бакчасына карап тора торган йортлары минем өчен икенче жылы почмакка әйләнде. Ачык чырайлы, шат күңелле Лилия апа, минем белән бер яшьлек Гәүһәр, әтисенә иркә улы – Искәндәр бар. Дәрәсләр бетүгә, электричкага йөгерәм. Атна уртасында – Казан, ялларда – авыл, әни. Мөхәммәт абыйга авыл хәбәрләрен сөйлим, ә ул әкрән генә мине шәһәр кешесенә дәрәс яшәү рәвешен белән таныштыра. Урамда кычкырып сөйләшсә түгел, подъезд ишеген ипләп ябасы, беренче этаж халкының тынычлыгын бозасы, телефоннан (автомат) озак сөйләшәп, кешене көттерәсе түгел, телефоннан кирәк нәрсә турында гына, кыска аралашасы, тагын бик күп шундый «ярамый»лар. Гомумән, яшәү рәвешен белән башкаларга авырлык китермәскә, зыян салмаска, борчымаска. Мин инде күп еллар шәһәрдә яшим. Автобуста очрый шундый юлдашлар, кайчан йокыдан торган, нәрсә ашаган, кайчан юынган, күршесе белән ни өчен кычкырышкан – барысын да телефоннан сөйли, кычкырып көлә, бөтен халык ишетерлек итеп. Яки берәү синең борының кысылып калырып итеп, кисәк,

9 яшьлек Мөхәммәт Мәһдиев апалары Рауза (14 яшь) һәм Равия (12 яшь) белән. 1938 ел.

бар көченә ишекне атып бәреп, подъездга кереп китә. Югыйсә күрә артыннан син кәргәнне. Шулай, боларның Мөхәммәт абыйлары булмаган шул.

Мөхәммәт абый турындагы сагынулы хатирәләремне укыган дусларым: «Син бәхетле», – диләр. Шулайдыр, ләкин анын бик четерекле яклары да булды. Чын ир кеше, юк, гомумән, кеше менә шундый гына була ала, башкача мөмкин түгел дигән көчле фикер минем яшь акылыма кереп калды. Ә тормыш юлымда төрле кешеләр очрады. Мин, русча әйткәндә, бик «категоричный» булып формалаштым. Арча мәктәбендә ун класс укып бетергәч, юлым Казанга булды. Университет. Тулай торақта урын юк, мин бит якин районнан, Мөхәммәт абыйларда өч еллап яшәдем. Тулы гаилә тормышы менә шундый була икән, мин инде анысы белән дә таныштым. Бер-береңә хөрмәт, башканың хатасына берәз гына көлемсерәп, ирония белән карыйсы, үзенекен танийсы, дәрәсән сөйләргә тырышасы, турысын әйтәсе, әйткән сүзгә үтисе, үти алмасаң, анысын да жикерәсе. Менә шундый мәктәп аркылы уздым мин. Дәрәс, бу принциплар белән мин инде авылда – әби, әни янын да ук таныш идем, ләкин бит алар – ир заты түгел, берәз сансызлансаң да була. Ә монда мин өйдән читтә, шикләнем дә.

Бер елны безне – студентлар төркемен Сабама, Теләчәме районына караган Ачы дигән рус авылына эшкә жиһәрделәр. Амбардагы бодай көшәлендә мәш киләбез. Тузан, эссе, кояш. Бер мизгелдә яныбызга күк төсендәге «Волга» машинасы килеп туктый. Әһә, без әйтәбез, председатель тикшерә килгән инде дибез. Юк. Машинаның алгы ишекләре ачылып, бер ягыннан – Социалистик Хезмәт Герое, атаклы Илсур Шәйхетдинов, ә икенче ягыннан Мөхәммәт абый килеп чыкты. Шаккатып, телсез калдык. Илсур абый, безнең белән вакланып тормыйча, туптуры бодай өменә китте, алып хәтле гәүдәсен икегә бөкләп, иелеп, учларына бодай алды. Куллары безнең авылдагы ипи сала торган агач көрәктән аз гына кайтыш иде. Мөхәммәт абый, барыбыз белән исәнләшеп, минем янга килде. Коры гына тавыш белән: «Авылда әниң борчыла, ник хатларыңны ешрак язмыйсың, нәрсә, бик рәхәткә чыктыгызымы әллә монда?» – дип шелтәләп алды. Безнең бура абзарда яшәп, эштән арып кайтып, клуб кайгысы калмаганын ул белми иде шул. Мин аңа ишегалдындагы дунгызлар белән якиннан танышуымны сөйләп алдым. Хәл-әхвәл сорашкач, кара күзлекле интеллигент Мөхәммәт абыйның авыллыгы өскә калыкты. Көшәлдән бер бөртек алып, тешләп, өлгергәнлеген тикшерде. Бу минутта ниләр исенә төшергән, ниләр уйлагандыр...

Диплом яктар алдыннан, мин кияүгә чыктым. Бу чакта да Мөхәммәт абый оештыру эшләрен үз өстенә алды. Ресторанның матур, якты, зур залында күп санлы кунактар белән матур туй узды. Кураторыбыз Хатыйп абый Миңнегуловның тостын бүген дә хәтерлим. «Жәүһәрия – үзенчәлекле характерлы кыз инде ул», – дип башлап киткән иде сүзен. Ирәмне яратты, хөрмәт итте Мөхәммәт абый. Без яшәгән мединститут тулай торагына алар йортыннан бер генә тукталыш барасы. Мин балалар белән ялда булганда, гел килеп йөрде, бала жанлы иде бит ул. Олы кызның теле ачылгач, Мөхәммәт абыйга төртеп күрсәттем дә менә, мин әйтәм, бабай килде. «Бабай» булырга риза булмады ул: «Миңа теләсә кем дисеннәр, бабай дип кенә әйтмәсеннәр», – дип рәхәтләнеп көлде. Чыннан да, «Мөхәммәт» исеме яңа сөйләшә башлаган бала өчен бик авыр исем булып чыкты, Мәмәт тә, тагын әллә кемнәр дә булды ул. Минем балалар өчәү булды, һәрберсе туганда Мөхәммәт абый роддомга килеп йөрде. Язып керткән запискаларын һаман саклыйм. Балалар берәз үсә төшкәч, авылда әкият сөйләп йоклатучы да шул «Мәмәт абый» булды. Аның әкиятләрен чәчләре агарып, инде үзләре эти-әни булган балаларым әле дә

хәтерли. Исемен дә матур итеп, дөрөс итеп әйтәләр, сагыналар. Безнең жиңел машина бар иде. Бергә бик еш авылга кайтабыз, Мөхәммәт абый, балконына чыгып, безне көтеп ала. Билгеләнгән вакытка килеп житү мәслихәт. Үзе дә бик төгәл, конкрет иде бит. Юл буе сөйләшәбез, күңелле, рәхәт. Ул безгә үзе яшь чакта йөргән басу юлларын күрсәтә, сөйли, куана. Әлбәттә, юллар коры булганда, ә баткаклыкта бергәләп машина этәбез. Менә шулай.

Мөхәммәт абый турындагы хатирәләремне тәмәмлий алмыйм, әллә ничек, үзеннән ерагаермын, үткәнемнән аерылырмын сыман. Бик күп чакларда дөньядагы хәлләргә, кешеләргә анын күзлегеннән чыгып карасам да. Диагностны, бәһане, ай-һай, дөрөс куяр иде. Менә бер гадәте – килеп керә өйгә, авылда булсын яисә шәһәр фатирында, иң элек тәрәзә янына килә, өлентеләрне киереп ачып куя. Миңа да йокты бу гадәт. Дөньяга чүпрәк аша карыйсы килмәү теләге. Аннары теләсә кайсы авыр эшне (физик эш) шулкадәр оста итеп оештыра, төрле кызык хәлләрне искә төшереп сөйли, көлкөгә алданып, газап сизелми кала. «Кара, тиз бетте бу», – дип, сызланып та куясың. Мөхәммәт абый белән бер табында утыру – бөтенләй дә бер тамаша. Аның пародист булып чыгыш ясарлык мөмкинлеге бар иде. Кем генә булып сөйләшми, кем генә булып кыланмый. Күңелле чорлар булган ул. Сагындыра...

Сандугачлы алма бакчасына карап торган хрущёвкadan шәп, уңайлы зур фатирга күчкәндә, Мөхәммәт абый авырый иде инде. Ул чакка тукталып, бер генә эпизодны тасвирлыйм. Әни белән хәлен белергә бардык шулай. Бер заман ишектә кыңгырау чылтырады. Арчаның элеккеге башлыгы Вәгыйз Минһажев белән (алар якыннан аралашалар иде) Фән Вәлиәхмәтов килеп керделәр. Үзләре белән гармуннары да бар. Сөенде Мөхәммәт абый. Элекке сәламәт вакытына кайтты. Табынга утырдылар, сөйләштеләр, көлештеләр. Берәздән Фән абый гармунын алды, сыздырып «Авыл көен» уйнап, жырылап жибәрде. Мөхәммәт абый түзмәде, өстәл яныннан торып, арткы яктан килеп, икесен дә кочып алып, берәз иелеп, жырга кушылды. Соңгы юлларны Мөхәммәт абый үзе генә жырылап бетерде: «...чыгар кояш, сибәр нурын, бездин сәлам шул булыр». Үзенәң нинди авыруга дучар булганын, күпме гомере калганын ул чамалый иде. Менә шулай.

...Якын кешең турында язучу бик кыен. Укучылар төрле. Юк, ул андый түгел иде, син объектив түгел, фәрештә ясагансың диючеләр булыр. Тормыш бит бу. Шулай, һәр кемнең үз Мөхәммәте. Бу язмадагысы – минеке, минеке генә. Миңа акыл биргән, миннән чын кеше ясарга тырышкан, юл күрсәткән, озаграк шалтыратмыйча торсам, «Нәрсә, тормышың бик рәхәтме, югалдың», – дип, жиңелчә шелтәләүче, дөньяны, кешеләрне яратучы, Есенин, Бунин, Астафьев, Распутин, Солоухин, Шукшин, Дәрдемәнд, Ф.Кәрим, тагын бик күпләрнең ижатына гашыйк, Ваһаповны тын да алмый тыңлый, Тукай ижатын ятган белә, «Америка», «Англия» журналларын, тагын әллә ниндиләрен укый, «Огонёк» журналындагы кроссвордларны ашавын онытып чишә торган, энциклопедик акыллы, нечкә күңелле, чибәр, затлы минем Мөхәммәт абый. Нигез саклап, бар гомерен әбигә, миңа, туганнарына багышлап яшәгән әниңең яраткан әнәсе, таянычы, киңәшчәсе, ә әбиңең – газиз төпчек улы...

Тагын бер хатирә – узган гомеремнең кыска гына өлеше хакында, ләкин Мөхәммәт абыйсыз буламы соң? Хәлиткәч минутларда ул, гадәттәгечә, гел янәшәдә.

«Ирина Петровна исән икән, Арчада яши», – диде сабакташым. Шулай гына була күрсен. Күрешәсе, гафу үтенәсе иде бит. Сөйләшәсәм дә килә.

Мәктәптә рус әдәбиятын аеруча яраттым, теленә дә мәкиббән идем, укытучыбыз Илсәя апа да гел үсендереп торды: «Произношенииң әйбәт, шәп», – диде. Шулай рус теле укытучысы булырга хыялландым. Әле тагын бер теләк бар – берәр музыка коралында уйнарга иде. Әни, Мөхәммәт абый – мандолинада, Рәшит абый гармунда уйный. Ә мин жырлыйм гына. Педучилище. Менә шунда барасы. Аттестатта – «бишле»ләр. Бер «дүртле» – рәсемнән. Югыйсә алай начар да ясамыйм сыман иде. Киңәштек, барыбер югары белем кирәк булчак, вакытны эрәм итмичә генә урта белем аласы да Казанга юл тотасы. Миңа мөгез чыгарырга кирәк, алайса, рус мәктәбенә барам. Арчага. Киттек. Тагын берничә яхшы укучы сыйныфташым да шушы газаплы юлны сайладылар. Уку башланды. Аңлавын аңлыйбыз, сөйләп булмый. Төгәл фәннәр белән эш жиңелрәк, ә калганнары – яман. Горурлык та бар бит әле, яшь без, матурлар. Сокландырасы, яраттырасы килә. Авторитет юк. «Деревня, иногородние» – безнең исем. Хәйран азапландык, без дә, укытучылар да. Шуннан, көннәрдән беркөнне физика укытучыбыз Ирина Петровна түзмәде. «Балалар, тирә-ягыгызда татар мәктәбе юкмыни, никләр генә килдегез сез монда?» – диде. Ә безгә шул гына кирәк. Инде бик яхшы укучы, өметле бер егетез Арчаны ташлап кайтып та киткән иде. Бар, ник булмасын – Сежедә, Казанбашта менә дигәннәре бар. Якынрак та әле. Дәрәсләр бетүгә, жыендык та киттек. Өч вагонлы, Вятские Поляныга йөрүче поездга кереп тә утырдык. Китми генә бит, Казаннан электричканы көтә икән. Кайтты, ниһаять, халык ташкыны кайсы кая ашкына. Тәрәздән күрәм – электричкадан Мөхәммәт абый, малае, кызы, тагын бер абыебыз чыктылар. Без атылып, вагоннан чыгып киттек. «Атна уртасында кая барасыз?» дигән сорауга, бик шатланып: «Кайтабыз, Сеже мәктәбенә барабыз, туйдык», – дидем. Иптәш кызым да мине куәтләде. Шулай, шулай, китәбез бу мәктәптән. Жәберлиләр, кешегә санамыйлар, арыдык, туйдык, фәлән-фәсмәтән, кыскасы. Мөхәммәт абый көлемсерәп кенә тыңлады (ул тыңлый белә иде). «Кая әле, директорыгыз кем сезнең, исемен беләсезме?» – диде. Әйттек. Дипломатыннан кәгазь белән каләм алып, нәрсәдер язды. Ул язган арада Полян поезды, бер гудок биреп, китеп тә барды. «Менә шушыны директорыгызга кертеп бирегез», – дип, миңа язганын тоттырды. Нәрсә иде икән ул кәгазьдә, эчтәлегә ни икәннен белмәдек, ачмадык, укымадык. Шулай тәрбияләнгән. Иртәгесен, нәкъ ул әйткәнчә, записканы кертеп бирдек Рафаэль абыйга. Бик тыныч, акыллы кеше булып исемдә калган ул. Әманәтне үтәдек, укып чыкты, орышмады. «Кем китәргә кушты?» – дип соравына, чатнатып: «Ирина Петровна шулай-шулай дип әйтте», – дип сөйләп тә бирдек. Директор безне ипләп кенә калырга өндәде, тырышып карарга кушты, башта гына кыен булырын аңлатты. Калдык без. Ярар, алдагы дәрәс – физика дәрәсе. Менә егыл да үл инде хәзер. Керде укытучы. Рәнжүле күзләре белән безне барлап чыкты. «Ник алай минем өстән жалоба бирдегез инде, алай каты итеп кумаган идем бит, эх вы-ы-ы», – диде.

Ул көннәрдән соң ярты гасыр вакыт узган. Әле бүген дә шул күзләрне, үпкәле карашны хәтерлим. Ә тавышы колагымда яңгырый. Э-э-эх вы-ы-ы!

Ә теге, Мөхәммәт абый язган кәгазьдә ниләр бар иде икән, кешегә аталган хатларны уку гадәте юк миндә, тик менә ул язудың эчтәлегә миңа бүген дә тынгылык бирми...

Жәүһәр ГАЛИМОВА

КАЮМ НАСЫЙРИНЫҢ ӘДӘБИ-ТӘРЖЕМӘ ЭШЧӘНЛЕГЕ

Үзе исән чагында ук К.Насыйри халык арасында популяр булган Урта гасырлар шәрык әдәбиятын тәржемә итүче буларак дан казана. Казан руханилар семинариясендә мөгаллимлек иткән вакытта Насыйри, Көнчыгышның мөселман дөнъясында госманлы, гарәп һәм фарсы телләрендә ижәт ителгән нәфис әдәбиятны туплап, туган телендә популярлаштыру максатын куя.

Моңа иң элек рухи мәдәният өлкәсендәге вазгыять этәргеч бирә. Ислам тарала башлаган Урта гасырлардан алып гарәп һәм фарсы әдәби теленә нигезләнгән ислам әдәбияты һинд, грек, Византия һ.б. әдәбиятлар белән тыгыз бәйләнештә үсә. Коръән телен белгән укучы үз һәм тәржемә эсәрләре арасында аерманы күрми диярлек. Тәржемә әдәбият милли мәдәниятнең табиғый өлеше кебек кабул ителә. Язучылар һәм шагыйрьләр чит телдәге материалга башка текстларны кушып жиберә яки мөһим тоелган әдәби итеп формалаштырылган фикерләренә өсти алган. Күрәсең, милләттәшләренә әдәби зәвыгын үстерергә теләү Насыйриның тәржемәләре эзерләргә этәргән.

Бу мәсьәләне өйрәнгән Х.Миңнегулов фикеренчә, «Кәлилә вә Димнә», «Тутыйнамә», «Мең дә бер кичә» кебек кысалы классик кыйссалар элек-электән укучыларның һәм тыңлаучыларның игътибарын үзенә жәлеп иткән, татарларга гарәп телен өйрәнү өчен уку әсбабы буларак татар мэдрәсәләрендә кулланылган. Ә XIX гасыр ахырында аларның сюжеты һәм мотивлары нигезендә татар телендә күпсанлы китаплар ижәт ителә (*Миңнегулов Х.Ю. Татарская литература и Восточная классика (Вопросы взаимосвязей и поэтики). Казань, 1993. С.244, 252-253*).

Аерым бер үгет-нәсихәт хикәятләре заманча дәреслекләргә урнашкан. Аерым алганда, Х.Миңнегулов күренекле мәгърифәтче Х.Фәезхановның рус уку йортларында укучылар өчен төзегән «Татар теленә кыскача уку грамматикасы» (СПб., 1862) дәреслегенә «Кәлилә вә Димнә» эсәреннән өзекләр кертүен мисал итеп китерә (*Миңнегулов Х.Ю. Күрс. хезмәт. Б.252*).

Насыйриның татарлар арасында популярлаштыру өчен эсәрләр сайлап алу принципларын күзәтеп, Г.Рәхим аның иң мэшһүр эсәрләргә түгел, татар укучысы өчен аңлаешлы текстларга өстенлек бирүен әйтә. Күрәсең, Насыйри «мәшһүрләр» белән таныш булмаган яки аларга тиешле әһәмият бирмәгән дип билгели (*Рәхим Г. Каюм Насыйриның тәржемәи хәле // Рухи мирас: эзләнүләр һәм табышлар = Духовное наследие: поиски и открытия / редкол.: И.Г.Гомәров (проект җит. һәм җавап. мөх.), З.З.Рәмиев, А.М.Ахунов; төзүчеләр: Л.Ш.Гарипова, Г.М.Ханнанова. Казан, 2020. Б.78.*)

Насыйриның бу өлкәдәге беренче тәҗрибәсе – 1868 елда дөнъя күргән «Кырык вәзир турында хикәят». М.Гайнуллин билгеләгәнчә, К.Насыйри чыганақ итеп XV гасырда яшәгән Шәехзадә Әхмәт Мисриның гарәп теленнән госманлыга тәржемә текстын файдаланган (*Гайнуллин М.Х. Татарская литература XIX века. Казань, 1975. С.143*). Х.Миңнегулов бу китапта мөселман

Шәркының башка әсәрләреннән хикәяләр булганлыгын да әйтә. Басма укучылар күнелен тиз арада яулап ала: 1917 елга кадәр ул 8 тапкыр нәшер ителә.

Әсәр хахимнәрнең, гади кешеләрнең тормышындагы төрле вакыйгаларны бәян итүче үгет-нәсихәт бирүгә корылган кечкенә хикәятләрдән тора. Алар, бер яклап, дидактик, икенче яклап, мавыктыргыч әчтәлекле. Хикәятләрдә сүз хахим белән халык арасындагы мөнәсәбәтләр, гаиләдә була торган ызгышлар һ.б. турында бара, аларда яхшылык белән яманлык, яшәү белән үлем, мэхәббәт белән тугрылык, көнчелек, явызлык һ.б. гомумкешелек проблемалары күтәрелә. Шәрыкта киң таралган мондый текстларны «каймалы» яки «тартмалы» композицияле әсәрләр дип атыйлар. Аларга төрле әчтәлекле әкияти хикәяләрне «кайма»лап алу ярдәмендә бер-берсенә бәйләү хас.

Бу очракта каймалы сюжет хатыны вафат булганнан соң башкага өйләнгән иран шаһы Ханкин турында сөйли. Үги ана гажәеп чибәр шаһзадәгә гашыйк була һәм, жавап хисләренә өмет итеп, егетне тәхет белән кызыктыра (ул, ирен үтереп, аның улына кияүгә чыгарга ниятли), әмма шаһзадә аннан баш тарта. Бу нияте барып чыкмагач, үги ана ирен улына каршы котырта һәм 40 көн дәвамында иренә 40 хикәят сөйли. Шаһ улын үтерергә боера. Вәзирләре аны бу боерыгын кире алырга үгетлиләр һәм 40 көн дәвамында шушы очрак-күренешкә аваздаш хикәятләр сөйлиләр. 40 көннән соң шаһзадә халыкка дәрәслекне сөйләп бирә. Шаһ улын гафу итә. Шул рәвешле, әсәрнең үзегендә – «үги анасының наһак ягуы сәбәпле, газапларга дучар ителгән шаһзадәнең язмышы, хикәя формасында фикер алышу, гаделлек тантанасы һ.б.» тора (*Миннегулов Х. Күрс. хезмәт. Б.310*).

1882 елда Насыйри Кейкавусның поэтика буенча фарсы телендәге «Кабуснамә» трактатын (XVI г.) тәржемә итеп бастырып чыгара, моның өчен ул Әхмәт бине Ильясның госманлы теленә тәржемәсеннән файдалана (*Мөхәмәтнәҗип бине Шәрәфетдин әл-Кустрмави. Габделкаюм ән-Насыйри хәзрәтләре тәрҗемәи хәленә гаид // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык / төз. Р.Ф.Исламов. Казан, 2017. Б.320*). Әсәр авторның үз улына үгет-нәсихәт һәм киңәшләрәннән – кеше үзендә булдырырга тиешле уңай сыйфатлар турындагы дидактик хикәятләрдән тора.

М.Гайнуллин билгеләгәнчә, Насыйри тәржемә иткән китаплардагы хикәятләр гаделлек, намус, батырлык һәм тугрылык кебек күркәм холык сыйфатларына багышланган. «Кешедәгә нәкъ шушы сыйфатлар К.Насыйриниң әхлакый идеаллары бөтенлеген тәшкил итә. Китапның уңай геройлары – антларына тугры кешеләр, алар һәрвакыт жинеп чыга. Мәкерле һәм намуссыз кешеләр үзләре казыган чокырга төшә. Әчтәлегә ягыннан хикәятләр бер-берсеннән аерылса да, алар бырысы да «Мең дә бер кичә»дәгә кебек бер максатка – гуманист язучының югары әхлакый идеалларын яклауга хезмәт итә» (*Гайнуллин М.Х. Күрс. хезмәт. Б.180*).

«Кабуснамә»не «Кырык вәзир турында хикәят»еннән аерып торган үзенчәлек булып әдәби иҗатның кайбер мәсьәләләренә кагылуы тора. Аерым алганда, бүлекләренә берсе «Шигырь вә шагыйрьләр әхвәле бәянында» дип атала, анда шигыри сүзгә таләпләр язылган: әсәрләр әчтәлекле, тәртипкә, рифмага салынган һәм фантазия элементлары белән баetylган булырга тиеш. Моннан тыш, шагыйрьләр сәнгати сурәтләнү чараларын да кулланырга тиеш: «Шагыйрьләр шигырьне үзләре өчен түгел, башкалар өчен сөйләрләр. Димәк, шигырьнең мәгънәсе ачык булырга тиеш. Мәгънәсе ачык булган шигырьләргә һәркем яратыр. Димәк, шигырь төзү ритмлы һәм рифмалы сүз сөйләнү дигән сүз генә түгел. Хыялсыз, тәртипсез, художествосыз шигырь сөйләмә. Метафора,

чагыштыру, каршы кую һәм шуларга охшаган бик күп сурәтләү алымнары бар, шуларны куллан» (*Насыйри К. «Кабуснамә»дән // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Икенче том. Казан, 1975. Б.66*).

Трактатта тезмә һәм чәчмә сөйләм үзенчәлекләре турында мәгълүмат, әлеге төрләргә таләпләр бирелгән, төп әдәби жанрлар билгеләнгән: мәдхия, мәрсия, тәүхид (дога), нәгыть (мактау), газәл, һөжү (сатира).

Күрәсен, трактат шәкертләргә әдәбият гыйлеме теориясе, шигырь язу үзенчәлекләре белән таныштыру өчен хезмәт иткән. Насыйри фикеренчә, поэтиканы белер өчен ике сәбәп бар: янәсе, ул кешенең белемен күтәрә; әдәби иҗат белән шөгыйльләнү мөмкинлеге бирә.

1886 елда О.С.Лебедева «Кабуснамә»не рус теленә тәржемә итеп, аерым китап итеп бастырып чыгара (*Кабус-намә. Переведено с татарского на русский О.С.Лебедевой. Казань: типогр. ун-та, 1886*).

Насыйри, нәфис әдәбият буенча теоретик фикерләрен әйткәндә, татар халык авыз иҗатына таяна. Аерым алганда, 1880 елда басылып чыккан «Кырык бакча» (1902 елда кабат басыла) хезмәтендә автор укучыларын татар халык әдәбияты үрнәкләре белән таныштыра һәм фольклорның тезмә жанрлары турында гыйльми мәгълүмат бирә. Аерым алганда, ул татар халык жырларының алты төрен аерып чыгара: «моңаеп әйткән шигырьләр», «мактап әйткән шигырьләр», «сагынып әйткән шигырьләр», «фирак вә һижран әйткән шигырьләр» һәм «үпкәләп әйткән шигырьләр». Х.Ярми фикеренчә, «монда инде Каюм Насыйриниң фольклор әсәрләрен билгеле жанрларга бүлү һәм, һәрбер жанр эчендә аерым мотивларны аерып, фольклор әсәрләрен фәнни классификацияләүгә керешү, татар фольклорын фәнни нигездә эшкәртгә башлауга беренче адым ясавы ачык күренә» (*Ярми Х. Татар фольклорын жыйнау һәм аны бастырып чыгару өлкәсендә Каюм Насыйриниң эшчәнлегенә // Каюм Насыйриниң тууына 120 ел тулуга багышланган гыйльми сессия материаллары. Казан, 1948. Б.101*).

Бу хезмәттә соңрак «Фәвакиһ әл-жөләса фи-л әдәбият» китабында урын алган мөкальләр, жырлар һәм бәетләр дә бар. Табышмаклар «Зиһен сынамак» дип аталган бүлеккә туплап урнаштырылган. Биредә шәкертләр арасында киң таралган «Көймә һәм бүре зур елга аша чыга», «Бүре, кәжә, кәбестә», «Әссәламегаләйкүм, 100 каз» дип исемләнгән мәсьәләләр дә урын алган. Русча китапларда кулланылган мәсьәләләр бу вакытка инде татарлар арасында да киң тарала.

Дүрт елдан соң К.Насыйри, «Кырык бакча» китабын тулыландырып, аны «Фәвакиһ әл-жөләса фи-л әдәбият» (Әдәбият турында сөйләшүнең жимешләре) (1884) исеме астында бастырып чыгара. Анда, алдагы китапларда кебек үк, үгет-нәсыйхәт һәм мажаралы хикәятләр аша кеше идеалы сурәтләнә, кешеләргә хас уңай һәм тискәре сыйфатлар шәрехләнә.

Басма «Кырык бакча»дагы кебек үк «Кереш» өлештән һәм кырык бүлектән тора. Насыйри «Кереш»тә чыганак буларак XIV гасырда Мисырда яшәгән галим Мөхәммәт Әхмәт әл-Хатыйпниң «Мустатраф» трактатын һәм XII гасыр тел галиме Мөхәммәт ибн Касыйм Замахшариниң «Раузыл-ахъяр» хезмәтен файдалануын әйтә. Һәрбер бүлек – «Рауза» (гарәпчәдән – бакча) – бер төп темага багышланган, аннан соң шул темага иллюстрация рәвешендә күпсанлы нәсыйхәт бирүче мисаллар, хикәяләр, мәсәлләр һ.б. китерелә. Беренче бүлек – кеше акылы, икенчесе – фән, өченчесе кешенең жәмгыятьтә үз-үзен тотышы турында сөйли. Китапның кырыгынчы бүлеге әдәбият теориясе һәм тарихы, татар теле проблемаларына багышланган

(Заһидуллина Д.Ф. *Әдәбият кануннары һәм заман / Татар әдәбияты нәзариясенәң барлыкка килүе һәм үсеш баскычлары. Казан, 2000. Б.61-64).*

Бүлек башында Насыйри халык авыз ижаты һәм нәфис әдәбият үрнәкләренәң әһәмиятен ничек аңлавы турында сөйли. Ул фольклор килеп чыгуның тарихы белән кызыксына, әдәбиятның максаты һәм вазифалары турында үзенәң фикерләрен белдерә, нәфис сүзнәң кешегә йогынтысы зур булуын билгели, ә эстетик ләззәт алуны ул адәм баласының табигый ихтияжы буларак бәяли.

Фольклор белән танышу табышмаклардан башлана – 28 мисал китерелә. Шуларның егерме өчә – татар табышмагы, ә «ул нәдер кем» дип башлана торган бишесә шәкерт дәфтәрләреннән яки китаплардан алынган дип билгеләп үтә Х.Бәдигый (*Бәдигый Х. Каюм Насыйриниң халык әдәбиятын жыю һәм тикшерү юлындагы хезмәтләре // Фән һәм тел. 2003. №1 (16). Б.37). Шулар белән янәшә 315 мәкаль урнаштырылган (Бәдигый Х. Күрс. хезмәт. Б.37)),* Жырларга аерым бер игътибар бирелә, Насыйри алар турында «Шигырьләр» бүлекчәсендә сөйли. Шунсы кызыклы: классификацияләүдән тыш, мәгърифәтчә татар фольклор текстның структурасы проблемасына да кагыла. Шулар рәвешле, татар шигыренәң бер строфасы ике юлдан (ике мисрагълы), жырлар – дүрт юлдан, халык жырының беренчә ике юлы әчтәлегә белән соңгы ике юлыннан аерыла дип билгели. Шулай ук ул татар жырларының вариантлары күпләген дә ачыккый: 10-15 көйгә кадәр булырга мөмкин. Насыйри фикеренчә, бер үк текстны берничә төрлә көйгә салу мөмкинлегә безнәң мәдәнияткә синкретизм хас булу белән бәйле.

К.Насыйри аерым әсәрләренә бәяләү турында да уйлана. Татар халык жырларының бәяләү критерийлары итеп жырның нәфислеген, әчтәлегенәң күңелгә ятышлы булуын билгели. Аксиологик планда автор әдәбиятны идеаль, ирешүе авыр булган норма итеп күрә.

Ул болай дип яза: «Жыр – жаннарның азыгыдыр, тәгам – туклыкның азыгыдыр. Уй, фикерне саф кылып, зифенне нечкәрттер, табигатьне йомшартыр, мәрхәмәтленә мактатыр, куркакны баһадирландырыр, саранны юмартландырыр димешләр. Берәү жыр ишетеп күңелә кузгалмаса, ул кешенәң йә хисә юктыр, йә күңелә авырудыр». Биредә 118 жыр 6 тематик бүлеккә аерып урнаштырылган (*Бәдигый Х. Күрс. хезмәт. Б.37).*

Жырлардан соң татар фольклорының уникаль жанры булган бәетләренәң әчтәлегә һәм формасына «Мөхәмәдия» көенә укыла торган һәм чәй әчү йоласын тасвирлауга багышланган «Чәй бәете» һәм «Бәдәвам» көенә укыла торган һәм уңмаган киленнәрден көлгән «Уңмаган килен бәете» мисалларында анализ ясала. Татар бәетләре исемлегендә, шагыйрь Г.Кандалыйныкы булган текстлардан тыш, «Мәхбүбләргә сәламанә» («Ир-атларга сәламанә») мәрсиясә дә бар, аның текстында гарәп һәм фарсы алынмалары бик күп, ул жыр мәхәббәтенәң дан жырлауга багышланган (*Рухи мирас: эзләнүләр һәм табышлар. Г.Рахим, Г.Газиз. Татар әдәбияты тарихы. Борынгы дәвер. XVII – XIX гасырлар = Духовное наследие: поиски и открытия. Г.Рахим, Г.Газиз. История татарской литературы. Древний период. XVII – XIX века. Т.2. тәз., текст иск. һәм аңл. әзерл.: Л.Ш.Гарипова, Л.Р.Надыршина, А.М.Ахунов, И.Г.Гомәрәв, Г.А.Хөсетдинова. Казан, 2022. Б.294-296).*

Китапта татар авторларының әдәби әсәрләренә ритмик һәм метрик анализ ясау омтылышы да күзәтелә (мәсәлән, Г.Кандалыйның «Сәхипжамал» поэмасы) (*Гайнуллин М.Х. Күрс. хезмәт. Б.183).* Үзенәң анализында, әдәбияттан фольклорга күчеп, К.Насыйри татар әдәбиятын һәм халык авыз ижатын

тикшеренүнең бердәм фәнни концепциясен кору мөмкинлеге барлыгын исбатлай.

«Фәвакиһ әл-жөләса фи-л әдәбият» шуның белән игътибарга лаек: анда татар әдәбият гыйлемендә беренче тапкыр ике татар шагыйренең – Г.Утыз Имәни белән Г. Кандальинның тормышы, ижаты һәм әсәрләре турында фәнни мәгълүматлар китерелә. Насыйри хезмәтенең кырыгынчы бүлегенә аларның поэмаларын («Фәхри», «Бәдига», «Сәхипҗамал») һәм шигырьләрен дә урнаштыра.

Кыскача күзәтүне йомгаклап, М.Гайнуллин фикере белән килешми мөмкин түгел: «Бу әсәрендә автор – югары культуралы, киң эрудицияле, борынгы дөнья тарихын белүче, шул ук вакытта заманча карашлар белән яшәүче кеше дә» (*Гайнуллин М.Х. Күрс. хезмәт. Б.183*).

1884 елда укучылар арасында «Жәваһир әл-хикәят» китабы киң таралыш ала, ул татар укучыларын үгет-нәсихәт бирә торган хикәятләр белән таныштыруын дәвам иттерә.

К.Насыйри тәржемәләре арасында бердәм сюжетка корылган (анда автор тартмалы композициядән читләшә) бер әсәр аерым урын алып тора. Ул – «Әбүгалисина кыйссасы» (1881) (1889, 1894, 1898, 1900, 1902, 1905, 1908 елларда кабат басыла).

Күренекле мөселман галиме, философ, табиб Әбү Гали Сина (980–1037) мөселман Шәркы әдәбиятында популяр персонажларның берсе була. Насыйри нигез итеп, төрек язучысы Зыятдин Сәет Яхьяның 1838 елда «Кәнҗинәи хикмәт» исеме белән Мисырда дөнья күргән, соңыннан 1864–1865 елларда «Әбүгалисина турында баян» исеме белән Зөя өязеннән Ибраһим Габдрахман улы Габдуллин тарафыннан Казанда басылган әсәрен ала. Анда гарәп һәм фарсы сүзләренең муллыгы мажаралы сюжетның эчтәлегенә төшенергә һәм төп каһарманның кыю гамәлләрен баяләргә комачаулый. Шуңа да Насыйри, төрле риваятьләргә мөрәҗғәгать итеп, 1872 елда ««Әбүгалисина кыйссасы» әсәрен бастырып чыгара, анда ул Әбүгалисинаны мәгърифәтле, югары әхлакы, гаделлек өчен көрәшчә, фәкыйрь һәм зәгыйфь кешеләргә ярдәмчә образында сурәтли. Басманың кереш сүзендә тәржемәчә бу гамәлен түбәндәгечә аңлата: «Мин “Әбүгалисина турында баян”ны гарәп һәм фарсы телләрен начар белүче, әмма хикәяләр укырга яратучы кешеләр өчен тәржемә итәргә алындым» (*Гайнуллин М.Х. Каюм Насыри. Очерк жизни и творчества. К 150-летию со дня рождения. Казань, 1975. С.30*). Китап укучылар арасында зур уңыш казана, мәгърифәтче исән вакытта берничә тапкыр кабат нәшер ителә, шул рәвешле авторның башка проектларын финанслар белән тәэмин итә. Иң мөһиме – татар укучыларының берничә буынын әхлакый тәрбияләүдә мөһим роль уйнап, совет чорында да кат-кат бастырыла.

К.Насыйри әсәре кереш, дүрт бүлек һәм йомгаклау өлешләреннән гыйбарәт. Китапның кереш өлеше игезәк малайларның балачак тормышы турында сөйли. Беренче бүлектә Әбелхарис белән Багдад хәлифе турында сүз бара. Икенче бүлек Әбүгалисина һәм Мисыр хакиме турында. Өченче бүлек Әбүгалисина белән Бохара хакименә багышлана, дүртенче бүлек Әбүгалисина белән Кирмән мәмләкәте хакиме турындагы хикәятне үз эченә ала. Йомгак бөек галим һәм табибның үлеменә китереп җиткерә.

Китап Әбелхарис һәм Әбүгалисинаның, ана-аналарынан фатиха алып, сәяхәткә чыгып китүләреннән башланып китә. Барган юллары күренекле галим Пифагорның китаплары саклана торган мәгарә булган шәһәргә алып килә. Мәгарә ишеге елга бер тапкыр гына ачыла, анда кергән кешеләргә китаптарны

өч сэгать кенә укырга рөхсәт ителә, әмма алып чыгу тыела. Туганнар мәгарәгә керү өчен хәзерлек башлап, бер ел дәвамында ризык һәм лампалар өчен май әзерлиләр. Мәгарә ишеге ачылгач, башкалар белән эчкә керәләр, ләкин билгеләнгән вакытта тышка чыкмыйлар, качып калалар һәм, бер ел дәвамында биредә сакланучы китапларны укып, яшерен белемнәр туплыйлар.

Мәгарәдән чыккач, игезек туганнарның юллары аерыла. Әбүгалисина – Мисырга, туганы Әбелхарис Багдадка юл тотта. Әбүгалисина Мисырда мәгарәдә туплаган белемнәрен яхшылык кылу өчен файдалана: ул хәлвә сатучының хезмәтен жиңеләйтә, аның керемән арттыра, яраткан кызы белән очрашырга ярдәм итә. Ул һәрчак кешеләргә яхшылык эшли һәм гаделлек тарафдары була. Әбелхарис исә жыйган белемнәрен кара максатларда куллана, гадел булмаган идарәчегә хезмәт итә, көнләшүдән бертуганын үтерергә тырышып карый, ләкин жиңелә һәм һәлак була. Әбүгалисина Сәмәркандта зур мәдрәсә төзи, күп еллар шәкертләр укыта. 70 яшендә тормышның фанилыгы турында уйлана башлый һәм үлем белән килешергә теләми. План корып, үлгәч терелү өчен кирәкле әйберләргә хәзерли. Укучысына вафатыннан соң үзен ничек терелтергә кирәклеген аңлата, ләкин шәкерте кушканны башкарып чыга алмый, һәм Әбүгалисина бакыйлыкка күчә. Шулай итеп, повестының баш герое Әбүгалисина, үзенең гадәти булмаган акылы бәрабәренә, белемнәре һәм тапкырлыгы белән һәрчак патшаларны һәм аларга хезмәт итүчеләргә жиңеп чыга. Бу исә Әбүгалисина турындагы хикәятнең төп мәгърифәтчелек фикере дип ассызыкмый әдәбият галиме М.Гайнуллин (*Гайнуллин М.Х. Күрс. хезмәт. Б.187*).

К.Насыйри төрки халыклар арасында популяр булган «Әфсанәи Гөлрөх вә Камәржан» эсәрен, госманлы теленнән тәржемә итеп, өч өлештә бастырырга планлаштыра. Күрәсең шуңадыр, 1896 елда 54 бит итеп бастырган беренче өлешен ул роман дип атаган, әмма калган өлешләр дөнья күрми кала. М.Гайнуллин Насыйриниң кулъязмалары арасында автор «Өченче өлеш» дип тамгалаган һәм төгәлләнмәгән эсәр сакланып калганы турында искәртә (*Гайнуллин М.Х. Күрс. хезмәт. Б.183*).

Китапның сюжеты «Мең дәр бер кичә»дәгә «Камәржан һәм Сәидәи Будур» хикәяте белән башланып китә һәм Иран шаһының улы Камәржанның Кытай императоры кызы Гөлрүхкә мәхәббәте, аларның Асыл белән Насыл уларының мажаралары турында (*Гали М. Әфсанәи Гөлрөх вә Камәржан // Насыйри К. Сайланма эсәрләр. Казан, 1945. Б.122.*). Тәржемә күләме ягыннан оригиналдан кечерәк, анда татар укучысына аңлашылмый торган вакыйгалар төшереп калдырылган. Х.Миңнегулов Насыйриниң текстны татар укучысына яраклаштырган мисалларын да күрсәтә: «Камәржан бакчачыдан сорый: “Син кайсы халыктан?” “Минем туган ягым, – дип җавап бирә карт, – моннан бик еракта. Бәлки Идел, Чулман елгалары турында ишеткәнең бардыр? Минем ата-бабаларым шуннан. Безне рәсәйеләр дип йөртәләр». Мондый юллар ачыктан-ачык текстны яраклаштыру дигән сүз, мавыктыргыч сюжет, аңлаешлы өслүб – К.Насыйри романын татар укучылары арасында популяр иткән мөһим факторлар» (*Миңнегулов Х. Күрс. хезмәт. Б. 309*).

Шагыйрьләр М.Гафури һәм Г.Тукай үзләренең автобиографик язмаларында балачакта К.Насыйри эсәрләрен йотлыгып укулары турында әйтә. Аерым алганда, Г.Тукай үзенең тәржемәи хәлендә 8 яшьлек малайның Насыйри китапларын укып тәэсирләнгәннен яза: «кич белән китапларны актарганда, кулга К.Насыйриниң “Фәвакиһ әл-жөләса...” китабы килеп керде. Укый

башладым. Китап ахырында урнаштырылган шигырьләрне мавыгып укып аңларга тырыштым» (Сүз татар шагыйре Г.Кандалыйның (1797–1860) «Сәхибҗамал» поэмасы турында бара. – И.З.) (Гайнуллин М. *Каюм Насыйри (Тормышы һәм иҗат юлы) // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. 2 басма. Казан, 1956. Б.13).*

Гомумиләштереп, шуны ассызыкларга була: Каюм Насыйри, мөселман Шәркында популяр булган нәфис әдәбиятны татар теленә тәржемә итү белән шөгыйльләнеп, аны популярлаштырып кына калмый, укучыларының эстетик зәвыгын тәрбияләүгә дә зур өлеш кертә. «Ул чын мәгънәсендә киңкүләм халык массаларына аңлаешлы телдә язылган матур әдәбият әсәрләрен тудырып тарату бурычын үти. Төрөк, гарәп, фарсы телләрендә басылып чыккан иң яхшы бәяннарны, хикәяләрне җентекләп сайлап алып, аларны татар теленә тәржемә иткән, эшкәрткән, күпсанлы новеллалардан, хикәятләрдән җыентыклар төзегән, соңыннан аларны, татар укучылары өчен бастырып, дөньяга да чыгарган», – дип билгели М.Гайнуллин (Гайнуллин М.Х. *Күрс. хезмәт. – Б.163).* Бу китаплар «татар сөйләмә телен әдәбиләштерү» процессында катнашкан, «дөнъяны милли эстетик кабул итү һәм күзаллау формалаштыруда һәм аны үстерүдә билгеле бер баскыч ролен үтәгән» (Гилемшин Ф.Ф. *Эволюция языка кысса в системе татарского литературного языка во второй половине XIX – начале XX века: автореф. дис... д-ра филол.наук. Казань, 2022. С.15).*

Илдус ЗАҢИДУЛЛИН,
тарих фәннәре докторы

КАЗАН
УТЛАРЫ

социаль челтәрләрдә

Әдәбият дөнъясындагы яңалыклар белән безнең социаль челтәрләрдә танышып барыгыз. Өр-яңа әсәрләр, мавыктыргыч хикәяләр һәм күңелнең иң нечкә кылларын тибрәтерлек шигырьләр бер урында тупланган. Язылыгыз, безнең белән бергә булыгыз!

Сайт

ВКонтакте

Одноклассники

Telegram

«КАЗАН УТЛАРЫ» – ЧАЛЛЫДА

«Казан утлары» журналының «Әдәби берләшмәләрдә» проекты кысаларында Чаллы шәһәренең Үзәк китапханәсендә «Чылбырдагы безнең урын» исемле кичә булып узды. Кичәнең кунаклары – «Казан утлары» журналы редакциясе хезмәткәрләре Татарстан Язучылар берлегенең Чаллы бүлгәе каршында эшләп килүче «Ләйсән» әдәби-иҗат берләшмәсе ағзалары белән очрашты. Анда Чаллыдан да бер төркем язучылар катнашты. Очрашуда проза бүлгәе мөхәррире Рафис Корбан редакциянең җирле әдәби иҗат берләшмәләре белән багланышлары турында сөйләде, сентябрь ае санында шигыре басылып чыккан һәр авторга «Казан утлары»н бүләк итте. Басманың баш мөхәррир урынбасары Вакийф Нуриев, стт-белгеч Алинә Хәбибуллина редакция эшчәнлегә белән таныштырдылар. Заманында «Казан утлары» редакциясендә эшләгән язучы-сатирик, автор-башкаручы Алмаз Хәмзин җырларын, шигырьләрен ирештерде. Очрашуда Татарстан Язучылар берлегенең Чаллы бүлгәе җитәкчесе Факил Сафин, Чаллы шәһәренең мактаулы гражданы Гөлзада Рзаева, язучы Рәкит Әбделманов, Тукай районы «Якты юл» газетасының ветеран журналисты Заһидә Нәбиуллина, җырчылар Зөлфия Җиһан, Фәридә Сәхәбиева, Рушания Гыйләҗева һ.б. чыгыш ясады. Кичәне «Ләйсән» әдәби берләшмәсе җитәкчесе, Чаллы Үзәк китапханәсе директоры Роза Хәмидуллина алып барды.

«Казан утлары» редакциясе хезмәткәрләре, Чаллы язучылары, «Ләйсән»леләр истәлек өчен фоторәсемгә төште.

«КАЗАН УТЛАРЫ» – ТҮБӘН КАМАДА

Бу юлы «Казан утлары» журналы редакциясе хезмәткәрләре – баш мөхәррир урынбасары Вакыйф Нуриев, проза бүлеге мөхәррире Рафис Корбан, стт-белгеч Алинә Хәбибуллина, даими авторыбыз Алмаз Хәмзин Түбән Камага сәфәр кылды. Әүвәл алар шәһәрнең Муса Жәлил исемдәге 1 нче гимназиясендә булды, мондагы Туган якны өйрәнү музеен карады, укучылар белән очрашты. Үзләренең балачак, яшьлек елларын искә алдылар, шигырьләрен, хикәяләрен укыдылар. А.Хәмзин җырларын башкарды. Аннары Түбән Кама Үзәк китапханәсендә «Кама таңнары» әдәби берләшмәсе әгъзалары белән очрашу булды. «Казан утлары»ның 10 нчы санында җирле иҗатчыларның шигырьләре басылган иде. Жәмгысә 18 автор. Басманың бу саны аларның һәркайсына бүләк ителде. Моның өчен берләшмә җитәкчесе Рәсимә Нәбиуллина кунакларга рәхмәт әйтте.

Муса Жәлил исемдәге 1 нче гимназиядә.

Шәһәрнең Үзәк китапханәсендә.

ШИГЪРИЯТТӘ ХАЛЫК ХӘТЕРЕ

(Э.Шәрифуллинаның «Талир тәңкә» китабына күзәтү)

Татар әдәбиятында хатын-кыз әдипләренең әсәрләрен укыганда, иң беренче чиратта, аларда ана назы, ул гына бирә ала торган жылылык, илаһилык, халыкның гасырлар дәвамында милли аңына сөңгән тәрбияви гореф-гадәте, йола, мөнәжәтләр, милли моң чалымнары тоемлана.

Татар әдәбиятында хатын-кыз әдипләр, нигездә, 1917 елгы Октябрь түнтәрелешеннән соң үз сүзләрен әйтә ала башлады. Һәм алар – татар әдәбияты үсешенә шактый өлеш керткән затлар да. Алар арасында әдәбият майданында XX гасырның 70 нче елларында тәүге адымнарын ясаган Эльмира Шәрифуллина ижаты аерым игътибарга лаек.

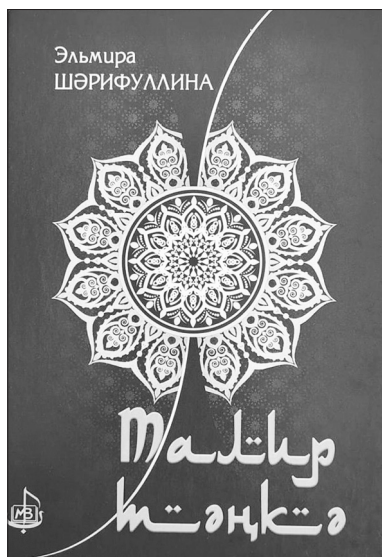
Э.Шәрифуллина әдәбиятта, чынлыкта, балалар шагыйрәсе буларак каләм тибрәтүдән башлый. Аның балалар өчен язылган «Житәкләшпәк» (1985), «Иң матур әни», «Мәкәржә кунаклары», «Игезәк йолдыз», «Баллы балачак» һ.б. китаплары балалар әдәбиятын баегуга зур өлеш кертә. Шагыйрә – милли тарих, милли фажигага әйләнгән күренешләргә үз бәясен биргән берничә поэма авторы да. Ул укучысын «Без – Тукайлы халык» (1985 – 2000), «Каюм кое-

сы» (1997), «Бер кычкырды кәккүк» (1982 – 1983), «Тәмуг кисәве» (1988), «Мордар» (1982 – 1993), «Инша» (1998 – 2004) кебек поэмалары белән

дә сөендерә. Санап үткән поэмалар кайсылары кыскартылып, кайсылары тулысы белән без күзәтү ясагач тупламада урын алган. Шуну искәргү кирәк: Э.Шәрифуллина – чәчмә һәм сәхнә әсәрләре язса да, нигездә, шигърияткә тугры калган әдипләренең берсе.

Без мәкаләдә шагыйрәнең 2023 елда «Мәгариф-Вақыт» нәшриятында нәшер ителгән «Талир тәңкә» китабы хакында гына

сүз алып барырбыз. Шагыйрь Булат Ибраһим китапка язган кереш сүзендә Э.Шәрифуллина шигъриятенең асылын кыска гына болайрак аңлата: «Миңа калса, шагыйрәнең таланты халык күңеленә үтеп керә алырлык самимилеге һәм ихласлыгы, ләкин шул ук вақытта кинәя белән төрттереп ала белүе белән үлчәнә», – дип, аның халыкчан шигърь-поэмаларының нигезен билгели. Исеменнән күренгәнчә, китап белән танышканда, талир тәңкәгә тиң халык авыз ижаты үрнәкләре тәэсирендә язылган мөнәжәтләр, бәетләр, келәүләр, санамышлар, йола, бәяннар белән очра-

шабыз. Шигъри эсэрләр милләтнең горейф-гадәтләрен, йолаларын, милли яшәешен чагылдыра, һәм шагыйрә үз алдына куйган максатына ирешә алган дип уйлыйм. Ул, әлеге эсэрләрендә татар халык традицияләрен искә төшереп, аларны киләчәк буыннарның хәтер сандыгына салырга тели сыман.

«Талир тәңкә» жьентыгы тематик яктан тугыз бүлектән торган, билгеле бер эзлеклеклек саклаган цикл тәшкил итә, соңгы бүлектә исә шагыйрәнең поэмалары тәкъдим ителгән.

Шагыйрәнең шигъри эсэрләрен укыганда, биргәк тә беренче бүлекләрен күзәткәндә, безгә таныш авыл тормышы, аның яшәеше, горейф-гадәтләре, йолалары, халык жырлары стилиндә язылган шигърьләренән күнелгә якынлыгы укучыны үзенә тартып тора. Бу шигъри эсэрләрдән укучы үзенә яшьлеген таба ала, үткәннәрен сагына, шуның белән горурлана. Гомумән, әлеге тупланмада Э.Шәрифиллина сагыну мотивына еш мөрәжәгать итә. Мәсәлән, «Чиккән сөлге», «Сәке», «Комганга мәдхия», «Каз канаты», «Әйрән», «Ипи пешә» һ.б. шигърьләре, борынгыдан килгән халык горейф-гадәтләрен шигъри сурәтләр белән тасвирлаган «Каз өмәсе», «Сабан туе», «Бәби ашы», «Карга боткасы», «Бәби мунчасы» кебек эсэрләрендә халык традицияләренән дәвамчанлыгын күрсәтсә, икенчедән, аларның бүген дә яшәргә лаек булуын асызыклай. Традицияләренән дәвамчанлыгы – үткәннәрен искә алуына түгел, ул халыкның милләт буларак яшәвен раслаган бер дәлил дә. Шунысы кызганыч: милләтнең күпчелек горейф-гадәтләре, йолалары совет идеология йогынтысында онытылуга дучар ителде. Шагыйрә, татар авылларында бу традицияләренән халык күнелендә саклануын күрсәтеп, аларның милли аңын тәрбияләүдәге ролен, андагы сихри бер аһәң булуын хәтергә төшерә.

Милли горейф-гадәтләргә багышланган шигърьләрдә, халыкта тәрбия бирүдә мөһим урын тоткан йолаларга дә игътибар итмичә булмый. Мәсәлән, «Бәби ашы» шигърендә бәби ашы уздыру йоласы искә алына. Шагыйрә шигъри эсәрендә йола традицияләрен тасвирлауны максат итми, ә бәлки шигъри сурәтләр белән аның күркәм йола булуына басым ясый һәм *«Бәби кайткан йортка шатлык кайта, / Сөю, сөелү кайта, нур кайта. / Бәби кайткан йортка мең мәшәкәт белән, / Күкрәкләргә тулып эңсә кайта, / Жыр кайта* – дип, яңа туган сабының гайләгә мәшәкәт бүлек итүен, күңелле мәшәкәтләр белән янәшәдә дөньяга, гайлә күгенә сихри, яшәргә яңа өметләр уяткан жыр кайтуына игътибар итә.

Сагыну мотивы Э.Шәрифиллина шигърьләрендә аеруча әһәмиятле роль уйный. Тупланманың икенче бүлеге дә сагынуга багышланган. Бу сагыну шагыйрәнең туган авылы, нигезе, эти-әнисе, басу-кырларын, чышмәләрен колачлай.

Э.Шәрифиллина – бәхетле шагыйрә. Аны бүген Татарстанның ике районы – Мөслим һәм Актаныш үз шагыйрәсе итеп таный. Мөслим районы Симәк авылында туган, Актаныш районының Зөбәер авылында белем эстәгән, балачагы узган. Ике районның табигатеннән шигъри ижатына илһам алган, шул төбәкләренән изге чышмәләре суын эчкән, иман нурын сәндәргән.

Шагыйрә нечкә тоемлау белән язылган һәрбер шигъренә әдәби сурәтләр чараларын мулдан файдалана. Әлбәттә, бу шигъри эсэрләрдә, үткәндәге авыл, аның яшәеше, һәрбер үлән, эти-әни назын биргән туган жирен, туган нигезен сагыну белән сугарылган. Сагынуны гади генә юл белән аңлату җиңел түгел, безнең карашыбызча, кешенең сагыш-хисләрдән өзгәләнгән жанын дәваларлык

рухи ризык таба белү өчен нәкъ менә Ходайның күктән индерелгән тоемлавы кирәктер. Эльмира ханымның шигъри мәржәннәре шул тоемлау белән иҗат ителгән. Авыл табигатендә үскән, бала чагы, яшьлеге, яшүсмер вакытлары, авыл, аның вакыйгалары эчендә кайнап, бөтен яшәү чыганагын шуннан алып яшәсә дә, авторның гомере шәһәрдә узган. Шул сәбәпле, авыл баласының күңелен сагышка салган сагынуы аңлашыла да, һәм ул гажәп тә түгел.

Тупланманың өченче бүлегенә аерым тукталмый булмый. Югарыда искә алынганча, китап тематик яктан төгәл бүленгән. Бу бүлектә шагыйрәнең эти-әнисенә, туган-тумача, якынарына мәхәббәт, ана-бала назы, гаилә, аның шатлык-куанычлары, борчу-хәсрәтләре бай шигъри сурәтләү чаралары белән тасвирланган эсәрләре татар шигъриятенә күзәл үрнәкләре дәрәжәсенә күтәрелгән. Әлеге бүлектә шагыйрәнең Ходай тарафыннан хатын-кызга бирелгән тоемлавы, ана сизгерлеге, аның илаһи назы, хис-кичерешләре, сөю-сөелүе бар тулылыгы белән ачылган.

Китапның дүртенче бүлеге ананың бәгыреннән өзәлп төшкән балаларга багышланган. Шигырьләр белән танышканда, ананың тудыручы гына түгел, югалту газапларын, дөнъяның барлык ачы хәсрәтләрен үз жилкәсендә кичергән, күз яшьләре аша гаиләсе, газиз балалары, якынары өчен яшәү өметен сүндермәгән сабырлык-түземлек үрнәге булган, Н.Такташ язганча, Бөек Ана образы хәтергә килә. Шуны да искәртү кирәк: автор – үзе дә бала югалту ачысын, аның кайгы-хәсрәтләрен күргән ана. Кызы Фирүзгә багышлап язган шигыре шуңа мисал. Бу бүлектә, аеруча шагыйрә иҗатын бизәгән сабырлык мотивына игътибар итми булмый. Гомумән, бала шатлык-куанычлар белән ата-анага борчу-мәшәкәтләр, еш кына кайгы-хәсрәтләр дә китерә.

Төрле сәбәпләр белән ата-ана назыннан мәхрүм калган күпме ятим бала бар. Шагыйрә аларның язмышларына да битараф түгел. Аларга багышлап язылган шигырьләр шуны раслый («Очрашу», «Рәнжү» һ.б.).

Татар халкының милли тарихы, милләт язмышы, милләтнең бөек шәхесләре, аларның тарихта тоткан урыннары, бигрәк тә татар хатын-кызларының тарихтагы урыны, милли сәясәт темалары Э.Шәрифүллинаны да битараф калдырмаган. «Талир тәңкә» китабының бишенче бүлеге әлеге темаларны гәүдәләндерүгә багышланган.

Алтынчы бүлектә шагыйрәнең лирик-фәлсәфи шигырьләре туплап бирелгән. Бүлектә шагыйрәнең күңел халәте, тышкы дөнъяга мөнәсәбәте, фәлсәфи уйларына өстенлек бирелгән. Иҗатчы һәрвакыт фәлсәфәче буларак чыгыш ясый. Әдип-әдибә лирик халәтен фәлсәфи уйлары, эчке психологик кичерешләре аша шигъри образлар иҗат итә ала икән, бу инде Аллаһы Тәгалә тарафыннан индерелгән талант.

Китапның жиденче бүлеге лирик-фәлсәфи һәм мәхәббәт шигырьләрен эченә алган. Шагыйрәнең мәхәббәте яшьлек дәртенә төрелгән, хыялга бай мәхәббәт түгел инде. Сабыр, зур сынауларны узган парлы гомерне сагыну мәхәббәт-сагышны сыйдырган илаһи мәхәббәтне хәтерләтә.

Сигезенче бүлектә исә лирик фәлсәфи шигырьләр белән янәшәдә милли тарих, 1941–1945 елгы сугыш чорының гарасатлары, халык жилкәсенә төшкән афәтләре, шагыйрәнең әлеге вакыйгаларга карата уй-кичерешләре белән очрашабыз. Бүлектә дини темага да урын табылган. Шагыйрәнең бу темага мөрәҗәгать итүе гажәп түгел. Ул – сугыштан соң дөнъяга килгән авыл баласы, дини тәрбия алган әби-бабай һәм шул традицияләрне күңелләрендә саклаган ата-ананың

эле дингә ихтирамын да, аңа изге итеп каравын да үзләренең балаларына сендерә алган буын баласы. Э.Шәрифүллинаның дини мотивларга өстенлек бирүе аның шигъриятен бизи, аның фәлсәфи карашларын киңәйтә һәм ныгыта гына. Шагыйрә китапта Аллаһы Тәгаләгә берничә урында мөрәҗғәгать итә. Мәсәлән, «Картлык», «Файдам тисен», «Йөрәк белән сөйләшү» шигырьләрендә һәм «Татар улы» поэмасында Ходайны саклаучы һәм яклаучы ролендә сурәтлэгән. Дөрес, шагыйрә, Аллаһы Тәгаләне вәгазь, исламның изге китабы – Коръән сүзе аша гәүдәләндерә.

Китапның затлылыгын раслаган тугызынчы бүлеккә поэмалар туллап бирелгән. Дөрес, алдагы бүлекләрдә дә алар бар иде. Ләкин элегрәк басылган китаплардан алып, кыскартып бирелгәннәр. Бу бүлектә тәкъдим ителгән поэмалар тулы. Кереш сүз авторы Булат Ибраһим әлеге поэтик әсәрләр турында: «Шагыйрәнең әдәби хәзинәсендәге тагын бер бизәлеше – бүгенге заманның рухи һәм әхлакый кыйммәтләрен юкка чыгаручы, милләтнең тамырын корытучы сәбәпләрне, заман чирләрен ачып бирү. Әлеге теманың ачылышын аның «Тәмуг кисәве», «Мордар», «Инша» поэмаларында күрергә мөмкин. Хатынның ирне хөрмәт итмәве, кешенең үзүзенә кул салуы, эчкечелек, гаиләләр таркалу, туган теленә, горөф-гадәт, йолаларны белмәү, олыгайган этиәниләрен картлар йортына илтү – болар барысы да җәмгыятьне артка тәгәрәтә, кеше дигән горур исемне баткаклыкка сөйри» дип яза һәм поэмаларның эчке мәгънәсен ачып бирүгә ирешә. Алдарак искә алынган поэмалар татар халкының милли тарихын, шәхесләрен ихтирам итү, тарихи хәтерне яңартуга юнәлтелсә, бу поэмалар исә кереш сүз авторы язган фикерләргә тулысы белән раслый.

Тугыз бүлектән торган китапның

эзлекләгән күз салсак, ул шагыйрәнең тәрҗемәи хәленә сәяхәт кылу рәвешен алыр иде: авторның бала чагы, туган туфрагының жылысын тоеп, чишмәләреннән сулар эчеп, әби-бабайның борынгыдан килгән горөф-гадәтләрен, йолаларын, мәңге онытылмас халык традицияләрен бала күңеленә сендерүләре, яшүсмер кызның кияүгә чыгып бала табу шатлыгы, аларның куанычлары, шул ук вакытта бала кайгысы, гаилә башлыгын югалтулары, тормышның ачы хакыйкәтләреннән туган фәлсәфи уйлары, кешеләр арасындагы кырыс кануннар нигезендә туган каршылыклар, кичерешләре цикл рәвешендә үсеп-камилләшеп бара һәм китап бербөтен әдәби әсәр буларак күз алдына килеп баса. Шунан кызык: бу циклда ата-анасы тарафыннан баласына тапшырылган татар халкы йолалары, горөф-гадәтләре нигезендә тәрбияләнгән авторның шуларны үз балаларына, хәтта ки борынгылыкның күркәм сыйфатларын киләчәк буыннарға житкерүне максат итүен, шагыйрәнең тормыш каршылыкларына мөнәсәбәттен, әдәби образлар, сурәтләнү чаралары аша укучыга ирештерә алуын күрәбез. Гүзәл табигатьле авылның чишмә суларын, саф һавасын сулап, ата-ана назын тоеп үскән шагыйрәнең узган гомерен сагыну гына түгел, шул сагынуга төрелгән уй-фикерләр, фәлсәфи карашлар эволюциясе, дөнъяның ачысын да, төчесен дә күргән авторның күңел дәрәҗәсенә күпмедер дәрәҗәдә уңай да, тискәре дә йогынты ясаган кешеләрнең мөнәсәбәтләре белән очрашабыз. Мөнәсәбәтләр төрле була. Кешенең тормышына уңай тәәсир ясаганы, илһамланып яшәр һәм иҗат өчен көч бирә торганнары белән янәшәдә, синен уңышларыңнан көнләшеп, эшләгән эшләренә таяк тыгучылар да еш очрый. Мәсәлән, «Йөрәк белән сөйләшү», «Сыный алмас идем»,

«Бер карасаң...» кебек шигырьләрендә шагыйрәнең күңелендәге психологик халәте, тышкы дөньяга, тирә-юньгә рәнжү тойгылары да сизелә. Тормышта башкача була алмый. Көрәш – табигатьнең төп кануны. Шагыйрә шул көрәшләрдә сыналса да, сынмаган, сыгылмаган. «Бер карасаң...» шигырендә кеше күңелендәге үзгәрешләрне табигать белән чагыштырып, адәми затның яшәеше табигать кануннарына буйсындырылуына ишарәли. Без табигатьтәге үзгәрешләргә карап көрәшәргә, яшәргә өйрәнәбез, гыйбрәт алабыз. Ул, үз чиратында, кешене кеше итеп тәрбияли. *«Бер карасаң – суык,/ Зеңләп-зеңләп,/ Желекләргә төшеп өшетә;/ Бер карасаң – йомшак таң жиледәй,/ Назлы карап сөя – /Кеше итә.*

Авторлар арасында һөнәри югарылыктагы композиторлар белән бергә һәвәскәр авторларны да очратабыз. Мәсәлән, Илһам Хисмәтуллин язган «Танып калсыннар», «Каз өмәсе» (Риф Гатауллин, Зиннур Мөхәммәдов, Гөлсинә Гәрәева көйләре), «Сабан туге» (Сәйдә Вәлиди), «Нурчишмәм» (Илгизәр Исламов) һ.б. Гаилә, ата-ана жылысына багышлап язылган шигырьләре дә жыр тексты булып эверелгән. Мәсәлән, «Өйдә көтсә ярату» (Илназ Баһ, Лилия Муллағалиева), Нәҗип Жһанов язган «Әткәемнең яшьлек эзе» (*жыр тексты «Мәңге итә».* – *авт. иск.*), «Килен жыры» (Мәсгут Имашев), «Насыйп булсын» (Риф Гатауллин, Рәшит Гобәйдуллин, Рөстәм Сәрвәров көйләре) жырларын атап үтәргә мөмкин. Шагыйрәнең балалар темасына язылган шигырьләре дә жыр текстлары булып киткән, композиторлар аларга да битараф түгел. Мәсәлән, «Сабый көткәндә» (Илгизәр Исламов), «Яңа бәби» (Геннадий

Максимов), «Ил улы бул» (Ринат Гобәйдуллин), «Изге жыру» (Мәсгут Имашев, Бату Мөлеков), «Табигать жимеше» (Риф Гатауллин) һ.б.

Композиторлар Э.Шәрифуллинаның лирик-фәлсәфи шигырьләренә дә битараф калмаганнар. Мәсәлән, «Безнең күңел» (Илгиз Закиров, Илдус Якупов көйләре). «Шигъри дөнья безне кавыштырды» шигыренә Сара Садыйкова «Гомерне түләп» исемле жыр иҗат иткән.

Гомумән, китапта шагыйрә сүзләренә язылган 35кә яқын жыр урнаштырылган. Композиторлар арасында халыкка мәгълүм Сара Садыйкова, Әнвәр Бакиров, Мәсгут Имашев, Риф Гатауллин, Фәрит Хатыйповлар да бар. Шунысы мәгълүм: Э.Шәрифуллинаның шигырьләре һәркайсы жыр сорый. Бәлки киләчәктә алар тагын язылып, популярлашып, бүгенге тел белән әйтсәк, хит та булырлар.

Кыскасы, Эльмира Шәрифуллинаның шигъри мәрҗәннәрен туплаган чираттагы «Талир тәңкә» китабы 1941–1945 елгы дәһшәтле сугыш елларынан соңгы татар халкының яшәү рәвеше, аның эчке һәм тышкы дөньясы, фикер-карашлары, уй-хыяллары, хис-кичерешләре тезмәсен хәтерләтә. Татар халкының онытыла барган борынгы традицияләрен искә төшереп, тәрбияви чара булуын да ассызыклай. Татар халкының батыр ул-кызларын, тарихи шәхесләрен шигъри образлар дәрәжәсенә күтәреп, аларга үз шигъриятендә һәйкәл куюга ирешкән. Э.Шәрифуллина – бүгенге татар әдәбиятында үз урынын алган, үз сүзен, үз стилин булдыра алган шагыйрәләренең берсе. Киләчәктә дә аның шигърияте шул биеклектә калыр дип ышанам.

Зөфәр МӨХӘММӘТШИН

ФОАТ САДРИЕВКА КИЛГЭН ХАТЛАР

Гали Хөсәенов хатлары

21 сентябрь, 1979 ел.

Исәнмесез!

Фоат, өченче көн генә сезгә бер хат жибәргән идем. Бүгөн Аяздан хат алгач, сезгә тагын язарга булдым.

Аяз «Кондырлы кодчасы»н укыган һәм миңа түбәндәгеләрне хәбәр иткән. Хатының сезгә кагылган өлешен күчереп язам: «Ф.Садриевның «Кондырлы кодчасы» исемле пьесасын укып чыктым. Егет үскән, хәрәкәтне, динамиканы тоя. Теле вакыты-вакыты белән үткән генә. Тик шулай да авторга һаман тәҗрибә житеп бетми! Персонажлар бик «бер күзәнәкле» генә. Уңай икән – ал-да гөл, тискәре икән – күзгә чәчрәп кереп торалар! Информация характерындагы урыннар күп, һәм соңга таба дидактика бик күбәя. Мөдәрриснең Бануга сөйләгән сүзләре күбесе кирәкми. Мәсьәлә болай да аңлашылды ич! Бигрәк тә трагикомедия дигән жанрда андый хикәя сөйләү, озын-озын буш тирадалар жанрга һич тә сыймыйлар! 31, 32 битләре кем трагикомедиянең ахыры дип әйтә алыр?! Әсәрнең логик ахыры юк. Бу бик мөһим! Ә пьеса һәйбәт башланып китә! Тик персонажларның кемлеген шулкадәр ачык итеп нигә үзләреннән кычкыртырга! Жәүһәрнең телефон аша «бүре кууы», кемнәргәдер янавы ни пычагыма кирәк?! Аның рак белән авыруы ни өсти? Автор шундый авыру килеш тә оптимист булып калган, кешегә ярдәм итә ала дип расларга жыенамы?! Әгәр Жәүһәр авырмаган килеш ярдәм итсә, ни үзгәрә? Ир белән кияүгә китмәгән хатын арасында саф, чын дуслык була икән, моның ни гажәбе бар? Сәрмәдиянең дә эче-эчтәлегә ачылып бетми, кем ул ахыр чиктә? Жәүһәрнең Мөдәррис белән аралашуына мөнәсәбәтә ничек? Бу бик ачык булырга тиеш, әлбәттә...

Теле әйбәт дип мактасам да, бик күп урыннарда чатаклыклар очрый. Русчадан турыдан-туры калькалар ясау дисеңме, житди уйланмыйча теләсә ни язуп дисеңме – барысы да бар. «Бер пүчтәк үтенечне дә бизмәнгә салучы ир белән гомер итәсем юк», – ди Бану. Бу бит Барлас Камаловның корама теле! «Мин башка булдыра алмыйм» (8 бит), «Сезне үземнең өйдә күрүемә мин бик шат» (13 бит), «Ничек кенә булмасын, бәхеткә яраткан кеше хокуклы» (16 бит) дип яза автор. Татарчамы бу? Сәхнәдән саф, сыгылмалы, матур татар теле яңгырарга тиеш! Телебезгә болай да кабер казучылар күп, инде сәхнәдән дә без аңа ясин чыгып йөрмик!.. Шулай да Фоатның колагына тагын бер сүз әйтеп куярга кирәк, драматургия гел-гел жиңеллекне яратмый. Хәзер авылда күпме житди, катлаулы проблемалар бар, нигә алардан читләшә ул? Нигә янмый, нигә уйланмый? Әгәр сәхнәне «жиңел кавалерия» генә итәргә уйласа, ул малай бик тиз янып көлгә әйләнәчәк».

Менә Аяз хатыннан сезгә кагылган жирләр шулай.

Фоат, игътибар белән пьесагызны тагын бер тапкыр карап чыгыгыз. Минемчә, Аяз файдалы киңәшләр биргән. Кайбер фикерләре минем фикерләү белән дә тәңгәл килә.

Менә хәзергә шулар. Узган хатымда язганнардан тыш, хәзергә яңа нәрсәләр юк.

*Кайнар сәлам, тирән ихтирам белән, Гали Хөсәенов,
1969–1972, 1975–1983 елларда Әлмәт дәүләт театрының баш режиссёры.*

***

24 сентябрь, 1979 ел.

Фоат!

«Социалистик Татарстан» газетасының 16 сентябрь саныннан Флун Мусинның «Тормыштан чыгып» дигән мәкаләсен укыгыз. Ул мәкалә «Әдәбият-сәнгать» битенә урнаштырылган. Мин мәкаләне, кисеп алып, Аяз Гыйләҗевкә жибердем. Бәлки укыгандыр ул.

Кайнар сәлам, тирән ихтирам белән, Гали Хөсәенов.

***

9 октябрь, 1979 ел.

Исәнмесез!

Фоат, менә шушы ике сүзгә язучуым булды, Наилә (почтадан хатлар һәм башкаларны алып кайтучы) корреспондентиялар кертеп бирде. Язучуымны ташлап, шуларны карарга тотындым, һәм Сөздән хат! Язучуымнан туктадым. Иртгә иртән дәвам итәрмен. Хәзер вакыт 17:00, корреспондентияларне укыйм.

10 октябрь, 1979 ел.

Хатумны дәвам итәм. Килгән хатларны, корреспондентияларнең барысын да укыдым. Бар да бик кирәклеләр, көткәннәргә җаваплар.

Аяз икенче октябрдә Мәскәү өлкәсенә «Переделкино» дигән иҗат йортына киткән. Кичә аннан да хат бар иде. «Мин монда ноябрь азаларына тикле булам. 25-26 ноябрьләрдә Казанда «Проблемы национальной драматургии» дигән кин күләмдә кинәшмә узачак. Мәскәүдән генә йөз кунак көтелә. Үзем дә кайтып житә алсам дип планлаштырам» дип язган. Аннан хатында сезгә кагылган жирләр дә бар. Мин аңа Ф.Мусинның сезнең хикәягезгә дә кагылган бер мәкаләсен жибергән идем. Бу турыда мин сезгә яздым бугай. «Ф.Мусинга кадәр ул хикәяне бик әйбәт бәяләп, М.Вәлиев мәкалә язып чыккан иде инде. Ул егетнең язмышы хәл ителде: ноябрдә Кукмарада узачак Яшь язучылар конференциясендә аны Союзга тәкъдим итәчәкләр. Мин бармасам да, моннан Илдар Юзеевка, үз фикеремне әйтәп, хат язачакмын. Минем хат исә аның өчен уңай роль генә уйнар дип ышанам. Җитдирәк кенә язарга кирәк аңа! Кулы ята, уйлана» дип язган Аяз 4 ноябрдә «Переделкино»дан жибергән хатында.

Мин бу хаттан соң, Аязга хат язам. Әйткән сүзләрен ничек тә үтәргә тырышсын, анда бик күп эше булса да. «Жомга көн кич белән» дигән повестен тәмамлап, шушы айда журнал редакциясенә тәкъдим итәргә тиеш.

Аннан яңа повесть башларсыңмы, әллә пьесага тотынырсыңмы, алда күз күрер. Күңелдә икесе дә эзәр дигән. Мин аңа пьеса («Нух пәйгамбәр каргасы») язарга кушам, Яңа елга тапшырам дигән вәгдәсен исенә төшерәм.

Сүз уңаеннан шуны да языйм әле: Илдар Юзеевка Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе дигән мактаулы исем бирелде бит шушы араларда. Тәбрик иттегезме? Тәбрик итмәсәгез, хәзер үк тәбрик итегез.

Кичә Туфаннан да хат бар иде. Кичә ул хатларны укыгач, күңелем күтәрелде, бөек бәйрәм кебек тоелды. Туфан хатында берничә тапкыр рәхмәт әйткән миңа. Хәзер шундый олы, күренекле шәкертменнең рәхмәтләре аеруча кадерле, аеруча дәрткә дәрман, жан жылысы бирә. Рәхмәтләреннән берсе менә ни өчен, аның хатындагы юлларны күчәрәп язам: «Репертуарыгызда, Гали абый, яхшы драматургларыбызның эсәрләре. Ризван да, Фоат та, Юныс та, Рөстәм дә ныклап үсеп киләләр. Юнысның әйберен куярга җыенуыгыз да мине шатландырды. Бүгөн

үзен дә күргән идем, канатланып тора малай. Рәхмәт, Гали абый! Яшьләр турында кайгырту – бүгенге көндә зур миссия ул. Фоат ничек? Яңа эсәрем бар дигән иде. Сез танышмы ул эсәр белән?» Күрәсезме, сезнең турыда шушындый кызыксыну булганда (кемнәр кызыксына бит әле!), сезгә эшләргә дә эшләргә! Минем заманда мондый кызыксыну юк иде. Шундый кызыксыну булса, бәлки мин дә режиссёр кисәге булмаган булыр идем, драматург булып киткән булыр идем. Ә миңа 2-3 инсценировка, бер пәрдалек бер оригиналь пьеса язу белән туктарга туры килде, чөнки язганнарым дөнья күрсәләр дә, «Кемгә кирәк мин?!» дигән нәрсә ярылып ята иде. Театр кызыксына, күренекле өлкән драматурглар кызыксына сезнең белән, тагын ни кирәк сезгә, Фуат? (Исемегезнең язылышын һаман бутыйм. Фоат бит).

Хәзер хатыгыз буенча яза башлыйм. Онытканмын, гадәтем буенча бүген Туфанга да җавап юллыйм.

Ярый, Аллага шөкер, исән-имин кайтып җиткәнсез икән. 25 сентябрьләрдә үк кайткан кешенең шушы көнгә кадәр бер хәбәре дә булмау борчыган иде. Шуның өстенә, сез кайткан жиргә берничә усал хат та юллаганым булганга. Күңелдә ямьсез уйлар да туган иде. Аллага шөкер, барысы да нормаль икән! «Аяз абый белән сез әйткәч, дәрәс була инде ул. Ә күңел һаман шушы әйберне сөндәрә алмый» дигәнсез хатыгызда. «Аяз абый белән сез әйткәч, дәрәс була инде ул» – дип, сукуыр килеш инанырга ярамый. Безнең бурыч – сезгә киңәшләр бирү. Березбәз дә идеаль түгел! Мин бер төсле күрәм, Аяз бер төсле күрергә мөмкин. Сөз үзегезчә бер төсле күрергә мөмкин. Нәр кешенең образное мышлениесе үзенчә була. Кешеләрнең интеллектуаль дәрәҗәләре дә төрле. Бар да бер төсле булса, коточкыч күңелсөз булыр иде. Минем бурыч, режиссёр буларак, инандыру, автор «Мине борчыган мәсьәләләрне күтәрөп, миндә иҗат ялкыны тудырырлык эсәр бирсөн иде» дигән теләк буенча эшләү. Ягъни үземнең фикердәшем итү. Станиславскийның триадасын онытмаска кирәк: «логично ли, целесообразно ли, продуктивно ли?» Логично, целесообразно, продуктивно дип әйтерлек эшләргә кирәк. Күңел сөндәрергә тиеш. Күңел сөндөргәнне эшлөүдөн ни файда?! Йөрәктән чыккан гына йөрәккә барып керә диләр бит! Уйлагыз, вакыт әле бар. Моннан алдагы вариант белән чагыштырганда, никадәр үзгәреш бит! Димәк, мөмкин! Башка язучылар кебек бер язганны сызып атарга кызганучы кеше түгел бит сез! Беренче варианттан соңгы вариантта нәрсә калды? Димәк, фикер йөртә аласыз. Димәк, сөз – шактый интеллектуаль кеше. Мин сөзне күп укыйсыз дип уйлыйм. Мөмкин кадәр күп укырга тырышыгыз. Бу заманда укымасаң, артта калу өчен, жүләр әйтмешли, бер көн җитә! Яңа планнар туа торсын, ләкин башлаган эшне ташлап калдырырга гадәтләнмәгез. Чир кала, гадәт калмый диләр. Теләсә нинди каршылыкларга очраганда да, эшнең ахырына кадәр инанып, йомгаклап куярлык итеп тәрбияләргә кирәк үз-үзеңне. «Парень из нашего города», минемчә дә, драматургик яктан наивный. Романтика, югары гражданлык тойгылары кайнап торганга спектакль карала. Наивный булганга күрә патриотик җырлар, шигырьләр кертелгән дә. Юкса алар эсәрдә юк бит. Совет классигы Симонов эсәре булганга куялар да. Шул хәлендә куйсаң – үтми. Әнә шулай җырлар, шигырьләр кертеп (житмәсә, алар спектакльнең тукумасына яхшы керәләр, гади, инандырырлык, табигый яңгырыйлар) куелган да. Билгеле, бүгенге тормыштан шундый әйбер язсаң, яхшы булыр. Дәрәс, зарланырга яратсаң та, гомумән алганда, тормыш яхшы. Тормышта кимчелекләр күп булса да (ул кимчелекләрне ачкан эсәрләр дә кирәк!), яхшылык, уңай яктар да күп! Дәрәс, безнең күпчелегебезнең йөрәгендә шушы тормышны, шушы туган җирне чит илнең әллә нинди оҗмахына да алыштырмау тойгысы яна, янарга тиеш! Бу

нәрсәләрне драматурглар, театрлар кешеләр күнелендә кузгаткалап, яңартып торырга тиешләр. Шундый хис-тойгылардан башка яшәүнең кызыгы булмый, дөнья кара болыт артында кала. Шундый әсәр язарга жыенуыгыз бик яхшы. Ләкин берсенен очына чыгыгыз. Аңа оеткы салып куегыз. Килер бер көн, аның геройлары сезгә тәпи йөрергә теләүләрен белдерер. Һәм шул вакытта кулыңа каләм аласың да олы юлга чыгасың. Носить, носить и ещё раз носить!

М.Вәлиевнең (кем икәннен белмим) сезнең хикәя турындагы мәкаләсен мин укымадым. Кайда басылды ул? Аяз ул турыда язмаган. Ул мәкалә сездә булса, жибәрегез әле. Мин сезгә кире кайтарырмын. Хикәянең үзен дә укымадым. «Казан уллары»н алдырмыйм. Болай да бу ел бик күп газета-журналга язылганмын, укып өлгереп булмый. Киләсе ел өчен аз гына язылам. Макулатурага тапшыру өчен нигә күп язылырга?!

Хикәяне дә жибәрсәгез, яхшы булыр иде. Укыгач та, кире кайтарырмын.

Сездә миннән алган әсәрләр юкмы? Үзем кирәкми дигәннәрдән тыш, әсәрләр булса, кайтарырсыз, ярыймы?

Хатымны тәмамлыйм, ләкин сез хатыгызга дата язмаганга күрә, бер жөмлө өстим. Бу хат 10 октябрьдә иртән язылды. «Иртән»е артык билгеле.

Кайнар сәлам, тирән ихтирам белән, тынычлык, сәламәтлек, ижади уңышлар теләп, Г.Хөсәенов.

***

6 август, 1981 ел.

Исэнмесез!

Фоат, сезнең барыгызга да бик күп сәламнәремне күндерәм һәм иң изге теләкләремне юллыйм.

Мин ялдан 31 июльдә кич, дөрсрәге, төнлә Казанга кайттым. Казанда Аяз Гыйләжев белән бик әһәмиятле очрашу булырга тиеш иде. 1-2 июльдә, нигездә, аларда бик озак булырга туры килде. Нефтьчеләр турындагы драмасын өлгертергә тиеш иде. Ул эшләп бетерә алмаган, мине көткән, ә мин аңа 25-26 июльдә сездә булырмын дип әйтеп киткән идем. Ә мин 25 июндә үк киткән идем бит. Ул өлгертә алмаган, киңәшкә көткән. Менә 10-12 августларда ул үзе пьеса белән Әлмәткә килергә тиеш. 21 августта репетицияләр башланырга планлаштырылган. Ул әсәр буенча куелачак спектакль сентябрьнең соңгы атнасы башында тамашачыларга нефть районнарында уйнала башларга тиеш. 2 октябрьдә 2 миллион тонна нефть чыгару турында республика рапорт бирәчәк бит!

Ярыйсы гына әсәр туып килә төсле. Әсәрдә вышкалар юк. Ләкин төп геройлар – нефтьчеләр. Кешеләрнең эчке дөньялары, кешелеклелек – төп тема. Өнә шул кешелеклелек тормышта очрый торган төрле ситуацияләрдә.

Фоат, Аяз сезнең 1 елга Мәскәүгә укырга китәчәгегезне әйтте. Бу мәсьәлә хәл ителгән диде. Сезне тәбриклим, бик авыр эштән котыласыз икән! Өле эшлисезме, әллә чыгып ял итәсезме инде? Мәскәүгә кайчан китәсез?

Фоат, сезгә бер үтенеч бар. Анда, Мәслимдә, безнең артист Илдар Гатауллин әнисе янында ялдадыр дип уйлыйбыз. Мин ялда вакытта Рөстәм аңа 22 августта эшкә чыгарга (отпусктан) әйтеп жибәргән. Ләкин аңа 21 августта эшкә килергә кирәк. Ул булмаса, бөтен бригада эшсез утырачак. Калган артистлар 21 августта иртән эшкә киләләр. Илдар да 21ендә репетициягә килсен иде. 20 августта кичтән Әлмәткә килсә, мин тынычланып торыр идем. 24ендә Илдарлар бригадасы гастрольгә чыгып китә. Менә Илдарга шуларны

хэбэр итүегезне үтенэм. Ана ничек тә хэбэр итеп, минем үтенеч үтэлгәнне белдереп, хат язсагыз яки шалтыратсагыз, мин хэзер үк тынычланып торыр идем ул мәсьәләдә.

Фоат, нинди яналыклар бар? Бер дә хатыгыз юк. Бәлки сездән хат та бардыр, ләкин 25 июнь белән 25 июль арасында миңа килгән почта Наиләдә. Аңа жыеп барырга кушкан идем. Ул ялда икән. 10 августта гына эшкә чыгачак.

Хатымны тәмамлыйм.

Тирән ихтирам белән, Г.Хөсәенов.

***

19 январь, 1982 ел.

Исәнмесез!

Фоат, өч айдан соң сездән беренче хат алып уку бәхетенә ирештем. Рәхмәт!

Ярый әле, 3 айдан соң килде! Бәлки килмәс тә дип уйлаган идем. 24 декабрьдән 6 январьга кадәр каникулда булгансыз, шул вакыт эчендә Әлмәткә дә килеп чыкмагансыз. Минем алдагы хатны алгач, укыгач, «бик авыр булып киткән» икән. Ә сез минем турыда уйлыйсызмы соң? Миңа бик жиңелмени?! Беренчедән, яңа эсәр минем эшем өчен кирәк, икенчедән, монысы әһәмиятлерәк – сезне мин үземнең шәкертем дип исәплим. Сез ничек кенә уйласагыз да, минем күңелемдә сез шәкертем урынын алдыгыз. Сезнең язмышыгыз, киләчәгегез өчен борчылмыйча булдыра алмыйм. Һәрвакыт искә төшәсез. Нишли икән, ничек икән дигән сораулар өзлексез туып тора. Ә мин кара урмандагы кебек бернәрсә дә белмим. Мин дә үземне, нәкъ сезнең кебек, «ниндидер жинаятьче» хәлендә итеп тоя башладым. Сезнең соңгы елларда миңа салкынлыгыгызны тоеп, күңелдә әллә нинди уйлар туа башлаган иде. Өнә шундый киеренке вакытта сезне сүтеп хат яздым да, үзегез монда булсагыз, янагыгызга чабу хәленә житкән идем. Сезне мин балам кебек тоям бит. Борчылам, уйланам! Күпме шулай яшәргә мөмкин?! Сезнең кечкенә генә уңышыгыз өчен шатланам, уңышсызлыгыгыз өчен борчылам.

«Беренчедән, мин сезгә хат яздым» дигәнсез. Моңа кадәр хатларның килми калганы юк иде. Килә иде! Язмагансыз яки язып та жибәрергә оныткансыз. Мин бары шундый нәтижә генә ясыим. Ярый, яздыгыз, ди, жибәрдегез, ди, ә жавап вакытында килмәгәч, «Нигә Гали Кәримовичтан жавап юк икән?» дип, нигә яңадан хат язмаска иде. Мин карт кеше, һәр хәлнең булуы мөмкин! Шулай булгач, моны онытмаска кирәк иде. Һич югында заявканың бер якка хәл ителүен көтәм дип, 2-3 юллык жавап жибәрергә кирәк иде. Бу да бит билгесезлеккә караганда яхшырак.

Февраль-март айлары да борын төбәндә. Ә пьесаның әле беренче варианты да кулга эләккәне юк! Физик көчегез барында төнне көнгә әйләндерергә тырышыгыз. Мин әле сездән олырак вакытта да шулай эшли идем. Төне буге утырып, 1-2 сәгать черем итеп, эшкә киткән вакытларым һаман да истә, хәтердә. Мин әле язучы да түгел идем, ә шулай эшләргә туры килә иде, чөнки әйткән сүз – аткан ук иде минем өчен.

Мин 16 январьда Казаннан кайттым. 5 пьеса алып кайттым, бер атна эчендә жавап бирермен дидем авторларга. Кайткан жиргә театрга да бер пьеса килгән. Әйттем, үтәргә тиешмен. Менә монда дөнья эш жыелуга карамастан, аларны бер атнада укып бетерергә тиешмен. Көн житми, төнлә укыйм. Билгесезлек ямьсез нәрсә, күңелсез хэбэр булса да, билгесезлектә яшәмәсеннәр ул авторлар.

«Әгәр пьесага ышанычыгыз булмаса, миңа әйтеп язсагыз иде» дигәнсез. Әйберне күрмичә, укымыйча, татып карамыйча мин бу сорауга ничек жавап бирим?! Миндәге заявка буенча әсәр кызыксыну тудырмады. Ул турыда мин язган идем. Һәм бу фикер минеке генә түгел, Рөстәмнең дә, М.Гайнеловичның да фикере. Белмим, анда Рөстәм сезгә нәрсәләр әйткәндер. Ул Мәскәүдән кайткач, сораштым, Рөстәм миңа бер генә дә мәгънәле фикер әйтә алмады. Әсәр белән безне тизрәк таныштырырга тырышыгыз, пусть ул окончательный вариант булмасын. Практика күрсәткәнчә, тотынырга урын булсын, буласы эллә каян билгеле була ул.

Акчасы өчен борчылмагыз, мин акчасы өчен борчылмыйм. Сезнең өчен борчылам, кабатлап әйтәм, сезнең өчен борчылам. Сезне чынлап торып драматург буларак ныклап аякка бастырасым килә. Рухым шуны таләп итә, ә картагач, жанга бик кирәк азык ул. Акча! Нәрсә ул акча?! Министрлык бирергә мөмкинлек таба икән, бирә бирсен! Безнең баланска күчermәгән булса, мин аны белми дә кала идем. Мине акча кызыксындырмый, әсәр, Сез!

Кайнар теләкләрегез өчен рәхмәт! Теләкләрегез кабул булган, фәрештәләр колакларына төш килгән. 1982 елның 5 январендагы РСФСР Верховный Советы указы нигезендә миңа «РСФСРның атказанган сәнгать эшлеклесе» дигән мактаулы исем бирелде. Республиканың 6 январендагы газетасында Указ кабатланып басылган иде. «Советская культура» газетасында да булгандыр ул Указ.

Сезгә дә киләчәктә шундый шатлыклар кичерергә насыйп булсын, картлыгымда шундый указ укый алсам иде.

Кайнар сәлам белән, Г.Хөсәенов.

P.S. Ризванга бик күп сәлам тапшыруыгызны үтенәм. Иртән аңа да хат язарга уйлыйм. Аның хатларын алдым.

***

25 январь, 1983 ел.

Фоат!

Сез И.Хәйруллинаның «Социалистик Татарстан»ның 1985 елның 25 ноябрь санында басылган «Тынычсыз йортта үсмер» дигән мәкаләсен укыдыгызмы? Драматург өчен бик кирәкле, бүгенге көндә тапталмаган тема, укыгыз әле.

Бу турыда Аязга да язган идем. Әле аннан хәбәр юк. Хәер, аның темалары бар, яза башлаган әсәрләре дә бар бугай. Бу материал мине бик дулкынландырды.

«Исполнение желаний» алдым, хатыгызны да алдым. Бар да аңлашылды. Димәк, «Буразнада канатлы сабаннар күрәм»нең эшкәртелгән соңгы варианты булмаячак икән. Нишлисең инде, үзең кереп баткан материалдан югары күтәрерлек толчок ала алмагач, башка кешеләрнең фикерләренә инана алмагач, әсәрне эшкәртеп булмый. Хәерле булсын!

Сезнең барыгызга да кайнар сәлам, тирән ихтирам белән, Г.Хөсәенов.

***

22 январь, 1998 ел.

Исәнмесез!

Фоат, өченче көн Әсхия килде. Ул миңа «Адәм әулиясе»н алып килде. Сез ул иҗат җимешегезне узган ел апрель аенда Әсхия Мөслимдә булганда юллаган булгансыз инде. Әсхия, Мөслимнән кайткач та, миңа шалтыраткан. Кайнар

сәламнәрегезне тапшырган һәм истәлек-китап алып кайтуын хәбәр иткән. Шалтыраткач, мин аның кайчан, кайсы поездда юлга чыгачагын сорадым да озатырга вокзалга бара чагымны хәбәр иттем.

Кызганычка каршы, мин вокзалга бара алмый калдым. Жиңел машина мин урам аша чыкканда бәрәп екканнан соң аякның сызлавы миңа юлга чыкмаска боерык биргән иде. Ул китапны вокзалга алып төшкән булган. Шуңа күрә китап Әсхия белән Татарстанга юлга чыккан. Минем бик тә сезнең яңа әсәрләрегез белән танышасым килгәнгә, миңа үзенә бирелгән шул ук истәлек-китабын алып килгән. Мин ул киткәч тә, китапны укырга тотындым. Укып бетермичә урынымнан тормадым. «Адәм әулиясе» башта мине үзенә жәлеп итә алмады. Ә аннан бер 10-15 битеннән соң мине үзенә колы итте. Укыган саен ижатыгызга сокланып, шатлана-шатлана укыдым. Зөбәйдәнең күңел дәфтәре башта ук мине үзенә жәлеп итте. Бик тә уңышлы алым! Ул мине беренче битеннән үк үзенә жәлеп итте дә телефон шалтыравына да игътибар иттермәде.

«Таң жиле»ндәге алым да миңа бик ошаган, гажәпкә калдырган иде. «Таң жиле»н, әгәр мин театрда эшләсәм, сәхнәләштерер идем. Ул «Анам кыры» кебек зур полотнодагы спектакль булыр иде. «Таң жиле»ннән сез үзегез дә бик матур сәхнә әсәре тудыра алыр идегез. Ләкин Әлмәт театрында хәзер «Таң жиле» геройларын башкара алырлык артистлар бар микән? Театрның хәзерге репертуары бу сорауга уңай жавап бирә алмый төсле. Бәлки мин ялгышамдыр. Ялгышсам, бик яхшы булыр иде.

Фоат, Әсхия Мөслимгә беренче кайтканда, аның аша сезне мәшәкатләндерергә уйлаган, фотолар жибәргән идем. Сез аларны мин тәкъдим иткән жирләргә ирештерә алдыгызмы? Ул турыда хәбәрдар түгелмен.

Борчум өчен кичерә күрегез, зинһар.

*Кайнар сәлам, тирән ихтирам белән,
бергә эшләгән елларны оныта алмаучы Г.Хөсәенов.*

Рөстәм Габдуллаев хаты

17 сентябрь, 1989 ел.

Оренбург шәһәре.

Менә шулай, Фоат, мин сиңа бу хатны Оренбургтан язам һәм Сәйденурга, балаларыңа кайнар сәламнәр юллийм.

Дөнъяда шундый хәлләр дә була икән, Фоат. Беренче сентябрьдән мин переводом монда татар театрының баш режиссёры дип саналам. Әмма театр үзе әлегә юк. Чөнки элекке театр моннан 5-6 ел элек бөтенләй таралган һәм филармония каршында концерт бригадасы булып кына калган. Хәзер, ниһаять, ул да таралды дияргә була.

Мине монда чакырып, Казанга кеше килгән иде, аннан соң алар мине сөйләшәргә дип, Оренбургка да чакырдылар. Мин шәһәр житәкчеләре белән очрашып сөйләштем. Барысы да кил, нәрсә кирәк – барысын да эшлибез диләр.

Менә хәзер ярты айдан артык вакыт үтте, ә әлегә нәтижә юк. Мин бу хатны ял көне язам, ә сишәмбе-чәршәмбе көннәрендә ОК КПССта очрашырга һәм тагын сөйләшәргә кирәк дип, түрәләр белән сүз куештык.

Без ТОЦ белән үзөбезгә эшләрлек театр бинасы сорыйбыз. Театрга яраклы бер бина бар (Укытучылар йорты), әмма безгә аны алуы, ай-һай, авыр булыр. Дөресен генә әйткәндә, ул эш барып та чыкмас. Кем инде хәзерге вакытта,

укутучыларны акыртып, биңасын тартып алала? Без монда башка вариантлар да тэкъдим итеп карарбыз дип торабыз, ничек булыр инде. Ничек кенэ булса да, барыбер театрны булдырыга кирэк. Назад ходу нет.

Эгэр театр булдырсак та, кадрлар мэсьэлэсе дэ зур бер проблема булып алга басачак. Монда гына труппа жыеп булмый. Кайдан гына булса да чакырыга кирэк. Ирлэр, яшьлэр кирэк. Чакырсагыз, квартиралар бирэбез дип тэ эйткэн иделэр, лэкин аларның сүзлэре белэн эшлэре арасында бик күп аерма булыр, ахрысы. Э квартиралар бирмэсэлэр, кем килсен?

Мин үзем хэзер гостиницада яшим, квартираны ноябрь бэйрэмнэре тирэсендэ яна йортлар тапшырганда бирэбез диделэр. Карап карыйк.

Фоат, монда язган сүзлэр хэзергэ ике арада гына калсын, чөнки шушы көннэрдэ үзгэрешлэр дэ булуы бар.

Үзеңнең хэллэр ничек? Нинди яңалыклар бар? Сэламэтлеклэр ничек? Вакутың булса, хат яз. Көтэм. Люция Актанышта гастрольдэ, сиңа кереп, китапны алып китэр. Хэзер Элмэттэ Гүзэл белэн Гөлназ гына калдылар. Люция октябрь башында кайтам ди.

Сиңа Гали Кэримович пьеса сорап хат язгандыр инде, эмма син мине дэ онытып жибэрмэ. Монда театр барыбер булачак!!!

Сэлам белэн, Рөстэм Габдуллаев.

Мэхмүт Хэсэнов хаты

11 июнь, 1983 ел.

Фоат туган, саумы!

Иң әүвэл үзеңэ, гаиләңэ, якин дусларга, гомумән, мине белгән барлык таныш-белешлэргэ аермаенча чуктин-чук сэламнэремне юллап калам.

Фоат туган, быел да сезнең якларга, әкияткэ тиң узган елгы урыннарга барып, әллэ бер атна-ун көн ял итеп, дөресрәге, балык чиертеп ятыйммы әллэ дигән идем дэ, хэзергэ ул уемнан кире кайтып торырга туры килде. Чөнки 20 июньнән соң Казанга «Современник» нәшриятыннан зур бер делегация килергэ тиеш. Миңа өйдэ булырга куштылар, чөнки анда минем «Шөгеровлар» романының подстрочнигы ята. Татарчасы производства, көзгэ чыгарга тиеш. Шулай итеп, миңа Мэскәү кунакларын каршы алып озату кебек вазифалар да йөкләчәклэр.

Э сезгэ биргән вәгъдәм буенча, «Шөгеровлар» чыккач, укучылар конференциясенэ барачакмын. Аны зур итеп, ДЖда уздыру ягын карарбыз. Шунда инде жэй көне очраша алмавыбызның үчен алырбыз.

Тагын нэрсэ... Хэзерге вакытта «Язгы ажаган» дигән күлэмле романымны төгәллисе иде дип утырам. Тик безразга тукталып торырга туры килде. «Казан утлары» өчен «Бүгенге проза: геройлар һәм проблемалар» дигән баш астында үткөрелгән фикер алышуга зур гына мөкалә яздым. Анда сиңең (миңа бик тэ ошаган) «Гадәти иртэ» дигән хикәянне кабат мактап телгэ алдым. Язма 10-12 нче саннарның берсендэ чыгачак.

Менэ, Фоат туган, язасы, сиңа житкерәсе сүзлэр шул иде. Эшкэ урнашуыңны ишетеп бик куандым. Эмма төп эшең язуга, язуга һәм язуга икәнлеген онытма.

Кабат сэлам һәм ихтирам белэн, Мэхмүт Хэсэнов.

Мифтах Вәдүт

(1915–1942)

Мифтах Вәдүт (Вәдүт Кашиаф улы Мифтахов) 1915 елның 20 ноябрендә Татарстан АССРның Сарман районы Яхшы Каран авылында крестьян гаиләсендә туа. 1942 елның 30 мартында батырларча һәлак була. Жәсәде Тула өлкәсе Арсеньев районы Рыдань авылында җирләнә.

ЖҢЫР

Тал-тирәктә сайрый сандугач,
Сызылып алтын таңнар атканда,
Тавышкае өзә үзәкне,
Моңаясың өзелеп сагынгач;
Гыйшык уты дөрләп капканга,
Басып кына булмый йөрәкне,
Басып кына булмый йөрәкне.
Сандугачкай, сайра, туктама,
Кояш алтын нурын сипкәнче,
Мин тыңлармын сине, йокламам,
Күрешер минутларым җиткәнче.
Тирбәләдер җилгә тал-тирәк,
Сандугачкай канат кагына:
Яшь йөрәккә сөйгән яр кирәк,
Яшь йөрәккәй ярын сагына.
Сандугачкай канат кагына,
Сайрый-сайрый яшел тирәктә,
Тавышкае өзә үзәкне.
Жанашымны өзелеп сагынам,
Гыйшык уты яна йөрәктә,
Басып кына булмый йөрәкне,
Басып кына булмый йөрәкне.
Тирбәләдер җилгә тал-тирәк,
Яшь йөрәккә сөйгән яр кирәк,
Сөяр өчен ярлар күп була,
Саф күңелле чын дус – пар кирәк.

Макс Гатау (1913–1941)

Шагыйрь Макс Гатау (Гайнетдин Зәйнетдин улы Гатауллин) 1913 елда хәзерге Курган өлкәсенең Әлмән районы Тозау авылында игенче гаиләсендә туа. 1941 елның июлендә фронтка китә һәм шул ук елның 20 ноябрендә Калинин (хәзерге Тверь) өлкәсендәге Гаврилово авылы янында барган сугышларның берсендә һәлак була.

БЕЗНЕҢ НӘСЕЛ

Көрәшләрдә жиңеп яшәр өчен,
Бәхет өчен туган кеше без.
Йөз еллардан соңгы буыннарны
Таң калдырыр безнең эшебез.

Бездә кеше йөз ел гомер итеп,
Агарса да кара чәчләре;
Йөрәгендә саклап алып бара
Яшьлегенең алсу чәчәген.

Безнең нәсел өчен каберләр юк,
Мәңге үлмәс данлы эшебез.
Көрәшләрдә жиңеп яшәр өчен,
Бәхет өчен туган кеше без!

Гадел Кутуй (1903–1945)

Язучы Гадел Кутуй (Гаделша Нурмөхәммәт улы Кутуев) 1903 елның 28 ноябрендә элекке Саратов губернасының Кузнецк өязе (хәзер Пенза өлкәсенә керә) Татар Кынадысы авылында мул тормышлы крестьян гаиләсендә туа. Сугыш бетәр алдыннан, 1945 елның язында, Г.Кутуй, сәламәтлеге начараеп, хәрби госпитальгә элгә һәм 15 июндә Польшадагы Згеж шәһәрендә вафат була. Кабере Згеж шәһәре зиратында.

ТАПШЫРЫЛМАГАН ХАТЛАР

(Беренче хаттан өзек)

Искәндәр!

Хатымны дәвам итәм.

1923 ел иде. Аяусыз тормыш камчысы астында төрле шәһәр-авылларны гизеп туйганнан соң мин Казанга килеп чыктым. Казанда

университет рабфагына укырга кердем. Бу рабфак ул елларны университет белән бер бинада урнашкан иде.

Беренче дәресләрне тыңлау белән үк мин бәхеттән, шатлыктан нәрсәгә тотынырга белмичә шашып йөри башладым. Рабфакка барганда да, кайтканда да, бик еш: «Шушы урамнар, шушы коридорлар буйлап кайчандыр китап-дәфтәр тотып, Ленин йөргән, шул бинада Толстой укыган. Шунда укырга дип яшь Горький хыял корган. Шул бинадан дөнъяның атаклы галимнәре чыккан. Мин укый торган бүлмәләрдә аларның да тавышлары яңгыраган» дип уйлана башладым. Рус әдәбияты буенча кергән укытучы Морозов та беренче лекциясен шул фикерләр белән башлады.

Ә кайчагында университетның ап-ак колонналарына сөялә идем дә, башымны югары күтәрәп:

– Иптәшләр, күрәсезме, мин нинди бәхетле... Мин, Чулак Фәхри кызы, Ленин, Толстой укыган йортта укыйм, – дип кычкырып, бик каты кычкырып жиберәсем килә иде.

Шушындый бөөклеккә ашуыма, тормышка юл табуыма мин шат идем. Ул елларны тормыш минем өчен ал да гөл генә, бөтен бәхетләр бергә, минем йөрәгемә жыелгандай тоела иде. Мин бары тик ирек, матурлык көчен генә хис иттем. Мин үземне чәчәкле бакчада күрдәм. Бер сынык икмәк белән ике бәрәңгә ашап, алтышар сәгать дәрес тыңларга туры килгәндә дә, мин шат һәм көлөч идем. Чөнки мин күзләремне киләчәкне күрергә өйрәтә башладым. Ә киләчәкне күрү, шуны күрәм дип хис итү иң авыр минутларны да жиңел һәм күркәм итә.

Менә шунда, бәхеттән шашып, рәхәттә йөргән чагымда, мин сине очраттым, һәрбер сөю һәм сөелүнең «Әх, яратасы иде, сөясе... сөеләсе иде» дип хисләр ташкан чагы була. Алмагач та, тула һәм пешә башлагач, хуш исле алмаларын жиргә ыргытып, жир белән шаяра башлый. Шомырт та чәчәк ата. Сандугачлар да сайраша. Чияләр дә, вакыты житкәч, кызаралар, тулылыктан матураялар. Мин дә үземнең матурлык тойгыларыма тулганымны сиздем. Минем дә яратасым, яраткан кешем белән:

– Без нинди бәхетле, безгә шундый рәхәт, – дип, тын беткәнче кочышасым килде.

АНДЫЙ ЗАТЛАР ТАГЫН КИЛЕРМЕ?

Һәрбер эштә, һәрбер һөнәрдә хезмәттәшләре өчен бер үрнәк, эталон дип кабул ителгән кешеләр була. Татар басма матбугатында энә шундый эталон калдырып, заманча милли матбугатның нинди булырга тиешлеген аңлатып киткән кеше – әлбәттә, күренекле журналист, Россиянең һәм Татарстанның атказанган мэдәният хезмәткәре Исмәгыйль Сәлман улы Шәрәфиев (1950–2017).

Барыбызның да исендә әле, ул үз вакытында «Татарстан яшьләре» газетасын милләтнең төп газетасы югарылыгына күтәрде. Аны һәрберебезнең дустаны, сердәшенә, киңәшчесенә һәм хәтта яклаучысына әверелдерде. Исмәгыйль абый заманында (әйе, бу үзе бер заман иде), «Татарстан яшьләре» редакциясе тату, дус, максатчан бер гаиләне хәтерләтә иде. Игътибарыгызга тәкъдим ителә торган тапшыруда энә шул гаиләдә Исмәгыйль Шәрәфиев белән төрле елларда ингә-иң торып эшләгән, аның мәктәбен узган хезмәттәшләре, шәкертләре катнаша. Төп фикерләренә игътибар итик.

Вакытында «Татарстан яшьләре» газетасының баш мөхәррир урынбасары булып эшләгән Миңназыйм Сәфәров: «1990 нчы еллардагы кризис вакытында, акча бетеп, газета ябылу куркынычы туды. Шул чакта Исмәгыйль беренче биткә «Без түбәтәйне салдык» дигән мөрәҗәгать бастырып чыгарды. Сөз ярдәм итсәгез, без яшибез, ярдәм итмәсәгез – бетәбез ягъни. Һәркем хәл кадәрәнчә өлеш кертә башлады. Матбугат тарихында булмаган хәл бу. Халык тырышлыгы белән газета яңадан туды, тормыш жайланды, халык «Татарстан яшьләре»н үз газетасы, үз мәнфәгатьләрен яклап яза торган, үзенең күңел ихтияжына туры килә торган газета булуын аңлады. Исмәгыйль редакция белән укучы арасында берлек төзүгә иреште».

Тагын бер якын дустаны, сабакташы һәм хезмәттәше Риман Гыйлемханов: «Мин аны бөтен жаны белән чын мөхәррир дип исәплим, күпме эшләп тә, ул чиновник була алмады. Үзгә әллә кемгә куеп йөри торган кеше түгел иде, ләкин гажәп дәрәҗәдә таләпчән булды. Ул газетаның халыкчан, әмма зөвыклы телен булдырды, бездән шуны таләп итте».

Хәзерге вакытта «Татарстан» телерадиокомпаниясе директоры, язучы Фирдүс Гыймалтдинов: «Газета Исмәгыйль абыйның фәлсәфә дөньясының кәгазгә басылган чагылышы иде. Ул вакытта газетада эшләгән һәр журналист аның энә шул күңел дөньясында яшәде, ул булып фикерләп, аның теле белән язды...»

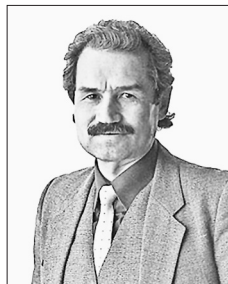
Инде, әйдәгез, QR-код ярдәмендә әлеге тапшыруны тыңлыйк. Тыңлыйк та татар матбугатында Исмәгыйль Шәрәфиев кебек затлар тагын туса иде дип телик.

Шамил Бариевның тууына – 75 ел

ОНЫТМАДЫК ЖИРДӘ СИН БАРЫН

Актёр һәм педагог, Татарстанның атказанган артисты, М.Жәлил исемендәге Республика премиясе лауреаты Шамил Мәсгут улы Бариев (1950–1994) 1950 елның 14 ноябрендә Саба районы Олы Арташ авылында укытучылар гаиләсендә дөньяга килә. Урта мәктәпне тәмамлагач, Ленинградтагы театр, музыка һәм кино институтына укырга керә. Аны кызыл дипломга тәмамлап кайткач, Г.Камал исемендәге театрға кабул ителә. А.Островскийның «Күктән яуган акча» спектаклендә – Крутицкий, М. Байжиевның «Кияү белән кәләш»ендә – кияү, Р.Хәмиднең «Ике сәгать – бер гомер»ендә – эфисәр, Чыңгыз Айтматовның «Ахырзаман»ында Ирناзар кебек характерлы һәм катлаулы рольләр башкарып, тамашачы күнелен яулый. Жырчы актёр буларак та популярлык казана. Педагог буларак, Казан театр училищесында, соңрак Казан мәдәният институтында яшә артистлар тәрбияли.

1994 елның 5 мартында сәхнәдә Ә.Камалиевның «Әлепле әртисләр»ндә катнаша, тагын берничә көннән, 11 мартта, арабыздан мәңгелеккә китеп бара.

Татарстан радиосында исә аның соңгы язмасы 1992 елның 12 сентябрендә ясала. Дөрөс, безнең фондта ул башкарган «Син онытма жирдә мин барын» (Н.Даутов музыкасы, Д.Булгакова шигыре), «Үз ягыма кайтсам» (Р.Хәсәнов, И.Абдуллин) һәм тагын кызы Айгөл белән парлап жырлаган берничә жыр, ул катнашкан спектакльләренә язмалары саклана. Шулай да, бу тапшыру аеруча кадерле, чөнки ул Шамил Бариевга атап эзерләнә диярсен.

Атна саен эфирга чыгып бара торган «Хәерле иртә» программасының бер чыгарылышына даими алып баручы Ирек Баһманов янына ашыгыч рәвештә бер ир-ат актёр тавышы таләп ителә – сценарий шулай куша. Уйлашалар да Шамил Бариевны чакырырга булалар. Шул рәвешчә, өч талант – Ирек Баһманов, Шамил Бариев һәм радио режиссёры Әлфия Гыйлажи гажәеп кызыклы тамаша барлыкка китерәләр.

Ә инде 1994 елның 11 октябрендә шагыйрә Шәмсия Жиһангирова, әлеге язманы файдаланып, актёрның якты истәлегенә багышланган тапшыру эзерли. Биредә шулай ук аның хәлэл жефете Гөлфия Бариева һәм кызы Айгөл Бариева (ул вакытта эле Казан мәдәният институты студенты) катнаша. Шамил Бариев башкаруындагы жырлар яңгырый. «Син онытма жирдә мин барын» дигән жырын тыңлаганда, аның таланты алдында баш иочеләрнең, әле бүген дә юксынып искә алучыларның күңеле тетрәп китә. Юк, онытмадык, син безнең хәтердә, Шамил абый, газиз тавышың эле дә эфирда халыкка хезмәтен дәвам иттерә.

Сәхифәне «Татарстан» радиосының шеф-мөхәррире **Нәсим АКМАЛ** алып бара.

УЕНЫ-ЧЫНЫ БЕРГӘ

Коелган ком файдасы

Хода бәндәсенә хас көнләшү хисе байтак гаиләдә баш калкытырга мөмкин. Әдәбият һәм сәнгать әһелләре тормышында шикләнүгә китергән хәлләр еш күзәтелә. Өлбәттә, мондый вәсвәсәгә бирелүләр чик-чамадан ашмаска тиеш. Бу жәһәттән хөрмәтле Ахуновлар йортында әлегә «мәсьәлә» уен-көлкәдән узмады күк.

Хәтерлим, әдәби эсәрләре аша бөтен илгә танылган Гариф Ахунов узган гасырның житмешенче-сиксэненче елларында популярлык түбәсен яулауга иреште. Татарстан Язучылар берлеге идарәсе рәисе, КПСС өлкә комитеты әгъзасы, СССР Югары Советы депутаты... Саний китсәң, аның башкарып килгән жаваплы вазифалары, мәртәбәле исемнәре озынга сузылып иде.

Әдип төскә-биткә дә бик күркәмнәрдән булды. Билгеле инде, кыз-хатын таифәсе күренекле затка һичбер вакытта битарафлык күрсәтмәде. Әгәр совет чорында смартфоннар кулланышта йөрсә, Гариф абыйның «селфи»дан башы чыкмас иде. Гөһәһкә кермичә әйткәндә, үзенә жәлеп итүчән мәһабәт ир-атка кызыгып караучылар әледән-әле очрап торгандыр. Димәк, язучының хәләл жәфете Шәһидә ханымда «жиңелчә көнләшү» тикмәгә генә уянмаган.

Үзенә дә затлылык мул салынган Гөлшәһидә бервакытны чынлап шикләндерер гажәп күренешкә тарыга. Апрель башы. Совет мәйданындагы кибеткә барып кайтырга ниятлэгән хужабикә Новаторлар урамы буйлап акрын гына атлап бара. Чү, каршы яктагы тротуардан Гарифжаны төшөп килә. Иренәң артыннан, үзара гөрләшөп, кыз-кыркын тәпили. Берсе әдипне култыкка алмакчы була... Шәһидә ханым исә, аларны күрмәмешкә салынып, юлын дәвам иттерә.

Кичен ашарга утырып чакта «разбор полётов» башланып китә. Инкаръ итә алмаслык фактка таянган Шәһидә апабыз тавышын тәмам бөөрдән алып сорапшытырга керешә:

– Кызларыңны ниемә әле шулай пачкалап ияртәсең?

– Нинди кызлар тагын? – дип үрсәләңә Гариф абыйкай жинаять өстендә тотылган күк.

– Безнең урам буйлап төшкән чакта алар сиңең эздән генә барды.

Теленә шайтан төкергән каләм әһеле уңышлы жавапны озак эзләп тормады:

– И әнисе! Ахры, картаеп киткәнмен: комым коелганын сизәм. Язгы боз түшәлгән тайгак юлда минем арттан атлау бик уңай. Шунлыктан кыз-кыркын чабуга тагыла...

Сөөкле хатынның күңелендә убыр утыдай жемелдәп куйган көнләшү иренәң әлегә уйнак сүзләреннән соң сүрелеп киткәндәй тоелды. Нахак гаеп тагыла язган гаилә хужасы исә шундый гыйбарәсе өчен олы мираслы халкына эчтән генә рәхмәт әйтте. Менә бит ничек: ком коелуның да үз файдасы бар.

Туган жиргә аяк басу

Иҗат әһелләренең туган жирендә булу күпләр хәтеренә матур истәлекләр өсти. Биредә талант иясен һәръяклап аңлый башлыйсың. Бу җәһәттән безнең мәғлүм каләм осталары бер-берсенен кече Ватанына бик теләп бара. Озак еллар буена дустанә мөнәсәбәттә яшәгән Ренат Харис белән Мостай Кәрим дә үз вакытында нәкъ менә шушындый үзенчәлекле «сәфәр алмашу» традициясен шагыйрьләргә дәвам иткән.

Әүвәл өлкән дустанә Мостай Кәримнең данлыклы туган тиягенә – Башкортстанның Чишмә районы Келәш авылына Ренат Харис кайта. Ниһаять, 1991 елның май ае башында чакыру нәүбәте кунак буллучыга күчә. Алар жиңел машинада Ульяновск өлкәсенең Богдашкино районы Зирекле Күл авылына сәфәр тотта. Шактый уңайлы трассадан басу юлына борылгач, күпләргә яхшы ук таныш кыенлыклар башланып китә. Әле алдагы көндә генә чиләкләп яңгыр яуганлыктан, автомобиль көпчәге гелән бер урында әйләнәп тора.

Ташбака адымы белән аз-маз алга үткәч, иза чиккән «Волга» янә тукталырга ниятли. Күлләвектә чокырчыклар булмагае! Әйдәүче роленә кергән Ренат Мәгъсүм улы туган йортка тизрәк кайтып житәргә ымсына: «Ерак калмады инде. Берничә ыргым ясасак...» Чынлыкта Зирекле Күлне яулар өчен байтак җәфа кичерергә туры киләчәк. Фронт сынауларын узган Мостай Сафич исә ничек тә юлның кырыена чыгарга куша. Ахры, ниндидер исәп кормакчы.

Менә автомобиль көч-хәл белән әйткән урынга килеп туктый. Иҗатташ дустанының кендек каны тамган авылы күрергә хыялланган хөрмәтле кунак, машина салонуннан чыкмыйча, ике аягын да түтәл сымак күпереп торган дымлы туфракка төшерә. Шагыйрьнең язгы-көзгә саллы ботинкасы, алагаем зур мөһердәй, авышлыкта ап-ачык эзен калдыра. «Ура! Синен туган жиренә аяк бастым, – дип белдерергә ашыга аксакал, тавышын берәз күтәрә төшәп. – Моны беркем инкарә итмәс! Көндәлек дәфтәргә теркәрдәй вакыйга!...»

Машина кайтыр якка борыла. Инде хисап бирергә дә мөмкин: безгә әледән-әле килеп торучы кардәш әдибездә Мостай Кәрим якын дустанә Ренат Харисның туган жиренә аяк басты... Юлларны кат-кат ураучы автомобиль йөртүчесе әйткәнчә, атаклы шагыйрьнең әлегә тарихи эзе үзле балчыкта шактый озак сакланган.

Чем чөрт не шутит!

Күпкырлы булырга теләгән байтак зыялы затлар жырлау куәсен аз-маз эзгә кертергә яисә дус-ишләр янында берәр төрле музыка коралында уйнау күнекмәсен үзләштерергә омтыла. Безнең халыкка хас мондый табигый ихтыяж, күрәсен, шагыйрь Равил Фәйзуллин күңелендә дә туган. Башта ул бала чактан таныш жырларны сәеррәк тоелган мәкам белән көйләп карый. Сизенә муза иясе: күпме генә көчәнәп тырышса да, соң нәтижә шыңшудан узмый кебек. Вәләкин «самоучка» ышанычын югалтмый.

*Әгәр белгән булсам,
Әгәр белгән булсам
Сукмагыңның кайдан үткәнән...*

Композитор Әнвәр Бакировның шагыйрь Шәриф Биккол сүзләренә язылган

«Әгәр белгән булсам» исемле жыры Равил Фәйзуллинның талымлы нигезгә корылган жыйнак репертуарына бердәнбер уңышлы әсәр сыйфатында кереп урнаша. Максатчан һәвәскәр аны яқын каләмдәшләре белән аз-маз кәефләнеп алганда да, Аккош күле янындагы урманда каен суы жыйганда да көйләргә ярата. Башкару өслүбе үзгәрми. Бугаздан күтәрелүче ошбу үзгә тавышта кемнәрдер өзләп жырлау аһәңнәрен ишетә. Кайбер шаян дуслары төрлелеккә омтылуы каләм остасын татарның «горловое пение»сенә нигез салуы итеп күрә.

Камиллекнең чиге билгеләнми. Әдәби ижатта үжәтлек күрсәтүчән Равил Фәйзуллин башкару техникасын берәз гына яхшыртырга ымсына. Нишләргә? Ерак Италия мәктәбендә тавышын куйдыра алмый. Сольфеджио үтү ифрат мәшәкәтле. Вокал буенча берәр педагогны өенә чакырса, табигый тембры тәмам бозылып китәргә мөмкин. Сер түгел, мондый очрақлар һәмишә булгалап тора...

Самими темпераментлы шагыйрәбез кызыктыргыч сынамышка бирелә: яшьрәк хатынга өйләнсәң, имеш, тавышың ачыла икән. Моңы мәшһүр жырчы Ренат Ибраһимов та үз мисалында гыйбрәтле төстә раслый алган. Өченче хатын белән никах коргач, янәсе, аның вокаль мөмкинлекләре шактый киңәйгән. Тәвәккәл холыклы Равил Фәйзуллин икенче, өченче, дүртенче тапкыр гаилә кора, әмма жырлау алымында түземсезләнеп көтелгән сыйфат үзгәреше әллә ни сизелми.

Өметсез яшәргә ярамый. Теге сынамышның хаклылығын дәлилләүче үрнәкләр бүгенге заманда да очраштырып тора. Әнә, Равил Габдрахман улының шәкерте булып саналырдай язучы Хәбир Ибраһим, үзеннән шактый яшьрәк кызга өйләнеп гомер итә башлагач, профессиональ сәхнәгә менеп чыгыш ясий алырлык жырчыга әйләнеп ките. Тавышы ачылу гына түгел, тәмам буа шикелле ерылды! Өстәвенә, көйләр дә языштыра. Мөмкинлек табылган чакта ижат кичәләрен үткәрә. Халыкара жыр фестивальләрендә Ахиргә төрле дәрәжәдәге дипломнар бирелү, мөгаен, әлегә парчаның герое Равил Фәйзуллинда көнләшү хисләре уятадыр.

Дөрес, Равил абыйсы жырлау буенча Хәбирне куып житә алмас. Тик тамак чарлаулар озакка китте бит. Югыйсә берничә мәртәбә җефетен дә алмашты. Математик булмаса да, шагыйрь яхшы белә: 4 саныннан соң 5 рәкәме килә. Бәлки... Чем чәрт не шутит!

Алманы кадкалап ашаган...

Әдәби очрашуларда төрле буын вәкилләре миңа Габдулла Тукайга кагылышлы байтак сораулар бирә. Берчак авыл китапханәсендә үткәрелгән түгәрәк өстәл утырышында бер мөгаллимә шундый сөаль белән мөрәҗәгать итте:

– Беркадәр талымсак холыклы шагыйрь нинди ризықларны яратып ашаган?

Әлегә көтелмәгән сорау мине аптырашка төшерде. Берәз вакытка югалып калдым. Аннан азмы-күпме мәгълүматым, шөкер, хәтеремдә чагылгалап үтте. Шагыйрьнең сабийлык чорыннан башладым.

– Апушыбыз бала чакта борай боткасын, аннары бәрәңге боламыгын яратып тәгамлаган, – дидем тып-тыныч хәлдә, азык төрләрен тезеп. – Кызыл билле ак перәннек исә аны үзенә гел тартып торган. Үсә төшкәч, менюга томалап пешерелгән пылау, пилмән шикелле ризықлар өстәлә. Идел буйлап Әстерханга

сәфәр чыккан шагыйрь, Самара пристаненда йөрөнөп, хэтта пароходына чак-чак кына соңга калмый. Кап-кайнар пилмән эзлү аның зиһенен чуалта...

Билгеле, санап үтелгән әлеге ашамлыклар тулылыкка һичничек дөгъва кылмый. Габдулла яңа сауган жылы сөт эчәргә, дус-ишләр белән шашлык ашарга да яраткан. Беленне дә чит итмәгән. Берчак Өчиледә камырына тоз салынмаган коймакны кабып карагач, аларны тозлы майда яңадан кыздырып алырга киңәш биргән. Биредә ул дөгә ярмасы салып эзерләнгән үрдәк шулпасын да, ак оннан шикәрле майда пешерелгән күмәчне дә тәмләп тәгамлый. Гомере соңында кымызга тартылган. Әлбәттә, аз-маз шифа табу өчен...

Сорауны еш яудырган мөгәллимгә белгәннәрәмнең барысын да сөйләдем. Шунысын да искәрттем: Тукаебыз ашау-эчү жәһәттеннән «укшытырлык» этикетны өнәмәгән. Әйттик, фабрикант Акчуриннарның горничный нянька шикелле ашатуын гадилекне сөюче гали зат ошатып бетерми. Гадәти алманы да ул үзенчә тәгамлый.

– Шагыйребез алманы яратып ашаганмы?

Әлеге аңлаешлы сорау уңаеннан да мин мөгълүматны мулдан житкерергә ашыктым. Белүемчә, кечкенә Апуш дус малайлар белән алма бакчасы тирәсенә барып йөргәли. Ишләре агачны дер селкетә, кып-кызыл жимешләрне кесәгә тутыра. Урларга жөрбәт итмәгән Габдулла аларның берсенә дә кагылмый. Угланның яхшылыгын белгән бакчачы алманы ятимгә үзе тоттыра. Соңыннан булачак шагыйрь «угры» оланнар алдында: «Менә үзе бирде!» – дип мактанарга яраткан.

Тормышның һәрбер өлкәсендә төрлелеккә омтылган мәшһүр иҗатчы элгәрләр тәгамләгән кызыктыргыч алманы үзенчә «кимерергә» күнеккән. Кыскасы, Тукайжан аларны кадкалап ашаган. Шагыйрьнең үзенчәлекле гадәтенә кагылышлы соңгы фикерем өлкәнрәк яштыгә апаларда кызганулы кичерешләр уятты. Күпләр аһ итте:

– Кадаклап ашаганмы алманы?

– И, ятимкәем, эченә чыр кермәгән...

– Шунның кадәр десертны ничекләр ашап булсын?! Какча гәүдәле егет алай тәгамлый алмас...

Жәлләү хисе хәттин ашты. Баксаң, алар «кадкалап» дигән сүземдә авырлык үлчәү берәмлеген күргән. Чынлап та, 1 кадка – 409,5 грамм. Димәк, шагыйрь алманы берәмләп түгел, күпләп ашаган булып чыга. Юк, Тукаебыз әлеге жимешне бөтенләй башкача тәгамләгән. Мәшһүр каләм остасы алмага... кадка тыга. Тимер үзенекен эшли. Эчтән саргылт төскә кергән жимешкә аңлатып бирә алмаслык татым иңә. Менә нинди ачыш!

– Кара эле, Тукай алма ашаганда да бик оригиналь булып калган, – диде шулчак китапханә мөдире, узара аңлашуга нокта куеп. – Уникаль талант ияләре, әйе, кабатланмас гамәл кылучан.

Зиннур МАНСУРОВ

РӘИС ЮЛЛАМАСЫ

Казандагы Салих Сәйдәшев исемендәге Зур концертлар залында Татарстан Республикасы Рәисе Рөстәм Миңнеханов ТР Дәүләт Советына еллык Юллама белән мөрәжәгать итте. Юллама республикабыз халкының тормышын, яшәү сыйфатын тагын да яхшырту максатын куйды. Ул быел да социаль юнәлештә булуы белән игътибарга лаек. Рәис 2026 елның Татарстанда Хәрби һәм хезмәт батырлыгы елы булачагын әйтте. Ул – Тукай елы да.

ЧИРАТТАН ТЫШ КОРЫЛТАЙ

Татарстан Язучылар берлегенә чираттан тыш корылтае узды. Анда Россия Язучылар берлегенә кушылу мәсьәләсе каралды. Ачык тавыш бирү нәтижәсендә күпчелек берләшүне хуплады, дүрт кеше каршы чыкты. Корылтайда Татарстан Язучылар берлегенә кабул ителгән бер төркем каләм ияләренә таныклыклар тапшырылды. Чарада ТР Дәүләт Советы Рәисе урынбасары, ТР Рәисе каршындагы Татар телен һәм Татарстан Республикасында яшәүче халыклар вәкилләренә туган телләрен саклау, үстерү мәсьәләләре комиссиясе рәисе Марат Әхмәтов, Россия Язучылар берлегенә җаваплы сәркатибә Николай Иванов, ТР мәдәният министры урынбасары Дамир Натфуллин катнашты. Корылтайны Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәил Зәйдүлла алып барды.

РАЗИЛ ВӘЛИЕВ ИСТӘЛГЕНӘ

Казандагы «Курган» зиратында Татарстанның халык шагыйре, дәүләт эшлеклесе Разил Вәлиев каберендә һайкәл ачу мәрәсime узды. Ул дин эһелләренә изге догасы белән башланды. Анда Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәммәтшин, аның урынбасарлары Марат Әхмәтов, Юрий Камалтынов, Бөтендөнья татар конгрессы Милли Шурасы рәисе Васил Шәйхразиев, ТР Премьер-министры урынбасары – ТРның РФдагы Тулы вәкаләтле вәкиле Равил Әхмәтшин, ТР мәдәният министры Ирада Әюпова, ТР Дәүләт Советы депутатлары, әдәбият-сәнгать эһелләре, жәмәгәтчелек вәкилләре, хатыны Алия ханым, кызы Сөембикә,

туганнары, якыннары катнашты. Чараны ТР Дәүләт Советы депутаты, «Яңа гасыр» телерадиокомпаниясе генераль директоры Илшат Әминев алып барды.

САЖИДӘ СӨЛӘЙМАНОВА ПРЕМИЯСЕ ЛАУРЕАТЛАРЫ

Әлмәт Татар дәүләт драма театрында «Татнефть» АЖ һәм Татарстан Язучылар берлегенә Сажидә Сөләйманова исемендәге әдәби премиясен тапшыру тантанасы булды. Аңа кадәр кунаклар «Югары нефть мәктәбе» Әлмәт дәүләт технология университетында, Р.Фәхретдинов исемендәге Жәмигь мәчетендә булды. Сажидә Сөләйманова һәм Әдип Маликов каберләрен зиярәт кылды. С.Сөләйманова исемен йөрткән китапханә янындагы майданда шигъри митингта катнашты. Митингны Әлмәт муниципаль районы башкарма комитеты җитәкчесе Фәнис Мортазин ачты. Ул катнашучыларга Әлмәт муниципаль районы башлыгы Гүзәл Хәбәтдинова сәламен ирештерде.

Театрдагы бәйрәм икенче каттагы фойеда башланды. Анда Татарстанның халык язучысы Марсель Галиев, Татарстанның халык шагыйре Газинур Морат, шагыйрь, прозаик Факил Сафин, Сажидә Сөләйманова премиясенә төрле еллардагы лауреатлары һәм стипендиатлары Лилия Гыйбадуллина, Эльвира һадиева, Рифат Сәлах һ.б. үз шигърьләрен укыдылар. Тантананың төп өлеше сәхнәдә театральләштерелгән тамаша белән ачылды. Анда Сажидә Сөләйманованың тормышы һәм иҗат юлы күрсәтелде. Аннары лауреатларны котлау башланды. Быел зур бүләккә Әлмәттән драматург, прозаик Равил Сабыр («Йорт» пьесасы өчен), Казаннан шагыйрь, прозаик Рифә Раһман («Синең жанга узсам» китабы), прозаик Ольга Иванова («Сад Саифа Сарай» романы) лаек булды. Кызыксындыру премияләре өч язучыга бирелде. Менә алар: Казаннан Лилия Газизова («Не быть Фемке Бол» китабы), Эдуард Учаров («Каменев идәт умирать» китабы), Түбән Камадан Марс Хафизов («Синең өчен» китабы). Моннан тыш, ун студент Сажидә Сөләйманова исемендәге стипендиягә лаек булды. Лауреатларны «Татнефть» АЖ генераль директорының

социаль үсеш буенча урынбасары Ренат Мин котлады. Бәйрәм шагыйрәнең сүзләренә язылган жырлар белән үрелеп барды. Аларны Алмас Хөсәенов, Резедә Төхфәтуллина, Сәйдә Мөхәммәтжанова һ.б. башкардылар.

САХА (ЯКУТИЯ) РЕСПУБЛИКАСЫНА СӘФӘР

Саха (Якутия) Республикасында VIII халыкара шигърият фестивале булып узды. Ул халык шагыйре Семён Даниловның якты истәлегенә багышланды. Фестиваль кунаклары дөньяның төрле илләреннән, Россия төбәкләреннән жыелган иде. Чарада Татарстаннан прозаик, әдәбият галиме Рәжәп Бәдретдинов белән шагыйрь, «Казан утлары» журналының поэзия бүлгеге мөхәррире Фәнил Гыйләжев катнашты һәм чыгыш ясады. Алар Милли китапханәгә «Идегәй»нең татарча-русча басмасын, «Дастаннар» китабын бүлөк иттеләр. Фестиваль кунакларын Саха (Якутия) Республикасы башлыгы Айсен Николаев кабул итте. Чарада катнашучылар Семён һәм Софрон Даниловлар яшәгән, ижат иткән жырларда булдылар, халык белән очраштылар.

«ГӨЛХАНЫМ ТУРЫНДА ХИКӘЯТ»

Бөтендөнья татар конгрессы бинасында Татарстанның халык язучысы Нәбирә Гыйматдинованың язучы, мөхәррир, жәмәгать эшлеклесе Роза Туфитулловага багышланган «Гөлханым турында хикәят» китабын тәкъдим итү булды. Анда Бөтендөнья татар конгрессының элекке һәм бүгенге житәкчеләре, язучылар, галимнәр, газета-журналларның баш мөхәррирләре, жәмәгатьчелек вәкилләре, Роза ханымның улы Айдар, оныгы Тимур Туфитулловлар катнашты.

ИСКӘ АЛУ

Лениногорск районы Сугышлы авылы мәдәният йортында шагыйрь, прозаик, мөхәррир, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе, Абдулла Алиш, Сажид Сөләйманова исемдәгә әдәби премияләр лауреаты Жәүдәт Дәрзаманның тууына 80 ел тулу уңаеннан искә алу кичәсе булды. Кунакларны Лениногорск шәһәре һәм районы башлыгы урынбасары Галия Урманова сәламләде. Чарада язучының

шигырьләрен укыдылар, жырларын башкардылар. Кичәдә Татарстанның халык шагыйре Газинур Морат, Татарстан Язучылар берлегенә Чаллы, Әлмәт бүлекләре житәкчеләре Факил Сафин, Равил Сабыр, жирле «Чишмә» әдәби ижат берләшмәсе житәкчесе Таһир Шәмсуаров катнашты һәм чыгыш ясады.

«МӘДӘНИ ҖОМГА»ГА – 30 ЕЛ

Казандагы «Чулпан» мәдәният үзәгендә «Мәдәни жомга» газетасының чыга башлавына 30 ел тулуга багышланган тантаналы әдәби-музыкаль кичә (сценарий авторы Нәсим Акмал, режиссёры Илфак Хафизов) булып узды. Анда Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы житәкчесе Айдар Сәлимгәрәев ТРның беренче Президенты, ТРның Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәймиевның котлау хатын укыды. Ул шулай ук коллективны Агентлык исемнән дә котлады. ТР Дәүләт Советының Бюджет, салымнар һәм финанс комитеты рәисе урынбасары Камил Ногаев ТР Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәммәтшинның котлау хатын ирештерде, «Мәдәни жомга»ны үстерүгә үзгәннән зур өлеш керткән өчен журналист Сөембикә Кашапованың ТР Рәис Рөстәм Миннеханов Указы белән Татарстан Республикасының «Фидакарь хезмәт өчен» медаленә лаек булуын әйтте һәм шушы бүлөкне тапшырды. Редакцияне Бөтендөнья татар конгрессы Башкарма комитеты рәисе Данис Шакиров, Ислам динен кабул итүгә 1000 ел исемдәгә Казан югары мәдрәсә житәкчесе Ильяс хәзрәт Жиганшин котладылар һәм бүлөкләр тапшырдылар. Бүлөк һәм котлауларны баш мөхәррир Ләбиб Лерон кабул итеп алды. Тантана жыр, музыка, әдәби сүз белән үрелеп барды. Аны алып баручылар – Илфак Хафизов белән Гөлназ Ибраһимова.

ШИГЪРИ СПЕКТАКЛЬ

Татарстан Язучылар берлегенә Г.Тукай клубында Рүзәл Мөхәммәтшинның «Таш» поэмасы нигезендә эшләнган спектакль (режиссёры – Нәфисә Исмагыйлева) куелды. Анда автор үзе, шагыйрьләр Лилия Гыйбадуллина, Йолдыз Миңнуллина, Гөлсә Батталова, Рифат Сәлах, Айрат Шамс катнашты.

Сәхифәне Вакыйф НУРИЕВ әзерләде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: повесть А.ХАНА «Яблони были в цвету», драма З.ХАКИМА «Цена счастья», отрывок из романа А.РАСИХА «В тени мирных лет» с предисловием Р.ЗАРИПОВОЙ; стихи Р.АЙМАТА, Л.ШАЕХА, З.ИСЛАМОВОЙ.
«Новые имена»: стихи Л.ДАНИЛОВОЙ.
«Дружба народов – дружба литератур»: рассказ В.ЁЛЧУЕВА «Лебединая песня» в переводе М.КАБИРОВА.
«Литературные объединения»: подборка стихов любителей поэзии города Чистополя со вступительным словом Р.ШАЙХУТДИНОВОЙ.
«Память»: статья Дж.ГАЛИМОВОЙ.
«Грот Аbugалисины»: статья И.ЗАГИДУЛЛИНА, посвящённая 200-летию К.Насыри. Фотоархив: журнал «Казан утлары» – в Набережных Челнах и в Нижнекамске.
«Обзор книги»: статья З.МУХАМЕТШИНА, посвящённая книге Э.Шарифуллиной.
«Памятные письма»: письма из архива Ф.САДРИЕВА.
«Пером победили врага»: стихи М.ВАДУТА, М.ГАТАУ; отрывок из повести Г.КУТУЯ.
«Бесценные голоса»: статья к 75-летию И.Шарафиева и к 75-летию Ш.Бариева. Рубрику ведёт Н.АКМАЛ.
«Страницы юмора»: подготовил З.МАНСУРОВ.
Дневник общественно-культурной жизни. Рубрику ведёт В. НУРИЕВ.
На нашей обложке: утро в Горкинско-Ометьевском лесу. Фото И.АБРАМОВОЙ.

IN THIS ISSUE:

«Prose and Poetry»: story by A.KHAN «The Apple Trees in Bloom», drama by Z.KHAKIM «The Price of Happiness», excerpt from novel by A.RASIKH «Under the Shadow of Peaceful Years» with foreword by R.ZARIPOVA; poems by R.AIMAT, L.SHAEKH, and Z.ISLAMOVA.
«New Names»: poems by L.DANILOVA.
«Friendship of Peoples – Friendship of Literatures»: story by V.YOLCHUEV «Swan Song» translated by M.KABIROV.
«Literary Associations»: selection of poems by poetry lovers from the city of Chistopol with foreword by R.SHAIKHUTDINOVA.
«Memory»: article by Dzh.GALIMOVA.
«Abugalisina Grotto»: article by I.ZAGIDULLIN, dedicated to the 200th anniversary of K.Nasyri.
Photo archive: magazine «Kazan Utlary» in Naberezhnye Chelny and Nizhnekamsk.
«Book review»: article by Z.MUKHAMETSHIN, dedicated to the book by E.Sharifullina.
«Memorable letters»: letters from the archive of F.SADRIEV.
«We defeated the enemy with a pen»: poems by M.VADUT, M.GATAU; excerpt from the story by G.KUTUY.
«Priceless voices»: article for the 75th anniversary of I.Sharafiev and the 75th anniversary of Sh.Bariev. The column is led by N.AKMAL.
«Pages of Humor»: prepared by Z.MANSUROV.
Diary of social and cultural life. This column is hosted by V.NURIEV.
Our cover photo: morning in the Gorkinsko-Ometevsky forest. Photo by I.ABRAMOVA.

Тышылыкның беренче битендә: Горки-Әмәт урманы. И.АБРАМОВА фотосы.